Osmanlı Devletini
Tarih Sahnesine Çıkaran
Kuvvetlerden Biri :

TARİKATLAR

ve
Türkler Üzerindeki Müsbet Tesirleri

Sosyoloji Doktoru
Hasan Küçük
Yüksek İslâm Enstitüsü
Öğretim Üyesi

Gayemiz; sizlere faydalı olmaktır.

Bu kitap TÜRKİYE KALKINMA VE DAYANIŞMA VAKFI'nca kurulan TÜRDAV Basım Yayım Limited Şirketi tarafından neşredilmiştir.

İdare yeri :

1 — TÜRDAV Basım Yayım Ltd. Şti.
Çatalçeşme Sk. Nu: 23/1 Cağaloğlu - İstanbul

Mektuplarınız için :

2 — P.K. 882 İstanbul

3 — Telefon : 26 64 49
Posta Çeki Numaramız : 93858

Dizgi - Baskı - Cilt : OTAĞ MATBAACILIK KOLL. ŞTİ.
Baskı yeri ve tarihi : İstanbul - 1976

İthaf :

«Evliya-i tahte kibabi lâ ya'rifühüm gayri» Hadis-i kudsisinin sırrına muhatap bilcümle evliyanın, hasseten vatanımızın mânevi bekçileri ve gönül sultanları, bütün İslâm velilerinin aziz ve mübarek hatıralarına...

— Prensip —

«İlim adamı zan etmez, fakat bilir. İkna etmeğe çalışmaz çünkü ispat eder. Muhatabından itimat dilemez, bilakis onun dikkat etmesini ve gerçeği iyi anlamağa çalışmasını tavsiye eder!..»

TARİKAT MEKTEBİNİN
DERSİ, ŞERİATTIR.

İÇİNDEKİLER

Sahife

I. BÖLÜM

II. BÖLÜM

III. B Ö L Ü M

Sahife

KISALTMALAR (İndeksi)

Abd.	=	Abdal
Ank.	=	Ankara
A.Ü.	=	Ankara Üniversitesi
Ansk.	=	Ansiklopedi
Arş.	=	Arşiv
Bb. Arş.	=	Başbakanlık Devlet Arşivi
Bk.	=	Bak
D.T.C.F.	=	Dil Tarih Coğrafya Fakültesi
H.	=	Hicrî tarih
Hz. Muh.	=	Hazreti Muhammed (İslâm Peygamberi)
İl. F. Mc.	=	İlâhiyat Fakültesi Mecmuası
İsl. Ansk.	=	İslâm Ansiklopedisi
İst. Ansk.	=	İstanbul Ansiklopedisi
K. Kr.	=	Kur'an-ı Kerîm
M.	=	Milâdî tarih
Mz.	=	Mezhep
Nr.	=	Numara
Nşr.	=	Neşir, neşriyat (yayın)
Prğ.	=	Parağraf
S.	=	Sayfa
Sa.	=	Sayı
T.D.K.	=	Türk Dil Kurumu
T.T.K.	=	Türk Tarih Kurumu
Vd.	=	Ve devamı

Not : Yukarıdaki kısaltmalar, konu ile ilgisi bulunan ve sık sık tekrarlanmak mecburiyetinde kalınan bazı kelime ve deyimlere mahsus, kendimize göre uyguladığımız kısaltmalardır. Sadece bu araştırma için düşünülmelidir.

TAKDİM

Bir toplum için en hayırlı ve faydalı olabilecek neşriyat, o toplumun gerçek meselelerine eğilip, bunları yansıtabilen, toplumun bütününü teşkil eden fert ve zümrelerle, bilhassa devletle vatandaşın karşılıklı hak ve ödevlerini, gerçekçi, tarafsız, ahlâk ve faziylet duygulariyle, bilhassa uyanık, metodlu, dinamik ve müsbet ilim gözü ve kafasiyle topyekün vatan problemlerini sosyal bir incelemeye tâbi tutarak bunları her sınıf vatandaş kitlesinin hizmetine sunabilen neşriyattır.

Yoksa kendi toplumunun asıl ve önemli bir çok meselelerinden habersiz, birtakım yabancı fikirlerin mahsûlü olan eserlerin tercemeleri, herhangi bir ilmî değer ve hüviyete sahip olsalar, hatta kendi toplumları için çok ideal de sayılsalar bile; çoğu zaman din, dil, ırk, milliyet mefhumlarından tutun da, fizyonomileri ve hançere yapılarına varıncaya kadar farklı olan milletimiz ve devletimiz vatandaşları için, bu tür tercemeler ne dereceye kadar faydalı olabilir?

Maalesef ki, bugün Türkiye'deki neşriyatın önemli bir kısmı, kendi sosyal meselelerimizi araştıran te'liflerden çok, yabancı fikir mahsullerinin tercemeciliği yönünde faaliyet göstermektedirler. Hele bir de tanınmış bir imza oldu mu, muhteva ne olursa olsun önemli değil, yeter ki kitap alıcı bulsun, bütün mesele tamamdır... (*)

İşte elinizdeki bu kitap, memleket gerçeklerinden ve millî menfaatlerden çok, günlük çıkarlar peşinde koşan ve alışılagelmiş terceme eserlerden biri olmayıp, ifade ve üslûbuyle de tamamen vatan ve

---

(*) Yalnız burada insanlığın ve bütün Müslümanların ortaklaşa yararına olan dinî ve ilmî eserleri kasdetmiyoruz; Çünkü bu tür eserler falan veya filân milletin değil, bütün insanlığın ve Müslümanlığın yararına ise, telif ve tercemeleri değil, asıl gâyeye hizmetleri söz konusudur. Bu bakımdandır ki, bu kabil eserler bizim açımızdan da saygı değerdir.

milletimizin inanç ve sosyal gerçeklerine uygun, vatanını ve milletini seven ve dâima o'nun kutsal menfeatlerini kendi kişisel menfeatlerinden üstün tutan, hatta kendi varlığının ve yaşayabilme hayâllerinin dâima devletinin ve milletinin bakasiyle gerçekleşebileceğine inancın sağduyulu okuyucularının hissiyatlarına tercüman olabilme düşüncesiyle hazırlanmıştır.

Bununla beraber eserin hiç noksansız olduğu iddiasında değiliz; üstelik yukarıdaki duygu ve anlayışla okuyup, eksiklerinin tespiti ve uyarıcılığı yazarı için en samimî teşekkür vesilesi olacaktır.

İhtiva ettiği meselelerin sosyal hüviyet ve nitelikleri daima toplumdaki her sınıf vatandaşın merak duyduğu hususlardır. Muhterem okuyucularını son derece etkileyen bu meraklarını bertaraf edecek olan bu eser, beklenen ölçülerin belki de çok altında kalabilir; ama Türk İslâm toplumunda tarikatların mahiyeti ve bilhassa Osmanlı İmparatorluğu boyunca devletin ve milletin var olma ve yok olma mücâdelelerinde oynadığı müsbet rolü merak edenlere, gerçeği bir nebzecik olsun gösterebilirse gâyesine ulaşmış sayılabilir. Eksikleri tamamen yazarına ait sebeplerden ileri gelmektedir.

Hiç bir şeyin değil, ancak saf ve temiz bir yürekle faydalı davranışların imdada yetişeceği gün gelmeden önce yüreklerimizi arıtma ve davranışlarımızı doğrultmada yalnız Allah (C.C.)'tan yardım dileriz.

Çalışmalarım esnasında bana güven veren, uyaran, güçlendiren ve bütün emeği geçenlere teşekkürlerimi tekrarlarım.

Sosyoloji Doktoru
Hasan Küçük

ESER HAKKINDA :

Ahmed DAVUDOĞLU

Tarikatların istinat ettiği menba' dinî inançlardır. Nitekim tarikatlar, inançlarla beslenebildikleri nispette güçlenmişlerdir. İnanç, insanoğlunun fıtrî ve rûhî mevcûdiyetinin zarûrî bir iktizası olarak yeryüzünde imrarı hayat eylediği her yerde ve her devirde en emin bir teminat ve teselli kaynağı olarak kendisine sarıldığı mânevî bir silâhtır. Bu fıtrî ihtiyacın mevcûdiyeti iptidaî kavimlerin hayatları tetkik olunduğunda daha da iyi anlaşılacaktır. Nitekim tarih boyunca ilâhî bir hâmi, kendi mevcûdiyetini imkân sahasına koyan bir hâlık aramamış tek bir fert ve milletin bulunmayışı bunun en bâriz bir delilidir.

Diğer taraftan insanoğlunun mukaddes duygularını ve kutsal inançlarını tatmin etmek ve tâlim buyurmak üzere yüce Mevlâ peygamberler göndermiş, bu mübarek zevat vasıtasıyla hem ilâhî emirlerini biz kullarına tebliğ etmiş, hem de insan ruhundaki bu fıtrî ihtiyacı karşılamıştır. Ne var ki, insanoğlunun peygamberden mahrum kaldığı devirler de olmuştur. Meselâ Beniisrail devri peygamberlerinin sonuncusu Hz. İsa (S.A.) ile âhir zaman peygamberi (bizim peygamberimiz) Hz. Muhammed (S.A.) arasında geçen ve «Fetret Devri» denen beşbuçuk asırlık zaman süresi içerisinde beşeriyet böyle bir ilâhî mürşidden mahrum kalmış olup, iki cihan serveri Hz. Muhammed (S.A.)'in son peygamber olarak tarafı ilâhîden gönderilmesiyle nübüvvet kapısı da kapanmış bulunduğundan başka peygamber gelmeyecektir.

İşte bin üç yüz küsûr seneden beri yine insanoğlu ilâhî bir mürşidden mahrum demektir. Elhamdülillâh ki yüce Mevlâ âhir zaman peygamberi Hz. Muhammed (S.A.) vasıtasıyla beşeriyete gönderdiği emirlerinin kıyamete kadar baki kalacağını, O'nun vasıtasıyla gönderdiği şeriatın insanlığı hidâyete sevketmeye kâfi geleceğini de bildirmiştir. Nitekim Peygamber (S.A.) efendimiz de kendisinden sonra gelecek ümmetinin içinden yetişecek âlimler vasıtasıyla inlanlığa emaneti olan şeriatının kıyamete kadar devam edeceğini müjdelemişlerdir.

Diğer taraftan İslâm dünyasında Peygamberimiz zamanında tarikat yok iken Peygamberimizin dâribeka'ya intikalinden sonra insan ruhunda mevcut bulunan fıtrî ihtiyacın temini için tamamen İslâmî umdelere sadık kalarak zuhûr eden tarikatlar, İslâmın yüce Peygamberinin emirleri uğruna hayatlarını vakfetmiş tarikat ulularl zevatı âliye'nin kerametleri ve insan üstü gay-

retleriyle meydana gelmiş bu mübarek müesseseler, tarih boyunca İslâm dünyasında maddî ve mânevî birlik ve beraberliğin temininde pek büyük ve müspet hizmetlerde bulunmuşlardır. Bunun en bâriz neticelerini bilhassa dünya yüzünde 600 yıl gibi en uzun süre mevcûdiyetini idame ettirmiş ve tarihin en güçlü devleti haline gelmiş bulunan «Osmanlı İmparatorluğu»nun vücût buluşunda açıkça müşahede edebilmek mümkündür.

İşte değerli talebem Dr. Hasan Küçük Bey «TARÎKATLAR» isimli bu kıymetli eserde tarikatların menşe'leri ve zuhûr edişlerinden itibaren geçirdikleri safahatı mufassal bir şekilde ele almış, bu arada Tarikat, Şeriat, Tasavvuf, Mezhep vb. gibi kavramlardan her birini lügavî ve ıstılahî mânâlarıyla birlikte incelemiş, ayrıca tarikat ve şeriat kavramlarının birbirleriyle olan münasebetlerini de en ince teferruatlarına kadar büyük bir dikkat ve itina ile tetkik etmiştir.

Daha sonra tarikatları müstakilen ele alan müellif, tarikatlara ait bellibaşlı usûl, âdap ve erkânı, tedrisat usûllerini en ince teferruatlarına kadar inceledikten sonra, bu mübarek müeseselerin, Osmanlı devletinin kuruluş ve idamesinde ifa eyledikleri çok önemli ve müspet hizmetleri müşahhas misâllerle izah ve ispat etmiştir. Öyle sanıyorum ki, bugüne kadar İslâm dünyasında bu sahada derli-toplu ve bütün tarikatları bir arada tetkik edip mânevî tatmine daima ihtiyaç hisseden kariiyne takdim kılınmış bir eser vücûda getirilememiştir. Bu sebepledir ki, eserin değerli müellifi kıymetli talebem Dr. Hasan Küçük Bey'i can-u gönülden tebrik eder, eserin matuf bulunduğu samimî gâyelere hizmeti ile mümaileyhin daha nice kıymetli eserlerle Müslüman milletimize âlem-i İslâma ve insanlığa hayırlı hizmetlere müyesser buyurmasını «Cenabı Hak»tan niyaz eylerim.

Bu Eser Hakkında

Hekimoğlu İsmail

Bir zamanlar «Meşhur Olan Fakir Çocuklar» isimli bir eser elime geçmişti. Bu eserde çalışkan, kâbiliyetli çocukların, fakirliğin zincirini kırıp, imkânsızlıkların seddini aşıp, başarıya ulaştıklarını gördüm. Bir çok gence, faydalı olabilirim diye, bu eseri hediye ettim. İstifade eden oldu mu, olmadı mı bilmem. Fakat bir gün Muhterem Hasan Küçük'le tanışınca, sanki o eserdeki şahsiyetlerden biri karşıma dikilmişti.

Hasan Küçük Bey, ancak ilkokul sıralarına oturabilmiş. Daha sonra okul vasfını hiç bir zaman kaybetmeyen camilerimizden Yeni Cami'ye gelip, İmam Efendiden ders almaya başlamış. Sonra ortaokul ve İmam - Hatip Lisesini dışarıdan bitirip, Edebiyat Fakültesine devam etmiş. Şimdi de Felsefe Doktoru.

Yüksek İslâm Enstitüsünde öğretim üyesi olan Hasan Küçük, çekirdekten HOCA!. Bu sebeple ona da «hocam» diye hitap ediyorum.

Öyle zannediyorum ki okul binaları Hasan Küçük Hocama dar gelmiş, vatan sathını bir mektep kabul edip; eserleriyle, bütün millete hitap etmeye çalışmaktadır.

Zaten çalışkanlığı sayesinde, hayat merdiveniyle de başarının zirvesine tırmanmaya çalışan Hoca, çok okuyan, çok yazan bir kimsedir. Mümkün olsa bu şahsın hayat hikâyesini yazıp, bütün gençlere dağıtmalıdır. Tâ ki, oturup halinden şikâyet edenler, çalışarak mesut olmasını öğrensinler diye...

İşte bu eserin bir önemi de yazarından gelmektedir. Yazar, caminin gölgesinde büyümüş, hocalarla dizdize oturmuş, bir bakıma muallim talebe, bir bakıma şeyh mürid nizamı içinde hayatını sürdürüp, böylesine eserler hazırlamış. Yani sadece okuyup, yazmamış, aynı zamanda yaşamış...

Eserin ismi: «Osmanlı Devletini Tarih Sahnesine Çıkaran Kuvvetlerden Biri TARİKATLAR ve Türkler Üzerindeki Müsbet Tesirleri». Bu isim, sanki eseri hulâsa ediyor. Öyle hulâsa ediyor ki, sanki tarikatlar, devlet denilen sarayın orta direği... Bu direk, diğerleriyle birlikte Devleti yüceltmiş; bu direk Osmanlıları, tarihe mal etmiş... Sonra Türk denince nasıl Müslüman akla geliyorsa, Müslüman denince de akla mutlaka tarikatlar gelir.

Evet Türk, ırkıyla dinini bir teknede yoğurup, onlardan bir bütün meydana çıkaran kimsedir. Çünkü bütün Türkler Müslüman olmuş, Müslüman olmayan Türk, Türklükten de çıkmış: Bulgar, Macar, Fin gibi...

Müslüman, kafasına olduğu kadar kalbine de önem veren kimsedir. Nasıl ki kafa ilmin midesi ise, kalb de imanın hazinesidir. Kafa ne kadar medrese ise, kalb de o kadar tekkedir. Dolayısı ile, ilim elde eden Müslüman, bunu iman ile birleştirir, Kur'an caddesinde böylece yürüyebilir. Zaten İslâmı anlayan medrese kalbi, tekkede kafayı ihmal etmemiştir. Kafa haramı, helâli öğrenir. Kalb de haramlardan müteessir olur, bir nevi acı duyar. İşte imanın alâmeti budur!.

Halbuki bir müsteşrikin kalbi, bir Müminin kalbi gibi acı duymaz. Çünkü o İslâmı öğrenmiş, imanı tatmamıştır. İmana pencere açmayan kalb, bir bakıma et parçasıdır, hatta Âkif'in dediği gibi «sinede yük!»

Akla şöyle bir soru gelebilir: «Acaba tarikata girmeyen kimse, imandan yoksul mudur?»

Asla!..

Tarikat, imanı kuvvetlendiren müesseselerden biridir. Bu müesseseye dahil olunsun veya olunmasın, imanını kuvvetlendiren herkes, tarikattan payını alıyor, o da tariki Kur'an'da yürüyor, demektir.

Tarik, yol'dur. Bu yolda kalb ayağı ile yürünür. Kur'an caddesinde ilerleyen herkes, imanla ilim kanatlarına sahip bir mümindir.

Eseri, sizlere tanıtmak için bir şey söylemiyeceğim. Çünkü şu anda bir ilim sarayının kapısında bulunuyorsunuz. Burada durup, sizlere sarayı anlatmaktansa «buyurun» deyip, sarayı gezmenizi rica etmem, daha yerinde olacaktır.

Öyle ise:

— Buyurun!.

Saygılarımla...

ÖNSÖZ

Tarikatlar Türk toplumunda sadece bir inanç sistemi olarak değil, aynı zamanda objektif birer gerçek olarak da, tarih boyunca varlıklarını kabul ettirmiş bulunan sosyal kuruluşlardır.

Mistik birer inanç sistemi olmaktan başka sosyal yönleriyle ele alındıklarında, tarikatların toplumdaki her sınıf ve zümreyi doğrudan veya dolaylı olarak etkiledikleri görülür.

Bu araştırmanın konusu islâmda Tarikatlar ve Türk toplumu üzerindeki etkilerini incelemektir. Günümüz Türkiyesinde kendi mütevazî hayatını yaşayan vatandaş kitlesi kadar, sosyal problemlerle meşgul olan diğer çevreler ve tarikatların mahiyetleri hakkında merak duyanlar için de bilhassa özel bir önem ve değer arzeden bu konu, vakıa ilk defa olarak ele alınıyor değildir.

Fakat ne var ki, bu sahada şimdiye kadar yapılan çalışmalar «Tarikatların bir bütün halinde sosyal fonksiyonlarını» yansıtmaktan uzaktırlar.

Nitekim bu güne kadar-doğrudan veya dolaylı olarak-tasavvuf ve tarikatlarla bunların kurucuları ve mensuplarından bahseden bir çok biyografiler ve menâkıplar hazırlanmış, kitaplar, makaleler yazılmak, mevziî şekillerde de olsa bir takım araştırmalar yapılmak sûretiyle tarikatlarla ilgili bir çok eserler yazılmıştır.

Bu cümleden olmak üzere konuya girmeden önce tarikatlarla ilgili olarak bu güne kadar yapılmış bulunan ilmî çalışmaların kısa bir kritiğini yapacak olursak, ortaya şöyle-üç maddelik-bir tablo çıkar:

1 — Biyoğrafiler, menâkıplar ve ansiklopedik bilgiler.

2— Tasavvuf ve tarikat faaliyetlerini birlikte mütâlaa eder mahiyetteki eserler.

3 — Sâdece bazı tarikatları sathî olarak inceleyen eserler.

Birinci maddedeki belli başlı kaynaklardan konuyu ilgilendirenlerini şöylece özetleyecek olursak deyebiliriz ki: Bu cümleden olmak üzere müracaat ettiğimiz kaynakların başında ansiklopedik mahiyette olanlar gelir.

Nitekim konu'nun muhtevasıyle ilgili olarak çeşitli maddelerindeki bilgilerden başka, özellikle İslâm Ansiklopedisindeki (C. XII. cüz 120) tarikatlar ve tasavvuf maddeleriyle, Brockelmann, İstanbul Ansiklopedisi, Hayat ve Türk Ansiklopedileri ile Kamusu'l-A'lâm gibi belli başlı ansiklopedilerle, en muteber menâkıp kitapları ve bu konu ile ilgili çalışmalardan Nefehâtü'l-Üns, Menâkıbü'l-Ârifîn, Risâle, (El-Kuşeyrî) Osmanlı müellifleri, (Muhammed Tahir Türk Azizleri, (M. Ali Aynî) Mevlâna Celâleddîn, Yunus ile Âşık Paşa ve Yunus'un Bâtınîliği (Abdülbâki Gölpınarlı), ve daha bibliyoğrafyada gösterilen bir çok eser taranmış olup, bu tür kaynaklardan ancak tarikat şeyhlerinin kimliklerini ve menkıbevî hayatlariyle ilgili mâlûmatlar edinme yönünden yararlanılabilmiştir.

Halbuki bizim gayemiz sâdece tarikatların ve onların mensuplarının tarihî ve menkıbevî hayat hikâyeleri olmayıp, bilhassa bunları tesir sahaları yönünden sosyal bir incelemeğe tabi tutmak sûretiyle nicelik ve nitelikleri bakımından özellikle müslüman Türk (Osmanlı) devleti üzerindeki müsbet sosyal fonksiyonlarını göstermektir. Görüldüğü gibi bu sahadaki eserler konumuz açısından faydalı olmakla beraber yeterli değildir.

İkinci maddeye gelince:

Burada işaret etmek istediğimiz eserler dizisi daha da kabarıktır. Ne var ki, bu tür eserlerde de genellikle tasavvuf, tarikatlar ve bazen mezhepler dahi birlikte mütâlaa olunmuş, birinden söz ederken ötekisine geçilmiş, tarikatları —diğer iki sahadan ayrı olarak— incelemek âdetâ imkânsızlaşmıştır.

Gerçi mahiyet yönünden mezhepler, tasavvuf ve tarikatlar birbirleriyle çok yakından ilgilidirler; fakat yine de her birini kendine has özellikleri içinde mütâlaa etmek mümkündür.

İşte, müracaat ettiğimiz bu tür kaynaklar arasında da yine ansiklopedik mahiyette olanlardan başka, menkıbevî hayatından bahsedilen bir mutasavvıf'ın, aynı zamanda bir tarikatın kurucusu olarak da gösterildiğini belirtmek istediğimiz eserlerden bazılarına ve aynı zamanda birer tarihî kaynak olarak da bilinenlerine işaret edelim:

Evliya Çelebi Seyahatnâme adlı eserinde ve, İbn Batuta Seyahatnâmesinde bilhassa Ahilikten uzun söz ederler. Şekâik-ı Nu'mâniyye, Naîmâ tarihi, ve Fezleke (Kâtip Çelebi) gibi eserlerde de muhtelif vesilelerle tasavvuf ve tarikatlarla ilgili hâdiselere temas edilmiş olup, ayrıca Hadîkatü'l-

Evliya (Ahmed Hilmi), Mevlâna Celâleddin Rûmî ve Şems-i Tebrizî (Salih Sami-İmamzâde-), İslâmın geliştirdiği tasavvuf (Ömer Rıza Doğrul), Tasavvuf Tarihi (M. Ali Aynî), Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar (Ord. Prof. M. Fuat Köprülü), İlâhiyat Fakültesinde Kemâl Edip Kürkçüoğlu Tasavvufa dâir (inceleme), Mahir İz Tasavvuf ve Abdulbâki Gökpınarlı'nın 100 soruda tasavvuf adlı eserini bu cümleden olarak zikredebiliriz.

Bu eserlerden her birinde tasavvuf ve tarikatlara dâir geniş bilgiler olmakla beraber, meseleye sâdece muayyen açılardan ve birbirleri içinde mütâlaa eder bir gözle bakılmış olduğundan, tarikatların sosyal fonksiyonları ve Türk toplumu üzerindeki etkileri yönünden isteneni bulmak yine mümkün olamamaktadır.

Üçüncü maddede ise: Burada da yine tarikatlarla ilgili bir çok eser görüyorsak da, bunlardan her biri sâdece bir veya bazen birkaç tarikatı ele almış olup, tarikat'ın şekli, zikir usûlü, erkânı ve silsilelerinden bahseden eserlerdir.

Nitekim Menâkıb-ı Şerif ve Tarikatnâme-i Pirân ve Meşâyıh-ı Tarikat-ı Aliyye-i Halvetiyye (Ahmet Fehim), Onaltıncı Asırda Rafizîlik ve Bektâşilik (Ahmed Refik Atılay), F. M. Hasluck Bektâşilik Tetkikleri, Baha Said'in «Bektâşiler ve Nuseyrîler» üzerine yaptığı araştırmalar (Türk Yurdu Mecmûası 1927-29), Sadık vicdânî Tomar-ı Turuk-ı Aliyye ve Mir'atu't-Turuk, Tibyanü'l-Vesâili'l-Hakâik fi Beyan-ı Selâsili't-Tarâik (Harîrî zâde Kemâleddin), Mevlânadan sonra Mevlevilik (A. Gölpınarlı) ve 100 soruda Türkiyede Mezhepler ve Tarikatlar adlı eserler de bu cümledendir.

Materyal toplama esnasında, bu üç grupta-ana hatlariyle-kritiğini yaptığımız eserlerden başka, tarikatlardan dolaylı olarak bahseden bir başka tür eserler serisi daha gördük ki, bunlar «Fütuvvetnâmeler'dir. Tarikatların sosyal fonksiyonları yönünden «Fütüvvetnâmeler üzerinde özellikle durduk. Bu sahada da bir çok eser mevcûd olmasına rağmen, dolayısiyle A. Gölpınarlı'nın «Türk ve İslâm illerinde Fütüvvet Teşkilâtı ve Kaynakları, İK. F. Mc. C.XI S. 1-103» adlı araştırması ve Reşat Ekrem Koçu'nun «Tarihte İstanbul Esnafı» (tefrika Tercüman gazetesi 12 Ekim, 5 Kasım 1970 tarihleri arası) konulu araştırması da dahil, yine sosyal fonksiyonları bakımından tarikatlar hakkında tatmin edici bir bilgi bulmak mümkün degildir; çünkü fütüvvetnâmelerde de yine sâdece Ahilik ve Fütüvvet teşkilâtı, Loncalar, tarik-i fütüvvetler ve bunlarla ilgili hususlar tarihî seyri içinde anlatılmışlardır.

Bütün bu hususlar bir bakıma normal kabul olunmalıdır. Çünkü her ilmî faaliyet bir gayeye bağlı olacaktır. Halbuki, kritiği yapılan eserlerden her hangi birinin «tarikatların toplumdaki sosyal fonksiyonları» gibi bir a-

maçları yoktur. Bu yüzden izledikleri metodlar ve vardıkları sonuçlar da başka, başkadır.

Halbuki bu araştırmada, yukarıda işaret ettiğimiz hususlar da dikkate alınmak sûretiyle tarikatlar önce bir bütün olarak - kökleri itibâriyle-ele alınmışlar, sonra da aralarındaki ortaklaşa ve özel olan prensipleri de tesbit etmek sûretiyle sosyal bir bütünleme yapılarak toplumdaki kollektif ve sosyal fonksiyonları tesbit edilmeğe çalışılmıştır.

Konunun bu derece dikkat, sabır ve cesaret isteyen bir problem olduğunu biliyordum. Ne var ki, karşıma çıkan güçlükler cesaret ve azmimi söndürecek yerde kuvvetlendirdi.

Çalışmalarım boyunca herkes gibi ben de dostça teşvikler, kardeşçe yardım ve alâkalar gördüm. Bütün bunların derin minnetdarlığını dâimâ gönlümde yaşatacağım. İçlerinden birini sayarken unuturum endişesiyle burada teker teker adlarını amma zevkinden kendimi mahrum ediyor ve bütün dostlara, kardeşlik ve arkadaşlık ilgisi gösterenlere, özellikle eserin sosyolojik yönden kusursuz olması için yardımlarını esirgemeyen hocam Pro. Dr. Cahit Tanyol'a en derûnî teşekkürlerimi sunuyorum. Eserler hazırlanır, kitaplar yazılır, yayınlanır ve önemsizleşir. Tarikatlar da kurulur, kurucuları ölür, fonksiyonlarını kaybederler ve unutulurlar. Kısaca yeryüzünde ne varsa hepsi fâni'dir Ancak ululuk ve kerem ıssı «Allah»ın zâtı kalıcıdır. (1)

Yardım ondandır, hamd de ancak ona'dır. «Allah kuluna yetmez mi?» (2)

1) Kur'an-ı Kerim Rahmân sûresi, âyet 26 - 27
2) Kur'an-ı Kerim Zümer sûresi, âyet 36.

GİRİŞ

Tarikatlar çeşitli yollardan incelenebilirler: Dinî, siyasî, tarihî ve sosyal mülâhazalar mümkün olduğu ölçüde bir yana bırakılır da, konuya sırf pozitif sosyoloji tekniği açısından bakılacak olursa, tarikatların toplum üzerindeki sosyal fonksiyonları'nın eleştirilmesinde üç ayrı problem'in ortaya çıktığı görülür.

1 — Tarikatlar'ın doğuşu ve bu doğuş'un arkasında bulunan dinî inanç sistemi'nin özelliği. Şöyle ki : Tarikatlar önceleri bir mâbed havası içinde, Allah ile kul arasında sâdece inanca dayanan mânevî bir bağ iken, zamanla maddî birer şekil kazanmaya başlayışı ve bu şekil kazanış'ın hızla gelişerek kökünden ve asıl amacından zaman zaman uzaklaşma derecesine varması ve bunun dinî oluşunun yanında siyasî, iktisâdî, ekonomik ve sosyal sebeplerin de bulunuşu.

2 — Herşeyden önce sosyal birer kuruluş olan tarikatların, aynı zamanda sosyal birer realite olarak da var olan dış görünüşleri, organizasyonlardaki özellikler, sosyal varlıklarını sürdürebilmeleri için gereken disiplin ve âsâyiş'in temin edilişi, en önemli olanı ise, alınan tedbirlerin yüz yıllar boyunca devam etmesi, fonksiyonel özelliklerini muhafaza etmesi ve tarikat prensiplerinin kişinin gözünde en kutsal değerler olarak büyümesi ve kişiyi içten gelen bir duygu ile etkilemesi.

3 — Tarikatların incelenmesinde üçüncü ve en önemli bir başka yön de, o'nun kendini her çevreye, her sınıf ve zümre'ye hatta toplum yönetiminde birinci derecede söz ve yetki sahibi olan yönetici kadroya dahi kabul ettirerek, toplum içindeki bütün sosyal değer ve kurumları gölgeleyecek derecede fonksiyonel bir özelliğe sahip oluşu, hatta zaman zaman devletin temel unsurları olarak kabul olunup, devletin bütünlüğünün o'nun sosyal varlığı içinde düşünülecek kadar değer kazanmış olması (3) vs.

---

3) Prof. Dr. Cahit Tanyol, «Osmanlı Devleti'nin temelinde iki kuvvet vardır, bunlardan biri şeriat, ötekisi ise tarikattır». (Kuruluş ve Fetih Destanı S. 6 - 7)

İşte, tarikatların genel anlamda toplum üzerindeki sosyal fonksiyonları yönünden bir incelenmesi söz konusu olursa, yukarıdaki sahalardan birine ağırlık vermek gerekir.

Buna göre birinci safha ile ilgili bir araştırma'nın yapılacağı düşünülürse, olaylara bakış açısı değişir. Şöyle ki: Tarikatlar bu durumda sadece doğuşları ve gelişimlerini buldukları inanç ortamları içinde düşünülebilirler. Ne var ki, sadece bu saha ile yetinmek esasen sosyal ve ilmî bir araştırma olamıyacağı gibi, tarikatların toplum üzerindeki fonksiyonları bakımından bekleneni vermekten de çok uzak ve yoksun kalır. Böyle bir araştırma belki sadece dinler ve mezhepler, veyahut da tasavvuf tarihleri için bir başlangıç niteliği taşımaktan da ileri geçemez.

İkinci saha ise, tarikatları sosyal birer kuruluş olarak tanımakta biraz daha yararlı olabilir. Nitekim bugüne kadar tarikatların toplum üzerindeki sosyal fonksiyonları ele alınmamış olmakla beraber, çeşitli açılardan bazı tarikatlar, belirli yönleriyle çok az ve tatminkâr olmaktan da çok uzak olmalarına rağmen ele alınmışlardır. (4)

Fakat sadece bir tek yönüyle toplum üzerinde bu derece tesiri bulunan bir kuruluşu izah etmeğe değil, anlamağa bile çalışmak, boşuna kaybedilmiş zamandan başka bir kazanç sağlamayacaktır. Gerçekten de tarikatları gerek geçmişte, gerekse günümüzde bu şekilde düşünenlerin vardıkları sonuç bundan başka olmamıştır.

Oysa ki tarikatlar en azından bir inanç sistemi olarak, sosyal birer kuruluş olarak ve tarihî gelişim içindeki sosyal fonksiyonları yönünden bir bütün halinde ele alınmayı gerektiren sosyal ve gerçek birer varlıktırlar.

Problem en basit şekliyle bu olduğuna göre, toplum üzerindeki sosyal sentezde özleştiğini ve bir atılıma çevrildiğini bilip iyice anlamadan bu ülkedeki siyasî ve sosyal devlet kuruluş ve düzeni'nin olduğu gibi, tarikat kuruluşlarının da anlaşılmasına ve sosyal fonksiyonları yönünden incelenmesine imkân yoktur.

Gerçekten dünya'nın en büyük ve en kudretli, aynı zamanda en uzun ömürlü imparatorluğunu kurmuş bulunan Türk - İslâm toplumu'nun oluş diyâlektiğini bir tarih serüveni olarak yorumlamak, hem bilgisizlik ve hem de

---

4) Gerçekten, bu türden yazılmış Menâkıbnâme, Fütüvvetnâme, Biyoğrafi vb. gibi birçok eserler mevcut olmasına rağmen, toplum üzerindeki sosyal fonksiyonları yönünden tarikatların bütün halinde vasıflarını yansıtacak tek bir eser bile bulmak son derece güç ve hatta imkânsızdır da. İşte bu araştırma bu güç işi başarmayı ilk plânda gâye edinmiştir ki, yedi sene süren uzun bir materyal toplama safhasında elde ettiğimiz dağınık kaynaklardan bunu başaracağımızı ümid ediyoruz. Çalışmak bizden, yardım Allah (C.C.)'tandır.

büyük bir haksızlık olur. Hatta bu sebepten ötürü Türklerin en büyük başarılarından biri olan «İstanbul'un fethi» dahi bir tarihî olay değil, belki Anadolu Türklüğünde devlet bilinci'nin bir örgütlenişiydi. (5)

Kısaca Anadolu'da kurulmuş bulunan Türk «Osmanlı» devletinin temelinde iki büyük kuvvet vardı ki, çağdaşı öteki devletlerde rastlanmayan bu iki önemli unsurdan biri **«Şeriat»**, ötekisi ise **«Tarikat»**tır... (6)

Tarikatların, Anadolu'nun bağrında bir ağ gibi örülmüş olmasının gerçek ve sosyal sebeplerinden bir tanesi ise şudur: XIII. yüzyıllarda Anadolu halkı korkunç bir Moğol istilâsına uğramıştı. Bu saldırı karşısında halk ve devlet müthiş bir paniğe kapılmış, hatta Selçuklu devleti reisleri Moğol valilerinin birer uşağı haline gelmişlerdi. Bu durum karşısında Anadolu'nun Müslüman Türk halkı sahipsiz ve himayesiz kalmış, bu yüzden de kendini koruyup kurtaracak bir mûcize güneşinin doğmasını sabırsızlıkla bekliyordu. (7)

İşte Anadolu Türklüğü tarihi'nin bu döneminde, Ahmed Yesevî'ler, Hacıbektaş-ı Veli'ler, Sultanü'l - Ulemâ'lar, Yunus Emre'ler ve daha birçokları bu esrarengiz ülkedeki ruh ve mâneviyat dünyası'nın padişahları ve kurtarıcıları olmuşlardır.

Gerçekten bu büyük şahsiyetler Anadolu halkı'nın ruhunu ve toprağını öylesine üstün bir güçle mayalamışlardır ki, Osmanlı Devleti işte bu mayalanışın tarih sahnesine çıkmış müşahhas bir görüntüsüdür. (8)

Ve nihayet deyebiliriz ki, Anadolu'nun Müslüman Türk halkı üzerinde tarikatların göstermiş olduğu geniş çaptaki sosyal fonksiyonlar, böyle bir oluşum'un tabiî birikiminden başka bir şey değildir.

Nitekim daha sonraları Anadolu'nun bu sıcak kanlı Müslüman - Türk halkı, kendilerini her türlü tehlikeden koruyan bu mâneviyat kahramanı veliler ve onların kurdukları tarikatlarla öylesine kaynaşmışlardı ki, bunun bir örneğinin daha başka herhangi bir toplumda görülebilmesi imkânsızdır.

Diğer taraftan Anadolu, çeşitli kavimlerin ve uygarlıkların konup göçtüğü ve her birinin, tarihin değişik dönemlerinde iz bırakıp yok olduğu bir ülkedir. İşte bütün bu uygarlıklar'ın izlerini silerek onların üzerinde son olarak yeni bir Türk - İslâm medeniyetinin kuruluşunda, Türklüğün ve İslâmın gerçek armasının bu ülkenin bağrına yeniden bir nakış gibi işlenmesinde mânevî dayanışma'nın ve bilhassa tarikatların büyük rolü olmuştur.

---

5) Prof. Dr. Cahit Tanyol, Kuruluş ve Fetih Destanı, S. 8 - 9

6) Prof. Dr. Cahit Tanyol, Aynı eser, S. 11 vd.

7) Prof. M. Fuad Köprülü, Osmanlı Devletinin Kuruluşu, S. 23 - 59 (T.T.K. Yayını)

8) Prof. Dr. Cahit Tanyol, Kuruluş ve Fetih Destanı, S. 6, 11, 42 (Osman Gazi, oğlu Orhan Gazi'ye şöyle nasihatta bulunmuştu: «Oğlum, bir kimse sana Tanrı buyurmadığı sözü söylerse, anı kabul etme ve eğer bilmez isen Tanrı ilmin bilene sor» İşte devlet'in temel politikası!) Aynı eser S. 42, C. Tanyol.

Böylece Anadolu'nun Müslüman - Türk halkı bu topraklar üzerinde yepyeni bir sentez vücûde getirmiş, karakterinde zaten yaratılıştan mevcud olan kabiliyet ve maharete bir de tarikatların verdiği mânevî ruh ve enerjiyi katarak, **«Osmanlı Devleti»** adıyla tarihe uzanan somut bir örnek halinde ortaya çıkmıştır. İşte bu kaynaşmanın temelinde şeriatçıların yanında onlardan daha kuvvetli fonksiyonlara sahip **«Tarikat ululan»** da vardır. O kadar ki, Osmanlı devletinde padişahların ünvanlariyle tarikat şeyhlerinin ünvanları birbirlerine karışmıştır. (9)

İşte bu araştırma —ilk iki maddedeki özelliklerin de ışığı altında— konunun da gereği olarak, üçüncü maddeye ağırlık vermek suretiyle «tarikatların sosyal fonksiyonel yönlerinin analizini ön görmekte olup, böylece konunun kesin bir şekilde sınırlanması da sağlanmış bulunmaktadır. Şu kadar ki, tarikatların bütünü hakkında bir fikir sahibi olmadan, sosyal fonksiyonları'nın incelenmesi imkânsız olduğundan, ilk iki maddeye de —ana hatlariyle— temas edilmiştir.

Esasen Türk Osmanlı Devleti'nin, kuruluşundan itibaren geçen 600 yıllık tarihi boyunca, yönetici kadroyu fonksiyonel yönden önemli bir şekilde etkilemiş bulunan tarikatlar incelenirken, Osmanlılardan önceki Türk toplumlarına da gereği kadar değinmek, bu arada Cumhuriyet sonrası Türkiyesindeki manzaraya da —genel açıdan— bakmakla beraber, esas araştırma sahamızı, Osmanlı devleti'nin kuruluşu ile Cumhuriyetin ilânı devirleri arasına teksif etmiş bulunuyoruz.

Fakat araştırma hududumuzu sınırlandırmak için sarf etmiş bulunduğumuz bunca gayretlere rağmen, yine de Türk toplumunun birer unsuru bulunan, hele Anadolu'nun; yüzyılların ötesinden gelen dinî inanç, örf, âdet, gelenek ve görenekler gibi sosyal değerlerle hafızaları bezenmiş bulunan Müslüman - Türk halkı'nın genç, ihtiyar, kadın, erkek tek bir ferdi yoktur ki, tarikat lâfını duyduğu zaman birden irkilip, bu sihirli kelime'nin câzibesiyle cereyana kapılmış gibi bütün benliğiyle sarsılıp duygulanmasın!..

Çünkü Anadolu'nun kendine has iklim ve havasiyle yuğrulmuş bulunan tipik halkının dinî, siyasî ve sosyal yaşayışıyle, damarlarında dolaşan sıcak kan, ciğerlerine doldurduğu temiz hava ve midesine indirdiği helâl lokma kadar hayatına girmiş bir kelime'dir tarikat.

---

9) Esasen Osmanlı padişahları her nekadar şekil bakımından Halife iseler de, gerçekte mutlak bir halifelik iddiasında bulunmamışlardır. Çünkü Osmanlı devletinde Halifeden ayrı olarak Şeyhü'l - İslâm vardır. Şeyhü'l - İslâm protokol bakımından Sadrazamdan sonra gelmekle beraber, siyasî fonksiyon bakımından Padişahtan sonra gelir, hatta kendisini bu makama getiren padişah hakkında bile fetva verebilir! (Prof. Dr. Cahit Tanyol, 1966 - 1967 seminer notları)

Tarikat kelimesi'nin, Anadolu köylüsünün günlük yaşayışının her zerresinde özel bir yeri vardır. Nitekim tarlasına giden çiftçi, toprağını kabartmağa veya tohumunu saçmağa başlayacağı zaman, piri'nin ruhundan izin alacak, ürünü'nün bol olması için pirine duâ ettikten sonra tohumunu tarlasına saçacaktır! Aynı şekilde her çeşit sanat'ın kendine mahsus bir «pir»inin bulunduğuna da inanan bu samimî insanlar, (10) başarı veya başarısızlık sebepleriyle, ürünlerinin bol veya kıt oluşunu şu veya bu sebepten değil de, sanat ve mesleklerinin pirlerinden bileceklerdir. (11)

Ne var ki, Anadolu'nun tarih ve etnoğrafyasının olduğu gibi, her ulu ağacının dibinde bir yatır bulunan evliyalar otağı bu ülkede, tarikatların bugüne kadar —sosyal anlamda— bir araştırmasının yapıldığına rastlanamamaktadır. Hatta birçok tasavvuf ve tarikat liderleri'nin nerelerde yaşadıkları, mezarlarının dahi nerelerde bulunduğu bilinememektedir!.. (12)

İşte bu derece önemli bir konunun ilginç olduğu kadar, zor bir saha olduğunu da biliyordum. Fakat çalışmalarım esnasında karşıma çıkan güçlüklerin çokluğu cesaret ve azmimi azaltacak yerde artırdı. Çünkü küçük yaştan beri hayâl ettiğim bir konu idi tarikat. Bu bakımdan beklenen amacın gerçekleşmesine küçücük bir katkıda bulunabilirsem kendimi mutlu kişilerden sayacağım.

Bu bölümdeki sözleri bitirirken bir noktaya daha işaret etmek istiyorum. Şöyle ki: Anadolu'nun Türkler tarafından istilâ edilişinden bu yana süregelen ve özellikle hicretin VII. yüzyıllarından başlayarak 400 sene gibi uzun bir süre bütün şiddetiyle devam eden dinî hareketleri, bu arada mahiyetleri itibariyle güçlerini dinden alıp, sosyal birer kuruluş olarak ortaya çıkan tarikatları, fonksiyonel bir analize tâbi tutabilmek için, birbirlerine bağlı halkalardan meydana gelen bir zincir gibi, herhangi bir yerinden koparıldığında tamamını incelemenin mümkün olamayacağı bir gerçektir. Bu itibarla onları bölünmez bir bütün olarak mütâlaa etmek zorunluluğu vardır.

İşte bu düşünceden hareket edilerek araştırma boyunca şu metod takip olunmuştur:

1 — Tarikatlar, mezhepler ve tasavvufla ilgili ve güvenilir nitelikte bulunan belli başlı orjinal kaynaklara baş vurulmuş, bu arada aynı söz veya görüşlerin başka bir açıdan ifadesinden ibaret bulunanlara itibar edilmemiş, ancak orjinal özellik ve nitelikte olanlar tercih edilmiştir.

---

10) Bk. İleride sanatların pirleri bölümü.

11) Bk. Ord. Prof. M. Fuat Köprülü, Türk Edebiyatında ilk mutasavvıflar, S. 234-241 vd.

12) Yunus Emre'nin bile Türkiye'de 7-8 yerde mezarı vardır!... (Yunus Emre bölümü)

2 — Hazırlayacağımız eserin ciddî ve ilmî bir hüviyete sahip bulunmasını arzuladığımızdan, bazı ilmî ve meslekî kelime, terim ve kavramlar aynen alınmış, fakat mantıkî münasebetler muhafaza olunmak ve akıcılığın devamı da göz önünde tutulmak şartiyle, umumî efkâra ve günlük dile yabancı gelen bu tür kelime veya kavramların mânâları tırnak içinde ve hemen önünde verilmiştir. Esasen yabancı ve meslekî terimler, deyimler ve özel isimlerin mahiyeti hakkında zihinlerde herhangi bir istifham ve tereddüd kalmaması için ayrıca son kısma geniş bir «Özel isimler ve deyimler indeksi» de konmuştur.

3 — Tarikatların toplum üzerindeki fonksiyonlarının teorik yanlarından çok, pratik yanları, halk dilinde dolaşan söylentiler, âdet ve gelenekler halinde halk arasında yaşayan, fakat kaynağı itibarıyle bir inanç mahsûlü olan yaşantılar, kerametler, efsâneler, rivâyetler vb. inançlar üzerinde özellikle durulmuştur.

4 — Yabancı ve ansiklopedik kaynaklara dayanan bilgilere, genellikle bellibaşlı tarikat ve tasavvuf cereyanlarının etkisinde kalmış kişiler ve çevrelerce yansıtılan indî mütâlaa ve rivâyetlerden daha fazla itimad edilmiş; bu arada sâdece halk ağzında dolaşan, kulaktan dolma efsânelerle yetinilmeyerek, genellikle tasavvuf ve tarikat kuruluş ve faaliyetlerinin merkezleri bulunan Konya, Bursa, Eskişehir, Ankara, Kastamonu, Edirne, İstanbul, Kayseri, Kırşehir, Bayburt, Erzurum, Sivas gibi kasaba ve şehirler teker teker dolaşılarak buralardaki tekke, türbe, zâviye, Hankâh, Çilehâne, Mescid vb. yerler mahallinde incelenerek, ansiklopedik bilgiler yanında bu bölgeler halkı arasında yaşayan efsânevî bilgi ve rivâyetler de toplanıp, değerlendirilerek genel bir sentez yapılmıştır.

5 — Araştırma boyunca tarikatların yanında birtakım sahte ve uydurma dinler ve bunlara ait batıl inançların halk üzerindeki etkileri de dikkatten uzak tutulmamıştır. Özellikle Selçuklular tarafından Anadolu'nun işgâlinden itibaren bu ülkede ve o'nunla sıkı bir şekilde alâkadar olan İran, Irak, Suriye ve Mısır dolaylarında faaliyet gösteren tarikatlar ve öteki kuruluşları ki, bunlar (Kalenderîlik, Haydarîlik, Babâîlik, Ahîlik vb. gibi sahte dinlerdir. Bk. A. Gölpınarlı, (Türkiye'de mezhepler ve tarikatlar, S. 143 - 180)'ın birbirleriyle olan ilişkileri de gözden uzak tutulmamıştır. Çünkü bunların mahiyetleri bilinmeden Anadolu halkının tarikatlara karşı olan aşırı eğilimini de anlamak mümkün değildir.

6 — Yine bu araştırmada, hemen tarihin her döneminde insanlığın en önemli problemlerinden birisi olagelen iktisâdî problemlerin de, tarikatlarla veya bir başka ifade ile, tarikatların iktisâdî problemlerle olan ilişkileri de geniş ölçüde hesaba katılmıştır.

Nitekim Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşu gibi cihan tarihi yönünden son derece önemli olan hâdise ile, ondan iki asır sonraki Safevî (İran) İmparatorluğunun kuruluşunda da, mahiyetlerin iyice anlaşılabilmesi için, dinî yaşayışın tetkikiyle birlikte, iktisâdî hayatın da iyi bilinmesi en azından hesaba katılması gereken bir durumdur. (13)

Osmanlı İmparatorluğu'nda ordu teşkilâtı, İslâm ordularında fetih zamanlarındaki ganimet dağıtımı vb. meseleler hep iktisâdî zaruretin doğurduğu formüllerdir. (14)

Öteyandan asırlar boyunca Anadolu'daki Türk bütünlüğünü silâh gücüyle bozamadığı zamanlar, o'nu birtakım kamplara bölmek ve parçalamak amacında olan dış tesirler de, en kesin neticeleri Anadolu halkı üzerinde uyguladıkları iktisâdî savaşlardan elde etmişlerdir. (15) Çağımızda da Kapitalizm, Emperyalizm, Sosyalizm, Komünizm vb. gibi ideolojiler de üstünlüklerini iktisâdî formüllere ve güçlere dayandırmaktadırlar. (16)

Şimdi, giriş mahiyetindeki bu açıklamalardan sonra konumuzu bir daha sınırlandıracak olursak diyebiliriz ki; bu araştırmada «Tarikatların Türk toplumu üzerindeki sosyal fonksiyonları» ağırlık merkezi olarak alınacaktır.

Araştırma, plânı gereği üç ana bölüme ayrılmış olup, I. Bölümde tarikatlarla bunların ilgili bulundukları öteki bilim sahaları ve aralarındaki etki ve tepki ilişkileri üzerinde durulmuştur.

II. Bölümde ise, tarihî gelişim içinde tarikatlar ele alınmış, başlıca büyük tarikatlarla her birinin ayrıldıkları ana kollar şematik olarak gözden geçirilmiş, bunlardan sadece Türk toplumu için ilginç olanlar üzerinde durulmuştur.

III. Bölümde tarikatlar doğrudan sosyal fonksiyonları yönünden ele alınmış olup, esasen araştırma'nın ağırlık merkezini teşkil eden bu bölüme hacım itibariyle daha geniş yer ayrılmıştır. İktisadî problemler ve özellikle ekonomi ve kültür emperyalizmi yönünden tarikatların yabancı amaçların gerçekleştirilmesi için birer vasıta olarak kullanılışları, özellikle bu bölümde ele alınmıştır. Bu bölümde yine tarikatların siyasî fonksiyonları, devlet erkânının tarikatlarla ilgi kurmaları vb. gibi, plân gereği araştırma'nın en ağırlık noktasını teşkil eden hususlarla sonuç ve özet yer almış olup, en sona ise başvurulan kaynakların bibliyoğrafyası ile, eserde geçen ilmî deyim ve kavramların mufassal bir cedveli ve sözlük eklenmiştir.

---

13) Fazla bilgi için Bk. Tarikatların ekonomik fonksiyonları bölümü
14) Prof. Ömer Lütfi Barkan, Vakıflar Dergisi C. II, S. 278 - 386 vd.
15) Gerhard Köhnen, Dünya Ekonomi Tarihi (Dr. Tunay Akoğlu), S. 95 - 122
16) Gerhard Köhnen, Aynı eser, S. 190, 197, 266 - 268

Böylece tarikatların doğuşları ve bu doğuşları hazırlayan sebeplerle, yine tarikatların münâsebette bulundukları öteki bilim sahalarını, (17) aynı şekilde konu ile ilgili bulunan tarihî ve sosyal mülâhazaları da kesin olarak bir yana bırakmak imkânı da olmadığından, plân gereği konu'nun ağırlık merkezini kaybetmemek şartiyle, bazı yan meselelere de —özellikle dipnotlarda— yer verilmiştir.

Bu mecburiyet ise, toplumun bünyesindeki her sınıf insanı, Türk toplumunun siyasî ve sosyal tarihinin her döneminde —doğrudan veya dolaylı olarak— etkilemiş bulunan tarikatların bizzat kendi bünyelerinde mevcud olan özellikten ileri gelmektedir.

Dr. Hasan Küçük

---

17) Mezhepler, Tasavvuf, Kelâm, Felsefe vb. gibi inanç kurallarıyle ilgili bilim dalları kastolunmaktadır.

I. BÖLÜM

Tarikatların İlgili Bulunduğu Diğer Bilim Sahaları

(MEZHEPLER ve TASAVVUF)

Mezhepler ve tarikatlar :

Başlıbaşına bir inceleme konusu olarak tarikatları ele alıp bütün detaylariyle —tek başına— incelemek imkânsızdır. Çünkü tarikatlar kendilerinden başka mezhepler ve tasavvuf gibi iki tane daha temel sütuna sahip, piramit biçimi bir manzara arzeden ruhî yaşantılar âbidesi'nin ancak tek bir cephesi durumundadırlar.

Böyle olunca asıl araştırma konumuz olan tarikatlara doğrudan girebilmek için, baştan sona kadar onlarla içli dışlı olmuş, kaynaşmış, hatta tarikatların doğuşuna uygun ortamı hazırlamış ve dâima tarikatlarla işbirliği halinde bulunmuş olan mezhep ve tasavvuf deyimlerini de kısaca gözden geçirmek zorundayız.

Mezhep, maiyeti ve tarikatlarla ilgisi:

Mezhep: Arapçada gidilen yol anlamına gelen bir deyimdir. (18) Kelâm ilminde ise, inanca, bedenî, malî, hem bedenî ve hem malî ibadetlere, muâmelâta, dünyaya ait evlenme, boşanma, alım - satım, borç alma, vaatlerde bulunma, söz verme vb. şeylerle dinî cezalara ait ilâhî vahiyle bildirilen hükümlerin tümüne; kısaca şeriat'ın emirleri üzerine gidilen yol anlamına gelmektedir. (19)

Mezhep kelimesi, halk arasında da birtakım sosyal davranışlara konu teşkil eden özel mânâlara da gelmektedir. Nitekim bu kelime'nin «Mille - Millet» anlamında kullanıldığı, eskiden kafa kâğıdı veya nüfus kâğıdı da denen «Hüviyet cüzdanları»na «Milleti nedir?» denen kısma İslâm sözü'nün yazılışı terim'in bu anlamda kullanılışının tipik bir örneğidir. (20)

---

18) Şemseddin Sami, Kamus-ı Türki (mezhep maddesi) S. 1317

19) İsl. Ansk. C. IV, S. 601 - 622 (Fıkıh maddesi) ve Kamus-ı Türki aynı madde 1455 Bk.

20) A. Gölpınarlı, Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar, S. 9 - 10 vd.

Diğer taraftan çeşitli fıkıh kitaplarındaki —birbirleriyle tutarlı görünen— tanımların ortaklaşa sonuçlarına göre, dinî hükümlere uygun olarak meydana gelmiş olan usûl ve furu', dinin esaslarını teşkil eden inanç ve ibadetler ile muâmele ve cezalara ait birbirlerinden farklı olarak kabul edilen tarzlar'ın tümüne de mezhep ve «Nıhle» denmiştir. (21)

Nıhle de; tutulan, gidilen yol olarak mezheple aynı anlamdadır. Mezheb'in çoğulu mezâhip, Nihle'nin çoğulu ise «Nihâl» olup, bu bakımdan şeriatlara ve mezheplere «Milel'ü Nihâl» de denilmektedir.

Diğer taraftan «Cami-us-sağıyr» adlı kitaptaki bir rivayete göre Hz. Muhammed'in, İsrailoğulları'nın yetmişbir, Hıristiyanlar'ın ise yetmişiki bölüğe ayrıldıklarını, kendi ümmeti'nin —Müslümanlar—ın da yetmiş üç bölüğe ayrılacağını bildirdiği rivayet edilmektedir. (22) Hatta bu hadîs türlü şekillerde rivayet edilmiş ve yorumlanmıştır. Nitekim güvenilir Hadis kitaplarından biri olan Tirmizi'ye göre: Peygamber Hz. Muhammed, Müslümanlar'ın şu şekilde bölüneceklerine işaret etmiştir: Müslümanlar iki bölüğe ayrılacaklar, bir bölüğü kendi kendisi'nin ve eshabı'nın (23) yoluna gidecekler olup, bunlar'ın kurtulacaklarını, öbür bölüklerin ise cehennemlik olacaklarını söylemiştir.

Bu Hadîs hakkındaki rivayetlerden bir başkası da şöyledir: Kurtulacak olanlar kimlerdir? diye soran Hz. Ali'ye, Hz. Muhammed «senin ve sana uyanlar'ın yolunda gidenlerdir» cevabını vermiştir. (24)

Sefiynetü'l - Bihâr ve Medinetü'l - Hikem-i ve'l - Âsâr adlı kitaptaki bir başka rivayete göre Hz. Ali'nin de Hıristiyanlar'ın ve İsrailoğulları'nın bölüklere ayrıldıklarını, Muhammed ümmetinin de bölüklere ayrılacağını, hepsinin de sapıklığa düşeceğini, ancak kendisi'nin ve kendisine uyanlar'ın kurtulacaklarını söylediği ileri sürülmektedir. (25)

Kur'an-ı Kerim'de ise bu konu «Hep birden Allah'ın ipine sımsıkı sarılın, bölük bölük olmayın» anlamındaki bir emir mahiyetindedir. (26)

Peygamber Hz. Muhammed'in bir başka hadîsinde ise «Ben sizin aranızda iki halife bırakıyorum, gökle yer arasında uzatılmış bir ip, Allah kitabı ve soy'um, ehlibeytim. İkisi iki havuz kenarında bana ulaşıncaya kadar bir-

---

21) A. Gölpınarlı, Aynı eser S. 9 - 16 ve Hy. Ansk. C. V, S. 2416 - 2417 (mezhep maddesi Bk.)

22) Cami' - ussağıyr, Kahire 1331, S. 40 vd.

23) Sefinet'ül - Bihar ve Medinet'ül - Hikem-i ve'l - âsâr, Necef 1335, C. I, S. 360

24) Aynı eser, C. I, S. 360

25) Cami' - ussağıyr, C. I, S. 87

26) Kur'an-ı Kerim, Âli - İmran sûresi, âyet 103

birlerinden ayrılmazlar (27) anlamındaki işaretten çıkarılan sonuç, Hadîs bilginleri tarafından, Kur'an'ın emirlerine uyma'nın ve bölünmeme'nin İslâm'ın temel prensiplerinden sayılması şeklinde yorumlanmıştır.

Yine bir başka hadîste, İslâmda hür düşünce'nin mümkün olduğu hatta rahmete vesile teşkil edeceği için de teşvik edildiğini görüyoruz. Bu konuda İslâm'ın peygamberi Hz. Muhammed, «Ümmetimin bir şeyde ayrı ayrı hükümlere uyması bir rahmettir (28) buyurmuştur. Buradaki ayrı hükümlere uyma, yani hür düşünme de diyebileceğimiz fikir özgürlüğü şekli'nin, dinin esasında değil de teferruata ait meselelerde olması görüşü kabul edilmiştir.

MEZHEP SÖZÜNÜN HALK ARASINDAKİ SOSYAL ANLAMI

Mezhep sözü halk arasında da çeşitli anlamlarda, bazen örf ve âdetlerle ilgili olarak, bazen de mecâzî olarak kullanılagelmektedir. Nitekim okur - yazar olan, her havaya gelen, her fikre, her söze uyan ve doğru olsun, yanlış olsun evet efendim, münâsip efendim!.. diyen kimseler için halk arasında her yola gider, her *mezhebe uyar, kendisinin ne yolu bellidir ne* mezhebi, küllü mezheb'in yezhep vb. gibi ata sözü halini almış deyimler de halk arasında çok kullanılmaktadır.

Yine aynı düşünce ile halk arasında ne olduğu, hangi fikre sahip bulunduğu, hangi şekli tercih ettiği belli olmayanlara da «Mezhebi, meşrebi belirsiz», mezhepsizin birisi şeklinde, çoğu zaman imandan ve vicdandan yoksun kişi anlamı kastedilerek ifade edilir. (29)

Mezhepler arasındaki ayrılık da halk arasındaki bu yorumları geniş çapta etkilemiştir.

Yukarıda anlamları üzerinde yeteri kadar durduğumuz mezhepler, aynı zamanda birtakım bölümlere de ayrılmışlardır. Bir kısmı hak, doğru; bir kısmı ise batıl mezhepler olarak nitelendirilen ve sayıları hakkında esasen kesin bir rakam'ın verilmesi imkânsız bulunan mezheplerden dört tanesi, ehl-i sünnet mezhebine mensup olan bütün Müslümanlar tarafından «Hak mezhepler» olarak kabul edilmiştir. (30)

---

27) Cami'-ussağıyr, C. I, S. 87, C. II, S. 4 vd.

28) Cami'-us-sağıyr, C. I, S. 11, Mevzuat, S. 19, 34

29) Cami'-us-sağıyr haşiyesi (Künûzü'l-Hakaik, C. II, S. 128'den rivâyet. A. Gölpınarlı 100 soruda mezhepler ve tarikatlar, S. 10-11

30) Neşet Çağatay, İslâm Mezhepleri Tarihi C. I, S. 3, 12-47 vd. ve Hy. Ansk. C. V, S. 2416-2417 (Mezhep maddesi)

İslâmda «Hak» olarak kabul edilen bu mezheplerin neler olduğuna geçmeden önce bir de, İslâmda mezhep fikri'nin ne zaman ve nasıl ortaya çıktığını görmemiz, ileride tarikatların analizi için de gerekmektedir. Şöyle ki: Kur'an-ı Kerim'i olduğu gibi kabul eden, yorumlanmasında aynı inanç ve fikirlere sahip bulunan bütün Müslümanlar, iman esaslarında, Allah'ın varlığında, birliğinde, ondan başka yaratıcı ve hüküm sahibi bulunmadığında, Hz. Muhammed (S.A.)'in gerçek ve Hak peygamber olup, peygamberliğin o'nunla sona ermiş olduğunda aynen birleşmektedirler.

İslâmın inanç esasları ile ilgili bulunan yukarıdaki prensipler üzerinde en küçük bir ayrılık yoktur.

Diğer taraftan aynı şekilde; Namaz, Oruç, Haç, Zekât, gerektiğinde vatanın savunması için savaşmak, bilenlerin bilmeyenlere İslâmın esaslarını öğretmesi, zinadan, hırsızlıktan sakınmak vb. gibi bedenî ve mâlî kulluk ödevlerinin de tam olarak yapılmasında yine Müslümanlar birlik halindedirler.

Yine; nikâhlanmak, evlenmek, boşanmak, alım - satım, borç, faiz, tefecilik vb. dünyaya ait olan işlerde yapılan suçlara karşılık verilen ceza ve yüklenen sorumlulukların esaslarında da —bazı küçük farklılıklar hariç tutulursa— esaslı bir ayrılık görülmez. Nitekim zinayı hoş gören, hırsızlığı suçsuz bırakan, cinâyete göz yuman, tefeciliği iyi karşılayan ve aynı zamanda «Hakk» olarak kabul eden herhangi bir mezhep yoktur İslâmda.

Esasen «Hak» mezhepler olarak bilinen dört mezhep (31)'ten her birinde görülen ayrılık; inançlarda, ibadetlerde ve dinin esaslarında değil, belki görüş ayrılıklarından ve yorumlamalardan doğan teferruattadır. Nitekim Allah'ın sıfatları, Kur'an-ı Kerim'in mahlûk olduğu (yaratılmış olmak) veya olmadığı, namazda el bağlamak veya bağlamamak, hırsızlık edenin elinin bileğinden kesilmesi (32) yahut baş parmağından başka parmağının ikinci boğumundan kesilmesi, kardeşler arasında evliliğin yasak oluşu (33) vb. gibi ayrılıklar bu cümledendir.

Fakat farz namazların rek'at adedinde, yahut ramazan orucu'nun farz oluşunda hiç bir görüş ayrılığı ve ihtilâf söz konusu değildir. (34)

---

31) Hakk mezhepler: Hanefî, Malikî, Şafiî, Hanbeli mezhepleridir.

32) Kur'an-ı Kerim, Mâide sûresi, âyet 38 (Hırsızlık yapanın elinin kesilmesini emreder, Bk. H. B. Çantay, Kur'an-ı Hâkim ve Meâl-i Kerim, C. I, S. 164 - 165)

33) Nûr sûresi, âyet 30, 31, 32 ve 33. İslâmda kadının süslenmesi, örtünmesi ve nikâhlanma meselelerinden bahseder. Bu konuda geniş bilgi için Bk. H. B. Çantay, Kur'an-ı Hâkim ve Meâl-i Kerim, C. II, S. 632, 633, 634

34) Tabiî ki bu birlik Hakk mezhepleri içindir, yoksa batıl mezhepler değil.

MEZHEPLERİN BÖLÜMLERİ ve TARİKATLARDA İLK FARKLILAŞMAYA GEÇİŞ

Mezheplerdeki ayrılıklarda da bazı yönleriyle tarikatlardaki ayrılıklara benzer yanlar vardır. Şu kadar ki, mezheplerdeki farklılaşmada —kuruluşta olduğu gibi— tarikatlardan önce olmuştur.

Şöyle ki: Hz. Muhammed (S.A.) hayatta iken ne mezhep, ne tarikat ve ne de bir ayrılık söz konusu idi. Çünkü Müslümanlar öğrenmek istedikleri meseleleri bizzat peygamberin kendisinden öğrenebiliyorlardı.

İşte Hz. Muhammed'in ölümünden sonraki yıllarda, İslâm ülkelerinin de sür'atle genişlemesi, siyasî ve sosyal teşkilâtlanmada meydana gelen mecburî değişiklikler, İslâmın bünyesinde hemen ilk yıllarda birtakım yeniliklerin ortaya çıkmasına sebep olmuş; siyasî, sosyal, tarihî, ekonomik ve idârî alanlarda kendini gösteren bütün problemler karşısında İslâm devletinin yöneticileri yeni yeni hükümler aramak mecburiyetinde kalmışlardır. İşte bu hükümlerde en önemli rol'ü oynayan faktör ise akıl olmuştur. (35)

Siyasî, sosyal, idârî, inanç ve muâmelât meselelerinde ortaya çıkan ayrılıkların en önemlilerinden birisi, hatta ilk günlerden itibaren ortaya çıkan ihtilâf «İmamet meselesi», yâni Müslümanlara kimin imam olacağı idi. Çünkü Hz. Muhammed (S.A.) kendi ölümünden sonra yerine imamlık yapacak kimseyi ne tayin ne de vasiyet etmişti. (36)

Hatta daha cenâze'nin defin işi bitmeden imamlık seçimi için derhal kulis faaliyetlerine başlanmıştı. Cenâze'nin yıkama işi ehl'i beytine bırakılmıştı ki, cenâze ile bu suretle yakınları ve aile efradından başka kimse meşgul olmuyordu. Bir yandan cenâze'nin —yakınları tarafından— teçhiz ve tekfin işleri devam ederken, yıkama ve kefenleme ile defin töreninden önce imamlık işinin bir sonuca bağlanması uygun görülmüştü ki, Müslümanlar daha o gün üç ayrı guruba ayrılmışlar ve her biri birer aday göstermişlerdi. (37)

Birinci aday Ebû Talib'in oğlu Ali (Hz. Ali), ikinci aday Hazreç kabilesinden Ubâde oğlu Sa'd, üçüncü aday ise Ebû Bekr (Hz. Ebûbekir) idi. Seçim demokratik usullerle yapılmış olup, taraflar bir tane fazla oy temin

---

35) Künûzü'l-Hakâik, C. II, S. 94

36) Gerçi Şi'îler vedâ haccından dönerken Hz. Muhammed'in Hz. Ali'yi halife tayin ettiğini iddia ederlerse de bu iddia tarafsız Müslümanlarca kabul edilmez. (Fazla bilgi için Bk. Ö. R. Doğrul, Asrı Saadet, S. 73-104)

37) A. Gölpınarlı, 100 soruda mezhepler ve tarikatlar, S. 12-14 vd.

için yataktaki hastaları sedye ile seçim mahalline getirmişlerdi. Seçim sonunda Ebûbekir'in halifelik makamına seçildiği anlaşıldı. (38)

Ne var ki, Hz. Ebûbekir'in seçimle Halifelik makamına gelmiş olmasına rağmen siyasî mücadele sona ermiş değildi. Sa'd ve taraftarları Hz. Ebûbekr'in halifeliğini kabul etmediler, hatta siyasî düşmanlıklarını —Hz. Ebûbekir'den sonra— Hz. Ömer zamanında da sürdürdüler. Ancak H. 15 senesinde meçhul bir kişi tarafından Sa'd'ın öldürülmesiyle mücâdele yavaşladı ise de, taraftarları o'nun hayatını efsâneleştirdiler ve İslâmdaki ikiliği sürdürdüler. (39)

Öte yandan Ali taraflarına ise bugünden itibaren Ali Şiası veya sadece «Şia» dendi ki, bundan da Şi'î - Sünnî mezhepleri ayrılığı doğmuştur. Bu durum da yine tamamen siyasî sebeplere dayanır. Nitekim Şi'îlik Hz. Ömer'den sonra Halife olan Hz. Osman öldürüldükten sonra tamamen Hz. Ali'yi tutanlar tarafından siyasî maksatlarla ortaya çıkarılmış bulunan bir parola'dır. Zaten Şia sözü Arapça uymak, tâbi olmak anlamlarına gelmektedir. Bir nevi mezhep haline gelmiş bulunan bu kelime, Ali - Muâviye taraftarları arasındaki siyasî çekişmelerle daha da yayılmış, özellikle Emeviler devrinde Ali taraftarlarına yapılan ağır zulümler yüzünden Şi'îler birbirlerine daha da sarılmışlar, hatta Sünnî - Şiî ayrımı ve böylece başlayan siyasî mücadele Osmanlılar devrinde bile Osmanlı - İran münasebetleri ve birtakım iç meseleler halinde devam etmiştir ki, ileride (Bektâşiler ve Yeniçeriler bölümünde) bu konuya temas edilecektir.

Kısaca, daha çok siyasî sebeplerle ortaya çıkan bölümlere paralel olarak, çeşitli din ve ırklara mensup bulunan milletlerin İslâm idaresi altına girmeleriyle de dinin esaslarına müteallik olarak ortaya çıkan birtakım meseleler de bunlara eklenince, adı geçen ayrılıkların birtakım prensiplere bağlanması düşüncesiyle sözü edilen mezhep deyimine bir şekil verme yoluna gidilmiş olup, başlıca itikada ve amele ait olmak üzere mezhepler iki ana bölümde ortaya çıkmıştır.

MEZHEPLERİN BÖLÜMLERİ ve TARİKATLAR ALANINDA İLK FARKLILAŞMA

Mezhepler genel olarak iki kısma ayrılırlar:

A — İtikada ait mezhepler, B — Amele ait mezhepler

İtikada ait mezhepler de iki kısımda incelenebilirler:

---

38) İslâmda halife tâbiri hakkında fazla bilgi için Bk. İ. Ansk. C. 5/I, S. 148 - 155 (Halife maddesi)

39) Hz. Peygamberin vefatı, teçhiz ve tekfini ile bu esnada cereyan eden olaylar hakkında daha geniş bilgi için Bk. Sahihi Buhari muhtırası tecridi Sarih tercümesi, C. II, S. 4 - 34

a) Maturidiyye mezhebi: Bu mezhep, kurucusunun adını taşır. Asıl amacı İslâm inançlarını yabancı cereyanlardan korumaktır. Müslümanların büyük çoğunluğu —özellikle Türkler— itikad bakımından bu mezhebe bağlıdırlar. (40)

b) Eş'arî mezhebi: Bu mezhep, itikad meselelerinde Ebu'l-Hasen Eşarî'ye uyanların mezhebi olup, esas bakımından Maturidî ile aynı görüşte olmakla beraber, teferruatta bazı ayrılıkları görülür. (41)

Amele ait mezhepler: Bunlar da dört kısma ayrılırlar.

Doğuşları ve özellikleri itibarıyle itikada ait mezheplerden farklıdırlar. Çünkü amele yani Allah'a karşı kulluk ödevlerine ait olan mezhepler, aynı zamanda pratik hayata da müdahale ederler. Bu mezhepler de kronolojik esasa göre şöyle özetlenebilirler:

1 — **Hanefî Mezhebi:** Kurucusu büyük bir İslâm fıkıh âlimi olan İmam Azam'dır. Asıl adı Numan, babasının adı Sabit olan bu zat, H. 80 tarihinde Kûfe'de doğmuştur. Devrindeki bütün bilimleri öğrenmiş; esas mesleği ticaret olduğundan, aynı zamanda devrinin en büyük zenginlerindendi de. İslâm dünyasında hukuk öğretimi yapan ilk akademiyi kurmuş, böylece talebeleri aracılığıyla kendi mezhebi İslâm dünyasının dört bucağına rahatça ve sür'atle yayılma imkânı bulmuştur. (42)

Özellikle Milâdî VIII. yüzyıldan itibaren bu mezhep, Türk toplumları arasında hızla yayılmaya başlamıştır ki, bunun sebebi de kendisinin Türk asıllı bir aileye mensup oluşu ve mezhebinin pratik hayatta tatbikat bakımından öteki mezheplerden daha kolay oluşundandır. (43)

2 — **Şafî Mezhebi:** Mezhebin kurucusu H. 150 tarihinde doğmuş bulunan İmam Şafi'dir. Askalanda veya Şam beldelerinden Gazze'de doğmuş olan İmam Şafi nesepçe Kureyş kabilesine mensup olup 204 H.'de Mısır'da vefat etmiştir. Mezhebi; daha çok Mısır, Irak, Güneydoğu Anadolu bölgelerinde yayılmıştır. (44)

3 — **Malikî Mezhebi:** Kurucusu İmam Malik'tir. Bu zat H. 93 senesinde Medine'de doğmuş olup, 179 H.'de aynı yerde ölmüştür. Mezhebi ise İspanya'da Endülüs Emevileri arasında yayılmıştır. İmam Malik aynı zamanda büyük bir hadis bilgini olarak tanınır.

---

40) Bilmen Ömer Nasuhi, Muvazzah ilm-i kelâm, S. 14-15

41) Bilmen Ömer Nasuhi, Aynı eser S. 14-15 vd. ve Hayreddin Karaman, Fıkıh usûlü (İslâm hukukunun kaynakları, metodu ve felsefesi) S. 20-22

42) Prof. M. Hamidullah, İslâmın Hukuk ilmine yardımları, S. 119-130

43) Prof. M. Hamidullah, Aynı eser S. 124-125 ve Ö. Nasuhi Bilmen, Büyük İslâm İlmihali, Cüz 2, S. 50-54 vd.

44) Ebû Zehra, İslâmda fıkhî mezhepler tarihi, C. I, S. 159-265

4 — **Hanbelî Mezhebi:** Bu mezhebin kurucusu ise Ahmed İbn Hanbel'dir. H. 164'te Bağdad'da doğmuş olan İbn Hanbel, devrinin sayılı bilgin ve müctehidlerindendir. İmam Azam'ın talebelerinden ders okumuştur. Müsnet adlı mühim bir de eseri vardır. 241 H.'de Bağdad'da ölen Hanbelî'nin mezhebi ise genellikle Şam, Necid, Irak bölgelerinde yayılmıştır. (45)

MEZHEPLERİN KAYNAKLARI ve TARİKATLARIN İLK FORM (ŞEKİL) KAZANIŞI

Yukarıda da işaret edildiği gibi, Hz. Muhammed (S.A.)'in devrinde dine dayanan hükümlerin iki kaynağı vardı:

1 — Kitap (Kur'an-ı Kerim)
2 — Sünnet (Hz. Muhammed'in hadîsleri, —sözleri— ve işleri)

Daha sonraları bu iki kaynağa iki daha eklenmiştir. Bunlar da; Kıyas: Hz. Muhammed daha hayatta iken kendisinden sonrakilere, Kur'an'da ve sünnette bir olay hakkında açık bir hüküm bulamayınca içtihatla hükmedilmesine izin vermişti. (46)

İcma: Adı geçen hükümlerinden dördüncüsü ise icma, veyahut da «icma'i ümmet»tir. Bu da müctehid yani Kur'an ve hadisten hüküm çıkarmaya yetkili bulunan din bilginlerinin şer'i bir meselede ittifak etmeleri idi ki,

---

45) Ebû Zehra, Aynı eser, S. 159 - 265

Not: Hanefî mezhebinin kurucusu İmam-ı Âzam, bir mezhep imamı olduğu kadar halk arasında efsâneleşmiş şahsiyetiyle de sosyal bir fonksiyonu bulunan ünlü bir kişidir. Nitekim onunla ilgili şu kıssa Müslüman halk arasında el'an sıcaklığını muhafaza etmektedir. Ticaret hayatında da Müslümanlara örnek olan bu zat zahire tüccarlığı da yaparmış. Bir gün zahire sattığı mağazasına bir müşteri gelir. Kendisi yoktur. İşçisi, tulumlarda bulunan yağları müşteriye gösterir, fakat pazarlığı bir türlü bitirmek istemez. Halbuki malı satıp parayı almağa yetkilidir. Müşteri de bu durumu bilir! Şüphelenen müşteri niçin tereddüd ettiğini sorar! ve tam o sırada İmam Âzam da çıkagelir. İşçi İmam Âzam'ın kulağına gizlice bir şey söyler, hâdise şudur: Yağ tulumlarından birinin içine bir fare düşmüştür. Necis olduğu için işçi bunu müşteriye vermek istememiştir. İmam Âzam, farenin tulumlardan hangisine düştüğünü sorar, işçi bunu ayırd edemeyince, şüpheli kalan bu durum karşısında 40 tulum yağı döktürür!.. (Bu hikâye halk arasında, özellikle Müslümanların ticâret ahlâkı anlayışını ifade etmek için sık sık tekrarlanır)

46) Bunun en somut örneğini şu hâdise gösterir: Hz. Muhammed (S.A.), Muaz isimli bir zatı Yemen'e Vali olarak gönderirken ona şöyle sorar:

— Ne ile hükmedeceksin?
— Allah'ın kitabı ile hükmedeceğim.
— Bulamazsan?
— Allah'ın resulünün sünneti ile hükmedeceğim.
— Bulamazsan.
— Re'yim, tefekkür ve görüşümle içtihad edeceğim (A'lâmu'l - muvakkıîyn I/202)

aynı asırda yaşayan İslâm bilginleri kitap ve sünnette bulunmayan şer'î bir mesele üzerinde birleşmek suretiyle dinî hükme varabileceklerdi. (47)

İşte Peygamber Hz. Muhammed (S.A.)'in ölümünden sonra Müslümanlar gerek hukuk alanında, gerekse şer'i bir mesele için kendilerinden hüküm istenen büyük İslâm bilgini ve mezhep kurucuları olan müctehidlerin arasındaki akıl yürütmeye ve kıyasa dair ictihad farkları amelî mezheplerin doğuşuna yol açmıştır. Esasen adı geçen mezheplerin kurucuları olarak söz edilen bilginlerin başlangıçta bir mezhep kurma diye fikir ve herhangi bir iddiaları da görülmemektedir. Şu kadar ki, zamanla bunların yapmış bulundukları kıyaslar ve içtihadlar birer mezhep halini almıştır.

Esasen daha birçok mezhep varsa da, biz sadece ehl-i sünnet mezhebine bağlı Müslümanların çoğunluğu tarafından «Hak» olarak kabul olunan ve asıl araştırma konumuz olan tarikatlarla da birçok yönleriyle de ilişkileri bulunan dört mezhebe kısaca işaret ederek yetiniyoruz.

Mezhepler yönünden konumuzla ilgili olan bir başka husus da; böylece çeşitli mezhepler halinde ortaya çıkmış bulunan dinî ve sosyal gruplaşmalar, daha sonraları mistik birer yaşantı şeklinde ve kısaca «Tarikatlar» olarak (şekil) kazanmışlardır.

TASAVVUF, MAHİYETİ ve TARİKATLARLA OLAN SOSYAL İLİŞKİLERİ

Tarikatların analizine girmeden bir de, tasavvuf'un ne olduğunu kısaca gözden geçirmemiz gerekmektedir. İleride görüleceği gibi tasavvuf da en az mezhepler kadar tarikatları ilgilendirir durumda bulunan bir sahadır. Buna göre:

Tasavvuf'un kelime olarak kökü: Hemen işaret edelim ki; Kur'an-ı Kerim'de tasavvuf, sûfi, mutasavvıf vb. tek kelimeye rastlanmamaktadır. Öte yandan sûfiler, Hz. Muhammed (S.A.) tarafından «Allah'la oturup kalkmak isteyen sof (yün) giyenlerle düşüp kalksın» anlamında söylenmiş bir hadisten söz ederlerse de, bu hadisin sahih olup olmadığı ihtilâflıdır. (48)

Şu kadar ki, sûfiler kelimenin İslâm'ın aslında mevcut olduğu iddialarını kuvvetlendirmek için daha başka deliller de gösterirler. Nitekim tasavvuf mesleğine mensup olanların sof (yün) elbise giydikleri, Hz. Muhammed (S.A.) zamanında mescidin kapısının içeri kısmında (sofa kıs-

47) Sabri Şakir Ansay, İslâm Hukuku, S. 63 - 76 ve Ömer Nasuhi Bilmen, Büyük İslâm İlhimali, S. 52 - 57

48) Süyûtî'nin «al - Lâ'alel - masnû'a fi'l - Ahâdîsi'l - mevzû'a (C. II, S. 142) adlı eserindeki kayda göre bu hadis uydurmadır.

mı) yatıp kalkan yoksul kimselere sofa ehli anlamına gelen «ashab-ı sofa» dendiği (49) ve bu gibilerin yoksulluğu, fakirliği, ahiretin ebedî hayatını dünyanın geçici hayatından üstün tuttukları için, kendilerine sôfi, gittikleri yola da tasavvuf dendiği;

Öte yandan bazılarına göre ise, tasavvuf «saf» kelimesinden türemiş olup, kendilerini Allah yoluna adayanlar, manen Müslümanların ön safında bulunduklarından sôfi adını aldıkları, mesleklerine ise «Tasavvuf» dendiği; (50)

Tarikattaki uzlet ve halvet hayatıyle çok içli dışlı olan tasavvuf sözü, kaynak itibarıyle çok tartışılmıştır. Bir başka yorumlama da tasavvuf, sofuya, yani kalb temizliğine ihlâsa sahip olduklarından kendilerine sâfi, mesleklerine de tasavvuf denmiştir.

Ne var ki, bütün bu söylenenler birer rivayet, ispat edilemeyen birer görüş ve hipotezden ibarettir. Durum böyle olunca şimdiye kadar söylenenlerin dışında bir başka îhtimâl varsa o da, kelime'nin Yunanca «Sofos» sözünden Arapçaya geçmiş olmasıdır. (51)

Şu kadar ki, tasavvuf'un çeşitli görüşler arasındaki yorumlamaları oldukça çekişmeli ve tartışmalı ihtilâflara da yol açmıştır (52). Bu tartışmalar gerekli olmamakla beraber konumuza ışık tutanları da vardır.

---

49) Avârifü'l - Maârif, S. 337 (İsmail Hakkı Bursevî) Şerh'i Mesnevî, C. I, S. 333

50) İsmail Hakkı İzmirli Ceride'i ilmiyye, S. 72, S. 233

51) Şemseddin Sami Kaamus-i Türkî'de bu görüşü savunmustur. Bk. Tasavvuf ve sûfi maddeleri.

52) Sûfi deyiminin Yunancadan gelmiş olduğu göıüşünü eleştirip, şiddetle karşı çıkanlar arasında İzmirli İsmail Hakkı da bulunmaktadır. Konuyu eleştirirken adı geçen müellif şu mütâlaayı ileri sürmektedir.

İslâmda tarikatçıların sôfî ismiyle tanınmaları, Yunan felsefesine ait eserlerin tercümelerine başlanmazdan, yani İslâm dünyası ile Yunan felsefesinin temasa geçmelerinden önceleri idi.

Nitekim H. 131'de ölen Malik b. Dinar, H. 135'de ölen Rabiatü'l - Adevî, Horasan'da ilk önce tarikat ve ilm'i ahvâl hakkında söz söyleyen ve H. 153'de ölen Şakik Belhî, H. 161'de ölen ve Edhemiyye tarikatının kurucusu bulunan meşhur sôfî İbrahim Edhem, H. 178'de ölen Fudayl bin İyad vb. gibi tasavvuf ve tarikat mensupları hep sûfiyye diye adlandırılmışlardır.

Yine Nefehat'ın rivayetine göre ilk önce sôfî adıyle anılan zat «Ebu Haşim'dir». Bu zat H. 150'de ölmüştür ki, bu tarihlerde İslâmla Yunan felsefesinin teması söz konusu değildi.

İsmail Hakkı İzmirli'nin bu konudaki iddiası Ceride'i ilmiyye Sa. 72, S. 2345 - 2346 şöyle devam etmektedir: Sôfiyye ismi Yunan kitaplarından alınmış olsaydı, bu iş Yunan felsefesine ait eserlerin tercümelerinden ve İslâmda bu ismin yayılmasından sonra olacaktı. Hatta sôfiyye tarikatının felâsife ile karşılaştırılması gerekirse, görülecektir ki sôfiyye tarikatı «Felâsife»den çok uzaktır. Hatta felâsifeyi en çok inkâr eden bunlardır.

TASAVVUFLA İLGİLİ ÇEŞİTLİ GÖRÜŞLER ve ARALARINDAKİ SOSYAL FARKLILIKLAR

İslâm Dünyası'nın tanınmış mütesavvıflarından bazılarının tasavvuf ve sofî kavramları hakkındaki görüşleri:

Ebû Mahfûz Ma'rûf b. Fîrûz el - Kerhî (ölm. 200 H.)'nin tasavvuf anlayışı: Ağır hastalığında kendisinden vasiyet etmesi istenir. O da: Ölünce gömleğimi sadaka olarak verin, çünkü ben dünyaya çıplak olarak geldim, yine öyle gitmek isterim der. (53)

Ebu Turâb Aşker b. Husayn en Nahşebî (ölm. 245 H. 859 - 860 M.) Hicret'in üçüncü asr'ında yaşamış ve daha çok «Nahşebi» diye şöhret bulmuş bu zat tasavvuf'u şöyle tarif eder: «Fakirin azığı bulduğu şeydir, yani ne bulursa yer. Elbiseyse, her ne olursa olsun vücudunu örten şeydir. Meskenine gelince, her neresi olursa olsun konduğu yer onun meskenidir. Kişi amelinde samimî ise o amelin tatlılık ve tadını o işe giriştiği zaman bulur. (54)

Ebu'l - Hasan Seri b. el - Mugalles es - Sakatî (Ölm. 257 H.) İslâm tasavvuf dünyası'nın ünlü simalarından Cüneyd'in dayısı ve aynı zamanda hocası da olan ve «Seriyyi Sakatî» adıyle ün yapmış bulunan bu büyük mutasavvıf ise tasavvuf'un mahiyeti hakkındaki görüşlerini şu üç noktada toplamaktadır:

a) Marifetin nûru vera'nın nûrunu söndürmez.

b) Kitap ve sünnet'in zahirine aykırı olacak şekilde ilm'i batından bir söz ile konuşmaz.

c) Kerametleri kendisini Allah'ın mahrem olan sırlarını belirtmeye teşvik etmez.

İşte bu üç hal tasavvufî hayatın özü, bu ruh hallerini nefsinde toplayan kişi de mutasavvıftır. (55)

Nitekim Molla Cami (Vef. 898) sôfiyyenin felâsifeyi inkârını anlatan şöyle bir beyt de yazmıştır ki, aslı Farsça olan mezkûr beyt'in Türkçedeki anlamı aşağıdadır:

Beytin anlamı: «Felsefe kelimesi beş harflidir. Bunun çoğunu sefeh teşkil eder. Ekser için ise hükm'ü kül vardır, umumî kaidesince felsefe de kâmilen sefahetten ibarettir.

Gerçekten Müslümanlar arasında felsefeye karşı bir soğukluk ve felsefecilere ise dinî inançları zayıf kimseler gözüyle bakılması da bu anlayıştan ileri gelmiş olsa gerektir.

Hammer de bu kelimenin Yunancadan geldiğini söylediği halde, Nöldeke bu görüşte olmadığını söyler. (Et - tasavvufu'l - İslâmiyye, Mısır, S. 24)

53) Risâle - El - Kuşeyrî (Terc. Prof. Dr. Tahsin Yazıcı, S. 34)

54) Aynı eser S. 62

55) Aynı eser S. 35

Ebu Muhammed Sehl b. Abdillâh et - Tusterî (ölm. tarihi ihtilâflı olup bazılarına göre H., bazılarına göre ise 273 H. —983— M.— dir). Devrinde kendisinin üstünlüğünü bütün ilim çevreleri kabul etmişlerdir. Bu büyük âlim ve mutasavvıf, sûfîye ait hallerden bahsederken şöyle der: Gıdamı o dereceye indirdim ki, bir ratl (Batman) arpa'nın on ikide biri ile tuzsuz ve katıksız olarak her gece sahurları iftar ederdim. Bir dirhem bana bir yıl yeterdi. Sonra üç, beş, yedi ve yirmi gecede bir iftar etmeye karar verdim. Yirmi yıl bu şekilde yaşadım. (56)

Ebûl - Huseyn Ahmed b. Muhammed en - Nûrî) (ölm. 295 H. — 907 — 908 M.) İbadet ve amelindeki samimîyet ve tatlı dilliliğiyle şöhret yapmış bulunan bu büyük mutasavvıf'a göre ise «tasavvuf nefse ait bütün istekleri ve zevkleri bırakmaktır. Tasavvuf ne şekil, ne ilimdir. O sadece güzel ahlâktan ibarettir». El - Kuşeyri'nin rivayetine göre Nûrî evinden her gün elinde bir ekmek ile çıkar onu yolda rastladığı fakirlere sadaka olarak dağıtır, sonra da mescide gider bir miktar namaz kıldıktan sonra dükkânına giderdi. O'nun hiç yemek yediğini gören olmazmış. Ev halkı onu dükkânında, dükkânındaki komşuları da evinde yemek yediğini sanırlarmış. O böylece yirmi yıl yemek yediğini kimse görmeden yaşamış. (57)

Cüneyd Bağdâdî (297 H. - 909 M.) İslâm Dünyası'nın tasavvuf çevrelerinde büyük bir mevkii bulunan ve tasavvuftan söz edildiğinde ilk akl'a gelen bu isim, gerçekten insan zihnindeki merak ve mistik inanç sistemleriyle ilgili olarak getirdiği orijinal görüşleriyle günümüzde bile tasavvufî fikir ve görüşleri sıcaklığını aynen muhafaza eden bu büyük mutasavvıf, bu konudaki görüşlerini şu kısa ve veciz ifadeleriyle dile getirir. Ona göre «tasavvuf kişi'nin varlığından ölmesi, Allah ile dirilmesi»dir.

Cüneyd'in bu konudaki fikirlerini biraz daha açıklamada konumuz yönünden faydalar vardır. Nitekim o devamlı der ki; Tasavvuf iyi huydur. Kişi iyi huylarda ne kadar ilerlerse tasavvufta da o kadar ilerlemiş olur.

Bir başka sözünde Cüneyd şöyle der. Sûfi yeryüzüne benzer, ona her şey atılır, fakat buna karşılık ondan ancak güzel ve faydalı şeyler biter. Üstünde iyi de gezer, kötü de. Sûfî bulut gibidir, herkesi sular, her şeye, her yere gölge salar. Sûfî'yi dışı bezenmiş olarak gördünmü, bilki içi harap olmuştur (58). Kısaca tasavvuf, görünürde bir bağla bağlı olmadığın halde Allah'la bir olmandır.

---

56) Aynı eser S. 53 (Tusterî'nin hayatı ve tasavvufa dair görüşleri hakkında daha geniş bilgi için Bk. aynı eser S. 51 - 54

57) Risâle - El - Kuşeyrî (terc. Prof. Dr. Tahsin Yazıcı) S. 72 - 73

58) Mecmûat'ü-l Risâil S. 27

Cüneyd'in çağdaşı olan Sümnûn da «Tasavvuf, kişi'nin bir şeye sahip olmaması, herhangi bir şeyin kişiyi kendisine kul etmesi»dir der. (59)

Daha birbirlerinin benzeri veyahut bazı farklılıklar olmakla beraber insandaki ruh halini dile getiren binlerce mutesavvıftan **değişik tarifler görmemiz mümkünse de, konumuz olan tarikatlardaki ruh hayatına ışık tutacakları düşüncesiyle sadece birkaç örnekle yetinirken** diyebiliriz ki, bu tariflerden her biri bir tarif olmaktan çok birer tavsîf mahiyetindedir. Tasavvuf'un gerçek tarifi ise yapılamamakta olup, o ancak yaşanmakla anlaşılabilir.

Tasavvuf'un tarikatlarla ilgili yönünün kısaca gözden geçirilmesine dair olan sözleri burada bitirirken, sûfîlerle ilgili sözlerin sosyal açıdan bir özet ve eleştirisini yapmamız gerekirse; diyebiliriz ki, Sûfîlerin büyük bir kısmının gezip dolaştığı ve fikirlerini yaymak için herhangi bir yerde vatan tutmadıklarından, bu gibilere «gureba» (garipler) veya seyyahîn (gezginler) denildiği; nefisle mücadele amacıyle az yemek yemeyi âdet edindikleri ve çoğu zaman aç bulundukları için de açlar anlamına gelen «Cûiyye»; mala - mülke sahip olmayı hoş görmediklerinden yoksullar anlamına gelen «Fukara» (fakirler); çöllerde mağaralarda yaşadıkları, ev, bark sahibi olmadıkları için de «Mağara ehli» anlamına gelen «Şüküftiyye» gibi adlar da tasavvufla meşgul olanlara verilen lâkaplardandır. (60)

TASAVVUFTA NEFİSLE MÜCADELE METODU ve BUNUN TARİKATLARA ZEMİN HAZIRLAYIŞI

Tasavvufta da tarikatlarda olduğu gibi nefisle mücadele esas prensip olarak kabul olunmuştur. Çünkü nefis insanı daima kendi arzu ve isteklerine hizmet etmeye zorlar. Halbuki tasavvuf kendi isteklerini bırakıp «Hakk»ın takdirine razı olmaktır. Çünkü insanın arzu ve isteklerinin sonu yoktur. Nitekim insan emellerinden birini elde etse, gönlü bir başkasına takılır. Arzu ve ihtiraslar sınırsızdır. Bu yüzden «Hakk»tan uzaklaşıldıkça arzulara ket vurabilme, ihtirasları kontrol altına alabilme imkânları daha da azalacaktır. Bu bakımdan tasavvufçular emele elem bozuntusu demişlerdir. Bu görüşe göre her emel ve arzu gerçekleşinceye kadar insana elem ve ıstırap verir. Her emelin bidâyeti (başlangıcı) başka bir emelin nihayet (sonu) idir. Böylece de elemler ve emeller zinciri insan ömrü boyunca devam edip gidecektir (61). (Yani insan ömrü emel ve elemlerin birbirlerini

---

59) Nefehat'ü-l Üns terc. 144 - 147
60) Bu deyimler hakkında geniş bilgi için Bk. Avârifü'l - maarif C. I, S. 231 - 232 vd.
61) Et - Taarruf li mezheb'i Ehl'it - Tasavvuf, S. 6 ve Avârifü'l - maarif, C. I, S. 332 vd.

takip ederek geçer; en sonunda insan adına yaşamak denen ve bitmek tükenmek bilmeyen bir dertle başbaşa olduğunun farkına varır ki, bu farkedişin adına ise «ölüm» denir.)

İşte tasavvufta metot, emellerin eleminden kurtulabilmek için «Hakk»a tam mânâsıyle bağlanmaktır. ileride görüleceği gibi tarikatlarda da esas bakımından aynı tema (kök) bulunmaktadır. Bu bakımdan İslâm ruh terbiyesinde tasavvuf, önce kişiyi hammadde halinden mamul madde haline getirir, tarikat ise mamul madde haline gelmiş bu kişiye istediği nakışı (işareti) vurur. Şu kadarki bu metot tarikatta daha sistemli bir şekilde yürütülür. Bunun en basit şekli, mürid ve dervişe zikir ve ilâhî aşkı sistemli bir şekilde tekrarlattırmak suretiyle dünya muhabbetini gönlünden nasıl çıkaracağı ve «Hakk»a tam mânâsıyle teslîmiyeti öğreten ve bu teslîmiyetin, kişinin benliğinden sıyrılma şeklinde tezahür ettiğine kanaat getirilince şeyh'i tarafından müride icazet verilir.

İSLÂM'IN SOSYAL HAYAT ANLAYIŞI ve TASAVVUF

Tasavvuf'un nefisle mücadele metodunda emellerin eleminden kurtulmak için «Hakk»a tam mânâsıyle teslimiyet'in gerektiğini gördük. Halbuki İslâmiyet ahiret hayatının yanında dünya hayatını da kazanmayı ön gören, hatta ikisi arasında bir muvazene unsuru teminini de zaruri sayan bir dindir. Bu durumda İslâm'ın dünya görüşü ile tasavvuftaki nefisle mücadele metodu arasında esas bakımından kısmî bir çatışma var gibi görünüyorsa da, aslında böyle bir çatışma söz konusu değildir.

Şayet böyle bir çatışma söz konusu olsaydı bu takdirde İslâm'da tasavvuf'un yeri yok demek olacaktı. Halbuki İslâmda tasavvuf'un hedef ve nefisle mücadele metodu «Mâsivâ» (dünya) dan ilgiyi kesmek, maddeye tam mânâsıyle gönül vermemek, o'na tam mânâsıyle bağlanmamak, kısaca maddeye körü körüne esir olmamak demektir. Yoksa İslâm'da tasavvuf'u, madde ile asla meşgul olmamak anlamına yorumlamak lâzımdır. Aslında İslâma uygun her iş ibadettir. Yeter ki niyet de bu yönde olsun.

Nitekim herhangi bir mutasavvıf da başka insanlar gibi mensûbu bulunduğu toplumun bir ferdi olarak yaşayacak, toplumunda sosyal ve meslekî durumu ve branşına göre bir rol alacak ve umumî hayata karışacak; gerektiğinde kendi işiyle birlikte başkalarının işlerini de yapacak, mümkünse zengin olacak fakat hiç bir surette bu işleri yaparken «Hakk»tan ayrılmayacaktır. Dünya servetine gönlünü kaptırmayacak, kendi elinde bulunan bir servetin muhafazası için onun sadece bir bekçisi ve koruyucusundan ibaret bulunduğunu daima düşünecek, servetin gerçek sahibi olan «Allah» tarafından elinden alındığında da asla müteessir olmayacak ve kısaca,

Kur'an-ı Kerim'in de emri gereğince (62). Allah'tan her gelene razı olacaktır.

İslâm Dünyası'nın ünlü mutasavvıflarından El - Kuşeyrî lakabı ile meşhur Ebu'l - Kasım Abdu'l - Kerim b. Havâzîn, tasavvuf dünyası'nın en mûteber kitaplarından olan «Risâle» adlı eserinde büyük Sûfi Cüneyd'den naklen şöyle der: Tasavvuf sulh ile değil cenk ile olur (63). Ona göre bu mücadelede kişinin düşmanı önce dünya malı, sonra da nefsidir. Mal ile mücadele zaruri ihtiyaçlarının dışındaki servetini Allah rızası için muhtaç olanlara vermektir. Mal ile mücadele fikrine ışık tutan hüküm ise Kur'an-ı Kerim'de şöyledir: «Ya Muhammed sana ne vereceklerini sordukları zaman sen onlara (zaruri ihtiyacından) fazlasını vereceklerini söyle» (64)

Yine büyük sûfî Cüneyd'den nakledildiğine göre nefisle mücadele ise: Nefs'in meşru olmayan bütün isteklerine karşı gelmektedir. (65)

Kısaca İslâm tasavvufundaki ortak görüşlerden çıkarılacak sonuç özetlenecek olursa diyebiliriz ki; tasavvuf veya tasavvufî hayat toplulukla birlikte zikir, dinleyenlerle birlikte vecd, işlemek suretiyle de ameldir.

İslâm tasavvuf dünyasına nefisle mücadele metodunun uygulanışı ve düşünce ile aksiyonu; sosyal yaşayış boyunca kaynaştırma pratiğinin uygulanışını getirmiş bulunan büyük veli, aynı zamanda Bayramiyye Tarikatı'nın da kurucusu bulunan Hacıbayram; (833 h./1429 m.) tasavvufta bilgiden çok duyuş, görüş ve oluş esastır, (66) der.

TASAVVUF'UN MEVZUU ve GAYESİ YÖNÜNDEN TARİKATLARLA İLGİSİ

Tasavvuf, mevzu ve gaye bakımından da tarikatlarla ilgilidir. Şimdi ana hatlarıyle her iki sahanın da tarikatlarla ilgisini gözden geçirelim.

---

62) Zuhruf sûresi, âyet 32. (Rızk olarak Allah tarafından kendisine ayrılana razı olacaktır.)

63) Cüneyd'in hayatı ve tasavvufa dair sözleri hakkında geniş bilgi için Bk. Nefehatü'l - üns (terc.) S. 144 - 147 ve muhtelif vesilelerle kendisinden naklen söylenen sözler için de Kuşeyrî (terc.) mutasavvıflar arasında kullanılan tabirler bölümü, S. 135 - 348

64) Kur'an-ı Kerim Bakara sûresi, âyet 219 (âyetin anlamı şöyledir: Yine sana hangi şeyi nafaka vereceklerini sorarlar. De ki «ihtiyacınızdan artanı (verin)» Allah size böylece âyetlerini pek güzel açıklar. Olur ki dünya hususunda da âhiret işlerinde de iyi düşünürsünüz. Kur'an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm, C. I, S. 58 - 59, H. B. Çantay)

65) Tasavvuf (Mahir İz) s. 43

66) A. Gölpınarlı, Melâmîlik ve Melâmîler, İ.Ü. Türkiyat Enst. Mec. (1931'de yayımladığı makale) C. III, S. 124 - 147

Tasavvuf'un mevzuu: Yaşadığı hayat gereği doğumundan ölümüne kadar yeni şeyler öğrenmekle yükümlü bulunan insanın bilmesi gereken ilim zahirî ilimler ve batınî ilimler olmak üzere iki kısımdır.

a) **Zahirî ilimler.** Bu tür ilimlere aynı zamanda pozitif ilimlerde denmektedir. Bunlar daha çok canlı ve cansız tabiata ait bulunan eşya ve olayları deney ve gözlem metodlarıyle inceleyen ilimlerdir.

b) **Batınî ilimlere** gelince, bunlar psişik ve mistik yaşantılarımızla, haz ve elem duygularımızla ve sadece yaşanabilmek suretiyle varlıklarından haberdar olunabilen bilimlerdir. (67)

İşte tasavvuf'un mevzuunu teşkil eden; nefsini bilmek, kalbini bilmek, nefsini ve kalbini temizlemek, mükâşefe, müşahede, makam, kurb, vusûl, fenâ, bekâ, sekr vb. gibi deyimler ve bunlara ait yaşantıların açıklanabilmesi ancak batınî ilimlerle kısmen mümkün olabilmektedir ki, tarikatlarda da izlenebilen yol ancak budur.

Tasavvuf'un gayesi:

Tasavvuf'un ana gayesi insanları ruhî olgunluğa eriştirmek ve mâsivâdan uzaklaştırmak suretiyle ahlâkî ve mistik yaşantı hazlarının en enginlerine daldırıp, kişiyi iç ve dış dünyası içerisinde rûhî kemâl'in en yüksek mertebesine ulaştırmaktır.

Belli başlı mutasavvıflar'ın ortak görüşlerine göre insan iki ayrı hakikatten müteşekkildir. Ceset ve ruh.

Ceset, insanda kesif et ve kemikten ibaret bir yığındır.

Ruh ise: Yine insanda latif bir cevherdir. Latif bir cevher olan ruh, kesif bir külçeden ibaret olan bedene girince uzuvların ruh üzerinde yaptığı tesirler ruh'un asıl saf ve temizliğini bozar (68), halbuki insanın olgunluğu ve kemâli ancak ruh'un safveti (berraklığı) ni ve temizliğini muhafaza etmekle mümkün olabileceğinden, ruh'un bir cisimden ibaret olan beden üzerine galibiyetini temin etmek için alınan tedbirlerin tümü işte tasavvuf'un ana gaye ve hedefini teşkil etmektedir. (69)

Kısaca tasavvuf ile mistisizm; insan ruhu ile gerçek varlığın esası arasındaki birleşme ve bir yerde —vahdet'i vücûd— aynîleşme'nin mümkün olabileceğine inanmaktadırlar. (70)

Bazı psikologlar ise bunu, ruh'un hedefiyle birleşmesi, ikisinin ara-

---

67) Mistisizmin ana hatları, S. 103 - 129, Cavid Sunar.
68) Gazali Risîet'ün - Ledünniye S. 32
69) Hasan Küçük İ. Ht. Okulu İsl. Fel. ders notları S. 68 - 77
70) Peyami Safa Mistisizm S. 32 - 37

sında herhangi bir vasıta kalmamasıdır şeklinde izah ederler (71). Tasavvuf'un yapmak istediği şey işte insandaki ruh'u asıl hedefine kavuşturmaktan ibarettir. Nitekim ileride görüleceği gibi tarikat da aslında amacını gerçekleştirmek için aynı metoda baş vurmakta ve gerçek amacı olan ruh olgunluğuna erişmek için bütün prensiplerini bu yöne teksif etmiş bulunmaktadır.

TASAVVUF'UN KAYNAKLARI İTİBARIYLE TARİKATLARLA OLAN SOSYAL İLİŞKİLERİ

Tasavvuf'un kaynakları:

Tasavvuf'u kaynakları itibarıyle esaslı bir şekilde inceleyebilmek için, şeriat, tarikat ve hakikat kelimelerinin tasavvuf ıstılâhındaki anlamlarını iyi bilmek gerekmektedir.

Buna göre şeriat, karanlık gecede aydınlık temin eden ve gidilecek yolu gösteren bir mum olarak düşünülürse; dolayısıyle karanlıkta yola çıkacak kişi nasıl eline bir mum ya da fener almadan yola çıkamayacaksa, işte kişinin eline alarak yoluna devam etmesi bu anlamda «Tarikattır». Gideceği yere sağ salim olarak vardımı, varılan bu son durak ise «Hakikat»-tır. (72)

İşte tasavvuf, kişiye ışık kaynağı olan bu mum'u ya da nûr'u bir başka deyimle ruh'un aynasını temin eden vasıtadır. Şu halde mutasavvıflara göre tasavvuf «Ruh'un aynası»dır. Mutasavvıflara göre İslâm âleminde ruh hayatı'nın belirtileri dünya'dan yüz çevirmek, eli eteği çekmek, kendini sırf ibadete vermek, kısaca dinin bütün buyruklarına sarılmaktır ki, esasen mutasavvıflar Peygamber Hz. Muhammed ve ashaplarını bu tür yaşayış'ın örnekleri olarak gösterirler ve bu yüzden de ileride görüleceği gibi bütün tarikatlar iki ana koldan (73) yürümek suretiyle Peygamber Hz. Muhammed (S.A.)'e kadar ulaşırlar.

Fakat daha sonraları bu esasa başka unsurlar da karışmıştır. Nitekim dinî ve felsefî mahiyette bulunan bu unsurların büyük bir kısmı İslâmiye'te yabancıdır.

Nitekim bu konuda büyük İslâm filozof ve sosyoloğu İbn. Haldun (El - Mukaddime adlı eserinde S. 328) tasavvuftan söz ederken şöyle der: «Tasavvuf, İslâm milletinde sonradan peyda olan şer'i ilimlerden biridir». Esası ashap ve tabiîn ile onlardan sonra gelenlerin hak ve hakikate uyan halle-

---

71) Emil Boutıouz Fransız Psikoloji Enstitüsü 1902 tarihli bültenindeki «Misticisme» adlı inceleme S. 22 - 29

72) A. Gölpmarlı Türk ve İslâm illerinde fütüvvet teşkilâtı İ. Ü. İk. Fak. Mec. C. XI. S. 18

73) Bu kollardan biri Hz. Ebubekir, diğeri Hz. Ali'ye ulaşmaktadır.

ridir. Temeli ibadetle meşgul olmak, kendini Allah'a vermek, dünya âlâyişlerinden ve süslerinden yüz çevirmek, herkesin dadandığı mal ve melâl'dan el etek çekmek, halktan ayrılmak ve halvete çekilerek ibadete dalmaktır. (74)

Görüldüğü gibi İbn. Haldun tasavvufu bir nevi tarikat'ın ön hazırlığı ve ilk safhası olarak tarif etmekte ve yorumlamaktadır.

Esasen İslâm'daki ruh hayatı'nın (yani tasavvuf'un başlangıç ve gelişme seyrini daha iyi anlayabilmek için tasavvuf'a mahsus riyazetlerle savaşların, vecd ve istiğrâk hallerinin, tasavvufî bir hayat yaşamak suretiyle kalbi saran perdeleri açma'nın ve böylece birtakım hakikatlere âşinâ olmanın kısaca tasavvuf hayatına ait gelişmelerin iyi tetkik edilmesi gerekmektedir. Ne var ki, bu husus konumuz dışında kalmakta olup, ayrı bir araştırma sahası olarak ancak ele alınabilir.

Halbuki bizim araştırma sahamız, tasavvuftan daha da ötede toplum'un bünyesinde sosyal bir realite ve her şeyden önce sosyal bir kuruluş ve örgütlenişiyle, yöneten ve yönetilenler'in ayrılmış bulunduğu ve toplum'un bünyesinde devlet'in millî gücüne karşı bile varlığını kabul ettirmiş bulunan tarikatların sosyal fonksiyonlarıdır.

Fakat kesinlikle birbirlerinden bağımsız olarak incelenmeleri mümkün olmayan mezhep, tasavvuf ve tarikat üçlüsü'nün en yaygın ve en güçlüsü bulunan tarikatları kendi sosyal fonksiyonları açısından incelemek için, ilk ikisine temas etmeden sonuncuya geçme'nin imkânsızlığını bu bölümde bir daha ifade etmiş bulunuyoruz.

Öte yandan tarikatların metod ve gayeleri bakımından tasavvufla işbirliği halinde olmaları, tarikatların mezheplerle olan ilişkilerinden daha da sıkıdır. Bu yüzdendir ki, bir yanıyle sosyal bir kuruluş, öbür yanıyle ruhî ve mistik bir yaşantı demek olan tarikatlara girebilmek için İslâm'ın bizatihi bünyesinde mevcut olan ruhsal yaşantı prensipleri yanı sıra, varlıkları bir gerçek olan yabancı unsurların tesirlerini de tarihî gelişim içinde kısaca gözden geçirmek zorundayız.

İşte bu gerekçeden hareket ederek şimdi çeşitli müsteşrik (75) oriyantalistler tarafından ileri sürülmüş bulunan ve en yaygın olan rivayetlerden birkaçını da bu bölümde görelim. Buna göre tasavvufun başlıca kaynakları şöylece sıralanabilir: İslâm kaynağı, Hind kaynağı, İran kaynağı, Hıristiyan kaynağı.

İslâm kaynağı: Bu görüşe göre İslâm'da tasavvuf'un ve ruhî hayat'ın kaynağı, peygamber Hz. Muhammed ile ashabının hayatlarında yaşadıkları hayata hâkim olan vasıflarında aranmalıdır. Çünkü Hz. Muhammed de as-

---

74) İbn. Haldun El-Mukaddime S. 173-378

75) Müsteşrik deyimi burada Şark ilimlerini inceleyen «oriyantalist»ler için kullanılmıştrr.

habı da hayatla mücadele etmekle beraber dünya hayatının cazibesine kapılmamak için bütün güçleriyle mücadele etmişlerdir.

Meselâ Hz. Muhammed kendisine Allah tarafından vahiy gelmeden önce de, evini barkını terk ederek Mekke şehri yakınındaki Hira dağına gider, oradaki bir mağaraya çekilir ve günlerce, bazen hatta haftalarca ibadetle meşgul olurdu ki, o, bu sayede «Hakk»a ermiş, Allah'ın birliğini tanımış, hiç hoca görmediği, ümmi, okuma yazma bilmediği halde, Allah kendisine zahiri ve batınî bütün ilimleri bir anda öğretmiş, O'nun (Allah'ın) adına okumuş, o zat'ı kadîm'in hidâyetine böylece bir anda ermişti. (76)

Gerçi Hz. Muhammed (S.A.)'in bu hali O'nun diğer sofîlerle tam mukayesesinin yapılmasını gerektirmez. Şu kadar ki, daha sonraki mutasavvıflar O'nun bu hayatını kendilerine örnek olarak almışlardır. Nitekim Hz. Muhammed (S.A.)'in ashabı da aynı yolu takip etmek için nefisle mücadele ve dünya hayatına karşı aşırı muhabbet bağlamamak hususunda âdeta yarışmışlardır.

Daha sonraki devirlerde mutasavvıfların kendilerine örnek olarak seçtiklerine işaret ettiğimiz Hz. Muhammed (S.A.)'in bu mistik hayat tarzı peygamberliğinden önceleri olduğu gibi, peygamberlik devrinde de aynen devam etmiştir. (77)

Meselâ rivayet olunduğuna göre Hz. Muhammed (S.A.) bir gün uzun süren bir vecd hali yaşamış, bu arada kendisinden geçmişti; bu hal üzere iken eşi ve Hz. Ebubekir'in kızı Hz. Âyişe yanına girmiş ve gözleri açık durumda bulunan Hz. Muhammed (S.A.) O'nu görünce «sen kimsin?» diye sormuştu! O'da «Âyişeyim!» diye cevap vermişti. Hz. Muhammed (S.A.) tekrar sormuştu «Âyişe» kim? Sıddık'ın kızı! (78) Fakat Hz. Muhammed tekrar sormuştu «Sıddık kim?» O'da Muhammed'in kaynatası demişti. Hz. Muhammed (S.A.) devamla Muhammed kim? diye sormuş ve Âyişe susmuştu. Çünkü Peygamber'in her zamanki hali'nin üzerinde olmadığını anlamıştı.

İşte mistik hayatın ve mistisizm'in esasını teşkil eden vecd ve istiğrak hallerini şayet doğru ise bu rivayete dayandırırlar.

Şu kadar ki, Hz. Muhammed (S.A.)'in hayatında görülen ruh hallerinin izleri sadece bundan ibaret değildir. Hatta ruh hayatı bakımından çok daha mühim ve mutasavvıflar üzerinde tesirli olan «MİRAC» hadisesidir ki, Kur'an-ı Kerim'de (79 bahsedildiği gibi hadis ve sîret kitaplarında da

---

76) Kısas'ı Enbiya ve Tevârih'i Hulefa A. C. Paşa, S. 55 - 87

77) Aynı eser S. 75 - 83

78) Sıddık en yakın dost anlamında olup, Hz. Ebubekir'e Hz. Muh. tarafından özel olarak verilen bir lakaptır.

79) Kur'an-ı Kerim İsra sûresi âyet 1., necim sûresi âyet 9.

uzun uzadıya anlatılmaktadır. Gerçi miraç hadisesi'nin ruhla mı cesetle mi, yoksa ruhla birlikte cesetle mi vuku bulduğu meselesi üzerinde çeşitli tartışmalar yapılmışsa da biz bu tür tartışmaların ele alınmasında fayda görmüyoruz.

Diğer taraftan Hz. Muhammed (S.A.)'in ruhî yaşayışı yanında hayat tarzı'nın bütünü, özellikle giyinişi de sofîler'in örnek aldıkları önemli kaynaklardan sayılmıştır. Meselâ Hz. Muhammed (S.A.) son derece sâde giyinir, çoğu zaman bir yün, (Sof) bir keten ya da bir pamuklu bezden yapılmış gömleği veya bir hırkayı sırtına geçirir, ondan sonra da bütün geceyi ibadetle geçirirdi ki, Hz. Ayişe bir rivayetinde, (80) Hz. Peygamber (S.A.) ayakları şişinceye, kanayıncaya kadar Allah'ın huzurunda dururdu diyor.

Yine Hz. Ayişe bir gün kendisine; Allah senin gelmiş, geçmiş bütün günahlarını affettiği halde niçin böyle yapıyorsun? dedim, bana «Allah'ın şükredici bir kulu olmayayım mı?» diye cevap verdi diyor. (81)

İşte böylece başlayan İslâmda ruhî hayat'ın ve tasavvuf'un kaynağı hakkında ilk teorilerden her birisi başlıbaşına belki birer araştırma konusu olduklarından, uzun boylu tartışıldıklarını görüyorsak da bu tartışmalara girmeyeceğiz. Şu kadar ki, tarikatların fonksiyonları yönünden konumuza ışık tutacak nitelikte bulunan bir iki tanesini kısaca gözden geçirmekte fayda umuyoruz şöyle ki:

Bu tür teorilerden bazılarına göre tasavvuf'un kaynağı doğrudan doğruya Hz. Muhammed (S.A.)'in hayatından alınma ve İslâmî mahiyettedir. Bir kısmına göre ise, Onun İslâm'ın dışında kalan İranlı, Hindli, Yunanlı, Hıristiyanlık vb. gibi kaynaklardan geldiklerini ileri sürmektedirler.

Bu arada rûhî hayatın asıl kaynağının İslâmın bizatihî kendisinde bulunduğunu ilk söyleyenler mutasavvıfların bizzat kendileridir. Hatta bu hususta belli başlı bütün mutasavvıflar birlik halindedirler.

Buna göre tasavvuf'un Müslümanlar arasında ilk zuhuru Hicrî II. yüzyılın ortalarında olmuştur.

Nitekim bu husustaki meşhur olan bir rivayete göre sofi ismini taşıyan ilk kişi H. 150'lerde ölmüş bulunan Ebû Haşim'dir. Bu zatın Suriye'de Ramle şehrinde ilk defa bir zaviye (tekke) meydana getirdiği ve bu tekke'nin müdâvimlerine de sofi ismini verdiği rivayet edilmektedir. (82)

---

80) Peygamber Efendimiz'in giyinişleri ve zühd hallerine dair fazla bilgi için Bk. Sahih-i Buhari muhtırası Tecrid-i Sarih terc. C. XII. S. 408 - 410

81) Meşhur olan bu rivayetin muhtevası hakkında fazla bilgi için Bk. El-Kuşeyri tercümesi C. I. S. 323 - 324

82) Ö. Rıza Doğrul İslâmiyet'in geliştirdiği tasavvuf S. 61 vd. Ebû Haşim'in hayatı için Bk. Nefehat S. 97

Öte yandan yine İslâm tasavvuf dünyasında büyük bir şöhreti bulunan Süfyan'ı Sevri (Ölm. H. 161) de Ebû Haşim hakkında «ben Ebû Haşim'i görmeden önce sôfî'nin ve tasavvuf'un ne olduğunu bilmiyordum demektedir ki, bu zat hicret'in 161. yılında ölmüştür. Esasen sôfî deyimi Kur'an-ı Kerim'in aslında bulunmadığına yukarıda da işaret etmiştik ki, bu kelime'nin bu yüzden Hz. Peygamber zamanında da bulunmadığını çıkarabiliyoruz böylece. Şu kadar ki, sôfî kelimesinin ilk defa tabiîn devrinde kullanılmağa başlandığı kuvvetle muhtemeldir.

Nitekim Hz. Muhammed (S.A.)'in vefatından sonra Müslümanlar arasında baş gösteren şaşkınlık ve panik havasından yararlanmak isteyen bozguncular ve birtakım sahte peygamberler İslâm birliğini tehlikeye sokacak derecede bölücü birtakım faaliyetlerde bulunmağa başlamışlardır ki, bu durum karşısında Müslümanlar birlik ve sükûneti sağlamak amacıyle ortaya atılan ve samimî olduklarına Müslümanlarca inanılan kimseler, Müslümanları teselli için zühd ve takvâda daha da ileri giderek veya zâviye denen yerlerde ibadet ve zikirle meşgûl olmaya başladılar.

İşte bu şekilde hareket eden kimselere «Sôfî» denmeye başlandı. (83)

Diğer taraftan Kuşeyri, (Vef. H. 465) Suhreverdî, (539 - 632 H.) ve Gazalî (vef. 505 H.) vb. gibi ünlü mutasavvıf ve İslâm âlimleri de tasavvuftan bu şekilde bahsetmişlerdir. (84)

Hind kaynağı:

Büyük müsteşrik —din felsefecileri— lerden bir kısmı ise İslâmdaki ruhî hayata ana kaynak olarak Hind ilim ve hikmetlerini gösterirler.

Bunlar daha çok İslâm tasavvufundan ve bu tasavvuf'un nazarî ve amelî gösterişleri ile, Hind bilim ve hikmetlerinde göze çarpan dînî îtikatlarla, yine Hindli fakirlerle zahitler'in (kendini Allah'ın zikrine verenler) ibadet ve tefekkür, zikir ve mârifet, Allah'ı bilme bakımından tuttukları yolu aynı paralelde göstermek isterler ki, bu düşüncede olanların başında aslen büyük bir Türk ve İslâm bilgini olan Harzemli Ebû Reyhan Bîrûnî (vef. 973 - 1051 H.) gelmektedir. (85)

Bîrûnî, Hind bilim ve hikmeti hakkında yazdığı «Tahkîk'u malil - Hind» adlı büyük eserinde Hintlerin bilim ve hikmetlerinden uzun uzun söz ettikten sonra, Hind'lerin îtikat, inanç ve yaşayışlarını inceden inceye tetkik etmiş bulunan bu büyük bilgin, Hintlilerin îtikatlarını ve felsefelerini sadece tetkik etmekle kalmamış, aynı zamanda bir taraftan Yunan görüşü ve Felsefesiyle, diğer taraftan da İslâm felsefe ve tasavvufuyle ve sôfîlerin hâl ve

---

83) M. Ali Aynî Hücret'ül - İslâm İmam Gazâlî S. 185 vd.
84) M. Ali Aynî Aynı eser S. 186 - 193
85) Ebû Reyhan Bîrûnî Tahkîk'u ma - Lil - Hind S. 27 - 43 vd.

riyazat hakkındaki hareket tarzlarıyle karşılaştırmak sûretiyle aradaki benzerlik ve ayrılıkları da açıklayarak, araştırma konumuz yönünden enteresan olan şöyle bir iddiada bulunmaktadır.

Bîrûnî'ye göre İslâm tasavvuf'u esas îtibariyle Hind'den gelmektedir. Gerçi bu görüşte bulunan daha birçok İslâm ve Batılı ve müsteşrik vardır.

Bîrûnî'nin bir taraftan Hint ve Yunan felsefesi, diğer taraftan da İslâm tasavvufu ile arasındaki benzerliği açıklamak için ileri sürdüğü iddia şudur: İllet'i ûlâ (büyük sebep) ya bütün varlığıyle tutunanlar'ın bütün alâka ve engellerden halâs olmak (kurtulmak) sûretiyle o illetle ittihat ettikleri (birleştikleri)ne dâir söylenen söz. (86)

Bîrûnî'nin ileri sürdüğü diğer bir nokta da tenasüh meselesidir. Yâni bâkî cisimler'in (canlar) fânî cisimlerde dönüp dolaşması ve bir bedenden başka bir bedene geçmesine inanmak ve bu inanç yoluyla hulûl îtikadına yol açmak. (87)

Bîrûnî'ye göre mutasavvıflar için de «Dünya uyuyan bir can, âhiretse uyanık bir can»dır, diyenler bu yolu tutmuşlardır. Bunlar Cenâb-ı Hakk'ın sema (gökyüzü) gibi arş (yeryüzü) arasındaki boşluk gibi kürsü gibi mekân'a hulûl etme (geçme)'sini mümkün görürler. (88)

Diğer taraftan Patencel (patenkal) adı verilen Budizm felsefesi'nin de büyük İslâm mutasavvıflarından Bayezîd'i Bistâmî (Vef. 234 - 848 veya 261 - 875), Hallac Mansûr (Vef. 922 H.) ve Mahmut Şibesterî'ye tesir ettiği de yine Bîrûnî tarafından ileri sürülmektedir. (89)

Şu kadar ki bu son iddia'nın zayıf ihtimâllerden ileri geçmediği meydandadır. Çünkü Patenceli adı geçen İslâm filozoflarından çok sonra derlenmiş bir sistemdir. Sonra bu görüş İslâm îtikadına da tam mânâsıyle aykırıdır. Çünkü, varlığı kabûl, yokluğu ise reddeder. İslâmda dünya'ya gönül bağlamamak, mutlak varlık olan ve asla yok da olmayacak olan bir tek Allah'a yaklaşmak içindir.

Bu konudaki bazı rivayetler de Müslümanlar'ın Hindistan'a harp yoluyla girdikleri ve Hind hikmetleri ile temas kurarak bu hikmetlerin tesiri altında kaldıkları şeklindedir ki, bu iddialar da tarihî gerçeklere uymamaktadır. Çünkü Müslümanlar Hindistan'a harp yoluyla değil, tasavvuf ve tarikatlar kuvvetiyle girmişlerdir. Adı geçen tarikatlar'ın en önemlileri Kübreviye, Şettariyye, Nakşıbendiyye, Rûşeniyye vb.'leridir. (90)

---

86) Ebû Reyhan Bîrûnî, Tahkîk'u ma lil-Hind, S. 53
87) Aynı eser, S. 47, 62, 69
88) Aynı eser, S. 74
89) Ö. R. Doğrul, Yeryüzünde Dinler Tarihi, S. 24-28
90) Prof. M. Fuat Köprülü, Türk edebiyatında ilk mut. S. 11-14

Esasen burada bu konunun tartışılmasında da bir yarar görmüyoruz ve bu kadaria yetinerek, bir de İran tesirini göreceğiz.

İran tesiri:

İslâm tasavvufu'nun İran bilim, hikmet ve felsefesi tesirinde kaldığını iddia edenler, çok eskiden beri İranlılarla Araplar arasındaki siyasî, sosyal ve kültürel ilişkilere işaret ettikten sonra birçok büyük İslâm mutasavvıflarının İranlı olduklarını, bu yüzden de İslâm tasavvufu'nun ister istemez İran tesirinde kaldığını ileri sürerler.

Özellikle Avrupalılar doğudaki İslâmî ilim ve felsefe ile ilgilenmeye başladıktan sonra en çok İslâm tasavvufu ile ilgilenmeyi tercih etmişler ve İslâm tasavvufuna İran (Fars) kaynaklarının geniş şekilde etkide bulunduğunu söylemişlerdir.

Meselâ Avrupa'nın ünlü ırkçılarından Sosyal Antropolog Comte de Gobineau İran tesiri adlı eserinde bu görüşü savunurken şöyle demektedir: Araplar felsefî düşünceye karşı kabiliyetsiz, Aryalar ise bu kudrete sahip bir ırktırlar. Halbuki, ince bir düşünce sistemi olan tasavvuf'un Araplara bunlardan geçmiş olabileceği apaçık bir gerçektir. Esasen Arya'lar dünya'nın en girişken ve üstün bir ırkıdırlar. (91)

Öte yandan İran'ın edebiyat, tarih, sanat ve fikir araştırıcılarından Prof. Bravn da Gobineau'nun görüşlerine katılmıştır. (92)

Şu kadar ki, İslâm tasavvufu'nun birçok ünlü şahsiyetlerinin Farslı (İranlı) olmalarına bakıp da bu şekilde bir yargıda bulunmak kanaatimizce yanlıştır. Çünkü İranlılarla Müslüman Türkler ve Araplar arasındaki münâsebetler, siyasî ve sosyal yönlerde o derece kuvvetli olmuştur ki, bu kaynaşma tabiî olarak tasavvufu da etkilemiştir; ama hiç bir zaman kendi nev'i şahsına münhasır bir düşünce sistemine sahip bulunan, Türk toplumundaki fikir akımlarını bu şekildeki basit hesaplarla yorumlamak isabetli bir yorum olmayacağı kanısındayız.

İ. Goldhizer (Le Dogme et la Loi l'İslâm, Paris, 1920 PP. 122 - 123) ise Hıristiyan tasavvufunun İslâmın başlangıcında âşikâr bir nümune teşkil ettiği kanaatindedir. O'na göre Hz. Peygamberden öncesinden beri bazı Hıristiyan rahipleri Araplara zaten zâhidâne hayat fikrini öğretmiş ve birçok cahiliye şairlerinde dahi bunun izlerine rastlanmıştır.

---

91) Arya: Kuzey İran'da bir bölge idi. Burada yaşayanlara Arya denirdi. Bugün bu lakap Hindî - Avrupa'î ırklar ıtlak olunmaktadır. Esasında Hindistan'dan göç eden ve sanskritçe konuşanlara verilen bir addır. Eski İranlılar da bu ismi benimsemişlerdir. İ. Ansk. Yine rivayetlere göre üç - dört bin sene evvel aynı ırka mensûb birkaç kabîle Hindukuş dağlarıyle Hazar denizi arasında yaşamakta ve kendilerine Aryalar denmekte idi. T. İ. Ansk. Arya Mad. C. I, S. 515

92) Prof. N. Ş. Kösemihâl, Sosyoloji Tarihi, S. 57 - 69

Hıristiyanlığın tesiri :

İslâm tasavvufunu ve İslâmdaki rûhî hayatı Hintli ve İranlı bilim, felsefe ve hikmet esaslarına bağlamağa çalışanlar bulunduğu gibi, onu Hıristiyanlığa bağlamağa çalışanlar da vardır.

Hatta İslâm tasavvufu üzerindeki tesirlerin ötekilerden çok daha kuvvetli olduğunu iddia edenler kendilerinden daha da emin olarak görüşlerini cesaretle savunurlar. Bu tür fikirlere sahip bulunanlar daha çok İbranî Hıristiyan muhîtinin tesiri üzerinde durmaktadırlar.

Halbuki gerek Mûsevî (Yahudilik), gerekse Hıristiyanlık inanç ve itikadları İslâmî îtikada bir defa tam mânâsıyle zıt durumdadırlar. Meselâ, Mûsevîlikte ahiret inancı yoktur. Hıristiyanlıkta ise İslâmdaki tek Tanrı inancına karşı teslis (üçlü tanrı) (93) inancı vardır. Her iki dinin de temel inançlarını teşkil eden bu görüşler İslâmın rûhuna aykırı bulunduğu gibi, İslâm tasavvufu'nun temel prensipleriyle de taban tabana zıttır. Çünkü İslâm tasavvuf ve tarikatlarının ana amaç ve gâyeleri baştan sona kadar kişinin dikkatini bu geçici dünyadan öbür (ebedî, sonu olmayan, ahiret âlemi) dünyaya çekmek, orada kişinin rûhunu gerçek hedefiyle birleştirmek, kısaca onun fenâ fillâh (Allah'da Allah, yani Allah'la bir) olmasını temin etmektir. (94)

Hatta İslâm tasavvufu'nun en kısa ve açık tarifi şöyledir: «İslâm dininde nefisleriyle fânî, Allah Teâlâ ile bâkî, hakikatlerin hakikatine vasıl olmuş olan zümre'i havasa'a (ruh temizliğine erişmiş seçkin kimseler) mahsus bir mezheptir» (95)

Görülüyor ki İslâm tasavvufunun kendine has prensipleri O'nun daha ilk bakışta Hıristiyanlıkla bir ilişkisinin düşünülemeyeceğini ortaya koymaktadır.

Yukarıdaki iddia sahiplerinden Von Kremer, İslâm mutasavvıflarının çoğunun Hıristiyan olduklarını, bir kısmının da papazlık ve rahiplik yapan cahiliye devri Araplarının tesiri altında kalmış bulunduklarını söyler. (96) Keza Goldhizer, Hıristiyanlığın fakirliği üstün tutması ve teşvik etmesi üzerinde durarak, Hz. Muhammed tarafından bu konuda söylenen bütün sözlerin ve verilen öğütlerin aslında Hıristiyanlıktan mülhem olarak söylen-

---

93) Kur'an-ı Kerim, Mâide sûresi, âyet 73

94) Hıristiyanlığın tesiriyle ilgili iddia ve rivayetler hakkında fazla bilgi için Bk. Ö. R. Doğrul, İslâmiyetin Geliştirdiği Tasavvuf, S. 31 - 39

95) Tasavvufa dair bu tarif, M. İz, Tasavvuf, S. 89'dan adı geçen müellifin ifadesi olarak alınmış bulunan tariftir.

96) Fazla bilgi için Bk. Ö. R. Doğrul, İslâmiyetin Geliştirdiği Tasavvuf, S. 31 vd.

diğini ileri sürer, böylece de İslâm tasavvufundaki ruh hayatına ait belli başlı prensiplerin Hıristiyanlıktan önce gelmiş olduğu sonucuna varır.

Nöldeke ise sof (yün giyme'nin Hıristiyanlara mahsus bir âdet olduğunu, İslâm mutasavvıflarının ise sükût ve zikretme gibi hallerinin de yine Hıristiyanlıktan kalma âdetler olduğunu iddia eder.

Nickolson da İslâm tasavvufundaki sükûnet ve zikir konusunda Nöldeke'in görüşüne katılmaktadır. (97)

İslâm tasavvufunu mukayeseli bir analize tabi tutan büyük müverrihlerden İsmail Hakkı Bursevî de yukarıdaki görüşleri tartıştıktan sonra, şerh'i mesnevi'sinde İslâm tasavvufunun İran'daki meşhur bir lakap olan «Safavî» kelimesinden galat olarak gelmiş olabileceği meselesine yeniden temas ederek, Safavî kelimesinin teleffuzu (söylenişi) zor olduğundan vav ile fa harflerinin yerleri değiştirilmek suretiyle «sôfî» şeklini aldığını, böylece de İslâm tasavvufunda daha isminden başlayarak İran tesirinin Hıristiyanlık ve daha başka tesirlerden daha da kuvvetli olabileceğini ileri sürer. (98)

İslâm tasavvufu'nun zikir, ibadet, zâhitlik, giyim-kuşam vb. şekilleri hakkındaki bu benzetme ve mütalaalardan daha önemlisi ise, İslâm mutasavvıflarının felsefî temayülleri, amelî ve ruhî yaşantılarıdır. Bu konuda da mutasavvıfların tasavvufî yaşantılarının birçoğunun da yine Hıristiyanlıktan geçme olduğunu ileri sürenler vardır.

Meselâ bu tür iddialardan bazılarına göre İslâm mutasavvıflarının birçoklarına ait olduğu görülen sözler, aslında onların kendi sözleri olmayıp, bu sözlerin daha önce Hz. İsa tarafından söylenmiş bulunan sözler olduğu ve Hz. İsa tarafından söylenmiş bulunan bu tür sözlerden birçoklarının İslâm tasavvufu'nun kaynaklarını teşkil etmekte olduğu iddia edilmiştir.

Nitekim bu konudaki iddiaları kuvvetlendirmek için Hz. İsa ile ilgili bazı rivayetlerden de söz edilmektedir. Meselâ Hz. İsa bir gün yolda giderken Allah'ı düşüne düşüne halsiz, bîtâb kalmış, baygın halde duran bazı kimselere rastlar ve onlara «siz kimsiniz?» diye sorar. Onlar da biz ibadetle meşgulüz. derler. Hz. İsa niçin ibadet ediyorsunuz? der, onlar da Cenâb'ı Allah bizi ateşinden korkuttu biz de korktuk! demişler. Hz. İsa daha sonra kendilerini bunlardan daha da fazla ibadete vermiş bulunan bir başka grup kimselere rastlamış, aynı şekilde bunlara da sormuş «Ne diye ibadet ediyorsunuz?» Bunlar da cevap vermişler; Allah cennetler yarattı, bunları da Veli kullarına vereceğini va'detti, bize de bunu müjdeledi, bunun için ibadet yapıyoruz derler. Hz. İsa ise cevabında «Umduğunuzu vermesi

97) Avarif'ül-maârif, S. 337 ve Şerh'i Mesnevî, C. I, S. 233 (İsmail Hakkı Bursevî)
98) İsmail Hakkı Bursevî, Şerh'i Mesnevî, C. I, S. 233 vd.

gerek» der. Bu defa onlardan da ayrılarak bir başka gruba rastlar ki, bunlar bütün öncekilerden daha da fazla olarak tamamen kendilerini ibadete vermişlerdir. Nihayet Hz. İsa onlara da sorar «Siz kimlersiniz?» Onlar da «Biz Allah'ı seven kimseleriz» diye cevap vermişler ve O'na ateşinden korktuğumuz, veya cennetini özlediğimiz için değil, fakat o'nu sevdiğimiz ve cemâline saygı gösterdiğimiz için ibadet ediyoruz» demişlerdir.

İşte o zaman Hz. İsa da onlara «Siz Allah'ın hakikî velilerisiniz» demiştir.

Ebû Tâlip Mekkî, bu rivayetin bir başka şekline göre der ki, Hz. İsa ilkinkilere «Bir mahlûkattan korktunuz ve bir başka mahlûku sevdiniz», ikincilere de «Allah'ın yakınları sizlersiniz» demiştir. Cennet ve cehennemi kasdetmeden Allah'ın celâline saygı gösterdikleri için ibadet ettiklerini söyleyen sonunculara ise, «Allah'a en yakın olan sizlersiniz» (99) demiştir.

Bir kısım araştırıcılar da bu rivayeti, İslâm tasavvufu'nun en büyük ve önemli nazariyelerinden biri olan «ilâhî aşk» nazariyesinin kaynağı olarak kabul etmişlerdir.

Kısaca İslâm tasavvufundaki sôfîlerin, zâhitlerin yaşayışları, giyinişleri ve ibadet riyâzât şekilleriyle, aşk'ı ilâhi yolundaki mezhepleri aynı şekilde Hıristiyan rahiplerinin yaşayış ve giyinişleri, Hz. İsa ile havarîleri (100) tarafından ruh hayatı'nın muhabbeti ile diğer konular hakkında söylenen sözleri arasında gerçekten büyük benzerlikler bulunduğu muhakkaktır.

Fakat bütün bunlar İslâm tasavvufundaki ruhî hayatın mutlaka Hıristiyanlığa dayandığı iddiasını ispat için yeterli değildir. Şu kadar ki, câhiliyet devrinin Araplarından bir kısmı Hıristiyandırlar. Hatta içlerinde papaz ve rahipler bile vardı. (101) Hatta Hıristiyan Arapların manastırlar kurdukları ve manastır hayatı yaşadıkları da vâkîdir. Nitekim Tayy kabilesinden olan Hanzala'nın, kendi zâhitliğe müptelâ olduğu ve Fırat nehri kıyısına bir manastır kurarak ölünceye kadar orada yaşadığı, ünlü Arap şairi Kuss İbn Saide'nin de çöllerde dolaşarak hiç bir yerde yerleşmeden durmadan gezen, çok az yiyen, hatta yırtıcı ve yabanî hayvanlarla dostluk kuran bir zahit olduğu rivayet edilmektedir. (102)

---

99) İslâmda Felsefe Tarihi, Prof. Dr. T. J. de Boer (Çev. Yaşar Kutluay) S. 3 - 12

100) Havarîler: İsa'nın göğe çekilmesi (veya ölümü)nden sonra hıristiyanlığı yayan ve sayıları oniki olduğu sanılan şahıslardır. Ö. R. Doğrul, Yeryüzündeki Dinlerin Tarihi, S. 72 - 117

101) Kuvvet - el - Kulûb, C. 3, S. 80 (Ebû Talip Mekkî) (Bu eserin Kûl - el Kulûp olarak telâffuzu da ileri sürülmektedir)

102) İslâmda Felsefe Tarihi, Prof. Dr. T. J. de Boer (Çev. Dr. Yaşar Kutluay) S. 5, 12, 25, 31, 45, 77

Gerçi bütün bu söylenenlerde gerçek payı olabilir ama, araştırmacıların sadece Hz. İsa'nın hayatı ve sözleriyle veyahutta Hıristiyan rahiplerinin halleriyle yetinerek İslâm tasavvufunu Hıristiyan kaynaklarına götürmeye çalışmalarının, İslâm tasavvufu'nun kendine özgü nitelikleriyle bağdaştırılamayacağı kanısındayız.

Bu arada Arabistan topraklarının verimsizliği, Arap halkının büyük bir kısmı'nın zahitlik ve ahiret hayatına dönük, çileli bir yaşayış tarzını zorunlu olarak kabul etmek mecburiyetinde oluşları, onların düşünce tarzlarının da bu işe dönük yaşayış tarzına uygun oluşunun tabiî bir sonucu olduğu ve yaşayışlarının da bu düşünce tarzına uygun düşen bir sosyal teşkilâtlanmayı gerektirdiği, sosyocoğrafî açıdan bakıldığında da bir dereceye kadar uygun düşmektedir. Fakat ne var ki, Hıristiyan manastır hayatı Arap milletlerinde görülen ve İslâm tasavvufunu geniş çapta etkileyen yaşayış tarzından çok farklıdır.

Nihayet İslâm'daki ruhî hayatın Hıristiyanlık yerine tamamen cahiliyet devrinde aranması gerektiği görüşünü ileri sürenler varsa da burada bu hususların daha fazla teferruatına girmeyeceğiz.

Yunan Kaynağı tesiri :

İslâm Tasavvufuna en çok tesir ettiği ileri sürülen kaynaklardan biri de, Yeni Eflâtunculuk da denen «Yunan felsefesidir».

Bir bakıma bu görüşü savunanların ellerinde oldukça kuvvetli sayılabilecek deliller de vardır. Meselâ Büyük İskender'in doğudaki zaferleri ve birçok şark (Doğu) ülkelerini fethetmesiyle bu tarihten itibaren Yunan bilim, kültür ve felsefesi de (bunun sonucu olarak) doğuda hâkim duruma geçmeğe başlamıştır. (103)

Yine bu görüşe göre doğudaki Müslümanlar da Yunan kültür ve felsefesi tesiri altına girmeğe başlamışlardı. Hatta Hıristiyanlardan Nasturîlerle Yakubîler, müşriklerden Sabiîler, öte yandan Yahudiler ve Zerdüştîler de bu hususta Müslümanlara yardım etmişlerdi. (104)

İşte böylece başlayan batı (Yunan) ve doğu (İslâm) felsefî ve tasavvufî ilişkileri, Emevîler saltanatı'nın sonlarında ve Abbasîlerin en parlak devirlerinde İslâm dünyası; dînî îtikatlar, felsefî görüşler ve ilmî araştırmalarla dolup taşmış, ruh hayatını canlandıran türlü faaliyetlerle İslâm dünyasında muhteşem ve baş döndürücü bir gelişme başlamış, belki de İslâm tasavvufu ve ruh hayatı en parlak devrini yaşamağa böylece başlamıştı. (105)

Esasen İslâmda tasavvuf, bir bâtın ilmi olarak zahirî bir ilim olan

---

103) İslâmda Felsefe Tarihi, Prof. Dr. T. J. de Boer (Çev. Dr. Yaşar Kutluay) S. 19 - 21
104) Aynı eser, S. 17 - 18
105) Ö. R. Doğrul, İslâmın Geliştirdiği Tasavvuf, S. 68 - 79

«Fıkh»ın karşısında bulunan ve İslâmdaki rûhî hayatın bütün gelişmelerini yansıtan en parlak bir ayna olarak kabul ediliyordu ki, bu özelliğiyle tasavvuf oldukça geniş bir kitleyi kolaylıkla kendi üzerine çekebiliyordu.

Bir başka husus ise, İslâm dünyasında maddî hayatın haddinden fazla ilerlemiş olması ve o devirdeki Müslümanların refah ve sefahate dalmış olmaları ise buna mâni olmuyordu. Artık İslâmdaki ruh hayatının desteği cahiliyet devrinde olduğu gibi sadece zâhitlik, fakirlik ve takva değildi. Belki bu hususlar maddî hayatın verdiği refah içinde nefislerini dizginlemeyi bilen tasavvuftan ve daha başka kaynaklardan yararlanan ve zevk mahiyetinde yaşayan yüksek ruhlu kimseler için birer fantazi (ya da özenti) idi.

Esasen tarihî kaynaklara göre Müslüman Arapların Yunan kültür ve felsefesi ile temasa geçmeleri Arabistan'da yayılan eski Yunan asıllı mezhepler aracılığıyle olmuştur. Örneğin; Arabistan'ın Hiyre taraflarında yayılmış bulunan «Nasturîler», Gassan ile Şam kabîleleri arasında yerleşmiş bulunan «Yakubî»ler bunlardandı. (106)

Bu husustaki görüşlerden bir başkası ise, «Yeni eflâtuncu»luk da denen bu akımı şu şekilde izah eder; bu akım doğrudan doğruya değil, ancak Mısır ve güney Suriye'de gelişen «Neoplatonizm» ve Irak'ta «Harran Mektebi» îtikatları'nın süzgecinden geçtikten sonra İslâm dünyası ile temasa başlamıştır. (107) Eski maniheizm dîninin de buna etkisi olmuştur.

Bu görüşe göre Yunan felsefesi'nin İslâm tasavvufu üzerinde doğrudan doğruya bir tesiri yoktur. Yani sözü edilen bu tesir doğrudan olmayıp, dolaylı şekilde olmuştur.

Tarafsız İslâm tasavvufu araştırıcılarına göre ise, İslâm tasavvufu'nun Yunan felsefesi ile hiç bir ilgisi yoktur. Hatta İslâm sôfîleri (Mutasavvıflar) felsefeyi reddederler. Nitekim İslâm tasavvufu'nun ilk devirlerinde İslâm âlemine henüz Yunan felsefesi girmemişti.

Bu hususlara dair tartışmalar oldukça uzun olmakla beraber bu tartışmalar, konumuzu birinci derecede ilgilendirmemektedir. Şu kadar ki, Tarikatları sosyal fonksiyonları açısından inceleyebilmek için, mezhepler, tasavvuf ve tarikatlara temel prensip ve metodları yönünden bu kadarıyle temas etmek zorunda idik.

İşte bu vesile ile bir noktayı daha nazarı dikkate almak zorunluluğu karşısındayız. Şöyle ki, bazı tarikatlarla da bilfiil meşgûl olmuş bulunan bazı ünlü İslâm mutasavvıfları'nın tasavvufî görüş ve düşünceleriyle, özellikle dünya görüşlerinden malûmat sahibi olmamız, araştırmamıza geniş ölçüde

---

106) Baha Said, T. Y. Mec. C. V, S. 6-26

107) İslâmda Felsefe Tarihi, Prof. Dr. T. J. de Boer (Çev. Dr. Yaşar Kutluay) S. 5, 18, 21, 22

ışık tutacaktır. Bu gerekçeden hareket ederek şimdi, İslâm dünyasındaki ilk mutasavvıflar ve bunların dünya görüşlerine de kısaca bu bölümde bir göz atacağız.

İSLÂMDA İLK MUTASAVVIFLAR
ve
BUNLARIN DÜNYA GÖRÜŞLERİ

Tarih boyunca tarikatlarla işbirliği halinde bulunan ve bu işbirliği ve içli, dışlı oluşun sebeplerini yukarıda da yeteri kadar açıklamış bulunduğumuz tasavvuf, daha çok Türklerin İslâmiyete girmeleriyle süratle yayılma temâyülü göstermiştir.

Böylece diyebiliriz ki, tarikatların Türk toplumu üzerindeki fonksiyonel etkilerini daha iyi bir şekilde inceleyebilmek için Türklerin Müslüman Arap dünyası ile olan ilk temas ve sosyal ve siyasî ilişkilerini, özellikle daha ilk kuruluş devrelerinde tasavvuf ve tarikatların yayılma ve teşkilâtlanmalarında oynadıkları rol'ün önemini göz önünde tutarak Türklerin İslâm tasavvuf dünyasıyle olan ilk ilişkileri üzerinde bir nebzecik durmak istiyoruz.

Şöyle ki, Köktürk denen ilk Türk kavimleri daha M. VI. yüzyıllardan îtibâren Sibiryadan Baykal gölüne kadar Asya kıt'asının ortasında büyük bir Hakanlık kurarak bir yandan Çin ülkesini, diğer yandan Sâsânî hükümdârlarını şiddetle tehdide başlamışlar, hatta Kisrâ, Nûşirevân vb. gibi devrin büyük Kıral ve İmparatorları aleyhine Bizans İmparatorluğu ile müzâkerelerde bile bulunmuşlardı ki, bu yüzyıl henüz İslâmiyetin Ön Asya'da doğduğu yüzyıldır. (108)

Fakat Mîlâd'ın 581. yılında verâset meseleleri yüzünden Bizans İmparatorluğu parçalanmış, bu parçalanma sonunda ilk plânlar değişmiş ise de, daha sonraki yüzyıllarda, yeni bir dîni yaymak amacıyle örgütlenen Arap orduları, Emir Kuteybe'nin kumandası altında Maverâ'ünnehr'e girmişlerdi. (109) Bu tarihte Maverâ'ünnehr denen ülke, Şarkî Köktürkler ve Garbî Köktürkler adıyle Türklerle meskûn bulunuyordu. Bunlar önceleri Kuteybe'nin ordularına şiddetle karşı koydularsa da yeni bir din'in (İslâmiyet) sür'atle yayılmağa başladığını gören Köktürklerin moralleri bozuluyor ve mukavemet güçleri de azalıyordu.

Gerçi Türklerin bu ilk mukavemet yıllarında büyük başarılar elde ettikleri de görülüyordu; nitekim M. 712'de Kuteybe'nin işgâl ettiği yerlerin hepsi geri alınmış, Türklerle birlikte Arap ordularına karşı ayaklanan yerli

---

108) Ord. Prof. M. F. Köprülü, Türk Ed.'da ilk Mutasav. S. 8 - 17
109) Aynı eser, S. 10 - 12

halk'ın da katılmasıyle Semerkand'dan başka bütün şehirler Araplardan geri alınmıştı. Fakat ertesi yıl Araplar bu havaliyi tekrar ve tamamen istilâ ettiler. (110)

Müslümanların böylece başlayan İslâmı yayma ve devlet'in sınırlarını genişletme politikası durmadan devam ediyordu ki, Emevîler devrinde bu iş devlet'in başlıca amacı olmuştu. Hatta Ömer b. Abdül - Aziz zamanında İslâma girenlerden haraç almamak, her tarafa kervansaraylar yapmak, hastahaneler ve kimsesizler yurtları açmak suretiyle İslâm'ın yayılması için her türlü çarelere baş vuruluyordu. (111)

Büyük bir tolerans ve teşvik edici politika ile geniş halk kitlelerini kendine çeken ve ısındıran İslâm liderlerinin bu sempatik tutumları bu arada Türkleri de derin bir muhabbetle etkilemişti. Böylece İslâmiyete karşı derin bir ilgi ve sempati duymaya başlayan Türkler, M. IX. asırdan îtibâren kitleler halinde İslâmiyete girmeye başlamışlar, hatta Sâsânîler devleti zamanında Türklerle meskûn bulunan Mâverâ'ünnehr tamamen Müslüman olmuştu. (112)

Müslümanların yabancıları İslâmlaştırma politikaları bu kadarla da kalmamıştır. Şöyle ki; Müslümanlar yerli halk'ın ileri gelenlerini büyük hediyelerle kendilerine çekiyorlar, hatta önemli devlet hizmetlerine ve yüksek mevkilere bile Müslüman olmayanları getirmekte bir sakınca görmüyorlardı.

Bu arada Türk hassa askeri adıyla bir de ordu kuruldu ki, burası için yetiştirilen askerler tamamen Türk çocuklarından meydana geliyordu. Bu şekilde başlayan Türk - Arap ilişkileri Hicretin III. ve IV. asırlarında daha da gelişti. Özellikle birçok İslâm bilgin ve tasavvufçusu'nun yetiştiği ve hatta ileride Türk toplumu üzerindeki sosyal fonksiyonlarını inceleyeceğimiz

---

110) Aynı eser, S. 8 ve bu dönemlerde İslâm ordularındaki şuurlu ve kararlı hareketler ile inanç ve disiplin hususlarında bilgi için Bk. Medeniyeti İslâmiye Tarihi, C. I, S. 137 - 181 Corci Zeydan (Zeki Meğamez terc.)

111) Rivayetlere göre İslâmı yayma çabalarının karşısında bulunanlardan biri, İslâm olmayanlardan vergi alındığı için vergi kaynakları'nın azalacağı endişesiyle kitle halinde İslâmiyeti kabul edenlere karşı izlenen haraç denen verginin alınmama politikası karşısında devlet'in mâlî gücünün sarsılacağı görüşünü ileri sürer.

Bunun üzerine devrin büyük İslâm Halife (Hükümdâr)'si Ömer b. Abdül - Aziz «Evet İslâmiyeti kabul eden yabancılardan vergi alınmayacaktır». Çünkü İslâmın peygamberi vergi tahsîli için değil hak din olan İslâmiyeti yeryüzüne yaymak için gönderilmiştir, biz de O'nun yolundan gitmekteyiz cevabını verir. F. Köprülü, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, S. 10 - 11

112) Nitekim Halife Me'mun bu işi organize etmek için buralardaki Türk asıllı yerli halk'ın ileri gelenleriyle temaslar kurmak için elçiler görevlendirmişti. Böylece birtakım Türkler İslâm ordu ve devletinin önemli kademelerine girmeğe başlamışlardı. A. Cevdet Paşa, Kısas'ı Enbiya, C. II, S. 64 - 70

büyük tarikatların bir çoğunun da merkezi bulunduğunu göreceğimiz Şaş (Taşkent), Farab, Kaşgar, Balasagun, Semerkant, Buhara vb. gibi büyük merkezler tamamen Müslüman Türklerin bir vatanı haline gelmişti.

Böylece önceleri siyasî, askerî ve politik şekillerde başlayan Türk - Arap ilişkileri, Türklerin Müslüman devlet idaresinde büyük bir nüfûz da kazanmalarından sonra sür'atle gelişmeye başlamıştı. Çünkü o devrin en bâriz modası felsefe ve tasavvuf idi ki, bu tutum biraz da Türklerin micâz ve hissî duygularına uygun düşüyordu.

TASAVVUFÎ CEREYANLARIN İLK BAŞLAYIŞI

İslâm dünyasında daha Hicrî II. yüzyıllardan îtibâren düşünce alanında Hz. Muhammed (S.A.) zamanına nisbetle önemli renklilik ve farklılıklar görünür. Bu husus esasen biraz tabiî (doğal) ve hatta zorunludur da. Çünkü dünya'nın çeşitli ülkelerinde asırlar boyu kendi inanç, kültür ve gelenekleriyle kaynaşmış ve yaşamış bulunan çeşitli milletler, İslâm'ın çemberi içerisine girince durum birdenbire değişmişti.

Örneğin, İran gibi çok eski ve köklü bir medeniyete sahip bulunan bir millet, çölden çıkıp gelen ve karşı konamaz bir durumda bulunan amansız bir kuvvete karşı hiç olmazsa mânevî istiklâl ve inançlarını muhafaza edebilme çabasına düşmüştü. (113)

Esasen Müslümanların temasları sâdece İranla da değildi. Örneğin; Hint bilim, hikmet ve medeniyeti, Hıristiyanlık, eski ve antik çağ Yunan bilim ve felsefî çevrelerinin fikirleri ve bu çevrelerdeki tasavvufî cereyanlar da İslâmdaki tasavvufî gelişmeleri oldukça renklendiriyordu. (114)

Böylece ilim ve düşünce esasına dayanan İslâm tasavvufu, İslâm dünyasının her tarafına aynı zamanda sür'atle yayılıyordu da. Bunun neticesi olarak da birçok tasavvufî mezhepler ve dînî meslekler açıktan açığa «Tasavvuf meslekleri» olarak gelişmeye başlamıştı ki, birçok hükümdârların ve devlet büyüklerinin şahsî ve politik ihtirasları da esasen bu meslekler'in tutunma, yayılma ve güçlenmesine zemin hazırlıyor ve onları teşvik ediyordu.

Diğer taraftan tasavvufî faaliyetlere İslâmiyet'in ilk yıllarında hiç rastlanmazken, yukarıda da sebeplerine işaret edildiği tarzda sôfî adını ilk kullanan ve ilk zâviyeyi kuran kişi'nin Kûfeli Ebû Haşim olup, bu zat'ın H. II. yüzyılda (H. 150'lerde) öldüğü sanılır. (115)

---

113) Ord. Prof. M. F. Köprülü, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, S. 8 - 13
114) Aynı eser, S. 17
115) Carra de Veaux, Gazali - Gazali'den Evvel Tasavvuf, S. 175 - 200

Bundan sonra Süfyan Sevrî gelir ki bu zat da H. 168, Milâdî 784-785'lerde yaşamıştır. (116)

Yine bu cümleden olmak üzere, eski Hıristiyan keşişlerinin yetiştiği Mısır'da H. 245, M. 859 - 860 tarihlerinde yaşamış olan Zünnûn (117), (Bu zât Zünnûn-u Mısrî adîle de meşhurdur) H. 261, M. 874 - 875'lerde yaşamış bulunan Bayezîd'i Bistamî (118), aynı şekilde hakkında türlü fikir ve kanaatler ileri sürülmekte olan ve tasavvufî fikirleri yüzyıllardır bütün tasavvuf çevrelerinde devamlı şekilde tartışma konusu olan ve nihayet halen daha tartışılan bu fikirlerinden dolayı feci bir şekilde işkencelere tabi tutulduktan sonra öldürülmüş bulunan Hallac Mansûr, (H. 309, M. 921 - 922) (119) İslâm tasavvuf dünyası'nın ünlü sîmâlarından Cüneyd Bağdâtî, (120) vb. gibi büyük mutasavvıflar, bütün karşı koymalara ve şeriatçılar tarafından gösterilen direnmelere rağmen mesleklerini devam ettirmeye çalışmışlar ve muvaffak da olmuşlardır.

Burada adı geçen mutasavvıfların birçoklarını aynı zamanda bazı büyük tarîkatların kurucuları olarak da göreceğiz. Bu bakımdan burada tasavvufî görüşleri üzerinde uzun uzadıya durmayacağız.

Araştırmamızın giriş kısmında işaret ettiğimiz bir hususu bu vesile ile bir daha hatırlayalım; tarikatları mezhepler ve bilhassa tasavvuftan ayrı olarak inceleme'nin mümkün olamayacağına işaret etmiştik. İşte bu zorunluluk buradan ileri gelmektedir. Yani şu yukarıda işaret ettiğimiz ünlü mutasavvıflardan her birisi aynı zamanda bir tarikat'ın kurucusu veya mensubudur da.

Şu kadar ki, tarikat ve tarikatçılar her devirde her zaman her sınıf ve zümre'nin dikkatlerini daima üzerlerinde toplamışlardır. Örneğin, birçok şeriatçılar tasavvuf ve tarikatçıları küfürle itham ederlerken, (ileride bu konu ayrıca ele alınacaktır) birçok İslâm din bilginleri ve şeriat âlimleri, hatta birçok devlet reisleri ve hükümdarların bir mutasavvıfa veya bir tarikat şeyhine intisap edişleri, hatta tarikatçılara hoş görünmek için tekke ve zâviyeler yaptırmaları veya türlü lütuflarda bulunmaları, tekke ve dervişlerin iaşe ve iskânları için gayret sarf etmeleri, tarikat şeyhlerinin ölümlerinde büyük törenler düzenlemeleri vs. hep tarikatların sosyal fonksiyonel hususiyetlerindendir.

---

116) Aynı eser, S. 124 - 153
117) El - Kuşeyri, Risâle (terc. Prof. T. Yazıcı) S. 28 - 30
118) Nefehatü'l - üns, S. 122
119) Aynı eser, S. 213
120) Nefehatü'l - üns, S. 144

Türklerin İslâmiyet'le temasları sonunda, birdenbire sosyal temayüllerine de uygun düşen birtakım yeni sistemler ve özellikle tasavvuf cereyanları hararetle benimsenmiş, özellikle İslâmiyet'le temaslarından sonra büyük Türk şehirleri tasavvuf faaliyetlerinin belli başlı merkezleri haline gelmeye başlamıştı. Meselâ Horasan, Herat, Nişabur, Meru, Buhara, Fergana gibi Türk şehirleri bunlardan bazılarıdır. (121)

Daha sonraları Buhara ve Semerkant gibi merkezlerse mutasavvıf ve derviş yetiştiren birer tasavvuf ve tarikatlara malzeme imâl eden fabrikalar haline gelmişlerdi ki, (ileride görüleceği gibi) işte Anadolu'da faaliyet gösteren büyük tarikatların bir kısmı, (hatta dolaylı olarak hemen hemen hepsi de denebilir) çoğu zaman bu merkezlerden birinden gelme veya onlardan birine bağlı bulunmakta idi. (122)

Öte yandan esaslarının Hz. Ebûbekir veya Hz. Ali vasıtasıyle Hz. Muhammed (S.A.)'e kadar ulaştırıldığı görülen sôfîliğin Türkler arasında yayılması ve tekkelerin siyasî kuvvetler tarafından resmen tanınması, birçok devlet büyükleri ve sultanların tasavvuf ve tarikat şeyhlerine bağlanmaları onlara üstün ve mânevî birer güç kazandırıyordu.

Esasen bu tutum sebepsiz de değildi. Çünkü halk çoğunluğunun genel eğilimi bu yönde olduğundan şarap içmeyecek kadar dinî hükümlere bağlı bulunan Karahanlılar, İslâmiyet'i hararetle müdafaa eden Selçuklular, âlimlere ve şeyhlere karşı büyük saygı gösteriyorlar, onlar adına yaptırdıkları camiler, medreseler, hankâhlar vb. gibi türlü mistik eserlerle İslâm dünyasını süslemek için âdeta yarış ediyorlardı. (123)

Diğer taraftan tasavvufî fikirleri büyük şehirlerden uzak bölgelerde göçebe Türk toplumları ve Müslüman muhitlerinde ilâhileri ve şiirleriyle yaymaya çalışan ve Allah rızası için halka hizmette bulunduklarını söyleyerek halka cennet ve kurtuluş yollarını öğreten dervişler ve halk ozanları da yine devlet adamlarından büyük himayeler ve yardımlar görüyorlar, bunlar da devlet reisi'nin pâyidâr olması ve çok yaşaması, saltanatı'nın bekası için halktan dua etmelerini istiyorlardı.

---

121) Carra de Vaux, Gazâli (Gazâli'den Evvel Tasavvuf) S. 175 - 195

122) Ord. Prof. M. F. Köprülü, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, S. 11 - 15

123) Alparslan, İmam Âzam'ın Bağdad'daki türbesi ve câmiinin tâmiri için Ebû Sa'id Muhammed b. Mansûr el-Mülk el Harezmi'yi görevlendirdiği gibi, meşhur Timurleng de Şeyh Ahmed Yesevî için muazzam bir türbe yaptırmıştır. Schefer, Siyasetnâme, terc. S. 2'den rivayeten Köprülü, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, S. 13, dipnot 16)

Bu tür Ozan ve Dervişlere «Pir» de deniyordu ki, rivayetlere göre bunlar Türkistan'dan Cezîretür Arab'a (Arap yarımadası) gelmiş ve Hz. Ebûbekir ile görüşerek İslâmiyeti kabul etmiş olan ve Ozanlar piri olarak kabul edilen meşhur «Korkut Ata» ve «Çoban Ata»nın yolundan gidiyorlardı. (124)

---

124) Hatta ileride (Yesevîye Tarikatını incelerken) göreceğimiz gibi Ahmed Yesevî'nin zuhuru zamanında göçebe Türk kabileleri arasında yâni Sîr'i Derya kenarlarında veya bozkırlarda kendi anladıkları bir lisanla (yâni basit Türkçe ile) halka hitâp ederek İslâm akîdelerini ve ananelerini yaymağa çalışan dervişlerin bulunduğu bir gerçektir. İşte adı geçen ünlü mutasavvıf ve Yesevîye Tarikatının şeyhi Ahmed Yesevî'nin, kendisinden önce gelen dervişlere daha üstün, daha kuvvetli bir şahsiyeti bulunduğunu kabul etmek zorunludur. Şu kadar ki, işte kendisinden önce gelen nesiller bu yolda bir zemin hazırlamamış olsalardı, yani o böyle bir tasavvufî mîrasa konmamış olsaydı, muvaffakiyeti de bu kadar büyük olamıyacaktı. İşte bu gerçek durum yukarıdaki rivayetin doğruluğunu göstermektedir. Ord. Prof. M. Fuat Köprülü, Türk Edebiyatı Tarihine Medhâl, S. 61 - 62

II. BÖLÜM

Tarihi Gelişim İçinde Tarikatlara Umumî Bakış

Tarikat'ın tarif ve mahiyeti:

Şimdi, ancak tarikat'ın tarif ve mahiyeti nedir? diye sorabiliriz. Nitekim yukarıda da tarikatların objektif olarak, doğrudan doğruya ele alınmalarının imkânsızlıkları üzerinde yeteri kadar durduk. Mezhepler ve Tasavvufu da yeteri kadar, hatta belli başlı mutasavvıfların hal ve hareketleri, dünya görüşleri, düşünüş, davranış ve hayat tarzlarından bazı örneklerle görerek mahiyetleri itibarıyle tarikatları ele alabilecek ön bir hazırlık yapmış bulunuyoruz. Buna göre tarikat sözü'nün nereden geldiğini şimdi inceleyelim:

Tarikat sözünün menşe'i: Kelime'nin aslına bakıldığında Arapça kökten geldiği açıkça görülür. Buna göre kelimenin Arapçadaki kelime olarak anlamının tam karşılığı «yol», gidilen veya tutulan yol anlamındadır. (125)

Nitekim yukarıda görüldüğü gibi «mezhep» de aynı anlama gelmekte idi. Şu halde şimdi karşımıza bir mesele çıkmış bulunmaktadır. Mezheple Tarikat'ın farkı. O halde mezheple tarikat'ın farkı nedir? Mademki ikisi de aynı anlamdadırlar, mademki ikisi de dinî birer sistemdirler, neden ayrı ayrı kuruluşlardır?, neden ayrı ayrı araştırma konusu oluyorlar?

Sözgelimi kelime olarak «Tutulan, gidilen yol» anlamına gelen mezhep ve tarikat sözlerinin gerçekte yani pratik tatbikatdaki anlamları tamamen başka başkadır. İşte öncelikle bu başkalığın iyi analizi gerekmektedir. Buna göre:

Mezhep: İtikatta yani inançta, amelde yani ibadet - Allah'a karşı olan kulluk ödevlerinin yerine getirilmesinde, muamelâtta yani dünyaya ait dinî emirlerde uyulması gereken yol ve emirlerin tümü'dür. (126)

---

125) Mecmua el resâil, C. I, S. 68

126) Ö. Nasuhi Bilmen, Muvazzah ilmi Kelâm, S. 14 - 15. Mezhep kelimesinin daha başka şekilleri hakkında falza bilgi için Bk. Ş. Sami, Kaamus-ı Turkî mezhep maddesi, S. 1317

Bu emirlere uyulmadığı takdirde mükellef sorumlu, uğrayacağı cezalar da başta Kitap «Kur'an-ı Kerîm» olmak üzere sırasıyle sünnet «Hadis», icmâ'i ümmet yani reylerin toplamı ve kıyas'ı fukaha yani akılla varılacak hükümleri de bunlara katarak sorumlulukların tayin ve tespit edildiği sistemlerin bütünü «Mezhep»i meydana getirir.

Bir başka deyimle müctehid (yani yukarıdaki dört esasa dayanarak dinde bir hükme varabilen kişi)'in kurduğu esasları içine alan ve bu esaslara göre izlenmesi gereken yoldur mezhep. (127)

Tarikata gelince:

Tarikatta da dinin usûl ve furû'u (yani dinî inanç ve ameller) bakımından mezheplere benzer sistemler mevcuttur. Şu kadar ki tarikat, mezheplerin pratik hayata daima müdahale edişleri ve yol gösterişleri yanında «doğrudan doğruya kişiyi Allah'a ulaştıran zevk, neş'e, irfan, ilâhî aşk ve cezbe yoludur» denebilir (128), ki aslında tarikat'ın en kısa şekliyle tanımı da budur.

Şimdi bu noktayı biraz daha açıklamamız gerekmektedir. Şöyle ki: Tarikat yolunu tutan ve ona bağlanan kişi sôfîlere göre varlığını kayıtsız şartsız «Allah»a adar. Şimdi kendini her türlü kayıt ve şarttan uzak olarak Allah'a adamış bulunan bu kişi tabiî olarak her şeyde onun kudret ve hikmetlerini görür. Tuttuğu yola göre kendini fani varlığını ve bütün fani varlıkları gerçek ve ebedî olan Allah'da yok eder, ki bu duruma da en son merhale demek olan «Fenâ fillâh» (Allah'da Allah olma) mertebesi denir. (129)

Böylece Allah'ın varlığıyle ancak var olduğuna inanır. Bilişi görüş, görüşü ise oluş haline gelir. Bundan sonra bütün yaşayış ve davranışlarında, duygu ve düşünüşlerinde daima işte o kendisini adadığı varlık için duyar, düşünür, onun için görür ve işitir, onun için yaşar ve nihayet onun için ölür. Bu ikisi artık kendi başına yok demektir. Var oluşu hep onunladır. O yüce varlık kendisinden hiç bir zaman ayrılmaz, ne yaptığını ne düşündüğünü, hatta kalbinden dahi ne geçirdiğini bilir, görür, duyar, haberdar olur. (130)

Tarikatların bu temel prensiplerini kısaca gördükten sonra yukarıda verdiğimiz tarifi bir daha özetlemek gerekirse diyebiliriz ki: Mezhep = İlim

---

127) S. Vicdânî Tumar'ı Turuk'u aliyye, S. 100 Cüz I.
128) Nefehatü'l-üns, S. 91 vd.
129) Sôfiye ıstılahları (İ. Hakkı İzmirli) S. 72 vd.
130) Vahdet'i vücûd ve mevcûd (Yeşilzâde Muhammed Salih) S. 44-45

yoludur. Tarikat ise = irfan yoludur, sezgi ve ruhî yaşayış ve nefisle mücadele yoludur. (131)

Gerçi tarikat, mezhep ve hatta tasavvufla ilgili olarak çeşitli kaynaklardaki tanımlardan birbirlerinden farklı olanlar bulunduğu gibi, birbirlerinin aynı olanlar da varsa da, aslında bunların hemen hemen hepsi de yine mahiyet itibarıyle bir hedefe yönelmiş olarak düşünülebilirler. Hepsindeki ana esas ve tema kişinin dikkatini bu fâni âlemden ebedî olan âleme çekmektir. Farklılık olarak görünen taraflar ise esasta olmayıp, sadece dış görünüş ve form yönünden, metot ve terim, şive, dil ve terkip farklılıklarından ileri gelmedir denebilir.

Şu kadar ki, bizim araştırmamızın amacı mezhep, tasavvuf ve tarikatların karşılaştırması olmadığından, esasen mezhep ve tasavvuf üzerinde de yukarıda yeteri kadar durulmuş bulunulduğundan burada konuyu tekrar uzatmayacağız.

TARİKATLARIN DOĞUŞU

Mezhepler ve tasavvufla ilgili bölümlerde de dolaylı olarak işaret edildiği gibi, İslâm'da «Ruhî» hayat'ın başlangıcının, İslâm dini'nin kurucusu bulunan Hz. Muhammed ile başladığı kabul edilmektedir. (132)

Gerçi bir bakıma hatta genel anlamda hem bir din'in kurucusu, hem de *mânevî hâkim tek kudret'in sahibi yüce «Allah» tarafından* görevlendirilmiş olması bakımından Hz. Muhammed'in herhangi bir insandan farklı olarak, ruhî ve mistik bir hayat yaşaması elbette normal ve tabiî idi.

Şu kadar ki araştırma konumuz Hz. Muhammed (S.A.)'in hayatı veya yaşayış tarzı değildir. Bu bakımdan özel anlamda İslâm'daki bireysel problemler üzerinde de durmayacağımızdan, sadece sosyal realitede var oluşlarıyle aynı zamanda birer kuruluş halindeki tarikatları inceleyeceğimiz için, daha çok Hz. Muhammed (S.A.)'in ölümünden sonra ortaya çıkmış bulunan ve tarikatlar olarak şekil kazanmış olan ruhî yaşantı'nın şekil ve mahiyetini inceleyeceğiz.

İşte İslâm peygamberi Hz. Muhammed (S.A.)'in ölümünden sonra H. II. yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıkmış ve hızla yayılmaya başlamış bulunan tarikatların, âdet ve gelenekleri yönünden silsile yoluyla Hz. Muhammed (S.A.)'e kadar ulaştığı rivayet edilmektedir. (133)

---

131) Vahdet'i vücûd risâlesi (Yusufzâde Abdullah) S. 12-13

132) Bu konuda; «Tasavvuf'un kaynakları itibâriyle tarîkatlarla olan sosyal ilişkileri» kısmına bak.

133) Kürkçüoğlu Kemal Edib, İ. F. Mc. C. IV, S. 40 vd.

Esasen tarikatları doğuşları itibarıyle, tasavvufî form içerisinde görüyoruz. Bu noktada tarikatla tasavvuf'u birbirlerinden ayrı düşünmek bir nevi imkânsız gibi görünmektedir. Bu yüzden de tarikatları, tasavvufî gelişmelere paralel olarak birtakım dönemler içerisinde ele almak zorunluluğu ortaya çıkmaktadır.

Buna göre:

a) Tarikatların doğuşunda birinci dönem: Bu dönemde tarikat ve tasavvuf birbirleriyle tamamen iç içe olup, bir sôfî aynı zamanda bir tarikat'ın kurucusu, bir tarikat şeyhi olarak da görülebilmektedir. (134)

b) İkinci dönem: Tarikatların sosyal birer kuruluş olma yoluna girmeleri ve birtakım kimselerin belirli kişiler «Tarikat şeyhleri» etrafında toplanmaları ve bu toplanışın birtakım prensiplere bağlanışı bu dönemdir. İşte, tarikatları sosyal fonksiyonları itibarıyle ancak bu dönemden itibaren inceleme imkânı bulabiliyoruz.

Şimdi, yaklaşık olarak H. II. yüzyıllardan itibaren birtakım prensipler koyarak ve tasavvuftan ayrılıp tarikatlar olarak ortaya çıkan adı geçen sosyal kuruluşları, kurucuları ve tarihî gelişim içerisindeki genel prensipleriyle inceleyelim.

TARİHÎ GELİŞİM İÇİNDE BAŞLICA BÜYÜK TARİKATLAR ve KURUCULARI

Birinci bölümde tasavvuf'u mahiyet itibarıyle ve çeşitli yönleriyle gördüğümüz şekilde, işte büyük İslâm sôfîleri devrinde tasavvuf, birçok büyük şahsiyetler bulmuş ve bu kişiler elinde İslâm ruh hayatı sistemli bir hale getirilmiş, daha ilk yıllarda süratle gelişme temayülü gösteren bir teşkilâtlanma başlamış olup, birçok dergâhlar, Hankâhlar, tekke ve zâviyeler kurularak ruhî hayatta iç yaşantılardan farklı olarak bir faaliyet başlamıştı.

Böylece daha ilk yıllarda ekilen mânevî ve tasavvufî tohumlar geniş alanlara serpilmiş olup, tasavvuf ve tarîkatlar alanında bu şekilde başlamış bulunan teşkilâtlanma faaliyetleri, İslâm dîninin de yayılma hızına paralel

---

134) Meselâ H. 110'da vefat eden Hasan Basrî, Mısır'da en önce ahvâl ve makamat hakkında söz söyleyen Zünnûn Mısrî (v. 245 H.) yine fenâ ve bakâ âlemleri hakkında ilk önce söz söyleyen Ebû Saîd el-Harrâz, (v. H. 287) Bağdad'da ilk defa tevhîd hakkında konuşan Seriyyi Sakatî, (v. H. 251) İlk tasavvuf cereyanlarını başlatan Fudayl b. İyâd (v. 187 H.) Nişabur şehrinde Melâmiye tarîkatını yayan Ebû Ali Muhammed b. Abdil-Vahhab Sekafî (ö. 328 H.) ve Suriye'de ilk defa tasavvufî faaliyetlerde bulunan İbrahim b. Edhem vb.'leri hep bu dönem sôfîleri ve (ileride görüleceği gibi) bazı tarikatların da kurucularıdır. K. E. Kürkçüoğlu, İ. F. Mc. Tasavvufa dair, C. IV, S. 40

olarak hemen İslâm dîninin girdiği her yerde tasavvuf ve tarikatlar alanında da büyük şahsiyetler yetişmiş olup, esasen İslâmiyetin duyurulması ve geniş halk kitlelerine benimsetilmesi için devlet ileri gelenleri tarafından tarikat liderlerinden azamî derecede yararlanılma ciheti de ihmâl edilmemeğe çalışılmıştır.

Gerçekten bu rivayetler, siyasî ve sosyal bir kuruluş olan İslâm devletinin bu özelliği yanında, dînî ve mistik değerlere de gereğinden daha fazla önem vermesi ve geniş bir müsamaha ve (tolerans) ile ileride de görüleceği gibi tarîkat liderlerine aşırı bir şekilde iltifat gösterilmesi şeklindeki devlet politikasıyle uyuşmaktadır.

Böylece Basra ve dolaylarında başlayan teşkîlâtlanma faaliyetleri, daha sonraları Türkistan'da ve Doğu Asya kıtasının bir çok bölgelerinde de sistemli bir şekilde gelişmeğe başlamış, hatta ilk akla gelen büyük tarîkatların birçokları ilk önceleri buralarda kurulmuş olup, teşkîlatlarını İslâm dünyasının dört bucağına buralardan yaymışlardır ki, konumuz sâdece tarîkatların Türk toplumu üzerindeki sosyal fonksiyonları olduğundan buralardaki gelişmelerin detaylarına inmiyoruz.

Şu kadar ki, konumuzun özünü teşkil eden ve özellikle Türk toplumunun öz yurdu olan Anadolu'da faaliyet gösteren başlıca tarikatlar işte dünya'nın bu müstesnâ bölgesine adı geçen yerlerden geldikleri için bu kadar temas etmek zorunda bulunduğumuza işaret etmek isterim.

TARİKATLARIN MENŞ'ELERİ İTİBARIYLE ANALİZLERİ

Doğrudan doğruya veya dolaylı olarak Türk toplumunu sosyal fonksiyonel yönden etkilemiş bulunan tarikatların sayıları oldukça kabarıktır. Gerçi sôfîler arasında aslî ve başlıca tarîkatların on iki olduğu ileri sürülürken, «Tibyân'u vesâil'il - Hakâik fî beyân'ı selâsil'it - Tarâık» adlı kitapta bu sayı yüz yetmiş dörde ulaşır. Esasen tarîkatların sayıları hakkındaki ihtilâflar oldukça kabarık ve birbirlerini nakzeder durumdadırlardır ki, bu husus biraz daha aydınlığa kavuşturulacaktır.

Bu hususun daha iyi anlaşılabilmesi için, tarîkatların analizinde şu iki nokta'nın göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

1 — Gerçek anlamda veya tam tarîkat da diyebileceğimiz «Esma yolunu» esas alan tarîkatlar.

2 — Zikre lüzum görmeden de «Cezbe yoluyla» Allah'a ulaşılabileceğini kabul eden tarîkatlar.

Birincilere tam tarîkat da denebileceğini söylemiştik. Nitekim tam anlamıyle «Pîr» denen tarîkat'ın bir kurucusundan başka halîfeleri, halîfeler'in

irşada me'zun ettiği (yol göstermek için izin verdiği) şeyhleri ve bu şeyhlere intisab etmiş bulunan mürîdleri ve bu müridlerle mürşidler arasında birtakım davranışların belirli ölçü ve kurallara göre yapılması esası öngörülen tarîkatlardır.

Diğer taraftan sosyal bir kuruluş olarak da bu tür tarîkatlarda, âstân denen «pir makamı» (pir'in yattığı tekke), Hankâh denen büyük tekkeler, makam bakımından tekkeden biraz daha aşağı sayılan dergâhlar (toplantı ve zikir yerleri), konukları ve diğer yabancıları misafir etmek ve ağırlamak için özel sûrette kurulmuş bulunan zâviyeler, tarîkat mensuplarının özel kıyafetlerinin hazırlandığı dikimhaneler vb. teşkîlâtlar birinci guruba giren tarîkatlar için esas olan unsurlardır.

Yine zikri esas alan bu birinci tür tarîkatta belirli zikir tarzı, zikredilen belirli elfaz (zikir esnasında tekrarlanan Allah'ın doksandokuz ismi), kendisine mahsus disiplin kuralları, âdâp ve erkân, müridler arasında derece sırasına göre nakîyb, meydancı vb. gibi derece farkları, ayrıca tekkelerde kahveci, ferraş (temizlikçi), türbedâr, (Türbelere bakan) çerâğ) gece lâmbalarının bakım ve temizlikçisi), ahçı başı ve yamaklardan müteşekkil mutbak erkânı vb.'leri gibi özel hizmetleri gören dervişler bulunur ki, bunlar da dışardan rastgele olmayıp, dervişler arasından kabiliyetlerine göre ayrıca özel sûrette eğitilerek bu tür hizmetler için hazırlanırlardı.

Bir de âstân ve zâviyeler de dahil olmak üzere adı geçen tarîkat mensuplarının toplantı yerlerini ve buralarda hizmet edenlerin ücretlerini karşılamak amacıyle özel vakıflar kurulmuştur **(135)** ki, özellikle bu yönden tarîkatlar rahatlıkla kendi kendilerini iaşe ve iskân edebilecek malî ve maddî güce de sahiptirler.

İkinci tür (Zikri esas olmayan) tarîkatlara gelince: Bunlar birinci guruba giren tarîkatlarda olduğu gibi zikri esas olarak kabul etmedikleri gibi, tekke kurmayı, vakıfla idâre edilme sistemini, giyim kuşam gibi özel âdet ve kıyafetler taşımak sûretiyle halktan ayrılmayı kabul etmeyen, çalışmayı ve özellikle aralarından sosyal dayanışma ve yardımlaşmayı esas alan kısaca aşk ve cezbe yoluyla Allah'a ulaşılabileceğine inanan, tören, âyin vb. gibi kuralları reddeden ve hatta kökü ve menşe'i itibariyle tasavvufa dayandığı halde tasavvufu dahi reddeden tarîkatlar olup, bunlara «Şuttar (şakraklar)» da denir ki bunlar kendilerini melâmet ehli sayıp tasavvuftan uzaklaşmak isterler ve hatta bunlar esmâcıların son vardıkları durak, bizim sülûke ilk başladığımız duraktır derler. **(136)**

---

135) Berki Ali Himmet, Vakıflar'ın tarihî mahiyeti, inkişâfı ve tekâmül'i cemiyet ve fertlere sağladığı faydalar V.D.S. 9 - 15 C. VI.

136) A. Gölpınarlı Türkiye'de mezhepler ve tarikatlar S. 185 - 191

Bir de hâl erbabını şu üç kısma ayıranlar vardır:

1 — Ahyâr: Hayırlılar. Bunlar şeriata uyanlar olup, tarîkata asla girmeyenlerdir.

2 — Ebrâr: Özü sözü doğru olanlardır. Bunlar zikir ve riyâzatla Allah'a ulaşmağa çalışanlar (genellikle sûfîler)'dır.

3 — Şuttâr: Şakraklar. Bunlar zikir yerine aşk ve cezbeyi kabul eden melâmet ehlidir. (137)

Şimdi tarîkatlarda esas prensipler mahiyetinde görülen yukarıdaki iki ana temayı şöylece özetleyecek olursak diyebiliriz ki, birinci guruba giren yani tekke kurma, ayrı giyim kuşam, tören, vakıftan geçinme, halktan ayrılma, tasavvufa karşı olma, Allah'a zâhitlik ve riyâzetle (yani az yemek, az içmek, az uyumak, devamlı ibadet etmek sûretiyle) nefisle mücâdele yoluyla esmâül hüsnâ (Allah'ın 99 ayrı ismini zikretmek) yoluyla Allah'a ulaşılabileceğine inananlar olup, işte bunların yoluna esmâ yolu, tarikatlarına da Sûfî tarikatı deniyor.

Buna karşılık halktan hiç bir sûretle ayrılmayı kabul etmeyen, vakıfla geçinmeyi katî sûrette reddeden, Allah'a riyâzatla ve zikirle değil, aşk ve cezbe yoluyla ulaşılabileceğine inananlar ise (yukarıda da işaret edildiği gibi) ikinci gurubu teşkil ederler ki, bunların yoluna da «Müsemmâ» yolu denir. Esmâ Allah'ın isimlerini, müsemmâ ise bu isimlere sahip olan anlamına gelmektedir. İşte bu bakımdan ikinciler, birinciler için, «onların son vardıkları durak bizim ilk başladığımız duraktır» derler.

Böylece bütün tarîkatların temelinde yatan bu iki ana görüşü tespit ettikten sonra, tarikatların adedi hakkında hâkim durumda bulunan kanaat ve rivâyetlere göre adetleri oniki olan tarîkatlar başlıca şu iki kola ayrılırlar:

1. kol : Hz. Ebûbekir'e bağlanan tarîkatlardır ki bunlar Hz. Ebûbekir aracılığıyle Hz. Muhammed'e, oradan da Allah'a kadar ulaşılabileceğine inanırlar. Bu kola mensub olanların inançlarına göre Hz. Ebûbekir, Hz. Muhammed'le birlikte Medine'ye göç ederken (138) (Hicret esnasında) düşmandan korunmak için bir mağaraya saklanmışlar, orada gizlice zikretmişler, Hz. Muhammed işte bu mağarada Hz. Ebûbekir'e gizli zikr'i öğretmiştir. Bu inanca sahip olan (ileride de görüleceği gibi gizli zikir usûlünü esas alan) tarîkatlara «Bekrî» (Hz. Ebûbekir'e bağlı olan) tarîkatlar da denir. (139)

2. kol : Hz. Ali'ye bağlanan tarîkatlar olup, bazı sûfîlere göre Hz.

---

137) A. Gölpınarlı aynı eser S. 189
138) Kur'an-ı Kerîm Tevbe sûresi ayet 40
139) A. Gölpınarlı Türkiye'de mezhepler ve tarikatlar S. 187 - 188

Ali'ye âşikâr ve gizli zikir usullerini peygamber Hz. Muhammed (S.A.) öğretmiştir. Böylece de Hz. Ali vasıtasıyle Hz. Muhammed'e, oradan da Allah'a ulaşılmak mümkün olacaktır. (140)

Son olarak diyebiliriz ki, bu birbirlerinden oldukça farklı görünen inanç, görüş ve yorumlar konunun son derece kompleks (karmaşık) oluşundan ve toplum içerisindeki her sınıf insanı doğrudan veya dolaylı olarak ilgilendirir durumda olmasından ileri gelmektedir.

Bütün bu temel prensiplere ait rivayetlerden sonra başlıca tarikatların adetleri üzerindeki kanaat ve rivayetler de oldukça birbirlerinden farklıdırlar. Bu konudaki rivayetler çoğunlukla başlıca büyük tarîkatların adet itibarıyle oniki olduğu merkezindedir ki, bunun oniki oluşunun birtakım sebepleri olduğunu ileri sürenler de vardır. Meselâ Müslümanları irşâd etmekte (yol göstermek) sözleri mûteber sayılan oniki imam'ın bulunuşu, dolayısıyle bunlardan her birine atfen oniki tarikat'ın bulunuşu (yani oniki adedinin tarikatlardan önce imam sayısıyle ilgili oluşu) rivayetinin yanında; bir de Allah'a varan yollar halk'ın solukları sayısıncadır şeklinde bir başka inanç daha vardır ki, ileride de görüleceği gibi tarîkatlar'ın birçok kollara ayrılarak sayısız şekil kazanmış olmaları bu ikinci görüşü biraz daha doğrular mahiyettedir. (141)

Bu husustaki kanaatimiz, yaptığımız mukayeseli araştırmalar sonunda başlıca tarîkatlar'ın adet îtibarıyle oniki olduğu ve fakat herbirisinin birtakım kollara ayrıldığını ileri süren görüşlerin realiteye daha uygun olduğu doğrultusundadır ki, şimdi bunları görelim.

SÖZÜ EDİLEN ONİKİ BÜYÜK TARİKAT ve KURUCULARI

Haklarındaki en güvenilir kaynakların bile verdikleri rivayetler birbirlerini tutmamakla beraber tarihî gelişim içerisinde varlıkları ve faaliyetleri görülen ve izlenebilen başlıca büyük tarikatlar ve kurucuları şöyledir:

1 — KADİRİYYE TARİKATI Kurucusu = Abdü'l - Kadir Gîlânî (vef. 470 - 561 H.)

2 — YESEVİYYE TARİKATI » = Ahmet Yesevî (Hoca Ahmet Yesevî adıyle de meşhur olup vef. 562 H., 1166 M.'dir.

140) D. Ömer Rıza İslâmiyet'in geliştirdiği tasavvuf S. 57 - 82
141) A. Gölpınarlı, Türkiye'de mezhepler ve tarikatlar, S. 168 - 188

3 — RİFAİYE TARİKATI	Kurucusu =	Ahmet Rifaî (512 - 578 H. vef.)
4 — KÜBREVİYYE TARİKATI	» =	Necmüddin el - Kübra (vef. 540 - 1145/618 - 1226 H. ve M.) olup Şeyh Necmüddin adıyle de meşhurdur.
5 — MEDYENİYYE TARİKATI	» =	Ebu'l - Medyan b. el - Huseyn, vef. 590 veya 594 H.
6 — DESÛKİYYE TARİKATI	» =	İbrahim el - Desûkî (vef. 676 H.)
7 — BEDEVİYYE TARİKATI	» =	Şeyh Ahmet Bedevî (vef. 675) H.)
8 — ŞAZELİYYE TARİKATI	» =	Ebû Hasen Takuyiddin Ali b. Abdillah eş - Şazelî (vef. 656 H.)'dir.
9 — EKBERİYYE TARİKATI	» =	Muhyiddin İbnü'l - Arabî (vef. 560 - 638 H.) olup Şeyhu'l - ekber lakabıyle de meşhurdur.
10 — MEVLEVİYYE TARİKATI	» =	Mevlâna Celâlü'ddin Rumî (604 - 672 H.)
11 — SA'DİYYE TARİKATI	» =	Sa'düddîn Muhammed el - Cebbavî (vef. 792 H.)
12 — NAKŞİBENDİYYE TARİKATI	» =	Bahauddin Nakşibend (vef. 718 - 792 H.) (142)

142) Yukarıda da işaret edildiği gibi başlıca tarikatları on iki olarak kabul edenlerden bazılarına göre bu sıralanış şöyledir: Kadiriyye, Rifaiyye, Bedeviyye, Desûkiyye, Sa'diyye, Şaziliyye, Halvetiyye, Mevleviyye, Betaşiyye, Bayramiyye, Celvetiyye, Nakşibendiyye A. Gölpınarlı, Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar, S. 187 - 188

Bu konudaki görüşler ve kanaatler çok farklıdır. Bunlardan bazılarına göre işte yukarıdaki on iki tarikattan Bayramîlik Halvetîlikten ayrılmadır; Celvetîlik ise Bayramîliğin bir koludur. Kısaca bu sıralanışı başka türlü yorumlayanlar da vardır ki, bu ifadelerde kesinlik aramak mümkün olamamaktadır. Nitekim Tibyân'u Vesâil'il - Hakaık fî beyân'ı Selâsil'it - Tarâık adlı eserde tarikatlar ve kollarının sayısı 174 tane olduğu yazılıdır. Fakat bunların içinde İran'daki Zehebiyye, Haksariyye, Ni'metiyye tarikatlarıyle Bektaşiler tarafından temsil edilip bilâhare ortadan kaldırılan Abadallar, Haydariyye, Camiyye vb. gibi tarikatlar ve bugün adı duyulan Yezîdî mezhebi, hatta din haline gelmiş olan Adaviyye tarikatı yoktur. A. Gölp. Türkiye'de Mezhepler ve tarikatlar S. 188

Bu arada şu noktaya da bilhassa işaret etmek isteriz ki, adı geçen bu tarikatlardan her biri muhtelif kollara ayrılmış olup, (143) bir anda bir tarikatın çok küçük farklarla (144) yeni yeni kollara ayrıldığını görüyoruz.

Gerçi biz bunların her birisi üzerinde derinliğine durmayacağız, fakat sosyal fonksiyonları yönünden büyük önem taşıyan ve birçok yeni tarikatlara da kaynak teşkil etmiş bulunan büyük tarikatları ana hatlarıyle görmemiz, sosyal fonksiyonların layıkıyle analizi için tetkik işimizi kolaylaştıracaktır. Buna göre büyük tarikatları biraz tanıyalım.

BAŞLICA BÜYÜK TARİKATLAR ve KURUCULARI

Yukarıda da bir nebze işaret edildiği gibi, başlıca buyük tarikatları, özellikle Türk toplumları arasında kurulmuş ve yayılmış bulunanların kurucuları, kuruldukları bölgelerin özellikleri, yayılma ve teşkilâtlanmalardaki sosyal özellikler, geniş halk kitleleri ve toplum yöneticileri ile tarikat liderleri ve diğer tekke mensupları arasındaki etki ve tepki ilişkileri açısından:

---

143) Bir tarikatta kol kurmak o kadar basittir ki, sözgelimi tac'ın üstü dümesizdir, birisi bir düme koyar ve böylece kol kurulmuş olur. Veya tac'ın üstüne daire şeklinde bir bez parçası dikilir kol kurulur. Nitekim Üsküdar Rifâî âsitânesi şeyhi Hüsnü Sarıer'e, Edirne Rifâî şeyhi Niyazi'nin «Âh, âh, âh» diye zikrettiği Abdulkadir Gölpınarlı tarafından söylenir ve bunu duyan şeyh (Allah, Allah» der. İşte bu şeyhe mensûb olanlara bilâhare «âhiyye» denmiştir. A. Gölpınarlı şifaî rivayettir.

144) İşte bu gibi küçük farklarla meydana gelen ayrılıklar sonucu meydana gelen kollar ve bağlı bulundukları tarikatları bir fikir vermiş olmak için buraya alıyoruz:

Kadiriyye tarikatı on kola ayrılmıştır: Esediyye, Ekberiyye, Mükaddesiyye, Garibiyye, Eşrefiyye, Rûmiyye, Yafiyye, Hamadiyye, Hilâliyle, Hindiyye. Bandırmalızâde Ahmet Münip Mir'atür'l-Turuk İst. 1306 S. 6.

Rifaiyye'nin kolları: Harraririyye, Keyaliyye, Sayyadiyye, Aziziyye, Cendeliyye, Aclâniyye, Katnâniyye, Fazlıyye, Vâsıtıyye, Cebertiyye, Zeyniyye, Nûriyye, Mağrûfiyye. Mir'atü't-Turuk S. 8

Medye'nin şubeleri ise beş tanedir: Cebertiyye, Meymuniyye, Deccaniyye, Ulvaniyye, Hameviyye. Aynı eser S. 10

Kürreviyye'nin kolları: Bahaiyye, Halvetiyye, Firdevsiyye, Nûriyye, Rukniyye, Hemedaniyye, Nurbahşiyye, Berzenciyye. Aynı eser S. 12

Sühreverdiyye'nin kolları: Bedriyye, Zeyniyye, Bahaiyye, Kemaliyye, Ahmediyye, Necibiyye. Mir'atü't-Turuk S. 13

Şâzeliyye'nin on üç tane şubesi vardır: Desukıyye, Ahmediyye, Vefaiyye, Ruzikıyye, Hanefiyye, Cezûliyye, Gaziyye, İseviyye, Nasırıyye, İlmiyye, Mustariyye, Afifiyye. Aynı eser S. 18

Desukiyye'nin iki kolu vardır ki, bunlar da Şernûbiyye, Âşuriyye'dir. Aynı eser S. 20

Sa'diyye'nin kolları: Tağlebiyye, Vefaniyye, Âciziyye, Selâmiyye'dir. Mir'atü't-Turuk S. 22

KADİRİYYE TARİKATI :

Tarikat'ın kurucusu Abdü'l - Kadir Gîylânî (470/1077 - 561/1166) olup, bu zat aynı zamanda tarikat'ın pîridir de. Gavs'ı A'zam diye de şöhret bulmuş olan pîr'in asıl adı ve künyesi Muhyiddin b. Ebî Salih'dir. Abdü'l - Kadir Gîylânî, nesebi itibarıyle İmam Huseyn b. Ali b. Ebîbekr'e uzanır. Hazar denizinin güneyinde Gîylân eyâletinin Nıyf köyünde 470 H. tarihinde doğmuştur. Ölümü ise 561 H. tarihinde Bağdad'tadır. (145)

Hanbeli mezhebine mensûb olan Abdü'l - Kadir Gîylânî fıkıh, hadis gibi devrinin önemli ilim dallarında otorite sayılacak dereceye yükseldikten sonra kendini tasavvufa vermiş, uzun müddet çöllerde yalnız başına dolaşarak nefisle mücâdelede büyük başarılar elde ettikten sonra irşada başlamıştır. (146)

Bir başka rivayete göre, Ebu - Hanîfe (İmam A'zam)'nin türbedârlığını da yapmış bulunan Gîylânî, Hanbelî fakihlerinden büyük Sûfî Ebu - Saîd (veya Sa'd) Mubarek'i Muharremî (yahut Mahzûmî)'den irşâda mezun olmuştur.

Genellikle Türkler arasında yaygın bulunan Kadirî tarikatının ana prensipleri Gîylânî'nin «Gunye li tâlib'il - Hakk, el - Feth'ur - rabbanî, Hızbu Beşâir'il - Hayrat, Celâl'ül - Hatır, Fuyûzât» gibi risâlelerinde yer almaktadır. Bu risâlelerdeki ifadelerin çoğu esasen o'nun vazlarını ihtivâ etmektedir.

Tarikatta nefisle mücâdele metodu'nun esası, mürid'in bir müddet çile devresini geçirerek dünyadan tamamiyle el çekmesi, bundan sonra

---

145) Meşhur olan bir rivayete göre **Abdü'l - Kadir Gîylânî** ilim tahsil etmek için Bağdad'a gitmek ister. Annesi kocasından miras kalan seksen dinar'ı harçlık verir ve parayı hırkası'nın koltuğunun altına diker. Anne'nin oğluna tek nasihatı «Yalan söyleme» olmuştur.

Bir kafile'ye katılır ve yola koyulur. Yolda kafile eşkiya hücumuna uğrar, eşkiyalar bütün yolcuları soyarlarken Abdü'l - Kadir'e de parası olup olmadığını sorarlar, o'da seksen dinarının koltuğu altında dikili bulunduğunu söyleyince şaşıran eşkiyalar çocuğu çete reisinin huzuruna götürürler. Reis sorar paranı niçin saklamadın? Kimse bulamazdı söylemeseydin der. Çocuk «ben yalan söylemem annem tembihledi. O'na asla yalan söylemeyeceğime söz verdim» der. Bunun üzerine eşkiya çetesi reisi bu küçük çocuğun ahde sadakatı (sözünde durması)'na hayran olmuş ve kendisi de «küçücük çocuk annesine karşı yalan söylemediği halde biz nasıl olur da Allah'a karşı bunca yalan ve kötü şeyleri yapabiliriz» diyerek bu kötü huyundan vaz geçmiş, yanındaki arkadaşlarıyle birlikte bir daha bu işleri yapmayacaklarına söz vermişler, tevbekâr olmuşlar, aldıkları bütün para ve eşyaları sahiplerine vermişlerdir. (A. K. Giylânî'nun hayatı ve tarikatı hakkında daha fazla bilgi için BK. İsl. Ansk. C. I, S. 80 - 83. Abdül - Kadir maddesi)

146) İslâm Ansiklopedisi C. I. S. 80 - 82

da yeniden dünyaya dönüp ondan haz ve nasîbini alarak başkalarını irşâd etmesi şeklindedir. (147)

Ayrıca Gîylânî'ye «Allah'a birtakım sorular sorup Ya Gavs'el A'zam» diye cevaplar alınmasından ve bunları yazmasından meydana gelmiş âdetâ vahy'e dayanan (ilahî vahy'e mazhar olduğunu iddia eden) bir risâle nisbet edilmektedir ki, bu risâle dolayısıyle ona daha sonraları birçok kerametler de atfedilmiştir. Nitekim Yafî, O'nun pişmiş ve yenmekte olan bir tavuğu diriltiğini, Şa'ranî, Hızır'la görüştüğünü, bir yıl Medâin harabelerinde içmeden, bir yıl da yemek yemeden yaşadığını ve daha birçok kerametlerini nakleder.

Tefrîh'ulhatır fî tercemeti Abdü'l - Kadir gibi kitaplarda da daha birçok kerametlerinden bahsedilir. Meselâ kendisine hizmet eden birisi ölünce Azrail'e o'nun rûhu'nun verilmesini buyurmuş, Allah emriyle aldığını söyleyen meleğe de kızınca fırlayıp göğe çıkmış, Azrail'in o gün aldığı ruhları doldurduğu zembili çekip almış, içinde ne kadar ruh varsa hepsini dağıtmış, onlar da gidip cesetlerine girmişler, o gün ölenlerin hepsi dirilmiş. (148)

Kadirîlik tarikatını Türkiye'de Eşrefîzâde'den sonra yayan İsmâil'i Rûmî'dir. Bu tarikat'ın bilhassa Rumeli'de daha fazla yayılması da bundan olsa gerektir. İleride görüleceği gibi Kadirîler'de de Rifaîler kadar olmamakla beraber vücûduna şiş saplamak, kızgın fırına girmek, ateşle oynamak gibi «bürhan göstermek» denen birtakım acayip âdetler vardır. (149)

YESEVİYYE TARİKATI

Tarikat, adını kurucusu bulunan büyük Türk ve İslâm velisi Şeyh Ahmet Yesevî'den almaktadır. Ahmet Yesevî, Çin'in doğu Türkistan havalisinde Aksu sancağına bağlı ve Aksu sancağının 176 Km. Kuzeydoğusunda Sayram kasabasında doğmuştur. (150) Doğum yeri hakkında birbirine

---

147) Kadiriyye tarikatı'nın prensipleri daba çok uzundur. Bununla beraber ileride prensipler yönünden bazı mukayeseler yaparken tekrar ele alınacağı için bu bahsi uzatmıyoruz. Daha fazla malumat için Bk. Bandırmalızade Ahmet Münip Mir'atü'l - Turuk S. 6

148) El - Gadîr XI. S. 170 - 174'den naklen A. Gölpınarlı Türkiye'de mezhepler ve tarikatlar S. 192 - 193

149) Kadirîliği Türkiye'de 874 (1964'de İznik'te ölmüş bulunan Eşrefoğlu veya Eşrefzâde adı ile de meşhur olan Abdullah'ı Rûmî yaymıştır, Hacıbayram Veli'nin damadı da olan bu zat, Hamaya gidip Hüseyin Hamevi'ye intisap etmiş, hilâfet alıp Anadolu'ya dönmüş ve Anadolu'da Kadirîliğin Eşrefiye kolunu kurmuştur. A. Gölpınarlı, Türkiye'de mezhepler ve tarikatlar S. 192 - 193

150) Bu konudaki rivayetlerin bir başkası ise mukayeseli bir şekilde İ. Ansiklopedisi tarafından ileri sürülmektedir ki, akla en uygun düşeni de kanaatimize göre

uymayan rivayetler de vardır. Nitekim Hazinî'nin Cevâhirü'l - Ebrâr min Emvâci'l - Bihâr adlı menkıbevî eserindeki bu rivayete karşılık O'nun 562 H. tarihinde Türkistan'da «Yesi» kasabasında doğmuş, Yesevî lakabını da bu kasaba'nın adından almış olduğu (151) da ileri sürülür.

Öğrenimi'nin büyük bir bölümünü, devrinin en büyük ilim ve kültür merkezlerinden olan Buhara'da yaptı, böylece de en büyük ilim adamları ve mutasavvıflarla sık sık görüşme imkânı buldu, nihayet şeyh «Yusuf Hemedânî»ye intisap etti.

Ahmet Yesevî'nin ünü daha çok Türkistan havalisinde Müslüman Türk toplumları arasında yayılmıştı. O'nun en büyük özelliği ise halk'ın kolayca anlayabileceği tarzda tasavvufî fikirlerini sade ve veciz manzûmeler şeklinde söylemesi, böylece de halkın seviyesine kolayca inebilmeyi iyi başarmasıydı. O'nun bu tarz tasavvufî şiirleri «Divan'ı Hikmet» adlı bir kitapta toplanmıştır. (152) Şu kadar ki, bugün Ahmet Yesevî tarafından yazılmış bir kitap elde mevcûd değildir. Bununla beraber o, belki de hayatından ve kerametlerinden en çok söz edilen velî ve şeyhlerden birisidir.

Ahmet Yesevî hakkında bilgi veren kaynakların ekserisine göre, bütün İslâm tarikatlarında mevcud gelenek ve usûllere uyarak kendisi henüz hayatta iken tarikatını kurmuş ve çeşitli ülkelere halifeler göndermiş kurduğu tarikatın şöhret ve yâyılışını bizzat görmüştür.

Ahmet Yesevî, esasen daha doğuşundan itibaren tasavvuf'un manevî havasını teneffüs etme imkânına sahipti, çünkü babası Şeyh İbrahim de sayısız kerametleriyle muhitinde tanınmış bir mutasavvıftı. (4)

---

budur. Buna göre, Ahmet Yesevî XI. asrın ikinci yarısında garbî (Batı) Türkistan'da şimdiki Çimkent şehrinin biraz doğusunda bulunan Sayram kasabasında doğmuştur. İ. Ansk. C. I, S. 210

151) Ahmet Yesevî'nin bu lakabı almasının sebebi hakkındaki bir rivayet ise, o devirde Türkistan'da Yesevî adlı bir hükümdar vardı. Bu adam avlanmak istediği dağın ortadan kaldırılmasını ister ve bütün velîleri davet eder, bu işi ancak küçük bir çocuk olan Ahmet yapabilir ve böylece de Hükümdar kendi isminin yeryüzünde baki kalmasını küçük Ahmed'den niyaz eyler, Ahmed de Hükümdarın bu dileğini kabul ettiğini bildirince Hükümdar şöyle der: «Âlemde her kim bizi severse senin adınla beraber yâdeylesin». İşte o günden beri «Hoca Ahmed Yesevî» adıyle anılır oldu. Cevahirü'l - Ebrâr min Emvâci'l - Bihâr (S. 67 - 70)

152) Ord. Prof. M. F. Köprülü, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, S. 21 - 24

4) Cevâhirü'l - Ebrâr min Emvâci'l - Bihâr adlı eserde (S. 74) ki rivayete göre Hızır aleyhi's - selâm Hace'nin (Ahmed Yesevî) babası şeyh İbrahim ve o'nun on bin mürîdi ile müsahip (dost) olmuştu. Şeyh İbrahim, ileri gelen Halifelerinden Mûsa şeyh'in kızı Ayşe Hatun ile evlenmişti. Bu izdivaca bilhassa Hızır Aleyhi's - selâm sebep olmuştu. İşte Yesevî böyle bir mânevî mirasa sahip bulunduğundan pekçok kerametleri mevcuddur.

Ahmet Yesevî tarikatının esasları daha çok Türkler arasında yayılmıştır ki, bunda o'nun Türk asıllı oluşu'nun ve Türkçeyi rahat bir şekilde kullanışı'nın da büyük rolü olsa gerektir.

Esasen dokuz asra yakın bir zamandır bilinen Ahmed Yesevî'nin şöhret ve nüfûzu, sadece coğrafî bakımdan Türkistan sahasına bağlı kalmayıp, hemen hemen Türk toplumlarının yaşadığı bütün sahalara yayılmış, hatta, tarihî şahsiyeti çoktan unutulmuş olmasına rağmen, menkıbevî ve tasavvufî şahsiyeti bugün dahi bütün sıcaklık ve tazeliğiyle yaşamaktadır. Nitekim bu inançla Cihangir Timurlenk tarafından yaptırılan muhteşem türbesi el'an derin bir huşû ile ziyaret edilmektedir. (153)

Son derece renkli hayatıyle devrindeki birçok devlet adamlarının da dikkatini çekmiş bulunan Ahmed Yesevî, bunlardan birçoklarını kendisine çekmeyi başarmış, nitekim birçok devlet adamları o'nun tarikatına girerek mürid olmakla iftihar etmişlerdir.

Nitekim mutasavvıfların ve tarikat şeyhleri'nin halk üzerindeki nüfuzlarını bilen ve bundan istifade etmeyi oldukça iyi değerlendiren büyük İmparator ve «Cihangir Timurleng» de bu amaçla, bütün siyasî hayatı boyunca İslâmî bir politika takip etmiş ve eski Cengiz yasalarını kaldırarak yeni bir teşkilât kurmuş olup, H. 799, M. 1396 - 1397 tarihinde Taşkent dolaylarına doğru giderken Seyhun nehrini geçip o civardaki kasabalarda ordu'nun kışlamasını emreder ve kendisi de Türkistan'da ve Kırgız dolaylarında büyük şöhreti bulunan Şeyh Ahmed Yesevî'nin mezarını ziyaret eder ve Ahmed Yesevî'nin mezarı üzerine şanına lâyık şekilde eşsiz bir imâret yapılmasını emreder. (154)

Timurleng'in büyük bir îtina ile yaptırdığı bu muhteşem eser, kubbe ve duvarları'nın nefis çinilerle süslenmesi ve Şeyh Ahmed Yesevî'nin mezar taşının en kıymetli nakış ve mücevherlerle işlenmiş oluşu, büyük Cihangir'in özel ihtimamının bir neticesi olarak, dünyada mevcud sayılı dinî sanat eserleri'nin müstesnâ bir bölümünü teşkil etmiştir ki, bu da Ahmed Yesevî'nin, devrinin büyük Cihangir İmparatoru Timurleng üzerindeki etkisini göstermektedir.

Gerçekten bu anıta bu kadar önem verilmesindeki siyasî amaçlar ilk bakışta kendini göstermektedir. Nitekim İmparator Timurleng türbe'nin bir

---

153) İ. Ansk. C. I, S. 211 - 213

154) Bugün dahi bütün ihtişamıyle ayakta duran bu anıt'ın yapılışı için İmparator Timurleng azamî derecede îtina göstermiş olup, eser, büyük bir kubbe ile iki minâre ve sayısız sofa'lardan, hücre ve kümbetlerden îbaret muhteşem bir külliye halindedir. Eserin bir yandan mîmârî zarafeti, öte yandan büyük bir velî'nin türbesi olarak taşıdığı değer ve anlam yüzyıllardan beri hususiyetini muhafaza edegelmiş, milyonlarca insan'ın bugün bile ziyaret yeri olarak gençlerin, her türlü dilek ve adak sahiplerinin teselli kaynağı bir şifa ve mânevî bir feyz menba'ı olarak yaşamaktadır. M. F. Köprülü, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, S. 64 - 65

yanına da Kazakistan'ın ve hatta Türkistan'daki bütün ünlü Hükümdârlar'ın mezarlarını da yaptırmıştır ki, bu durum daima Hükümdârların tarikat liderleriyle beraber olma arzusunda bulunduklarını, onlarla bir arada olmaktan gurur duyduklarının açık bir ifadesidir.

Hatta Cihangir Timurleng bu büyük velî'nin müridlerinin ve kendini sevenlerin muhabbet ve sempatilerini daha yakından kendi üzerine çekebilmek için, kendi torunu ve Uluğ Beyin kızı olup, 1485 tarihinde vefat etmiş bulunan «Rabia Sultan Bekim» için de aynı kubbe'nin altına bir mezar yaptırmıştır. (155)

Ayrıca türbe'nin ziyaretine gelenler için 50.000 (elli bin) şişe su alacak hacımda pirinçten dökme büyük bir kazan yaptırmış olup, rivayetlere göre buradaki sudan içenlere türlü şifalar va'd eden birçok yazılar da nefis bir tablo halinde sandukanın bulunduğu yerin duvarlarına yerleştirilmiştir. (156)

Öteyandan Türkler arasında en çok yaygın olarak görülen efsanevî inançların büyük bir kısmı'nın, Yesevî tarikatı şeyhlerinin keramet örnekleri oluşu, bu tarikat'ın Türk toplumu üzerindeki etki ve fonksiyonlarını açıkça gösterir. Söz gelimi Türklerde öküz kurban etme'nin, geyiğin kutsal sayılması'nın sebeplerini hep Yesevî tarikatı kerametleri arasında görüyoruz.

Şimdi bunlardan bir iki örnek görelim. Rivayetlere göre Türklerde dokuz öküz kurban edilişi'nin kutsal bir inanç sayılması, İslâmiyetten önceki Türklerde de mevcud olan bu inanç'ın Yeseviye tarikatı şeyhlerinin kerametleri arasında görülerek yerleşmesindendir.

Şöyle ki: Eski Türklerde dokuz öküz'ün birden aynı anda kurban edilip, halkın dâvet edilmesi, etlerinin tamamının yenip bittikten sonra, şeyh'in duâsı ile öküzlerin yeniden diriltilmesi, İslâmdan önceki Türklerdeki şölen âdetlerini andırmaktadır. (157)

İşte bu konuda bir hâdise: Yesevî tarikatı şeyhlerinden Hakîm Ata bir gün bütün müridlerini toplayıp, dokuz öküzü halkın gözleri önünde kestirir. Etler herkesin gözü önünde parçalanır, ziyafete bütün halk çağrılır, etler ve diğer yemekler yenilip içildikten sonra şeyh kesilen öküzleri kerametiyle tekrar diriltir. (158)

Aynı şekilde Türkler arasında geyiğin uğurlu ve kerametli bir hayvan sayılması da, yine Yeseviye tarikatı şeyhleri'nin kerametleriyle eski

155) Alman şark cemiyeti mecmuası'nın 1897 tarihli cildindeki Vambery'nin Timur menkîbelerine dâir bir makalesinden (S. 215 - 232) naklen M. F. Köprülü Türk edebiyatında ilk mutasavvıflar, S. 66 - 68

156) Rivayetlere göre bu şaheser son defa olarak Abdullah Han tarafından tamir olunmuştur. Schuyler, Türkistan Seyahat - Nâmesi (S. 94)

157) Ord. Prof. M. F. Köprülü, Türk Edebiyatı Tarihine Medhal, S. 101 - 102

158) Ord. Prof. M. F. Köprülü, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, S. 76 - 77

Türklerdeki inançların yerleşmiş bulunması olarak düşünülebilir. Nitekim yine Yeseviye Tarikatının büyük şeyhlerinden Hakîm Ata bir gece dostlarından Hoca Celâleddin adında bir başka Velî'nin rü'yasına girer. Hakîm Ata öleli çok olmuştur. Dostu, rüyasında ona, benim mezarımı ara bul, üzerime bir imaret yap!.. der. Bu mânevi işaret üzerine Hoca Celâl, Şeyh Hakîm Ata'nın mezarını bulmak için Türkistan'a gider. Günlerce süren meşakkatli bir yolculuktan sonra o'nun memleketine vasıl olur .Fakat mezarın nerede olduğunu kimse bilemez. Çünkü mezarın bulunduğu bölgeyi sel basmış, buralarda ne varsa hepsini alıp götürmüştür, bütün yaşlılar da bunu böyle bilirler.

Nihayet Hoca Celâleddin büyük bir dağın üzerine çıkar, karşıda da büyük bir dağ, dağın tepesinde ise bir kadın görünür. Kadına şeyhin mezarını sorar, o da ben bilmem ama benim ihtiyar bir annem var belki o bilir istersen gel gidelim o'na sor der. İhtiyar kadın da buralarını hep sel götürdü bir şey bırakmadı ama şu yakında bir süs ağacı vardır, gece olunca etrafına geyikler toplanıp tan yeri ağarıncaya kadar zikrederler, belki aradığınız türbe burada olabilir, der.

Hoca Celâleddin bu söz üzerine gece olunca oraya gider, gerçekten geyikleri görür, zikirlerini işitir ve heyecanından kendinden geçerek oracıkta uyur kalır. Uyku arasında Hakîm Ata'yı tekrar rü'yasında görür, şeyh «Yattığın yerden yedi ayak ileri gel orasını kaz bir hasır çıkacaktır, hasırın altında ise bir deste gül göreceksin işte türbem orasıdır!» der.

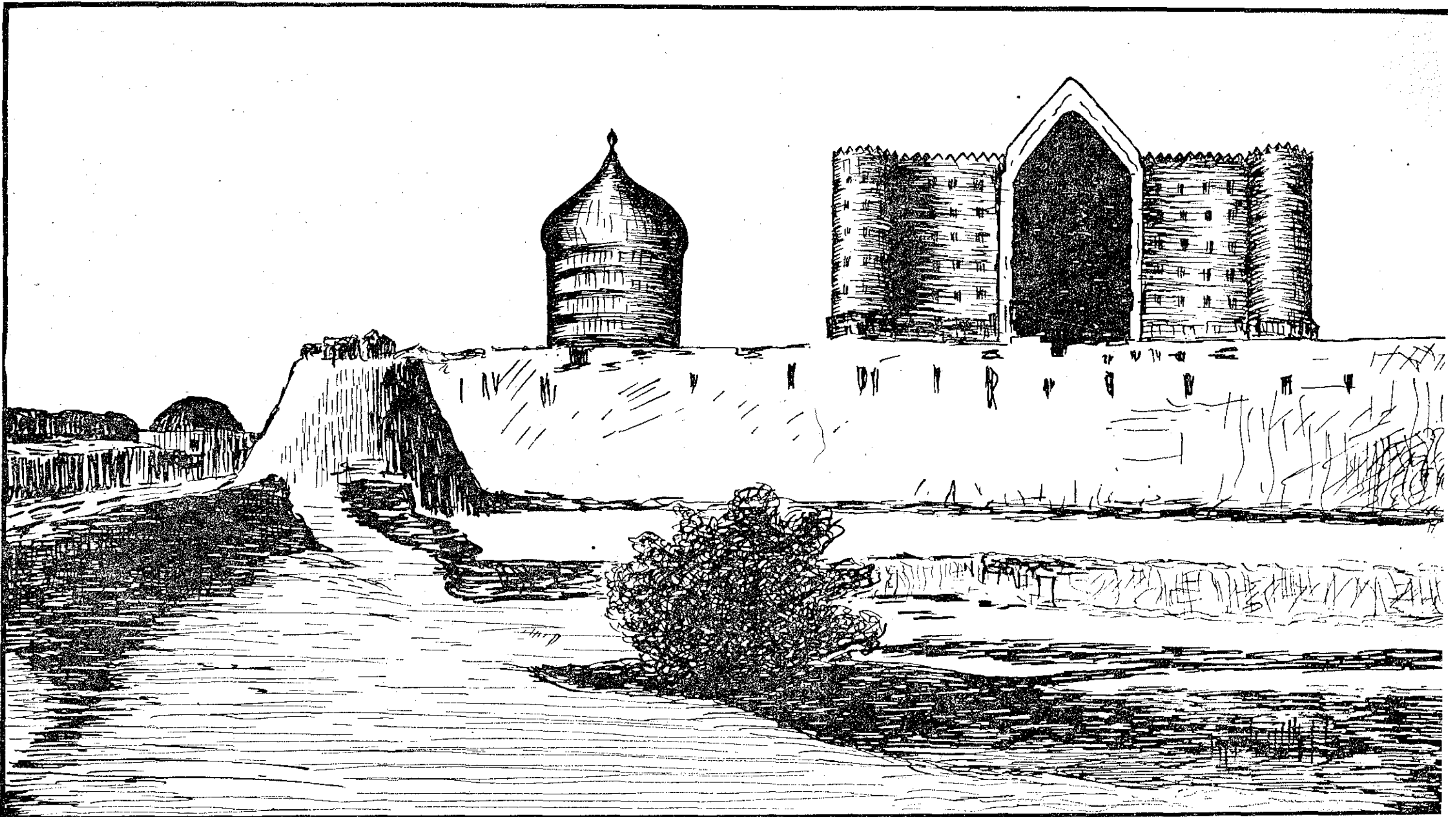
Hoca Celâleddin uykudan sevinç ve dehşetle uyanır, rü'yada gördüklerini aynen yapar, oraya bir muazzam türbe, bir de tekke yapılır, kendisi de buranın şeyh'i olur ünü her tarafa yayılır. (159)

Yeseviye tarikatı öteki tarikatlardan usûl ve âdâb bakımından bazı ayrılıklar gösterir. İleride tarikatlarda ortaklaşa bulunan usûl ve âdâb bölümünde de görüleceği gibi bu husus, daha çok Türklerin ciddî ve vakûr bir karakterde yaratılmış olmalarından ileri geldiği şeklinde yorumlanabilir. Çünkü Yeseviyye tarikatı kurucusunun da Türk asıllı oluşu dolayısıyle tamamen Türk ırkı'nın duygu, düşünce, inanç ve mistik eğilimlerine uygun bir tutum içerisinde bulunmaktadır ki, bu tarikatın diğerlerine nazaran daha çok Türkler arasında yayılmış olması da bu kanıyı doğrulamaktadır.

İşte Yeseviyye tarikatının âdâbından birkaç örnek: Mürid şeyhine son derece bağlı olmalıdır. Bütün mal, mülk nesi varsa şeyhine teslime, veya şeyhinin emri gereğince o'nu başkalarına dağıtmağa âmâde (hazır) olmalıdır. Şeyh'in sırlarını hiç bir surette yaymamalıdır. Her haliyle düşünme-

---

159) Reşehat tercemesi, (S. 16 - 17)

Türkistan'da Yesi şehrinde bulunan ve İmparator Timurleng tarafından Yesevîye tarikatının kurucusu Şeyh Ahmed Yesevî adına yaptırılmış *olan imaret, türbe, cami ve külliye'nin umumî görünüşüdür.* Timurleng'in torunu Rabia Sultan Bekim'in mezarı da bu türbe içindedir. (Ord. Prof. M. F. Köprülü - Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar'dan alınmıştır. S. 65

den şeyhinin hareketlerini kendisine örnek edinmelidir, aksi halde bütün emekleri boşa gider. (160)

Bu tarikatta halvet esnasında nefse ait bütün arzu ve istekler yanıp mahvolur ve mürid bunların tesirlerinden kolayca kurtulma imkânı bulur. Böylece de ilâhî kalb gözü açılarak hakikat âlemini görebilme imkânı hasıl olur. (161)

Zikr'i Erre: Yeseviyye tarikatı'nın bir başka özelliği de zikir esnasında müridlerin hançerelerinden çıkan ve «Erre» denen bir sestir. Rivayetlere göre Yesevî dervişleri ve şeyhlerinin zikir esnasında boğazlarından düdük sesi gibi bir ses çıkar ki, bunun sebebi şöyle izah edilmektedir: Bir gün Hızır Aleyhi's - selâm Ahmed Yasevî'yi ziyarete gelir ve her günkünün aksine Hocayı o gün müteessir ve üzgün bir halde bulur. Sebebini sorar. Bu yüksek makamlara ermişken «nedendir üzüntünüz?» der. Hoca şu cevabı verir: «Rufeka ve fukara'nın batınlarını kasvet kabzetmiş» (arkadaş ve fakirlerin kalblerini telâş almış) izalesini imkânsız gördüğüm için keder ve sıkıntı içinde kaldım. O zaman Hızır Aleyhi's - selâm «Ah, ah!» diye zikrullah'a başlar ve mevcud sıkıntı ortadan kalkar.

Böylece de Yeseviyye tarikatı'nın zikir usûlünü Hızır Aleyhi's - selâm koymuş olur. Bu bakımdan zikir esnasında her müridle Hızır beraberdir. Zikir esnasında hançereden ses çıkıncaya kadar çalışmalıdır. En makbul zikir en çok ses çıkarabilen dervişin zikridir.

RİFAİYYE TARİKATI

Tarikatın kurucusu bulunan Ahmed Rifâi'nin doğumu ve hayatı hakkındaki rivâyetler de muhteliftir. Bu tür rivayetlerden bazılarına göre Ahmed Rifâî 22 - Cemâziülevvel - 578 (23 - Eylül - 1183)'de Vâsıt bölgesinde Umm Âbîda da ölmüştür. Bazı rivâyetlere göre ise, Muharrem - 500 (Eylül - 1106) tarihinde, meşhur olan rivayetlerden bazılarına göre de Recep - 512 (Teşrin I. teşrin II. 1118)'de Basra bölgesinde, Karyat Hasan köyünde doğmuştur. (162)

Hayatı hakkındaki rivâyetlere —bir tasavvuf tarihi yapmamış olmamıza rağmen— biraz fazla yer vermek ihtiyacını duyduğumuz Rifâî, kurduğu tarikatın halk arasında yaygın halde bulunan ve el'an günümüzde da-

---

160) Cevahirü'l - Ebrâr min Emvâci'l - Bihâr adlı eserde (S. 120) bu prensipler maddeler halinde sıralanmış olup, bunlardan bir tanesinin eksikliği halinde mürid'in bütün emekleri heba olur gider.

161) Yine aynı eser (S. 108 - 114)'de belirtildiğine göre Hoca Ahmed Yesevî'ye göre yetmiş ilim okumadan ve yetmiş makam geçmeden şeyhlik mükarrer olmaz, bunları bilmeden şeyhliğe kalkan ehlüllâh'ın nefretine uğrar.

162) İ. Ansk, S. 203 - 204 (C. I,)

hi bütün sıcaklığıyla yaşayan ve böylece de geniş halk kitlelerini etkileyen birtakım acayip prensipleriyle bir bakıma yaşayan bir kişi oluşundandır.

Rifâî, küçük yaşta babasını kaybetmiş olup, dayısı'nın yanında büyütülmüştür. Dayısı Ebû Bekir el - Vasıtî ise devrinin ünlü alim ve mutasavvıflarındandı. Bu sayede iyi bir tahsil yapma imkânını bulmuş olan Ahmed Rifâî, 27 yaşına geldiği zaman devrinin en büyük alimleriyle boy ölçüşecek dereceye gelmişti. İşte bundan sonra kendini tamamen tasavvuf ve riyâzata vermiş olan Rifâî, kendi adıyla tanınan tarikatını kurmuş ve H. 540 tarihinde bir tarikat şeyhi olarak ortaya çıkmıştır. (163)

Ahmed Rifâî'nin sohbetleri; bir kısım vâz, hutbe örnekleri ve şiirler halinde olup, bunlar birkaç eserinde toplanmıştır. O'nun fikirleri eserlerinden çok kerametleri ve riyâzata ait sohbetleri vasıtasıyla geniş halk kitlelerine intikal etmiştir. (164)

O'na Rifâî lakabının verilmesi'nin sebebi, Rifaa denen kabileye mensub oluşu, yahut atalarından birinin adının Rıfaa oluşudur. Rifâî tarikatına mensub olanlar ise O'nun iki kerre kutupluk makamını kazanmış olduğuna inandıklarından «iki bayrak sahibi» anlamına gelen «Ebu'l - Alemeyn» diye anarlar. (165) Soyu'nun İmam Mûsâ'l - Kâzım'a ulaştığı rivâyet edilmiştir.

555 H. tarihinde hacca gittiği ve orada Hz. Peygamberi (S.A.) ziyaret ettiği zaman, «Uzaktayken ruhumu gönderirdim, benim adıma senin huzurunda yeri o öperdi; şimdi ise artık bedenimle geldim; elini uzat da dudaklarım da nasîbini alsın» anlamında iki beyt söylediği, bunun üzerine kabr'i saâdetten (Hz. Peygamber'in mezarından) peygamber'in (S.A.) sağ elinin uzandığı, Rifâî'nin bu eli öptüğü, bu durumu —aralarında Abdü'l - Kadir Gîylânî'nin de bulunduğu— birçok kişinin gördüğü, kendisine atfedilen kerametlerindendir, (166) hatta bu yüzden Rifâîler, orada bulunanlarla birlikte bu büyük kerameti Abdü'l - Kadir Gîylânî'nin de gördüğünü ve Ahmed'ür - Rufâî'ye intisab ettiğini bu yüzden de Kadirî tarikatı'nın, Rifâî'nin kollarından birisi olduğunu iddia ederler. (167)

Bu tarikat daha çok Rifâî'den sonra sür'atle gelişmiş olup, ateşle oynamak, ateşte kızdırılmış yassı ve ince ucu olan demir şişlerin yassı yerlerini yalamak, (bunlara Rifâîlerce gül denir), vücutlarının bazı yerlerine, omuzbaşları, yanakları vb. gibi yerlerine şiş saplamak, ateşte kızdırılmış saçtan yapılmış serpuş (fes)'u başlarına giymek, kılıcın keskin yerine bas-

---

163) Aynı eser, S. 203
164) Menâkıbü'l - Ârifîn, Tahsin Yazıcı tashihleri ve haşiyeleriyle T.T.K.Y. 1961, (C. II, S. 715 - 717) S ,115
165) Aynı eser, S. 915 vd.
166) Menâkıb'ül - Ârifin, T. Yazıcı, T.T.K.Y. C. II, S. 715 - 717
167) Aynı eser, S. 915

mak, yılan ve akreplerle oynamak vb. gibi hareketler Rifâîlerin kerametlerinden bazılarıdır. (168)

Öte yandan Ahmed Rifâî'nin, cinler, yırtıcı ve türlü zehirli hayvanlarla dost olduğuna inanırlar ki, bu yüzden de özellikle şeriatçılar bunları hoş görmediklerinden Rifâîleri dinsizlikle itham ederler. (169)

Nitekim Mevlâna, Konya'ya Seydî Tâcuddin b. Seydi Ahmed'ür - Rifâî ile gelen, ateşe giren, kızgın demiri yalayan, yılan yiyen, kaynar yağla abdest alan (!), kamçıdan kan damlatan Rifâîleri seyretmek için Karatay medresesine izinsiz giden zevcesine darılmış, onların da bu hareketlerini hoş görmemiştir. (170)

Rifâîlik Türk toplumu üzerindeki etkilerini daha çok fütüvvet teşkilâtı yoluyla göstermiştir. Nitekim bu tarikat Anadolu'ya yayılır yayılmaz geniş çapta fütüvvet teşkilâtı'nın tesirinde kalmış, Rifâî tarikatı mensupları âdetâ fütüvvet erkânıyle yuğrulmuşlardır. (171)

Diğer taraftan Rifâîlik —özellikle Rumeli bölgesinde— Bektaşiliğin tesiri altında da kalmıştır ki, Rifâîliğin de Bektaşiler gibi içkili, sazlı muhabbet meclisleri kurdukları bunun açık delilidir. Nitekim Sultan II. Mahmut, Yeniçeri katliamı sırasında amansız mücadele plânına Rifâîleri de almış olup, Rifâîler bugün âdetlerini ancak gizli gizli yaşatabilmektedirler. Şu kadar ki Rifâî tarikatı da zamanla ve haricî tesirlerle yer yer bozulmuş olabilir, yoksa tarikatın banîi ve şerefli mazisi hakkında kimsenin en küçük bir tereddüdü yoktur.

KÜBREVİYYE TARİKATI

Tarikatın kurucusu Şeyh Necmüddin Kübra'dır. (540/1145 - 618/1226) XII - XIII. asır İran sûfilerinin en mühim şahsiyetlerinden olan bu zatın, H. 540 tarihinde doğmuş olduğu rivayet olunmakla beraber, hayatı hakkındaki bilgiler ihtilâflıdır. Şu kadar ki, sûfîliğin yayılmasında büyük rolü olmuş, hatta yetiştirdiği talebeleri arasında birçok sûfî ve tarikat şeyhleri çıkmıştır. (172)

Münakaşa ve münazarayı çok seven ve dâima karşısındakini mağlûp etme çabası içinde bulunan ateşli bir ruha sahip bu büyük velî'nin şöhreti daha çok «Kübra» olarak yayılmıştır.

Devri'nin bütün bilimlerini öğrenmiş olan Necmüddin, önce Ammâr'ı

---

168) A. Gölpınarlı, Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar, S. 195 - 196

169) A. Gölpınarlı, Mevlânâ'dan sonra mevlevîlik. S. 160 - 163

170) A. Gölpınarlı, Aynı eser, S. 187 - 198

171) A. Gölpınarlı, İslâm ve Türk illerinde füt. teş. İk. F. M. C. XI. Sa. 1 - 4, S. 70 - 76 vd.

172) Kamusu'l - A'lâm, C. VI, S. 4568 (Ş. Sami)

Yâsir'e intisâp etmiş, yine O'nun tavsiyesi üzerine tam bir sûfî olabilmek için Seyh İsmail Kasrî ile tanışmış ve ondan hırka giymiştir. (173)

Daha sonra şeyh Ruzbihan Necmüddin'e, anayurdu olan Harezm'e gidip oradaki insanları irşâd etmesi için tavsiyede bulunmuş, bu tavsiyeye uyan Necmüddin ailesi ile birlikte Harezm'e gidip yerleşmiştir. İşte orada büyük bir Hankâh kurup kendi adıyla tanınan «Kübreviyye» tarikatını kurmuştur.

Bir tarikat şeyhi olmakla beraber aynı zamanda büyük bir müellif de olan Necmüddin Kübra, irşadlarını daha çok yazılı eserler halinde yapmış, birçok risâleler ve eserler yazmıştır.

Eserlerini Arapça yazmış olup, Keşfü'z - Zunûn da bildirilen ve O'na ait olan eserler yedi tanedir ki, eserlerinin hemen hepsinde tasavvufî konuları işlemiştir. (174) Kübreviyye tarikatı daha çok tasavvuf çevrelerinde kalmış olup, pratikte geniş halk tabakaları arasına yayılamamıştır. Bu tarikat genellikle tasavvuf çevrelerinde tasavvufî bir fantazî olarak yerleşmiş, bu arada birçok kerametler de göstermiştir.

O'nun kerametlerinden birkaç örnek: Bir gün bir tâcir yanlışlıkla şeyh'in tekkesine girer, şeyh bir anda yanına gelen yabancıya tesir ederek O'nu valilik mertebesine ulaştırır. Şeyh tâcire sorar «hangi vilâyettensin?» Tâcir:

— Falan memlekettenim, cevabını verir.

Derhal halkı irşad etmek için O'na icazetnâmesini yazar. (175)

Bir gün şeyh yine dostlarıyla birlikte oturmuşlardı, o anda havada bir doğan küçük bir kuşu önüne katmış kovalıyordu. Ansızın şeyh'in bakışı kuşa erişti, kuş dönüp o doğanı şeyh'in önüne getirdi. (176)

Bir gün yine ashab'ı kehf (177) hakkında tartışıyorlardı. Şeyh Sa'dettin'i Hamevî'nin «acaba bu ümmetin içinden de bir kimse var mı ki, köpeğe sohbeti tesir edebilir?» diye bir düşünce gelmişti içine. Şeyh Nec-

---

173) İ. Ansk. C. IX, S. 163 - 164

174) Mir'atü't - Turûk (Ahmed Münib - Bandırmalızâde) S. 8

175) Nefehatü'l - Üns, terc. S. 482 - 487

176) Nefehatü'l Üns, Terc. S. 482 - 486

177) Ashab'ı Kehf: Mağara ashabı (yârânı) «Epehesus'un yedi uyuyanı» denilen gençler için kullanılan bir terim olup, Kur'an-ı Kerim'de (Kehf sûresi, âyet 1 - 9) aşağı - yukarı şu tarzda anlatılır: Rivayetlere göre bir putperest şehirde birkaç kişi bir tek Allah'a itikat etmemektedirler. Bunlar hükümdâr'ın korkusundan ağzı kuzeye bakan bir mağaraya gizlenirler. Cenâb-ı Hak onları yanlarındaki köpekleriyle birlikte orada uyutur. «Şayet onların yanına varabilmiş olsa idin dehşet içinde kalarak kaçardın». Bu vaziyette 309 sene uyurlar ve nihayet uyanırlar. İçlerinden birini kasabaya ekmek almağa gönderirler. Fakat ellerindeki parayı fırıncı geçmez diyerek alıp ekmek vermek istemez. Onlar ise vaktin ne kadar geçtiğini bilmezler. Hatta henüz korktukları olayın tesiri altındadırlar. Fırıncı ise bu işten haberdârdır. Tabiî ki 309 senelik para geçmeyecektir! Muhtelif rivayetlere göre Allah bu gençleri insanları öldükten sonra nasıl diriltaceğini göstermek için ibret olarak uyutmuştur. İ. Ansk. C. IV, S. 371 vd.

müddin'i Kübra feraset nûru ile bu düşünceyi sezdi. Hemen yerinden kalkıp tekke'nin kapısına doğru yürüdü, ansızın uzaklardan bir köpek çıkageldi.

Bir yerde durup kuyruğunu salladı. Şeyh'in bakışı o'na derhal ilişti. Derhal şaşakaldı. Yüzünü şehirden çevirip kabristana gitti. Bundan sonra çoğu zaman nereye giderse etrafında 50 - 60 köpek dolaşır, ellerini ellerine koyup ulumazlardı. Köpekler hiç bir şey yemezler, devamlı hürmette bulunurlardı. (178)

MEVLEVİYE TARİKATI

Altı asırlık Osmanlı imparatorluğu boyunca Türk toplumunu belki de en yakından ilgilendirmiş bulunan tarikatlardan bir tanesi de «Mevlevîlik» veya «Mevleviyye» adlarıyle tanınan tarikattır.

Mevleviyye tarikatı, efendimiz anlamına gelen ve «Mevlâna» adıyle tanınan Belh'li Celâlüddin Muhammed'e nisbet edilen bir tarikattır.

Celâlüddin Rûmî adıyle de meşhur olan Mevlânâ, Ahmed Hatibî oğlu Huseyn Hatibî'nin oğlu Belh'li Bahaüddin Muhammed Veled'in oğludur. Bahaüddin Muhammed Veled, «Sultan'ül - Ulemâ - bilginler pâdişahı» diye anılan büyük bir şöhrete sahip bulunan mutasavvıf bir şahsiyettir. (179)

Meşhur olan rivâyetlere göre Mevlânâ Celâlüddin Rûmî 6 - Rebiu'l - evvel - 604 (30 - Eylül - 1207) tarihinde Belh şehrinde doğmuştur. (180) Ölümü ise 5 Cemâziye'lâhir - 672 (16 - Kasım - 1273) olduğu rivayet olunan Mevlâna'nın türbesi, her yönüyle dünyaca meşhur olan Konya'daki dergâhındadır.

Hayatı'nın başlangıcı hakkında muhtelif ve birbirini tutmayan rivayetler bulunan Mevlânâ hakkındaki en güvenilir kaynak olarak oğlu Sultan Veled'in yazdığı «İbtidânâme» kabul edilmektedir. Fakat bu eserdeki ifadeler de oldukça kısadır. Bununla beraber denebilir ki, hayatından en çok bahsedilen mutasavvıf ve tarikat şeyhlerinden birisi, belki de başta geleni «Mevlânâ»dır. Çünkü Mevlânâ; sadece bir mutasavvıf, bir tarikat şeyhi olmaktan öte, iç dünyasındaki derin haz, geniş ve toleranslı din ve dünya görüşü, üstün kabiliyeti ve mütekâmil şahsiyeti ile de sadece İslâm dünyası'nın değil, aynı zamanda bütün insanlığın ortaklaşa bir değeri, bir mürşidi olmuştur. İşte bu itibarladır ki Mevlevîlik, temsilcisinin bu özellikle-

---

178) Nefehatü'l - Üns, ter. S. 482 - 486

179) Mevleviliğin Mevlânâ Celâlüddin Rûmî tarafından kurulduğu rivayeti üzerinde ihtilâflar varsa da burada bu ilhtilâflara girmiyoruz.

180) Aynı şekilde Mevlânâ'nın doğum tarihi de ihtilâflıdır. Kuvvetli iddialardan birine göre de H. 604 olmayıp, H. 580 (1184 M.)'dir (A. Gölpınarlı, Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar, S. 279 - 283) fakat bu ihtilâflara da girmiyoruz. Çünkü bizim amacımız mukayeseli bir tasavvuf olmayıp, tarikatların fonksiyonlarıdır.

rinden dolayı, doğrudan veya dolaylı olarak belki de sosyal fonksiyonu itibarıyle konumuzu en yakından ilgilendiren bir tarikat olacaktır.

Eflâki'de rivayet olunduğuna göre Mevlâna'nın babası Bahaüddin Veled Hüseyin b. Hatîbî, Belh ülkesinin sayılı bilginlerindendi. Bir gün Belh halkı ve Harzem şah'a kızarak bu şehirden ayrılıp gitmeye karar verir. Kendisini geri çevirmek için yapılan ricalar fayda vermez. Gerçekten de ayrılıştan kısa bir müddet sonra şehir Moğollar tarafından istilâ olur. (181)

Böylece Bahaüddin Veled, yanında küçük oğlu Celâlüddin (Mevlânâ) olduğu halde önce hacca gitmiş, bu arada meşhur şair Attar ile görüşmüş, rivayetlere göre Şair Attar küçük Celâlüddin'e «Esrarnâme»sini vermiştir. (182)

Daha sonra Sultanü'l - Ulemâ hicazdan Şam yolu ile Anadolu'ya gelir ise de önceleri hangi şehre gittiği bilinmemektedir. Bilâhare Konyaya gelen Sultanü'l - Ulemâ burada büyük bir alâka görmüş ve bizzat Selçuk Hükümdârı Alâuddin Keykubat kendisine derin bir ilgi ve hürmet göstermiş, vaz ve sohbetlerine devam etmiştir. (183) Nihayet Konya'daki ikâmetinin ikinci senesi sonunda (18 - Rebiulâhir - 628 - 1220) tarihinde vefat etmiştir. İşte bundan sonra Mevlânâ Celâlüddin, babasının ölümü üzerine dersleri bizzat yönetmeye başlamış ve kısa zamanda büyük bir takdir toplayıp, şöhreti de babasını dahi geçerek çok uzak çevrelere kadar süratle yayılmağa başlamıştır.

Böylece başlayan ilmî faaliyetleri yanısıra tasavvufa da merak etmiş olan Mevlânâ, ilk defa Konya'da bulunan meşhur mutasavvıf Çelebi Hüsâmeddin'e intisab etmiştir. Daha sonraları ise, Şemsi Tebrizî ile tanışması O'nun hayatında büyük bir dönüm noktası'nın başlamasına sebep olmuş, zahirî ilimleri tamamen terk eden Mevlânâ bundan sonra kendisini büsbütün tasavvufa ve münzevî bir hayat yaşamağa terk etmiştir. (184)

Kısaca Şemsi Tebrizî O'nun ruhunda dönülmesi imkânsız bir coşkunluk vücûde getirmiş, böylece de kendini tamamen ilâhî zevk ve cezbeye kaptırmış olup, ileride detaylarıyle göreceğimiz Mevlevîliği sistemleştirmiştir.

---

181) Ariflerin menkıbeleri (Tahsin Yazıcı ter.) C. I, S. 14 - 15, Bahaüddin Veled'in hayatı ve kerametleri hakkında fazla bilgi için Bk. aynı eser S. 5 - 53 (C. I)

182) Devlet Şah, Tezkeretü'ş - Şuarâ, S. 193

183) Lügat'ı Tarihiyye, C. III, S. 41 - 42

184) Mevlâna'nın Şemsi Tebrizî ile gezip dolaşması ve bu yüzden de talebelerini ihmal ve hatta derslerini bile tamamen terk etmesi birtakım dedikodulara yol açmışsa da, Şems'in Konya'yı terk etmesi neticesinde durum biraz düzelir gibi olur, fakat Şems'in ayrılığına daha fazla tahammül edemeyen Mevlânâ, Tebriz'e kadar gidip O'nu tekrar Konya'ya getirir. Bir müddet sonra yeniden Konya'dan ayrılan Şems, bir daha bulunmamak üzere izini kaybeder, bu durum Mevlâna'daki aşk ateşini daha da artırır ve kendini tamamen mâneviyata terk eder. (Nefehat, ter. S. 523 - 529)

Türk toplumu'nun siyasî, sosyal, dinî, ahlâkî bütün yaşantılarına girmiş, hatta ciğerlerine çektiği temiz hava, midesine indirdiği lokma kadar Türk toplumunun her ferdi için âşinâlık kazanmış, yabancı olmaktan çıkmış bulunan bir kelime vardır ki, bilindiği gibi mizahlarıyle, hikâyeleriyle, fıkralarıyle, hatta folkloruyle her ferdin hatırasına ve yaşantıları arasına girmiş olan kelime «Bektaşi»lik.

Anadolu'da gerek yaşamış, gerekse uğramış geçmiş olsun, okuyup yazabilen ve hiç değilse Türk mizahını seven ve ondan haberdar olan tek kişi düşünülemez ki Bektâşi ya da Bektaşilik lâfını duymamış olsun. Çünkü Türk çocuğunun daha bebek iken kulağına fısıldanan ninniden, elinde okuduğu küçük hikâye kitabından, ya da ninesinin anlattığı masaldan tutun da kitaplığındaki romanlarına, kütüphanesindeki katologlarına, arşivlerindeki vesikalarına varıncaya kadar her yerde karşılaşacağı, her fırsatta mutlaka duyacağı kelime «Bektaşilik» olacaktır.

Gerçi biz bu araştırmamızda Bektaşiliği tarihî gelişim ve oluşumu içerisinde inceleyecek değiliz. Ne var ki, sosyal fonksiyondan söz edildiğinde nasıl olur da bu konudaki sözlerin en çoğu Bektaşiliğe ayrılmaz? İşte bu gerekçeden ötürü Bektaşiliği birazcık tanımak zorundayız, fonksiyonel yönünü daha iyi anlayabilmemiz için.

Şimdi, Horasan dolaylarından kalkıp gelen ve Anadolu'ya karargâh kuran Bektaşiliği daha iyi anlayabilmek için Anadolu'nun bilinen ya da bilinmeyen yönlerine şöyle kuş bakışı da olsa bir göz atmamız gerekmektedir.

Hemen şu noktayı belirtelim ki, Anadolu'nun tarih ve etnoğrafyasına ait ilmî bir tetkikatın, sadece Türkiye'de değil Avrupa'da da sayılı kimseler tarafından oldukça yetersiz şekilde yapılmış bulunduğu bir gerçektir. Hatta tam anlamıyle esaslı ve ilmî bir tetkikin yapıldığından söz etmek bile yanlıştır. Nitekim birçok tasavvuf ve tarikat liderleriyle, yine birçok tarihî değerlerin nerelerde bulundukları, nerelerde doğup yaşadıkları ve öldükleri, mezarlarının nerelerde bulunduğunun hâlâ daha münakaşa mevzuu oluşu bu görüşü doğrulayan en basit ve ilk akla gelen kanıtlardan bazılarıdır. (185)

İşte Türkiye'de tarikatlar gibi kökleri mazi'nin çok derinliklerine kadar uzanan kuruluşların toplum üzerindeki sosyal fonksiyonlarını araştırırken, bu hususu dikkatten uzak tutmadığımızı bir daha tekrarlamış olalım.

---

185) İşte büyük mutasavvıf Yunus Emre'nin Anadolu'nun 7-8 yerde mezarının bulunduğunun iddia edilişi çeşitli şehir kaleleri etrafında uydurulmuş efsânelerin devamlı tekrarlanışı bu cümledendir.

Bu noktadan hareket ederek yaptığımız araştırmalarımızda vardığımız sonuç şu olmuştur ki, belki de Türk toplumunu siyasî, sosyal, ekonomik, kültürel vb. gibi yönlerden etkileyen tarikatların en geniş alanlı olanı «Bektaşilik» olduğu sonucuna varılmıştır.

İşte bu bölümde bir tarikat kuruluşu olarak Bektaşiliği ele alırken, aynı zamanda O'nun sosyal bünyesindeki örgütlenme özelliklerini ve metodlarını, bu arada özellikle baştanbaşa Anadolu'daki 700 (yediyüz)den (186) fazla tekke ve Hankâhlarıyle teşkilâtlanmasındaki disiplin ve yönetim sistemlerini ve böylece de icra ettiği tesir sahalarını ve sosyal fonksiyonlarını inceleyeceğiz.

Burada önemli bir nokta'nın öncelikle bir daha hatırlanması gerekmektedir. Şöyle ki Anadolu'nun Türkler tarafından istilâ edilişinden bu yana yüzyıllar boyunca süregelen ve özellikle Hicretin yedinci yüzyılından başllayarak 400 sene gibi uzun bir süre bütün şiddetiyle devam eden dinî hareketleri, bu arada mahiyetleri itibariyle güçlerini dinden alarak sosyal birer kuruluş şeklinde ortaya çıkan tarikatları lâyıkıyle inceleyebilmek için onların dâima birbirleriyle bağlı bulunduklarını dikkatten uzak tutmamamız gerekmektedir.

İşte bu sebepten Bektaşîliği, örgütlenişindeki özellikler ve kuruluşunu tamamlayıp varlığını sürdürebilmek için koymuş bulunduğu disiplin kuralları ve diğer prensipler açısından ilgi kurduğu öteki tarikatlar ve hatta tarikatların dışındaki kuruluşlarla da münasebette bulunduğunu görüyor ve adı geçen tarikatı bu özellikleri içerisinde ele alıyoruz. O'nu daha iyi anlayıp eleştirebilmek için sahayı geniş tutmamızın sebebi budur.

BEKTAŞİLİĞİN TEŞKİLÂTLANIŞI

Bektaşîliği; dinî bir kuruluş oluşunun yanında, coğrafî bölgelere göre aynı zamanda siyasî bir örgüt olma havası içerisinde de görebiliyoruz. İşte aşağıdaki kroki bu kuruluşu sosyal fonksiyonlarıyle daha iyi anlamamıza yardımcı olacaktır. (187)

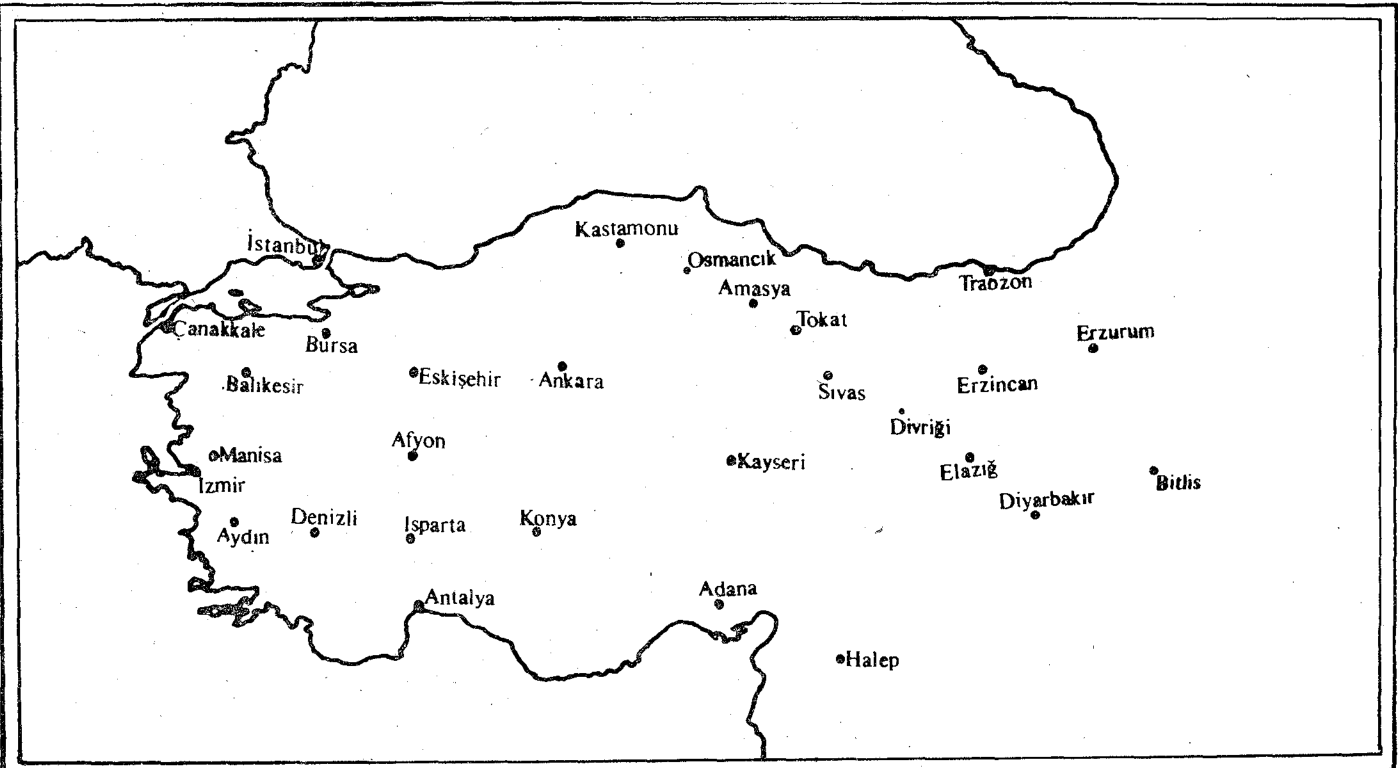
Sahife 86'daki kroki Bektaşî Tarikatı'nın sadece Anadolu'daki merkezlerini göstermektedir. Halbuki bu tarikat sadece Anadolu'da teşkilâtını kurmakla kalmamış, Avrupa'nın hatta Afrika'nın birçok bölgelerine de teşkilât kurmuştur. (188)

---

186) Uzun zaman Anadolu'da incelemeler yapmış bulunan F. M. Hasluck'un Bektaşilik tetkikleri (terc. Ragıp Hulûsi) eserinden alınmıştır. S. 5-27

187) Aynı müellifin aynı eserindeki «Bektaşiliğin Anadolu'daki yerleşme bölgelerini gösteren» krokisidir.

188) Bu cümleden olmak üzere Arnavutluk, Mora yarımadası, Girit, Kıbrıs sayılabilir. Bugün dahi Avrupa'da İslâmiyeti kabul etmiş bulunan Hıristiyanlar arasında yer yer kuvvetli şekilde görülmektedir. Buralarda Bektaşiliğin girip tutunması ise Müslü-

Bektaşîliğin Anadolu'daki yerleşme bölgelerini gösterir krokidir. Kroki, T.C.'nin kuruluşundan önceki Osmanlı İmparatorluğu zamanına ait olarak hazırlanmış bir nevi plân *mahiyetinde olup,* F. W. Hasluck (Bektaşî Tetkikleri, S. 49)'dan alınmıştır, fakat harita bugünün coğrafyasına göre çizilmiştir.

En güvenilir durumda bulunan kaynaklara göre Bektaşîliğin ilk önce Anadolu'daki kızılbaş ve Şiî Müslümanların yaşadıkları mıntıkalarda teşkilâtlanma imkânı bulduğunu görüyoruz. Özellikle Ankara, Sivas, Konya ilk devirlerde Bektaşîliğin en önemli merkezleridir. Şu kadar ki, Bektaşîlerin kızılbaşlar ve Şiîlerle olan yakınlıklarının nereden ileri geldiği kat'i olarak bilinemiyor. Ancak Bektaşîlerin Şiîlere olan yakınlıklarını ve geniş bir sahaya yayılmış bulunan Şiî toplumlarının ise Bektaşî dedelerinin nüfuzları altına girdiklerini görüyoruz. (189)

Anadolu, Rumeli ve Arnavutluk gibi bölgelerdeki Bektaşî evliyalarının kıyafetlerinde ve tiplerinde her birine mahsus özel değişiklikler fark edilmektedir. Evliya Çelebi'nin bu konudaki ifadesine göre Anadolu'da bulunan yüzlerce Bektaşî tekkesi ve bunlar arasındaki kılık kıyafet farklılığı, Hacı Bektaş'ı Veli'nin kılık kıyafetinde zaman zaman farklılıklar bulan müridlerinin eseridir. (190)

Bektaşîliğin yayılma ve teşkilâtlanma propagandaları genellikle ciddî ve oldukça planlı bir şekilde yürütülmüştür. Bilhassa müridler ve evliyalar genellikle halk arasında isim yapmış ve büyük nüfuz sahibi olmuş kimselerden seçilirdi ki, bu hususta Bektaşîlik öteki tarikatlardan ayrılır. Çünkü öteki tarikatlarda yükselmek ancak taliplik ve müridlik devreleri ile başlar ve böyle mümkün olur.

Özellikle onsekizinci asırdan itibaren Kuzey Arnavutluk'ta ve Batı Anadolu'da, İstanbul ve havalisinde yürütülen propagandalarda bu metot uygulanmıştır. (191)

Bektaşîliğin öteki tarikatlara nispetle daha çok yayılma imkân ve şansına sahip bulunuşunun sosyal sebeplerinden birisi de Bektaşî tekkelerinin kurulacağı yerlerin öteki tarikatlarda olduğu gibi birtakım zorluk ve külfetlere sebep olmayışıdır. Nitekim öteki tarikatlar ekseriyetle şehirlerde, veya şehir içindeki birtakım müstesna yerleri seçmede azamî titizlik gösterirlerken, Bektaşî dergâhları tam aksine tenha, münzevi yerlere, köylerin ve kasabaların dış kenarlarına kurulmaktadır ki, bu husus saf ve mistik duygu ve inançlara sahip geniş halk kitleleriyle teması daha da kolaylaştırmıştır. Bunun da sebebi yok değildir, çünkü Bektaşîler örgütlenmelerinde propagandayı esas prensip olarak kabul etmişlerdir ki, bu tür pro-

---

manlar vasıtasıyla olduğu gibi Asya kıtasından göç eden göçmen halk tarafından yapılan propaganda ile de olmuştur. (Hasluckh, Bektaşi Tetkikleri, Ter. Ragıp Hulûsi, S. 31 - 49)

189) Baha Said, Bektaşiler Türk Yurdu İst. 1927/28, S. 314 vd.

190) Evliya Çelebi, Seyahatname, C. I, S. 487 - 505 (İkdam mat. 1682 - 82 basımı)

191) Baha Said, Bektaşiler Türk Yurdu, 1927/28, S. 314 vd.

pagandalar için tenha yerler daha elverişli oluyordu (192). Çünkü dinî ve siyasî baskı buralarda yoktu.

Diğer taraftan Bektaşîler propaganda faaliyetlerini daha çok köylüler, inanç bakımından saf ve samimî fakat kültürden yoksun bulunan halk tabakasına yöneltmeyi de ihmal etmemişlerdir. Nitekim propoganda esnasında birçok dinî emir ve kuralları çiğneyerek halkı cezbetmek için her şeyi mubah saymakta bir mahzur görmemişlerdir. Hatta (ileride görüleceği gibi) kuruluşunda Bektaşîlikle hiç bir alâkası bulunmadığı halde, Yeniçeri ocağına Bektaşîliğin hâkim oluşunun sebebi bu şekilde sürdürülen ustalıklı propaganda sayesinde olmuştur (193). Çünkü devşirme yoluyla Yeniçeri ocağına alınan acemi oğlanlarının büyük çoğunluğunu, daha önce Bektaşîlerle dost olmuş, onlara manen bağlanmış bulunan geniş halk tabakalarından seçilen ve toplanan çocuklar teşkil ediyordu. Yani Yeniçeri ocağına bir nevi acemi oğlanları Bektaşîler eğiterek gönderiyorlardı. Gerçi zahirde bu bilinmiyordu başka.

Bu planlı çalışmanın doğal bir sonucu olarak 1590 tarihlerinde Bektaşîlerin gerçekten Yeniçeri ocağına tamamen hâkim olmaya başlamaları ve idareyi de ellerine geçirmelerindeki bir başka önemli faktörde; Sultan Mahmut II. tarafından gerçekleştirilen 1826 imha planıyle yeniçerilerin ortadan kaldırılmasına kadar, gerek İstanbul'daki ve gerekse diğer vilâyetlerdeki Yeniçeri kıt'alarının kışlalarında daima bir Bektaşî şeyhinin bulunuşu, Bektaşî tarikatı'nın Osmanlı sarayında oynadığı rolün ve fonksiyonun açık bir örneğidir. (194)

BEKTAŞÎLİĞİN BELLİ BAŞLI MERKEZÎ TEŞKİLÂT YERLERİ

Ankara Vilâyeti :

Ankara vilâyeti Bektaşîliğin Anadolu'daki ilk merkezidir. Çünkü tarikatın kurucusu olarak bilinen Hacı Bektaş'ı Veli'nin, orta Anadolu'da An-

---

192) Baha Said, Bektaşiler, T. Yurdu, 1927/28, S. 314 vd.

193) Reşat Ekrem Koçu, Yeniçeriler, S. 32-54

194) Nitekim zaman zaman kendilerini devletin dahi üstünde gören Yeniçeriler, Bektaşiler tarafından devamlı surette kışkırtılıyorlardı ki, Yeniçerilerin 1826 İmha tarihi olan ve «Vak'a-i hayriye» denen olay sırasında bütün Bektaşilerin de ortadan kaldırılmış olması bunun bir sonucudur. Bektaşiler Sünnî Müslümanlara düşman olan Alevîlerle de çok sıkı bir işbirliği halindedirler ki, Bektaşiliğin Aleviler arasında yerleşmiş oluşu da bunu gösterir. Bu bakımdan Anadolu ve Rumeli'de Bektaşiler gizli gizli İran Safavîleri lehine propagandalar yapıyorlardı, hatta İran Şahını meşru Hükümdar olarak tanıyorlardı. O'na her hususta yardım ediyorlar, O'nun adına kıyam ediyorlardı. Bu yüzdendir ki, kasaba ve şehirlerde bulunan Bektaşilere pek dokunulmamakla beraber, Alevîler ve onlara yakınlık gösteren Bektaşilere karşı taa Y. S. Selim zamanında başlayan bir tenkil siyaseti sezilmektedir. Hatta Hurufîler ve Kalenderîler de Yavuz'un bu tenkil plânına dahildir. Bu hususa ileride döneceğiz.

kara merkezi yakınlarında ve bugün Kırşehir'e bağlı bir ilçe merkezi olan (aynı zamanda kendi adını taşıyan) Hacıbektaş (köyü) kasabasında karargâh kurduğu, yaşadığı bilinmektedir ki, mezarı da buradadır. (195)

Mezarın bitişiğinde «Pir evi» denen bir tekke vardır ki, burası Bektaşî tarikatının sevk ve idare edildiği, müridlerin ilk huzura kabul olundukları yerdir. Burada ayrıca Hacı Bektaş'tan başka Balem Sultan adıyla tanınan ve tarikatın yayılmasında ve kuruluş faaliyetlerinin yürütülmesinde en büyük hizmeti geçmiş bulunan ve ilk dört koldan birinin de kurucusu olan büyük bir Bektaşî azizi daha yatmaktadır.

Bu mezar mücerred denen ve tekke'nin bekâr dervişlerine tahsis edilen kısımdadır. Bundan başka çok dikkate değer bir durumda tarikatlardan «Nakşıbendî» tarikatına mensup bir şeyh'in imamlık yaptığı bir de cami vardır ki, özellikle minaresindeki zarafet insanı âdeta büyülemektedir.

1968 senesi Ağustosunda mahallinde tetkik için buraya gittiğimde yerli ihtiyarların ağızlarından dinlediğim rivayetlere göre vaktiyle bu tekke halkı Bektaşî tarikatına mensup bulunan 326 köyün varidatıyle geçiniyormuş. Bu köylerin adedi çeşitli vesilelerle muhtelif tarihlerde azalarak 24'e kadar indirilmiş. (196)

İdarî taksimat: (İş bölümü)

Merkezden başlayarak bütün şubelerde ayrıca sekiz kol bulunur ki, bunlar kiler, (erzak işlerini düzenleyen Kilerci Baba) fırın işlerini düzenleyen Ekmekçi Baba, mutbak işlerini yoluna koyan Ahçı Baba, ahır işleriyle meşgul olan Atçı Baba, misafir işleriyle meşgul olan Mihmandar (misafir karşılayıcı) Baba vb. gibi isimler alırlar.

Dergâhta bir de çelebi vardır ki, bu zat Hacı Bektaş Veli'nin fiilen halefi, hukuken de tarikatın en büyük reisi olduğunu iddia eder. Fakat bu görev her ne kadar irsî (babadan oğula geçer) mahiyette ise de, daha sonraları ölen bir çelebi'nin yerine hayatta bulunan büyük kardeşin geçtiği görülmektedir. (197)

---

195) Mezarın bulunduğu yer hakkındaki rivayetler birbirleriyle çelişmektedirler. Nitekim Evliya Celebi'nin, Hammer tercümesinde, Hacı Bektaş, Sultan Orhan zamanında vefat etmiş olup Kırım'ın Başkentinde gömülmüştür. Burada bir Tatar melikesi de mezarın üzerine bir abide inşa ettirmiş, bilâhare harabe hale gelen bu bina, Kanunî zamanında Kayseri beyi olan Şeytan Murat tarafından onarılmıştır. Bugün tekkenin mutbağındaki kazanların da Tatar Han'ı tarafından verildiğinin söylentisi bu rivayeti kuvvetlendirmekte ise de bu hususun eleştirisine girmiyoruz. (F. M. Hasluckh, Bektaşi Tetkikleri, Ter. R. Hulûsi, S. 53 - 77 vd.

196) Tarikatın 60.000 lira kadar olan geliri de tarikat reisleri olan dede veya dede baba ile çelebi arasında pay edilirmiş. Ahî dede Hacı Bektaş'ı Veli'nin mânevî irşâd halifesi olduğu iddiasındadır ki, bu zat teşkîlât üzerinde mutlak bir hâkimiyet kurar. Nitekim Arnavutluk ve Girit Bektaşileri bunu en yüksek başkanları olarak tanımaktadırlar. F. M. Hasluckh, Bektaşi Tetkikleri, S. 6 - 13 vd.

197) Hasluckh, aynı eser, S. 37

Çelebi ile Dede Baba arasındaki ilişkiler ekseriye soğuk ve ciddî olup, disiplini genellikle ortaklaşa sağlamaya azamî derecede gayret ederler. Bu arada bekâr dervişlerin daha çok Çelebiye değil de Dede Baba'ya hürmet ettikleri görülür. Nitekim 1562 - 1567 tarihlerinde Ankara civarında derviş ve Türkmen isyanlarıyle başlayan ve «Derviş ve Türkmen isyanları» diye tarihe geçen isyan hareketlerinin elebaşıları «Kalender oğlu» adıyle bilinen Çelebi'nin başkanlığında diğer dört tane daha Türkmen aşireti reisi olan çelebi vardır. Bu aşiretler, Çiçekçi, Akçakoyunlu, Masatlı, Bozoklu adlarını taşıyan Türkmen aşiretleridir (198). Buradan şu sonucu çıkarabiliyoruz ki, zaman zaman çelebilerle Ahi dede ve dede baba'lar arasındaki rekabet isyan halini bile alabiliyor.

Kısaca Ankara vilâyetine bağlı bulunan belli Başlı Bektaşî tekkeleri ve teşkilâtın idare merkezleri şuralarda bulunmaktadır: Ankara Beypazarı'nın Batı tarafında «Emrem Yunus» Sultan'ın (199) mezarının bulunduğu yerde. Ayrıca Çorum'un 10 km. batısında Hasan dağı üzerinde, Bektaşîler tarafından kahraman bir veli olarak kabul edilen Arap şeyhi'nin türbesi bulunmaktadır. Kırşehir dolaylarında Mucur yakınlarında da birçok yerlerde çeşitli adlarla tanınan Bektaşî türbe ve tekke kalıntıları da vardır.

Konya vilâyeti :

Bektaşîliğin Konya ve dolaylarında da teşkilâtlandığını görüyorsak da, bu bölgedeki durumu pek o kadar kuvvetli değildir. Bunun da sebebi, Konya'da daha başka tarikatların da bulunuşu olarak izah edilebilir. Nitekim Konya her şeyden önce Mevleviliğin merkezidir. Halbuki Bektaşîler daima her bakımdan tenha yerleri seçerlerdi ki bunun sebebini yukarıda gördük.

Anadolu'da ruhî hayatın ve mistik yaşantıların göründüğü bir bölge olarak tarih boyunca bilinen Konya'nın bu hususiyeti, Bektaşîlikten değil de, Mevlevilikten gelmedir. Ayrıca Edirne, Bursa, İzmir, Kastamonu, Çorum, Sivas, Erzurum, Erzincan dolayları da Bektaşîliğin önemli merkezlerindendir.

İstanbul :

İstanbul'a gelince, burası Osmanlı devletinin payitahtı (Başkenti) olunca, Bektaşîlik tarikatı da mutadı'nın hilâfına (teşkilâtlanma prensiplerinin aksine) türlü şekillerde bu bölgeye de teşkilâtını kurmaya başlar.

---

198) Hasluckh, aynı eser, S. 6

199) Yunus Emre hakkında daha birçok rivayetlerin bulunduğunu ileride göreceğiz. Bektaşiler de onu kendilerine mensup olarak kabul ederler ve türbesinin de bir Bektaşi dergâhında bulunduğunu söylerler. Bu rivayet Evliya Çelebi'nin Hammer ter. S. 223'dedir.

Nitekim Osmanlı devleti idarî merkezleriyle ilişki kurmak amacıyle, İstanbul'un başkent oluşundan sonra süratle teşkilâtını geliştirmeye çalışan Bektaşîlik, İstanbul'un belli başlı semtlerinden Anadolu ve Rumeli yakalarında çeşitli semtlere yerleşmiş olup, daha çok Rumeli yakasını müsait bulmuş olduğu göze çarpar.

Anadolu yakasındaki Bektaşî tekkeleri :

Çamlıca Merdiven Köy tekkesi: Burası Bektaşîlerce önemli bir yer olarak kabul edilir. Rivayetlere göre, Kostantin ile savaşırken şehit olup buraya gömülen «Şahkulu» adında bir dervişin mezarı bulunup, aynı yere bilâhare tekke yapılmıştır. Tekkenin kurucusu ise «Mehmet Ali Baba» adında bir Bektaşî şeyhidir ki, Bektaşiler daima bu şeyhin ruhunun kendileriyle beraber olduğuna inanırlar. (200)

Rumeli yakası:

Bektaşîler daha çok bu semtte toplanmışlardır. Bu semtteki Bektaşî tekkelerinin en önemlilerinden birisi, Sultan Ahmet I. devrinde vefat etmiş bulunan ve gemici olan «Durmuş Dede» adlı Bektaşî şeyhi adına yaptırılmış bulunan bir tekke vardır ki bu tekke şimdi Halvetilere geçmiştir. (201)

Üsküdar'daki Mevlevihane adıyla meşhur olan Bektaşî tekkesi ise halen İstanbul halkı tarafından devamlı ziyaret edilmekte olup ihtilâflıdır. Ayrıca birçok İstanbullu tarafından yine kutsal bir ziyaret mahalli olarak bilinen «Karaca Ahmet» türbesi de Bektaşîlerce kendilerinin olduğu iddia edilen tekkelerden birisidir. (202)

Bunlardan başka bir de Istranca dağları üzerinde bir Bektaşî tekkesinin bulunduğu ve buralarda ormanlardan geyik, karaca, tavşan vb. hayvanlar avlanarak padişahlara pastırma ve kavurma yapıldığı ve ikram olunduğu Hasluckh tarafından rivayet olunmuşsa da başka bir kaynakta böyle bir rivayete rastlanmadığı gibi. Istranca tepeleri üzerinde böyle bir tekke'nin bulunduğu da bilinememektedir.

Özellikle yeniçeriler yüzünden adı birçok kirli işlere karıştırılmış bulunan Bektaşîliğin de muhakkak müsbet tarafları hiç yok değil. Şu kadar ki, her tarikatın olduğu gibi, Bektaşîliğin de bu yönlerini sosyal fonksiyonlarını incelerken göreceğimiz için, şimdilik sözü uzatmıyacağız. Yalnız sırası gelmişken bir de Bektaşîlik ile yeniçeriliğin ilişkilerine göz atalım.

---

200) F. V. Hasluckh, Bektaşilik Tetkikleri (Çev. R. Hulûsi), S. 23 - 57

201) İleride de görüleceği gibi 1826 vak'a-i hayriye (Yeniçerilerin imhası) olayı sırasında Bektaşiler de imha plânına alınmış olup, Bektaşilerin tekkeleri ya tamamen yıkılıp ortadan kaldırılmış veyahut da başka mazbut tarikatlara devredilmiştir ki bu tekke de bu münasebetle Halvetilere verilmiştir. R. E. Koçu, Yeniçeriler, S. 325 - 331

202) Hasluckh, Bektaşilik Tetkikleri, (Ter. R. Hulûsi) S. 21 vd.

YENİÇERİLER ve BEKTAŞÎLİK

Osmanlı devletinin kaderine hükmetmiş, devletin varlığı için sihirli bir anlam kazanmış isimdir yeniçerilik. Yeniçeriler Hacı Bektaş Veli'ye «Pirimiz» derler. Fakat tarihî kayıtlara göre bu düşünce hakikate uymamaktadır. Nitekim yeniçerilerin pirimiz dedikleri Hacı Bektaş Veli onüçüncü asrın ikinci yarısında ölmüştür. Buna göre H. B. Veli Osmanlı devletinin kurucusu Osman Gazi'yi bile görmemiştir. (203)

Yine Bektaşî inançlarına göre H. B. Veli'nin ilk yeniçerilerin başlarına beyaz keçeden yapılmış «Börk» denen bir külâh giydirmiş olması ve onlara «Kazan'ı şerif» denen bir kazandan kendi eliyle çorba dağıtması tamamen birer efsanedir. Çünkü Yeniçeri ocağının kuruluş tarihi çok daha sonradır, hatta bu ocağın kuruluşu fikrini ilk defa ortaya atan ise Karamanlı Molla Rüstem adında birisidir ki, bu şahs'ın doğum tarihi bilinememektedir (204). Şu kadar ki, ilk Osmanlı tarihi yazarları ondan danişment (bilgili adam) diye söz ederler. Rumeli'nde Edirne'nin, ondan bir müddet sonra da Zağra'nın fethi üzerine Karaman'dan buraya gelen bu zat, Sultan Murat I. Hüdâvendigâr'ın kadıasker (Baş müşavir)'i Çandarlı Kara Halil ile buluşur. (205)

İşte bu tarihî buluşma şöyle olmuştur:

Molla Rüstem, Kara Halil'e; akıncı gazilerin aldıkları esirlerin beşte biri Allah'ın buyruğu olarak padişahındır, niçin almıyorsunuz? der.

Kara Halil de bu teklifi Osman Gazi'nin torunu Hüdâvendigâr Sultan Murat (I.) arz eder. Sultan Murat da «Allah'ın emri ne ise O'nu yapın» der. (206)

Bunun üzerine akıncı gazilerin elindeki esirlerden her beş tanede bir tanesinin padişah adına alınmasına karar verilir. Alınacak esiri seçme hakkı ise padişaha aittir. Esir başına 125 akçe kıymet biçilir.

Böylece Allah'ın emri gereğince alınan bu vergiye, beşte bir anlamına gelen «Pençik» resmi adı verilir. Pençik resmine bağlanan esirler, önce erkek ve kadın, sağlam ve sakat oluşlarına göre ayrılırlar, sonra sağlam olan erkekler altı sınıfa ayrılarak aşağıdaki şekilde adlandırılırlar:

---

203) R. E. Koçu, Yeniçeriler, S. 90-92

204) R. E. Koçu, aynı eser, S. 9-11 vd.

205) R. Ekrem Koçu, Yeniçeriler, S. 10-17

206) Kendi adına nisbetle anılan meşhur Âli Osman tarihinin müellifi olan Âşıkpaşazâde Derviş Ahmed Âşıkî Yeniçerinin vazifesini şöyle anlatmaktadır:

Gereklidir Yeniçeri kapuda
Ki Han'ı gözleyeler her Tapuda

Burada kapu = Devlet, Tapu ise = Padişahın hükümdârlık ve tasarruf hakkıdır. R.E.K. S. 16

1 —	Şirhor	=	Süt çocuğu, en çok üç yaşına kadar olanlar
2 —	Beçce	=	Yavru, üç - sekiz yaş arasında olanlar
3 —	Gulâmçe	=	Oğlancık, 8 yaşından 14 - 15 yaşına kadar olanlar
4 —	Gulâm	=	Oğlan tüysüz erkek, bülûğ çağından 18 yaşına kadar olanlar.
5 —	Sakallı	=	Tüylenmiş gençlerle olgun erkekler
6 —	Pîr	=	İhtiyarlar.

İşte padişah adına alınacak esirler ile padişahın hükümdarlık haklarını koruyacak bir asker ocağının kurulmasına böylece karar verilir, bu askere de yeni asker anlamında «Yeniçeri» denir.

Bizim amacımız, bu kadar söz etmekle yeniçerilikle Bektaşîliğin esas bakımından hiç bir ilişkilerinin bulunmadığını göstermektir. Yoksa yeniçeriliğin tarihçesini eleştiriyor değiliz. Ama yine de ileride yeri geldikçe gereği kadar değinilecektir.

Fakat bu bölümle ilgili sözleri bitirirken bir noktaya daha işaret etmek gerekiyor, şöyle ki: Aşk ve sadakat yolunda mertliği pek iyi bilen Bektaşî babalarının, ilk devirlerden itibaren devşirme yoluyla Yeniçeri ocağına alınan çocuklara İslâm, din ve inançlarını en pratik yoldan telkin etmekte son derece maharet sahibi oluşlarıdır.

Bektaşî babalarının bu telkin işi o derece önemli ve verimli idi ki, yeni odalar kışlasındaki postunda oturan bir ocak şeyhi vardı. Buna büyük baba denirdi. Biri yeni odalarda, dördü de eski odalarda olmak üzere beş tekke ve bu tekkelerin de birer baba efendisi vardı ki; burada sözü edilen tekke, mescid yeni odalardaki orta cami'nin (207) imam, müezzin vb. din görevlileri hep ocaktan yetişme kimselerdi. Böylece de Bektaşî babaları, dinî bilgilerle birlikte onlara istedikleri fikirleri de kolayca aşılama imkânını buluyorlardı.

İşte Bektaşî babalarının bu şekilde başlattıkları yeniçerilerin Bektaşîlik ile olan münasebet ve bağlılıkları, 1826 vak'a-i hayriye'ye (Yeniçeri ocağının kaldırılmasına) kadar sürmüştür. Hatta Yeniçerilerin Bektaşîlerle olan manevî bağlantıları o derece idi ki, Sultan Mahmut II., Yeniçeri ocağını kaldıran şehir içi muharebelerinin ikinci günü, Türkiye'deki bütün Bektaşî tekkelerini de kapatma emrini vermiş, böylece yeniçerilerle birlikte Bektaşîliğin de bir nevi imhasına gidilmişti. Hatta İstanbul'daki Bektaşî babalarından canlarını kurtarabilenler kaçmışlar, birçoğu da idam edilmiş veya sürgüne gönderilmiş ve böylece fiilen Bektaşîliğe son verilmişti.

---

207) Yeniçerilerin isyan hareketlerine başladıkları devirlerde isyanlarla ilgili kararlar hep orta cami denen burada alınır, kellesi istenen vezirler ve paşalar önce buraya getirilir, sonra buradan idam mahalline götürülürdü. R. E. Koçu, Yeniçeriler, S. 179 - 181

Yeniçerilerle Bektaşîlerin kaynaşması:

Beştaşî tarikatı belki de en büyük sosyal fonksiyonunu yeniçerilerle göstermiştir. O halde yeniçerilerle Bektaşîlerin bu derece kaynaşmalarının gelişimini biraz daha açıklığa kavuşturmak gerekmektedir. Yukarıda da gördüğümüz gibi yeniçeriler ocaklarına «Hacı Bektaş ocağı» dediler. Kendileri de Hacı Bektaş köçeğiyiz diye övünmeye başladılar. Halk da kendilerine «Zümre'i Bektaşiyan», taife'i bektaşiyan gibi adlar verdi. Yeniçerileri sevmeyen, onların kaba, zorbalığa varan hareketlerini tasvip etmeyenler ise, «Gürûh'ı Bektaşiyan» (Bektaşîler gürûhu) derlerdi. Kısaca halkın nazarında yeniçerilik, Bektaşîlik demek olmuştu.

Diğer taraftan yeniçeri ocağının önceleri askerî disiplini o derece sıkı idi ki; sarhoşluk, ayyaşlık, kumar vb, hareketler ağır suçtu. (208)

Fakat Bektaşî babalarınca yeniçeri için, bâdeye el atmada, nefs lezzetleri (tatları)'nin çeşidini tatmada hiç bir sakınca yoktu. Hatta yeniçeri neferleri için evlenme yasağı ile Bektaşî rindliği birleşince yeniçerilerin soysuzlaşmaya başladıktan sonra kullandıkları kendi deyimleriyle ortaya bir «Hacı Bektaş köçeği» çıkmıştı.

Bektaşîliğin bu sistemli ve fakat lâubali propagandaları sonunda yeniçerilerdeki ocak disiplininin bozulması sonucunda, yeniçeri kışlaları ile kolluklar akıl almayacak rezaletlere sahne olmuştu. (209)

Nitekim 19. yüzyıl müverrihlerinden birçoklarının, yeniçerilerin kopukluk, sarhoşluk, külhanbeylik, fuhuş, türlü rezaletlerle ilgili hareketleri üzerine pek çok vak'alar naklettikleri meydandadır. Ne var ki bu husus araştırma sahamızın sınırı dışında kaldığından teferruata girmiyoruz.

Bektaşîlerle olan ilişkilerinden dolayı bir nebzecik değindiğimiz yeniçerilerin, Osmanlı tarihindeki yerleri oldukça geniştir. Şimdi bu cümle-

---

208) Hatta o kadar ki, ocağın kuruluşunda kurucuları tarafından yeniçerilerin dinî terbiyesi, İslâmiyeti pratik yollardan gayet iyi bilip, onları ruhen doğma, büyüme, asker olarak eğitmek esasına dayanıyordu. Bu ruhla eğitilen yeniçerilerin tek hünerleri demir pençelerindeki palayı hedefine pek yaman ve amansız bir şekilde indirmeleri idi; ki işte o zağlı pala'nın karşısında cihan tam üç asır titremişti. Esasen yeniçeri ocağının bir numaralı neferi ise, Osmanlı İmparatorluğu'nun kurucusu Osman Gazi'nin torunu Sultan Murat I. idi.

209) Ne var ki, insanoğlu hem yapıcı, hem yıkıcıdır. Daima silâh altında bulunan yeniçeriler çelik bir kuvvettiler. O'nu siyasî ihtirasları yolunda kullananlar ise bilmeden ateşle oynadılar ve belki de Âli Osman devletine böylece de en büyük kötülüğü yaptılar. Bu yanlış gidişin doğal bir sonucu olarak o disiplinli asker cenk yollarında serdarlarına ayak diremeye, karşı koymağa başladı. Padişah, vezir kelleleri istedi! Nihayet 18. asrın sonlarında ise yeniçeri ocağının kapusu herkese ardına kadar açılınca o kutsal ocak birtakım haşerat gürûhiyle doldu, böylece asker olmaktan çıkıp bir şehir eşkiyası haline gelen bu kitle kendi mezarını kendi eliyle kazmış oldu.

den olan sözlerimizi de bitirirken, tarihî gelişim içerisindeki müspet durumlarını şöyle bir daha özetleyelim.

Gerçekten Osmanlı tarihinde bir asker türü vardır. O'nu dünya milletleri şu işaretle tanır: Pirleri Hacı Bektaşı Veli idi. Maharet ve hünerleri, demir pençelerindeki palayı hedefine ara vermeden indirmekti. Türk tarihini çok iyi bilen ve dile getiren büyük şair Yahya Kemâl Beyatlı meşhur gazellerinden biri ile Yeniçeri şanını ifade ederken şöyle der:

Vur pençe'i Âlideki şemşir aşkına
Gülbankı âsümânı tutan pir aşkına
Vur rûhu pür fütûhu Muhammedle yekzebân
Fecri hücûm içindeki Tekbir aşkına

Yeniçeri yaya askerdi. Asırlar boyunca İstanbul'dan kalkarak doğu - batı demeden dünya'nın her tarafına yaya olarak gittiler, herkes orduda atlı iken onlar yine yaya idiler. Seferler bazen uzun bazen kısa sürdü; beş ay, sekiz ay, bir yıl, iki yıl, üç yıl... dahası var;

Olup Yeniçeri çekdim cefâyı
Piyade eyledim nice gazâyı

diyen koca Mimar Sinan ağa bile bir yeniçeri idi. O ocak bu kadarla da kalmadı, birçok sadrazamlar, emsalsiz bir cihan imparatorluğunun en yüksek kadamelerine erişmiş devlet adamları yetiştirdi.

Yeniçeri ocağı kabiliyetli olanlara ilmî sahada da yükselme imkânı veriyordu ki, bu ocaktan yetişmiş birçok ilim adamları da mevcuttur. Onlardan biri de Şeyh Hızır efendidir ki, burada bu zat hakkında birkaç söz etmeden geçemeyeceğiz. Şeyh Hızır efendi devşirme yoluyle Bosna taraflarından Yeniçeri ocağına girmiştir. 16 - 17 yaşlarına gelince devr'in meşhur âlimlerinden «Mâlülzâde»nin derslerine devam etmiş, daha sonra hocasının ricası ve isteği üzerine ocaktan ayrılarak Halvetiyye şeyhlerinden şeyh «Vişne efendi»nin müridi olmuş. Bu şekilde yükselerek sırasıyle yeniçeri kışlalarındaki Orta camiye, daha sonra da Çarşamba'da Mehmet ağa dergâhına şeyh olmuştur.

Daha sonra Sultan Mehmet III. ile birlikte Macaristan seferine gitmiş ve Eğri kalesinin fethinde bulunmuş, nihayet Haçova meydan muharebesinde şehit olmuştur. (210)

Esasen O'nun şehit oluşu sahnesi konumuz açısından enteresandır. Şöyle ki, Muharebe parlak bir Türk zaferiyle bitmiştir. Fakat muharebe'nin ilk saatlerinde Türk askerleri bozguna uğramışlar, Hızır Efendi ise kaçışmaya başlayan askerleri cesaret ve nasihatla geri çevirmek için elinde yalınkılıç en ön saflara atılmış, böylece de kanlı bir girdap içinde kayboluvermişti.

---

210) R. E. Koçu, Yeniçeriler, S. 91 - 92

Zaferden sonra müridleri tarafından kan ve çamura gömülmüş olan cesedi paramparça bir halde bulunmuştu. Bulunduğu zaman sol avucu'nun yumulmuş olduğu görüldü. Avucunun içinde bir düşman askerinin saçları vardı, ki nasıl kavrayıp çekmiş ise kafa derisi ile birlikte yolup koparmıştı.

Nâşı İstanbul'a getirilirken müridlerinden birinin gördüğü bir rüya üzerine Tatarpazarcığı kasabasında Dülbendzâde Camii mezarlığına gömüldü. (211)

İşte Yeniçeri ocağının kuruluşunda taşıdığı ruh ve mânâ anlayışı ve yine işte dejenere olduktan sonraki aynı ocağın perişan akibeti.

NAKŞIBENDİYYE TARİKATI

Tarikatın kurucusu Bahauddin Muhammed b. Muhammed el - Buhari'-dir. H. 718'de Buhara yakınlarında «Kasr'ı Ârifân» denen yerde doğmuştur.

Henüz üç günlük bir bebek iken, devrinin ünlü veli ve sûfîlerinden Muhammed Baba Simâsi tarafından manevî evlâtlığa kabul edilmiş olup, böylece koyu bir tasavvuf ve keramet atmosferi içerisinde hayata gözlerini açmış olur. 791 H.'de öldüğü zaman şöhreti İslâm dünyasının her yanında duyulmuştu.

Kurduğu tarikat, bir yandan Hz. Ebûbekir'e, bir yandan da Hz. Ali'ye kadar ulaşarak Hz. Muhammed'le birleşir ki, bu inanca sahip olanlara göre bu tarikatın zikir usulünü bizzat Hz. Muhammed (S.A) Hz. Ebûbekir'e talim etmiştir.

Nakşibendi tarikatında zikir usulü oldukça değişiktir: Bu tarikatta zikir temiz elbise ile kimsenin bulunmadığı yerde bilhassa geceleri başa beyaz bir örtü alıp, kıbleye karşı oturularak ölümü, öldükten sonra kefene sarılıp mezara gömülmek, soru meleklerinin gelişleri, kıyametin kopuşu, mahşer ve ahiret ahvali düşünülerek gözler yumulup kalbten ve gönülden dünyaya ait bütün arzu ve istekler her türlü dünya işleri çıkarılıp, şeyh'in (mürşidin) yüzü iki kaş arasında farz edilerek ve her an şeyh'in huzurunda olduğunu hayal ederek yirmi kere tevbe istiğfar yapılır. Zikir muayyen sayıda, bazen bayılıp düşünceye ve kendisinden geçinceye kadar ism'i a'zam (Allah'ın 99 ismi) tekrarlanır. (212)

Ayrıca nakşıbendi tarikatında toplu halde yapılan ve «Hatmi hâcegân» denen bir zikir usulü daha vardır ki, bunda da yedi tane fatiha ve yüz adet salevat duaları okunur. (213)

---

211) R. E. Koçu, Yeniçeriler, S. 92
212) Reşehat tercümesi S. 80
213) Mir'âtu't-Turuk, S. 26

Nakşibendiyye tarikatı öteki tarikatlara nispetle daha aşırı mistik bir özelliğe sahip bu yüzden de daha çok yayılma şansına sahip olmuştur.

Nakşibendiyye tarikatının kollarından Müceddidiyye ve Halidiyye kolları daha çok Hanefî mezhebine mensup bulunan Müslümanlar arasında yayılmıştır. Müceddidiyye kolu'nun kurucusu İmam Rabbani adıyle tanınan Ahmed Farukiyyi Serhendî'dir. Bu zat mektubat adlı eserinde vahdet'i vücudun şiddetle aleyhinde bulunmuştur. Bu arada Muhyiddin'i Arabî, Mevlâna gibi mutasavvıfları da tenkit eder. (214)

İmam Rabbani, Hz. Peygamber'in bir hadisine dayanarak, Hicret'in 2000. yılında O'nun dinini yenileyen kişi anlamına gelen «Müceddid'i elf'i «Sâni» adıyla şöhret bulmuş olup, özellikle ilmî münazaralara katılmaktan zevk duyan bir kişi oluşuyla da daha çok Türkler arasında şöhreti yayılmış bir kişidir.

İmam Rabbani'nin «Mektubat» adıyla tanınan ünlü eseri, Müstekimzâde ismiyle tanınan «Sadettin Süleyman» tarafından Türkçe'ye çevrilmiş ve 1277'de İstanbul'da basılmıştır. Bundan sonra bu eser, özellikle birçok kimseler tarafından tasavvufî sohbet ve konulara kaynak olarak alınmış, hatta günümüzde dahi tasavvuf ve tarikatla ilgilenen çevrelerde bir el kitabı olarak dolaşmaktadır. En son olarak da «Hüseyin Hilmi Işık» tarafından sadeleştirilerek tefrika ve ışık yayınları arasında neşredilmiştir. (1968 İst.)

Halidiyye kolu:

Nakşıbendiyye tarikatı'nın Halidiyye kolu, Ziyauddin bin Ahmet bin Huseyn tarafından kurulmuştur. İslâm dünyası'nın birçok yerlerini dolaşmış olan bu zat, en sonunda Şam'a yerleşerek tarikatını burada kurar ve irşada başlar, 1242 (1826)'da Şam'da ölür. (215)

Halidiyye kolunu Anadolu'da Abdulvahhap adlı birisi yaymıştır. Bu zat daha tarikatın kurucusu hayatta iken İstanbul'a gelir ve faaliyetlere başlar. Fakat bu tarihlerde Osmanlı devletinde Batı'ya karşı bir yönelme başlamıştır, bu yüzden Halidîlerin faaliyetleri dikkati çeker ve yenilik hareketlerine karşı oldukları iddiasıyle şiddetli bir takibata başlanırlar, hatta Abdulvahhap İstanbul'dan çıkarılır. (216)

Haklarındaki bütün koğuşturma ve takibatlara rağmen Halidîler İstanbul'da, özellikle Doğu Anadolu illerindeki Şafiîler arasında sür'atle yayılmış ve tutunmuştur.

Ancak Cumhuriyet'in kuruluşundan sonraları muhtelif olaylarda me-

214) Silsile'i âliyye'i nakşibendiyye'i Halidiyye (Takvimhane'i âmire İst. 1275) S. 17-34 vd.

215) Silsile'i âliyye'i Nakşibendiyye'i Halidiyye S. 43-51

216) A. Gölpınarlı, Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar, S. 219-221

selâ (1925'lerde) Erzurum'da şapka reformuna karşı olan harekete «İslâm teâli cemiyeti» ile «Muhafaza'i mukaddesat cemiyeti»nin kuruluşunda, 1930 senesi Aralık ayında meydana gelen Menemen olayında, 1 - Şubat - 1933'te Türkçe ezana karşı direnişte, 1935'te Siirt'teki harekette, 1936'da İskilip'te Ahmet Kalaycı adında birisinin önayak olduğu olayda kısaca günümüze kadar edegelmiş her çeşit irtica olaylarında bu tarikatın rolü olduğu ileri sürülmektedir (217). Fakat bu tür olaylara tarikatların karıştırılması sunî olarak hazırlanmış bir tertiptir. Bir din ve mukaddesat düşmanlığıdır. Yoksa yukarıdan beri çeşitli hususiyetleriyle izaha çalıştığımız hiç bir tarikat mensubu, millet ve vatan aleyhine olan hadiseye iştirak etmemiş, bu tür hadiseleri tasvip etmemiş fitne ve fesada âlet olmamıştır. Amma her Müslüman, dinini öğrenmek ve yaşamak zorundadır. Ve, dinini koruyacaktır da... Halbuki durum böyle olmasına rağmen birtakım din ve mukaddesat düşmanı çevreler, din ve mukaddes duygulara karşı kinlerini kusmak için tarikatları vasıta olarak kullanmak istemişlerdir. Çetin Özek isimli kişinin «Türkiye'de Gerici Akımlar» adlı kitabındaki hezeyanlar da bu kabilden mesnetsiz ve hissi peşin hükümlerin bir mahsulüdür!..

HALVETİYYE TARİKATI

İşte, sosyal fonksiyonel yönden Türk toplumunu, özellikle aydın çevreleri yüz yıllardan beri hatta günümüzde dahi en yakından etkilemiş ve etkileyen, kültürlü çevrelerde bir nevi dinî protokol prensipleri halinde yaşayan bir başka tarikat daha vardır ki, bazı sôfilerce «Tarikat fabrikası» diye de adlandırılan bu kuruluş «Halvetiyye tarikatı» veya «Halvetîlik»tir.

Halvetîlik veya Halvetiyye tarikatı, şimdiye kadar gördüklerimizden tamamen başka özelliklere sahiptir. Gerçi hemen esas bakımından bütün tarikatların aralarında ortaklaşa prensipler bulunduğunu çeşitli vesilelerle ifade ettik, şu kadar ki; Halvetîlik, öteki tarikatlara nisbetle geniş halk kitleleri'nin özellikle aydın çevrelerin dikkatini ve sempatisini toplayacak prensiplere daha da fazla önem vermiştir. O halde bu tarikatı biraz tanımamız ilerideki analizlerimize ışık tutacaktır, şöyle ki:

Halvetiliğin en tipik özelliklerinden bir tanesi bir tarikat fabrikası oluşudur. Gerçekten yumurtadan civciv çıkar gibi Halvetîlik de durmadan çeşitli adlar altında yeni kollar halinde, her sınıf ve zümrenin dinî, psikolojik ve sosyal eğilimlerine uygun düşen prensipleriyle memleket sathına sür'atle yayılmasını ve hızla teşkilâtlanmasını bilen bir tarikattır.

Halvetiyye tarikatı, Hicretin 717/1317 yıllarında, bir başka rivayete göre 750/1349, diğer bir rivayete göre ise 800/1397 - 98 tarihlerinde öl-

217) Çetin Özek, Türkiye'de Gerici Akımlar, S. 152 vd.

müş olan Ebû Abdillâh Sıracüddin Ömer b. Ekmelüddin El - Gilânî El - Halvetî tarafından kurulmuştur. (218)

Tarikatın kurucusu ve ilk şeyhi bulunan Ebû Abdillâh Siracüddin Lahcan'da doğmuş, orada yetişmiş ve daha sonra Hârezm'e giderek amcası Âhi Muhammed b. Nûri'l - Halvetî'ye intisap etmiştir. Böylece 717 (1317)' de amcası vefat edince yerine geçerek tarikatın şeyhi olmuştur. (219)

Halvetî tarikatı ilk defa şeyh Yahya Şirvânî'nin Bâkû'da H. 868 veya 869'da ölümünden sonra kollara ayrılmağa başlamıştır.

Yukarıda Halvetiyye tarikatı'nın öteki tarikatlardan birtakım farklılıklar göstermiş olduğuna, bu farkların en önemli olanının ise, kolayca teşkilâtlanmasına ve özellikle aydın çevrelerde daha fazla ilgi gördüğüne işaret etmiştik. Şimdi bu tarikatın ana prensiplerini belli başlı kolları ile görelim.

Halvetî tarikatında ilk kol, Şeyh Yahya Şirvânî'nin ölümünden sonra Dede Ömer'i Rûşenî ile kurulan «Rûşeniyye» koludur. Dede Ömer Aydınlıdır; Ruşenî mahlasının da bundan ileri geldiği sanılır. Bursa'da tahsilini tamamladıktan sonra Bâkû'ya gitmiş ve Halvetiyye Şeyhi Seyyit Yahya'y intisap etmiş, daha sonra Akkoyunlu Hükümdarlarından Sultan Hasan (871 882, H. 1453 - 1478) ve Sultan Yakub'un (883 - 896 H. 1378 - 1490) da vetiyle Tebriz'e gitmiş ve 892 tarihinde Tebriz'de ölmüştür. (220)

Gülşenî kolu :

Halvetiyye tarikatı bu kol'un kuruluşundan sonra Anadolu'nun dört bucağına yayılmağa başlamıştır. Gülsenî kolunu aslen Diyarbakırlı İbrahim Gülşenî adlı bir şeyh kurmuştur. İbrahim Gülşenî, Tebriz'e kadar gidip Dede Ömer'i Rûşenî'ye intisap etmiş ve şeyhinden hilâfet alıp Mısır'a giderek orada yerleşmiştir. Kanunî Sultan Süleyman zamanında İstanbul'a çağrılan Gülşenî, tekrar müsaade alarak Kahire'ye dönmüş ve 935 H. (1528 - 1529) tarihinde Mısır'da ölmüştür. (221)

İbrahim Gülşenî, Halvetîlikle Mevlevîliği birleştirmek istemiştir. Daha sonra Sezaiyye ve Haletiyye adlarında iki kola daha ayrılmıştır.

---

218) Sadık Vicdâni, Tomar'ı Turuk'i Aliyye'den Halvetiyye, S. 20 vd.

219) Tarikatın kurucusu Şeyh Siracüddin Ömer, bir çınar ağacının kovuğunda halvet ettiğinden, yani yalnızca zikir ve ibadete koyulduğundan, bir başka rivayette de kırk erbaini birbiri üstüne çıkardığından (yani kırk gün yalnız olarak ibadeti kırk kere birbirine uladığından) yalnızlık anlamına gelen «Halveti» diye anılmıştır. (A. Gölp. Mezhepler ve tarikatlar S. 205)

220) Mir'atu't-Turuk, S. 27 vd.

221) 940 H.'de Kahire'de ölen Gülşeni, Mevlânâ'nın Mesnevisi'ne nazire olarak kırk bin beyitlik «Mânevî» adlı bir divan yazmıştır.

Cemaliyye kolu:

Bu kol, Çelebi Halife diye tanınan Amasyalı Cemâlüddin'î Aksarayî tarafından kurulmuş olup, bundan da, Merzifon'un Bolu kasabasında yetişen ve İstanbul'un Kocamustafapaşa semtinde şeyh olan ve bugün dahi İstanbul halkı'nın olduğu kadar, Anadolu'nun dört köşesinden gelenlerin de yabancısı olmayan ve günde binlerce kişi tarafından türbesi ziyaret edilen «Yusuf Sünbül Sinan» tarafından kurulmuş bulunan «Sünbüliyye kolu» doğmuştur. (222)

Şabaniyye kolu:

Özellikle orta Anadolu'da büyük bir mânevî tesir bırakmış ve iç Anadolu'nun belli başlı mâneviyyat kalelerinden biri olarak tanınan «Şabaniyye Kolu», Kastamonu'nun Taşköprü kasabasında doğup, tahsilini İstanbul'da tamamladıktan sonra Halvetiyye şeyhlerinden Cemalî Halvetî halifesi Hayruddin Tokadî'ye intisap eden ve daha sonra da kendi memleketi olan Kastamonu'ya giderek Hisar Ardı denen yerde kendisi için özel surette yapılan muhteşem bir Tekke'de irşada başlayıp, çevresinde derin bir tesir bırakarak H. 976 (1568)'de aynı yerde vefat eden «Şeyh Şaban'ı Veli» tarafından kurulmuştur. Bu tarikat daha sonra Şeyh Şaban'ı Veli'nin müridlerinden Mustafa el - Bekrî tarafından Hicaz bölgesine de yayılmıştır. (223)

Şeyh Şaban'ı Veli'nin halk üzerindeki manevî tesiri bugün dahi sıcaklığını aynen muhafaza etmektedir. Nitekim mahallinde tetkik için gittiğim zaman, O'nun türbe ve yanındaki camisine en küçük bir hizmet ve yardımda bulunabilmek için halkın âdeta yarış halinde olduklarını gördüm. Bunun sebebini sorduğum zaman ağızlarda şöyle bir efsane'nin dolaştığını işittim: Tekke ve camisinde hizmet eden ve yardımda bulunanlara Şeyh Şaban'ı Veli Hazretleri Hızır Aleyhisselâmı gönderirmiş!.. Hızır Aleyhisselâm'ın ne zaman geleceği belli olmazmış ama ekseriya günün dar zamanlarında, akşam vakti veya sabah şafak sökmeden önce, çoğu zaman gece yarısında gelebilme ihtimali daha da kuvvetli imiş, işte bu inançla Hızır Aleyhisselâmı yakalayıp dileklerinin yerine gelmesi ümidiyle kadın, erkek birçok kimseler günün her saatinde (gece ve gündüz) bu türbe'nin etrafında dolanmakta ve duâda bulunarak şeyh'in merhametini kazanmağa çalışmaktadırlar. (224)

---

222) Mir'atu't-Turuk S. 27 - 29 vd.

223) Menâkıb'ı Şerif'i pîr Halvetî Hazret'i Şaban'ı Veli (Ömer Fuadî Kastamonu 1294) S. 7 vd.

224) Halk üzerindeki hâkim inanca göre Kastamonu'daki Şeyh Şaban'ı Veli ile Ankara'daki Hacı Bayram Veli varken bu iki şehre düşman giremezmiş, nitekim Anadolu'nun birçok yerleri işgale uğradığı halde bu iki şehir korunmuş ve sebebi bu büyük velilermiş! (inanç)

Şeyh Şaban'ı Veli'nin manevî şahsiyeti etrafında yerleşmiş pek çok rivayetler nakledilmektedir ki, onlardan bir tanesi de şöyle: Şeyh'in türbesinin kapısı önünde gümüş bir poyradan akan ince parmak kalınlığında bir su var, bu su yaz - kış ne artar, ne de eksilir hep böyle kalırmış. Bu suyu şeyh'in dileği üzerine Allah cennetten göndermiş, bundan kırk gün içenlerin dilekleri kabul olurmuş ki, aynı inançla ekserisi gençler olmak üzere birçok insanların suyun başında sıra bekledikleri cidden merak edilecek bir husus.

İbrahimiyye kolu :

Halvetiyye tarikatı'nın İbrahimiyye kolu, Kuşadası'nın Çınar köyünde 1178 tarihinde doğmuş bulunan Şeyh İbrahim adında bir zattır. Kuşadalı diye de meşhur olan şeyh, iyi bir tahsil gördükten sonra kendisini tasavvufa verir, daha sonra Mısır'a gider ve dönüşünde Aksaray'da Sinekli Bakkal semtinde Usturacı Halil adlı birinin yaptırdığı dergâhta irşada başlar ve kısa zamanda şöhreti etrafa yayılır.

Yapılışından on iki yıl sonra dergâh yanmış olup, devrin padişahı Sultan II. Mahmut dergâhı yeniden yaptırmak istemişse de şeyh, dergâhlardan feyz kalktı diyerek yaptırmamıştır. (225)

Mısrıyye kolu :

Mısrıyye yahut Niyaziyye diye de tanınan bu kol, Halvetiyye tarikatından doğan kolların sosyal fonksiyonel yönden belki de en önemli olanlarından bir tanesidir.

Adından da anlaşılacağı gibi kol'un kurucusu Türk asıllı sôfi şairlerdan Niyazı'dır. Niyazı Mısrî diye de meşhur olan şeyh, 1027 (1618) tarihinde Malatya'nın Soğanlı köyünde doğmuştur. Gençliğinde iyi bir öğrenim gördükten sonra Mısır'a gidip dört yıl da Ezher'de tahsiline devam ettikten sonra, Bağdad ve Kerbelâ gibi şehirlerde kadılıklarda bulunmuştur. Daha sonra İstanbul'a gelerek Sokullu Mehmet Paşa Medresesinde ders vermeğe başlamıştır. İşte ilk defa bu sırada irşad faaliyetlerinde de bulunduğu rivayet olunur ki, burada ders verdiği rahle ve hücre kendi adıyle bilinmekte olup, halk bu inançla burasını ziyaret etmektedir. (226)

1669 tarihinde Bursa'ya giden Niyazı Mısrî, irşadlarına burada devam ederken Köprülü Fazıl Ahmet Paşa, O'nu Edirne'ye çağırır, Köprülü'nün bu daveti üzerine Edirne'ye giderse de orada Sadrazamla geçinemeyerek Rodos'a sürülür. Dokuz ay sonra affedilerek Bursa'ya döner.

---

225) Vâridâtü'l-Veli fî Menakıb'ı Kuşadalı (İst. 1273) S, 13 vd.

226) Tuhfetü'l-asrî fî Menakıbı'l-Mısrî (1309 Bursa)'den rivayeten A. Gölpınarlı Mezhepler ve tarikatlar S. 212 - 213 (yurakıdaki kitabı Bursa Kütüphanesinde bulamıyoruz)

II. Ahmet zamanında Avusturya seferine gidileceği sırada sefere katılmak istediğini bildirerek kalabalık bir mürid kitlesi ile harekete geçti ise de, hükûmete karşı koyabileceği düşüncesiyle Bursa'da kalıp ordunun zaferi için dua etmesi kendisinden rica olundu; o, bu ricayı dinlemedi ve sefere kendi arzusuyle katılmak için Edirne'ye kadar gitti, fakat oradan Limni'ye sürüldü ve 1694'te sürgünde iken öldü.

Türk İslâm tasavvuf ve tarikatlar dünyasında Niyazı Mısrî'nin hayatı oldukça renkli ve istikrarsızdır. Nitekim O, kendisini İsa ve Mehdî tanır, daha da ileri giderek peygamber olduğunu iddia eder, zaman zaman kendisine vahy geldiğini söyler. O'nun bu fikirleri davranışlarıyle de tutarlıdır. Bu bakımdan Halvetî şeyhlerinden Nazmî «Hediyyetü'l - Ihvan» adlı eserinde Niyazî'nin halini «mertebe'i cünûn» (delilik mertebesi)a varmış der. (227)

Ne var ki, halk bu gibilere normal kimselerden daha fazla iltifat göstermektedir. Bu hep tarihteki örnekleriyle böyle olageldiği görülen hadiselerdendir. İşte Niyazı Mısrî da bu derece anormal fikir ve hareketlerine rağmen büyük ve geniş bir kitleye tesir etmiş olup, O'nun yanlış tutumları halk üzerinde müsbet sahada daha da fazla ilgi toplamış, kendisinin sürgün edilişi âdeta onu bir iman kahramanı olarak göstermeğe yetmiştir.

BAYRAMİYYE TARİKATI

Ankara, kendine has bir tavır içinde bulunan bu şehir dâima emniyet altındadır. Çünkü O'nu koruyan büyük ve manevî bir bekçi vardır. Hem de o bekçi burası'nın «bir zaman gelecek Ankara payitaht (başkent) olacaktır» müjdesini veren bekçidir. Tıpkı İstanbul'un bir gün gelip mutlaka Bizanslılardan alınıp Müslümanların olacağını bildiren müjde gibi.

İşte, Ankara en azından beş asırdır bu müjdeyi beklemiş, bu manevî özleyişin hayali içerisinde her yıl yerini bir yenisine bırakan ihtiyar tarihin zaman bölümünü gösteren şifrelerinden 1923 rakamına gelmiş çatmış ve böylece de Ankaralıların büyük hami koruyucuları Hacı Bayram Veli'nin kerameti gerçekleşmiş ve Ankara başkent olmuş.

Gerçekten Anadolu'nun bozkırları üzerinde sinesini sonsuzluğun ufuklarına açmış ebedî bir bekleyiş içerisinde imiş hissini veren bu şehir, gerek Cumhuriyetten sonra, gerekse çok eski yüzyıllardan beri Türk toplumunun siyasî hayatında değer ve öneminden daima söz edilen ve hakkında birçok efsâneler söylenegelmiş bulunan saf ve mütevâzi bir Türk şehridir.

İşte, bir efsaneler diyarı olan bu şehrin adı etrafında dolaşan rivayetlerin çözüm noktasına gelmiş bulunuyoruz. Ankara'dan söz açıldığında ilk

227) İsl. Ansk. C. IX. S. 305 - 306

akla gelen isim «Hacı Bayram Veli»dir. Kimdir bu zat, ne yapmıştır? görelim.

Hacı Bayram Veli kendi adıyle bilinen Bayramiyye tarikatı'nın kurucusudur. Ankara, ortaçağ Anadolu'sundaki stratejik durumu yanında, Bayramiyye tarikatının da merkezi oluşuyla bir kat daha önem kazanmıştı.

Hacı Bayram Veli, H. 833 (1430) bir rivayete göre H. 753 (1449) tarihinde Ankara'nın Çubuksuyu kıyısındaki Solfasol (Zü'l - fazl) köyünde dünyaya gelmiştir. Asıl adı Numan olup, şeyhleri ve hocaları O'nun mütevazî halinden dolayı, aynı zamanda mürşidi olan Hâmid Aksarayî ile karşılaşmaları da bir Kurban Bayramına rastladığı için «Bayram» adını vermişlerdir. (228)

O'na bu adı vermiş olan şeyhi «Emir Buharî» (Bursa'daki Emir Sultan)dir ki, Hacı Bayram Veli'nin Osmanlı siyasî hayatı üzerindeki nüfuzu, esasen şeyhi Emir Sultan'ın Yıldırım Bayezit'le olan münasebetlerinden ileri gelmektedir. (229)

Tarikatların Türk toplumu üzerindeki siyasî ve sosyal fonksiyonlarından söz ederken Hacı Bayram Veli bütün yan mülahazaların dışında özel olarak düşünülmelidir. Çünkü O, henüz kuruluş döneminde bulunan istikbâl'in cihangir bir imparatorluğuna namzet durumdaki Osmanlı devleti Padişahlarından Sultan II. Murat'ın düşünce hayatına tesir etmekle, devlet'in var olma ve yok olma meselelerinin söz konusu olduğu devirlerde bile, Hükümdâr'ın dikkatinin maddî hayattan manevî hayata çevrilmesine sebep olmuş ve ondört yaşındaki bir çocuğa devletin bütün yükünü bırakarak inzivaya çekilme ve devleti manevî güçle idare edebileceği inancını devrin en büyük hükümdarına vermeğe muvaffak olmuş bir Velidir.

Halbuki tarihî gerçeklerin ışığı altında tasavvufî düşünce ve pratik hayat anlayışını ele aldığımızda görüleceği gibi, gerek hususî hayatında, gerekse devlet erkânıyle olan siyasî ilişkilerinde Hacı Bayram Veli'yi, maneviyata aşırı düşkün mistik bir mutasavvıf olmaktan çok, hayatın pratik ve aktüalitik realitesine kolayca intibak edebilen, popüler, dünyayı asla ihmal etmeyen, hatta bütün müridlerini son derece disiplinli bir şekilde çalışmağa ve hayat mücadelesine alıştıran, gününün büyük bir kısmını tarlada, bağda, bahçede çalışarak geçirip zamanında işini, zamanında da ibadetini muntazam, plânlı ve disiplinli bir şekilde geçirmeyi ve değerlendirmeyi daima prensip edinmiş bulunan bir hayat adamı olarak görüyoruz. (230)

Hacı Bayram Veli yaşadığı devrin gerektirdiği şekilde öğrenimini tamamladıktan sonra Ankara ve Bursa'da Kadılık, Kayseri'de de Müderris-

---

228) Ş. Sami Kaamusu'l - A'lâm C. II. S. 1428 vd.

229) Ş. Sami Kaamusu'l- A'lâm C. 2. 1428

230) Bu konudaki teferruata ileride II. Murat ve Hacı Bayram Veli münasebetleri bahsinde tekrar döneceğiz.

lik yapmış olup, Bursa'da iken Emir Sultan'la, Kayseri'de de Şeyh Hâmîd Aksarayî ile tanışmıştır. Şeyhi Hâmîd Aksarayî'den manevî feyzi aldıktan sonra Ankara'ya dönerek vaz ve irşada başlamıştır. Kendi idaresini tarlasına ektiği burçak ve bazı tahıllarla temin eder, zenginlerden toplanan para ile de yoksulların ihtiyaçlarını giderir, böylece İslâmda zekât müessesesini amacına uygun bir şekilde tatbike çalışırdı.

SULTAN VE ŞEYH

Bir kapıda Akçakoca padişah
Elinde burçak sakalı nur nur
Bir kapıda Yunus Emre'm oturur
Bilesiz bu benim Anadolu'mdur.

....
....

Dediler kim gelecektir iki er
Biri Sultan, biri şeyh-i ekber
Biri Sultan kılığında derviş
Biri derviş kılığında sultan
Biri devlet kuran işçi
Biri millet, biri devlet

....
....
....

Maksudumuz nefes değil
Sesinden özge ses değil
Keramet bir heves değil
Ululuğun hikmetini
Sınadık erenler sınadık
Haram su ile yunanı (1)
Kınadık erenler kınadık.

Hacı Bektaş-ı Veli

Hayatında birçok kereler siyasî hasımları'nın iftiralarına maruz kaldığı halde, doğruluk, samimiyet ve kerametleriyle hepsini mahçup ve mağlup etmiş, sınırlı ömrünü etrafına mânevî feyz ve hayat enerjisi vermekle doldurduktan sonra H. 833 tarihinde Ankara'da vefat etmiş ve halen kendi adıyle bilinen Camiinin yanındaki türbesine gömülmüştür. Kendisinden sonra Bayramiyye tarikatı altı tane kola ayrılmıştır ki, bunlar üzerinde durmayacağız.

---

1) Yıkanan demektir.

Hacı Bayram Veli, irşadlarının bazılarını manzumeler halinde söylediği rivayet olunur ki, şiirlerinden bir kısmı zamanımıza kadar gelmiştir.

«Çalabım bir şâr yaratmış iki cihân aresinde
Bakıcak didâr görünür ol şârın kenaresinde»

Ankaravi'den rivayet olunan bir başka şiir de şöyledir:

«Bilmek istersen seni
Geç canından bul ânı
Kim bildi ef'âlini
Anda gördü zâtını

....

....

Kim ki hayrete vardı
Tevhid'i zatı buldu
Bayram özünü bildi
Bulan o kendi oldu

....

....

Türbesinin başındaki kitabede ise şu ibare yazılıdır:

Şark'u garba nûru olmuş münceli
Hissemend'i feyzidir Anadoli
Râh'ı irfânı küşâde eylemiş
Hazret'i el - Hâc Bayram Veli (231)

Kısaca gönlünü Türklüğün ve Anadolu'nun sevgisiyle doldurmuş bulunan Hacı Bayram Veli'nin hayat hikâyesi. O'nun kerametleri ve tesirlerini ileride göreceğiz. Şimdi tarikatlarda ortaklaşa bulunan temel kuralları görelim bir nebzecik de.

TARİKATLARDA USÛL'Ü AŞERE (ON TEMEL KURAL)

Her tarikatın kendine mahsus birtakım âdâp ve prensipleri olmakla beraber, aslında birer ruhî eğitim müesseseleri olan tarikatların ortaklaşa uyguladıkları kurallar da vardır ki, büyük tarikatlardan Kübreviyye tarikatının kurucusu da bulunan büyük mutasavvıf ve şeyh «Necmüddin Kübra» bu ortaklaşa kuralları şöyle sıralamıştır:

1. Tevbe
2. Zühd
3. Tevekkül
4. Kanaat
5. Uzlet
6. Zikir

231) Daha fazla bilgi için İ. Ansk. C. II. S. 423-426

7. Tamamıyle Hakk'a dönmek
8. Sabır
9. Murakabe
10. Rıza

Bazı tarikatlardaki küçük nüans farklarını ve şeyhlerin kerametlerini daha iyi anlayabilmek için şimdi bu kuralları ana hatlarıyle kısaca açıklayalım:

1 — Tevbe : Tarikata intisap etmek (girmek) isteyen kişinin her şeyden önce bütün günahlarından sıyrılması, arınması gerekir. Nasıl kirleri temizlenmemiş olan bir kabın üzerine vurulacak kalay tutmazsa, günahlarından tevbe yoluyle arınmamış olan kişinin de tarikata girip mânevî nimetlerden yararlanması mümkün olamaz. Bu mânevî temizlenme işi; bir kimsenin insan olması gereği Allah'a, peygambere ve öteki insanlara karşı sorumlu bulunduğu kulluk ödevlerinde noksanlıklar bırakmış ise, bunlara tevbe ederek yerine getirmek üzere bir daha yenilememeye Allah'a söz vermesi demektir. (232)

Bir tarikata girecek kimsenin tevbeyi tam bir samimiyetle yerine getirmesi gereklidir. Aksi halde durum tarikat şeyhine malûm olduğundan, samimî olmayan bir kimsenin tevbesi kabul olmayacağı gibi hiç bir zaman tarikata da alınmaz.

2 — Zühd : Tarikatta tevbeden sonra gelen ikinci basamaktır. Bu, her türlü abes (boş, mânevî faydası olmayan) şeylerden sakınmak üzere kuvvetli bir irade eğitimi sonucu kazanılan başarıdır. (233)

3 — Tevekkül : Günlük hayatta çoğu zaman kısır tartışmalara ve çeşitli yorumlamalara sebep olan tevekkül, sosyal fonksiyon açısından tarikatlar için de özellikle son derece önemlidir. İslâmdaki tevekkül anlayışı, her işte bütün sebepleri yerine getirerek gerekli tedbirler de alındıktan sonra Hakk'tan gelecek tecelliye boyun eğmektir. Yani, görelim mevlâ neyler, neylerse güzel eyler şeklinde tevekkül bir nevi tedbirsizlik anlamında düşünülmemelidir. Nitekim İslâm'ın peygamberi Hz. Muhammed (S.A.) ziyaretine gelen bir misafirine deven nerede diye sorar, o da dışarıda diye cevap verir, bağladın mı? diye tekrar sorunca, misafir; Allah korur der. İslâmın peygamberi git deveni bağla da Allah'tan korumasını öyle bekle buyurur ve ilâve ederek; tevekkül, deveyi bağladıktan sonra Hakk'a bağlanmaktır, der. (234)

Tevekkül'ün tasavvuf ve tarikattaki anlamı da bundan farklı değildir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de «Allah'a güvenene Allah kâfidir» (235) anla-

---

232) İ. Hakkı Bursevi Şerh'i Usûlü'l-Aşere S. 11-13

233) Zühd'ün muhtelif tarifleri olup, en meşhur olanı: Zühd dünyaya ait olana sevinmemek, elden gidince de üzülmemektir. Böyle hareket edebilene ise zâhit denir. Risale El-Kuşeyri (Prof. T. Yazıcı terc.) S. 229-231 vd.

234) Bu rivayetin muhtevası için Bk. Risâle El-Kuşeyri Terc. S. 306-307

235) Kur'an-ı Kerim Talak süresi ayet 3.

mındaki hükme uygun bir tevekkül bütün İslâm düşüncesinde hâkimdir. İslâm dünyasının ünlü mutasavvıflarından İbn Ata'dan, tevekkül nedir? diye sorulduğunda şöyle cevap verir: Kendisine şiddetle muhtaç olduğun sebeplere eğilme sende gözükmemeli ve sebep üzerinde durmanla beraber, Yüce Allah'a meyletmekten kaybolmayasın, dedi. (236)

4 — **Kanaat :** Kanaat, belki de tarikatlardaki ortaklaşa prensip ve disiplin örneklerinin en önemlilerinden biridir. Çünkü tarikatlarda nefis terbiyesi ve nefisle mücadele'nin en iyi şekli kanaattır.

Fakat tevekkülde olduğu gibi kanaat da çoğu zaman yanlış anlaşılmaktadır. İslâmda kanaat kısaca şu anlamdadır: Kanaat çalışıp çabalayarak bütün cehdini sarfettikten sonra eline geçene razı olmaktır. Kur'an-ı Kerim'de «Cenabı Hakk herkesin erzakını birer sebebe bağlayarak taksim etmiştir» anlamındaki emir, her kimsenin eline geçecek mükâfat ve kazancın bir emek karşılığı olduğuna da işaret edilen bir başka hükümle kanaat konusu da açığa kavuşmaktadır. (237)

Yukarıda işaret edildiği gibi tarikatta kanaat nefsi mağlup etmek için en müessir bir silâh olarak kullanılmaktadır. Çünkü kalb, beşerî arzulardan uzaklaşıp, gaybet ve huzur derecesine yükselmek için, dolayısıyle bedenin içindeki dünyaya ait duygulardan ve isteklerden de sıyrılabilmek için mutlaka az yemek, az içmek, az uyumak kısaca dünyaya ait bütün istek ve arzulara karşı amansız bir savaş açmak zorundadır. Kuşeyrî'deki bir rivayete göre kanaat alışılanların yokluğu yanında huzurdan ibarettir. (238)

El - Kuşeyri'den bir başka rivayete göre ünlü mutasavvıf Ebû Hazım'dan sormuşlar, kanaat nedir diye. O, şöyle cevap vermiş. Kanaat: halkın içinde halka yardım bakımından en çok ve azık bakımından en az olanıdır». (239) Davut peygambere inen kutsal kitap Zebur'da da «Aç olsa da kanaat eden zengindir» hükmü bulunduğu rivayet edilmektedir. (240)

5 — **Uzlet :** Tarikatlardaki ortaklaşa prensiplerin en tipik olanıdır. Kişi'nin halktan uzaklaşıp bir köşeye çekilerek ibadet ve zikirle meşgûl olması demektir. Kelimenin basit şekliyle anlamı bu olmakla beraber, bu hep aynı şekilde yorumlanmamalıdır. Nitekim bir tarikat lideri de halkın arasında bulunmak, halka faydalı olmakla sorumludur. Belki bir mutasavvıf için uzlet, iş zamanlarının haricinde vaktini boş şeylerle geçirmeyip zikirle meşgûl olmak ve gerek kendisi için, gerekse başka insanlar için faydalı olacak şeylerle meşgûl olmak anlamına kullanılmalıdır, bu kavram.

---

236) Risâle El - Kuşeyri (Ter. Prof. T. Yazıcı) S. 305 - 307.
237) Kur'an-ı Kerim Zuhruf süresi ayet 32, Necm süresi ayet 39.
238) Risâle El - Kuşeyri (Ter. Prof. T. Yazıcı) S. 301.
239) Aynı eser S. 301.
240) Aynı eser S. 301.

Yoksa herkes halktan uzaklaşıp, bir köşeye çekilecek olursa toplumun hali ne olacaktır? Tabii olarak bir mutasavvıf, bir tarikat şeyhi için de bu söz konusudur. Nitekim hayatlarından bazı örnekler gördüğümüz büyük veliler, Hacı Bayram Veli ve daha başkaları, bir halk adamı olarak halkın içerisine karışmışlar, çalışmışlar, kazançlarını temin etmişler, başkalarına yük olmamışlardır.

Şu kadar ki, bir mutasavvıfın hali elbette bir sıradan kişiden farklı olacaktır. Çünkü en azından ikisinin dünya görüşleri arasında oldukça büyük farklar vardır. Nitekim uzlet «yerilen hasletlerden uzaklaşmadır» diye tarif edilmiştir. (241 Tasavvufun nazarında ârif, halk ile beraber olup, sırrı ile halktan ayrılan kişidir.

6 — Zikir : Bütün tarikatlarda ortaklaşa bulunan kurallardan ilk akla gelenidir. Zikir, sadece tarikat dilinde değil, İslâm dininin genel emirleri arasında da üzerinde önemle durulmuş bulunan bir husustur. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de «Beni zikrediniz ki, ben de size verdiğim nimetlerimi arttırmak suretiyle sizi zikredeyim (242) anlamındaki emir, Müslümanların dikkatini çok çekmiş bulunmaktadır. Bu anlamda zikir, Allah'ı daima hatırlamak ve verdiği sayısız rızıkları hatırlayarak karşılığında şükre hazırlanmaktır.

Tarikatta asıl amaç ise, aslında Allah'a yaklaşmaktır. Bu itibarla Allah'a yaklaşmak isteyen bir mutasavvıf ve mürid için zikir, en önemli bir araç durumundadır. Esasen Kur'an-ı Kerim'in bir çok yerlerinde insanların türlü hallerinde zikri ihmal etmemeleri hatırlatılmaktadır. Nitekim bir başka ayette (243) «Unuttuğun zaman rabbini zikret», Âli İmrân sûresi 191. ayetinde ise «Ayakta, otururken ve yattıkları zaman Hak'kı ananlar, yerin ve göğün sebebi hilkatini (yaratılış sebebini) düşünerek ya Rabbi! görülüyor ki sen bunları boş yere yaratmadın, hepsinin muhakkak sebepleri vardır? Biz hata edersek, sen bizi azaptan koru» (244) anlamındaki emirde de sarahaten (açıkça) görülüyor ki, zikir sonsuz kudretini düşünerek Allah'ı anmaktır. Yoksa hiç bir fikre dayanmadan, ne yaptığını bilmeden «esmâi hüsnâ»yı çekmek Kur'an-ı Kerim'deki zikirle ilgili hükümlere uygun düşmez.

İşte, bir talib'in müridliğe kabul olunduğu zaman şeyhi tarafından kendisine usûlüne göre vereceği ilk ödev'in sayılı bir miktarda zikir ve tesbih olması'nın sebebi de zikre olan ihtiyacın açık bir delilidir. (245)

7 — Tamamiyle Hak'ka yöneliş : Tarikatta esas amaç, kişi'nin bütün dünyevi (dünyaya ait) arzu ve isteklerden sıyrılarak bütün benliğiyle Al-

---

241) Aynı eser S. 209 - 211.

242) Kur'an-ı Kerim Bakara sûresi ayet 152.

243) Kur'an-ı Kerim Kehf sûresi ayet 24.

244) Kur'an-ı Kerim Âli İmran sûresi ayet 191.

245) Tarikata ilk defa girmek isteyen bir talib'e, şeyhi'nin vereceği zikir ödevi ve diğer nasihatlar hakkındaki bilgiler ileride görülecektir. (Bk. Tarikatlarda dereceler bahsi).

lah'a yönelmesi, bir başka deyimle kendisini Allah'a adamasıdır. Böylece kişi, kalbinde Allah sevgisinden başka ne varsa hepsini atmış olacaktır. Bu ise Allah'dan başka hiç bir kimseye ümit bağlamamakla mümkün olabilmektedir. Nitekim bunu bir tasavvuf şairi şöyle ifade eder:

«Ahenden olsa da feleğin çek kemânını
Çekme cihanda siflelerin imtihanını.»

....

....

Anlamı : Eğer feleğin yayı demirden de olsa O'nu bükmeğe gayret et, yani hayatın zorluklarına, acılıklarına göğüs ger, yeter ki bu cihanda alçakların (Allah muhabbetinden yoksun olanların) minnetini çekme.

Bu şekilde bir ruh terbiyesi almış olan kimse, ilm el-yakîn, ayn el-yakîn ve hakk el-yakîn mertebelerine ulaşabilir. Bu ifadeler açık olarak bilinen eşyaya ait olarak kullanılır. Şu kadar ki ilmü'l-yakin bürhan (delil) yolu, aynu'l-yakîn açıklama yolu, hakku'l-yakîn ise bizzat görme ile elde edilen bilgi olup bu üçüncü mertebe ancak marifet sahiplerine mahsustur. (246)

8 — Sabır : Sabır, belki de bütün din ve inanç sistemlerinde en önemli yeri işgal eden bir deyimdir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de yüz üç yerde (247) çeşitli vezinlerle geçen sabır kelimesine Allah, özellikle insanların dikkatlerini çekmektedir. Bunlardan bir tanesi «Allah sabredenlerle beraberdir» (248) anlamındadır ki, zaten insan için en son amaç Allah'la beraber olabilmek olduğuna göre bu müjde kâfi gelmektedir.

İslâm peygamberi Hz. Muhammed'de «Sabır müminin silâhıdır», «Sabreden kurtuluşa erer.» (249) gibi sözleriyle sabrın önemine işaret etmişlerdir.

Şu kadar ki İslâm'ın anladığı sabır, aczle, meskenetle, ihmalkârlık, korkaklık, her türlü hakarete tahammül göstermek şeklinde anlaşılmamalıdır. Tam tersine İslâm'ın ruhuna uygun ve teşvik ettiği sabır, insanlık şeref ve haysiyetini lekeleyecek olan zararlı tehlikelere karşı girişilecek her türlü mücadelede karşılaşılacak olan güçlüklere göğüs germek ve bu yolda her türlü mahrumiyete katlanmak demektir.

Tasavvufta sabır, «Şehevat'ı nefs (nefsin arzuları)e sabır yolu ile karşı koymak, nefsin hoşlandıklarını terk etmekte ısrar etmektir.» (250)

---

246) Risâle El-Kuşeyri (Ter. Prof. T. Yazıcı) S. 184.
247) A. F. Yavuz Kur'an-ı Kerim ve meâli âlisi Bakara sûresi 45, 153.
248) Bakara sûresi âyet 153..
249) İslâm tasavvufunda sabr'ın önem ve mahiyeti hakkında fazla bilgi Bk. El-Kuşeyrî Ter. S. 339-348.
250) Necmüddin Kübra, Şerh'ü usûli'l-Aşere (Ter. İ. H. Bursevî) S. 67.

El-Kuşeyrî'den bir rivayete göre, büyük mutasavvıf Cüneyd-e sabır nedir? diye sormuşlar O da: «Sabır, yüzü ekşitmeden, acıyı yudumlamakdır» diye cevap vermiştir. (251)

Yine El-Kuşeyrî'nin bir başka rivayetine göre Ali B. Ebî Talib (R.A.) «Cesedde baş ne ise, îmanda da sabır O'dur» demiştir. (252)

Büyük Sôfi Zu'n-Nûn Mısrî'den sabır nedir diye sorulmuş. O da: «Sabır, karşı gelmelerden uzaklaşmak ve belâ demir leblebilerini yutarken ses çıkarmamaktır» diye cevap vermiştir. (253)

9 — **Murakabe**: Murakabe, nefsi kontrol etmek demektir. Bu niçin ve nasıl olacaktır? kişinin dünya ve ahirete ait olan işlerini bitirdiği zaman, yaptığı işlerin iyi veya fenalığını düşünüp iyi işler yaptığı zaman şükür, kötü hareketlerde bulunduğu zaman da tevbe etmek sûretiyle, kötü olanları tekrarlamaktan kendini koruması için kişinin Allah'a dua etmesidir.

İşte asıl amacı nefse ait arzularla mücadele etmek olan tarikatta, murakabe çok önemlidir. Bu anlamda murakabe nefisle mücadelenin bir nevi bilançosudur.

Tarikattaki inanca göre kişinin her günü sonunda murakabenin yapılması zorunludur. Aksi halde murakabesiz geçen günün ertesi günü insan gaflet perdesi arkasında kalır ve böylece de hakikatten nasibini alamaz. (254)

10 — **Rıza**: Tasavvuf ve tarikatta bu makam en son mertebedir. Hakk'a vasıl olmak için öteki dokuz tane basamağın aşılarak rızayı kazanma derecesine ulaşmak gerekir. Bu hale gelmiş kişi artık Allah'tan her ne zuhur ederse içinden O'na boyun eğecektir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de «Her şeyin bir sebebi vardır» (255) anlamındaki âyetteki hikmeti anlamaya çalışacaktır, rıza mertebesine ulaşabilmiş kişi.

Nitekim Kur'an-ı Kerim'de bütün öteki kurallar için olduğu gibi sabır ve rıza için de, beşeriyetin kıyamete kadar ibret dersi almaları için Hızır ile Musa kıssası bildirilmiştir. (256)

---

251) Risâle El-Kuşeyrî (Ter. Prof. T. Yazıcı) S. 340.

252) Aynı eser S. 340.

253) Aynı eser S. 340.

254) M. İz Tasavvuf S. 110.

255) Kur'an-ı Kerim Kehf sûresi âyet 84.

256) Kur'an-ı Kerim Kehf sûresi 2 âyet 60-82 arasında bildirilen kıssa: Musa peygamber Hızır ile iki denizin birleşeceği yerde buluşacaktı. Musa yanındaki adamına, zenbile tuzlanmış bir balık koymasını tembihlemişti. Onlar sahraya vardıklarında balık dirilmiş, denize giderek kaybolmuştu ki, burası buluşacakları yeri bildiren parola'nın açıklandığı yerdi. Fazla bilgi için Bk. Kehf H. B. Çantay Kur'an-ı Hâkim ve meâli kerim C. II. 544-547.

Şimdi bir de tarikatlarda terbiye kuralları ve kerametlere geçmeden önce, dereceleri görelim.

Tarikatlarda derece bakımından küçükten büyüğe doğru bir sınıflandırma yapılacak olursa, bünyesinde binlerce hatta milyonlarca insanı toplayıp, mükemmel şekilde disiplinin sağlanışını temin eden şu dört dereceyi görüyoruz.

1 — **Talib** : Herhangi bir tarikata girmek isteyen kişidir ki, hüviyeti ciddî bir şekilde tetkik edilerek ehil olup olmadığına şeyh tarafından karar verilir. Tarikata alınmasında bir sakınca görülmediği takdirde, tarikatın en yetkilisi olan şeyh tarafından kabul işareti verilerek, tâlip böylece mürid olma hakkını kazanır.

2 — **Mürid** : Tarikata girmeğe aday yani namzed olduğu şeyh tarafından uygun görülmüş olan kişidir.

3 — **Sâlik** : Müridin, şeyhi tarafından gösterilen şekilde tarikat'ın usul ve adabını öğrenip, seyr'ü-sülûk (tarikatın usullerini tatbik edebilme) e (üstün vasıflara sahip olma derecesi)ne gelmesidir.

4 — **Vasıl** : Tâlip için en son aşama'dır. Bu basamağa «Mevt'i - iradî» de deniyor ki, ölümden önce ölmek diye ifade edilebilir. Bu ölüm, hakikî mânâda olmayıp, insanı nefs'in isteklerine zorlayan iradeden ölü gibi sıyrılıp, Hakk'a tam olarak teslim olmak demektir. Bu durumdaki kişi, yalnız O'nun dediğini yapacak, her çeşit geçici heveslere ve nefs'in isteklerine karşı koyacaktır. Ancak bu sayededir ki, şeyhinden zuhur eden kerametleri anlayabilsin ve kendisi de o mertebeye yükselebilsin.

Nitekim büyük sôfilerden İbrahim b. Ethem'den Kuşeyri'nin bir rivayetine göre bu zat demiş ki: İnsan salih kişiler (kalb gözü açık) derecesine ancak şu altı sarp yolu aştıktan sonra ulaşabilir: 1. Nimet kapısını kapayıp şiddet ve sıkıntı kapısını açmak, 2. İzzet kapısını kapayıp zillet kapısını açmak, 3. Rahat kapısını kapayıp çalışıp didinme kapısını açmak, 4. Uyku kapısını kapayıp uyumamak kapısını açmak, 5. Zengin olma hırsı kapısını kapayıp fakirlik kapısını açmak, 6. Emel (arzu) kapısını kapayıp ölüme hazırlık kapısını açmak. (257)

TARİKATLARDA ÂDÂP VE TERBİYE KURALLARI

Bütün tarikatlarda göze çarpan en önemli özelliklerden birisi de hiç şüphesiz âdâp ve terbiye kurallarıdır. Küçük çapta da olsa bazı farklılıklar

257) Risâle El-i Kuşeyrî (Ter. Prof. T. Yazıcı) S. 203 - 204.
258) İ. Hakkı Bursevî Sûfiyye istilâhları S. 33 vd.
259) Aynı eser S. 34 vd.

bulunmakla beraber, genellikle bütün tarikatlar terbiye ve disiplin prensiplerini şu kurallara bağlamışlardır. Sırasıyle görelim:

1 — Şeyh'e *biat: Herhangi bir tarikata girmek isteyen talip her şey*den önce o tarikatın şeyhine «inâbe» etmesi (şeyh'in önünde eğilmesi ve teslim olması lâzımdır. Buna muahede (sözleşme) de derler.

Bu muahede'nin özeti şöyledir: Mürid, şeyhine yalan söylemeyeceğine, gıybet etmeyeceğine, iftirada bulunmayacağına, kimsenin ayıp ve kusurlarını araştırmayacağına, namazını vaktinde kılacağına, mâlâyani (boş sözler) den vaz geçip işi ve gücüyle meşgul olurken kalble de zikirden fariğ olmaya (geri kalmaya)cağına, az yiyip az uyuyacağına, nefs'i emmâre (dünyaya ait aşırı arzular) nin hilâfına hareket edeceğine ve kendisinden hiç bir varlık görmeden tam bir teslimiyette bulunacağına dair söz vermesi demektir. (258)

2 — Sülûk: Mürid'in şeyhine intisap ettikten sonra başlayan ilk safha'dır. Büyük mutasavvıf İsmail Hakkı Bursevî sülûk halini tarif ederken şöyle der: Sülûk, cehilden ilme, kötü huylardan güzel huylara, kendi varlığından geçerek Hakk'ın varlığına doğru ilerleyen bir harekettir. (259)

Büyük mutasavvıf ve İslâm filozofu Muhyiddin İbnü'l-Arabi (560 - 638 H.) ise sülûk tabirini şöyle ifadelendirir: Sâlik, makamâta ilmiyle değil, hal ile giden kimse'dir. (260)

Görüldüğü gibi mânevîyat yolculuğuna çıkmış bulunan bir mürid bu yolda ilerledikçe her geçen gün biraz daha hakikate doğru yaklaşmış oluyor ki, tarikatın asıl amacı bu sayede fani varlıktan sıyrılarak Hakk'a doğru mesafe ilerledikçe, kişinin hakikatı görmesine mâni olan perde çekilmekte ve insan böylece «Fenâfillâh» sırrına ermektedir.

3 — Âyin ve sema: Tarikatlarda âyin, âdet, usul, zinet kaanun ve dinî merasim anlamlarına gelir. Âyin kelimesi diğer bazı kelimelerle terkip haline getirilerek başka anlamlarda da kullanılmaktadır. Nitekim şehrâyin, âyin-i sükvâri, âyin-i cem, âyin-i ehlullah gibi. (261)

Sosyolojik araştırmalar, özellikle din sosyolojisi açısından tarihî gelişim içinde ele alındığında, toplumlardaki dinî hayatın evrimleşmesine paralel olarak «âyin» adı verilen türlü şekillerdeki dinî törenleri çok eski toplumlara kadar indirmek mümkündür. Nitekim totemizm, fetişizm, Anamizm, Naturizm vb. gibi en eski dinlerde de tanrılar adına kurbanlar kesmek, totem'in cinsini çoğaltmak veya neslini yaşatmak için sene'nin belirli mevsimlerinde âyinler tertiplendiği, öte yandan eski Türklerde verilen yuğ ve

---

260) M. Arabî, Fütûhat-ı Mekkiyye adlı ünlü eserinde tasavvufi fikirleri arasında sülûk halini de yukarıdaki şekilde izah eder. İ. A. C. VIII. S. 533 vd. M. Arabî maddesi.

261) T. İ. Ansk C. I. S. 676 vd.

şölenler ve yine eski Yunan'daki Baküs âyinleri ve benzerleri ile daha birçok örnekler zikretmek mümkündür. (262)

Yukarıda verilen genel örneklerin yanında bu kadar derin bir anlamı bulunan âyin kelimesi tarikat için kullanıldığında, tarikat mensupları'nın tekkelerde icra ettikleri bir nevi zikir şeklidir. (263)

İslâm fakihleri ise âyin kelimesini kabul etmeyerek bunun yerine «icrây'ı zikrullah» tabirinin kullanılmasını caiz görmüşlerse de, tekkelerde yapılan bu tür zikirlere âyin demek bir âdet olagelmiştir.

Şu kadar ki, çeşitli tarikatlar yaptıkları âyinlere bu genel tabirin dışında başka başka isimler vermişlerdir ki, Mevlevîlerin âyinlerine «semâ», Kâdirîlerinkine «Devrân», Rifâîler ve Sadîlerin âyinlerine «Zikr-i kıyam», Halvetîlerde «Darb'ı semâ», Nakşıbendîler de ise «Hatm-i hâcegân» gibi isimler verilirdi. (264)

Tarikatlardaki terbiye kuralları hakkında bir fikir sahibi olmak için, bunlardan sadece Mevlevî âyinlerinden biraz söz etmemiz gerekmektedir. Esasen âyin denildiğinde Türkler arasında Mevevlîliği hatırlamayan hemen yok gibidir!..

Semâ halinde yapılan Mevlevî âyinleri, daha çok aristokratik bir hüviyete sahip bulunan bu tarikatta son derece cazip (ilginç) bulunduğundan özellikle Osmanlı İmparatorluğu zamanında birçok devlet adamlarıyle, aristokratik sınıfı yakından ilgilendirmiştir. Nitekim Osmanlı padişahlarının ilk tahta çıkışlarında yapılan kılıç kuşanma törenlerinin Konya Mevlevihanesi postnişîn-i Çelebi Efendi tarafından yapılışı bu hususun en açık bir delilidir. (265)

Mevlevî âyinleri tekkelerin semâhane denen, ortası cilâlı düz bir döşeme ile kaplı bulunan meydan, etrafı parmaklıklarla ayrılmış sofalar ve onlar üzerinde mahfiller bulunan çeşitli motiflerle işlenmiş yerlerde yapılırdı.

Mevlevîlikte terbiye âdâp kurallarının en çok dikkat edildiği safha âyinden önceki hazırlık safhasıdır. Bu sırada âyinden önce cemaatle namaz kılınır, bilâhare herkes yerini alır ve sema başlamak üzere huşû (derin bir sessizlik) içinde şeyh efendinin zuhuru (çıkışı) beklenir. (266)

Mevlevî dervişleri «tennûre» denilen bellerinde «elif-lâm» dedikleri kuşak, arkalarına da mintan giymiş olarak, üzerine ise gül deste denilen kolsuz ve yakasız ceket, başlarına da «sikke» denen keçeden yapılmış uzun

---

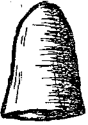
262) E. Dürkheim Les Formes Elémentaires de la vie Religieuse (Çev. H. Cahit Yalçın) C. I. S. 27-54.

263) A. Gölpınarlı Mevlevî âdâb ve erkânı S. 48 vd.

264) A. Gölpınarlı Aynı eser S. 64.

265) A. Gölpınarlı Mevlâna'dan sonra Mevlevilik S. 367-389.

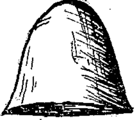
266) A. Gölpınarlı Aynı eser S. 375-377.

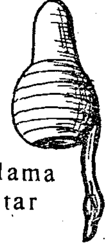

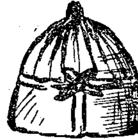

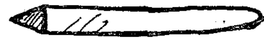

Mevlevî tarikatı mensuplarının kullandıkları türlü kıyafet şekillerinden örnekler. Sikke, destâr vs. A. Gölpınarlı'dan alınmıştır. Mevlânâ'dan sonra Mevlevîlik.

ve sivri külâh'ı giyerek, üzerlerine de derviş hırkasını almış oldukları halde çıplak ayak ile semâhane'nin etrafına dizilip ayak üzerinde sistemli bir şekilde dururlar ki, bu sırada mutrib de hazır vaziyettedir. (267)

Hazırlıklar böylece kemali dikkat ve itina ile tamamlandıktan sonra şeyh efendi semâhane kapısından görünür, meydana çıkarak ve etrafına selâm vererek yerine doğru ilerler, semâzenbaşı bu arada selâma mukabe-

267) A. Gölpınarlı Aynı eser S. 367 - 389.

lede bulunur. Şeyh postuna oturunca etrafındaki dervişler de diz çöküp oturarak yeri öperler. Bu esnada ortalığı derin bir sessizlik kaplar, bir iki dakikalık sessizliği, mutrib'in manzume'yi yavaş yavaş ahenkle okumaya başlaması açar. Bu durumda okunan beste rast makamındadır. Neyzân, Kudûm-zen, nât-hân, âyin-hândan meydana gelen «Mutrıp» buna yön verir.

Nât okunduktan sonra o gün hangi âyin yapılacaksa, o'nun bestesi olan makamdan Nây-zen başı bir taksim geçer. Bu taksim o derece içlidir ki, herkes tamamen masivadan uzak ve dünyevî arzulardan kurtulup mânevî ve ruhî hazları duymaya çalışır. Gerçekten hislere tercüman olan tatlı nâmeler kalblere derin bir huzur ve sükûn verir.

Taksim bittikten sonra semâzenler aynı tempo ile ellerini yere vurarak semâa kalkarlar. Kudûmler usulüne göre vurulmaya, Neyler, hangi âyin okunacaksa onun makamının peşrevini çalmaya başlarlar.

Semâzenler kollarını çapraz şekilde omuzlarına bağlayıp, şeyh'in başını eğerek verdiği selâma aynı şekilde eğilerek karşılık verirler.

Böylece selâm görevi ifa edildikten sonra semâzen başı, yüzü şeyhe dönük olduğu halde üç adım geri çekilir. Semâzenler de sıra ile bu açıklığa gelerek şeyh'in elini öpüp semâa başlarlar. Semâzen başı semâ devam ettiği müddetçe semâzenlerin arasında dolaşır, bu arada mihverlerinin bozulmamasına dikkat eder.

Selâm merasiminin bitimi olan dördüncü selâm'ın semâına bizzat şeyh ve varsa öteki misafir şeyhler de girerler, böylece dördüncü selâmın sonunda artık mutrıp susar, semâ biter ve semâzenler huşû içinde yerlerine otururlar. (268)

Daha sonra mutrip mahallinde aşr'ı şerif okunur, (269) aşrı şerifi müteakip de fatiha sûresi okunarak duahan dede şeyh'in huzurunda dua yapar ve hep bir ağızdan «Huuuu...» diyerek âyine son verilir.

Öteki tarikatların âyin şekillerinde de terbiye kuralları azamî titizlikle uygulanır. Şimdi ana hatlarıyle büyük tarikatlardan bir iki tanesini daha görelim.

Devran: Yukarıda da işaret edildiği gibi Kadirî tarikatının âyin şeklidir. Âyine hazırlanan dervişler burada şeyhlerin huzurunda ayakta dururlar ve ayakta oldukları halde «Esma'i-ilâhiyye» (Allah'ın isimleri) yi tekrarlayarak birbirlerine sarılmış vaziyette devreder (döner)ler. (270)

Zikr'i kıyam: Rifâ'î Sa'dilerin âyinleri olduğunu söylemiştik. Burada da semâhane toplanan dervişler ayakta oldukları halde ve dalga dedikleri

268) A. Gölpınarlı Mevlâna'dan sonra Mevlevilik S. 367 - 389.

269) Aşr'ı şerif: Kur'an-ı Kerim'den okunan iki durak arasındaki kısım olup, bu duraklar «Ayn» harfi ile başlar ve biter.

270) Kadiriyet tarikatı ve âyin şekilleri hakkında fazla bilgi için Bk. İsl. Ansk. C. VI. S. 50 - 54.

şekilde sallanarak zikir ve tevhid çekerek âyin yapılır, aynı zamanda belinde kılıç kayışı bağlanmış oldukları halde iki mürid âyin boyunca şeyh'in önünde saygı ile beklerler. (271)

Halvetîlerin âyini olduğunu söylediğimiz «Darb-ı esmada da müridler halka halinde oturarak zikrederler. Zikir esnasında vücudun hareket etmesi masivadan kolaylıkla sıyrılıp kurtulabilmek için bir vesile olarak kabul edilir. (272)

Nakşibendî tarikatı'nın kabul ettiği âyin şekli olan Hâcegân, veya Hatm'i Hâcegân'da ise, müridler şeyh'in huzurunda diz üzerinde oturup fikir ve düşüncelerini dünyevî arzulardan uzaklaştırarak şeyh'e ve dolayısıyle asıl amaç olan Hakk'a yöneltirler. Şeyh'in de iştirakiyle fatiha, ihlâs ve elemneşrah sûreleri belirli sayıda okunur, bir yandan da değişik usûl tarz ve makamlarda okunan ilâhiler ve müridlerin şeyhlerinin huzurunda derin bir huşû içinde durmaları orada bulunan halkı vecd'e getirir ve böylece âyin sona erer. (273)

VAHDET'İ VÜCUT NAZARİYESİ'NİN MAHİYETİ ve TARİKATLARDAKİ ANLAMI

Vahdet'i vücut nazariyesi, tasavvufta esas amaç, tarikatta ise son hedef ve en ulvî mertebe olarak kabul edilen bir nazariye'dir.

Vahdet'in özü, esası olan tevhid, lügatta birlemek, bilmek, şeriatta ise Allah'ın varlığını, birliğini, kemal sıfatlarla bezenmiş, noksan sıfatlardan da uzak olduğunu, eşi, benzeri, ortağı bulunmadığını bilmek ve böylece aynı zamanda inanmak demektir. (274)

Hemen şu noktayı belirtelim ki, belki yedi asırdan beri İslâm uleması ile meşayih (tasavvuf ve tarikat ehli) arasında birtakım ihtilâflara yol açan vahdet'i vücut fikri hakkında esasen ilim dünyasında iki ayrı akım dikkati çekmektedir.

Birincisi: Vahdet'i vücut fikri'nin Hint'ten, Mısır'dan, Yunan'dan yani eski dinlerden geçmiş bulunan varlığın mahiyeti veya başlangıcı etrafındaki nazariyelerden gelişmiş bulunan bir düşünce sistemi;

İkincisi: Doğrudan doğruya İslâm'daki tasavvuf ehli'nin Kur'an-ı Kerim'deki işaretlere istinaden meydana getirdikleri bir nazariye'dir.

Araştırmamızın konusu gereği bunlardan ikinci görüş üzerinde biraz duracağız: Buna göre sûfilerce tevhid'in anlamı, Allah'dan başka bir var

---

271) İsl. Ansk C. I. S. 202-203.
272) S. Vicdâni Tomarı Turuk-ı Aliyye'den Halvetiyye S. 20 vd.
273) M. İz Tasavvuf S. 131 (Halil Can Beyin notlarından mervi).
274) A. Gölpmarlı. Varidat Ter. S. 55-56 vd.

olan bilmemek, tanımamak, kabul etmemek ve bütün varlıkları O'nun varlığında yok bilip O'nun varlığıyle var olmaktır. Bu da önce bilgi, sonra görüş, daha sonra da oluşla gerçekleşecektir.

İşte tarikattaki sülûk yani (mânevî yolculuk) bu bilgi, biliş ve görüş ile bu anlamdaki oluş'a erebilmek için aşılması gereken mânevî bir yoldur, vahdet'i vücut. (275)

Tarikatta tevhid'in üç aşaması vardır:

1. Tevhid'i ef'âl
2. Tevhid'i sıfât
3. Tevhid'i zât

Tevhid'i ef'âl: Her yapılan işi Allah işi olarak bilip, öyle kabul etmek ve O'nu görüş ve oluş haline getirmektir.

Tevhid'i sıfât ise: Bütün sıfatları Allah'ın sıfatları olarak bilmek ve bu bilgiyi görüş ve oluş haline getirmektir.

Tevhid'i zâte gelince: Her şey'in izâfî (mutlak olmayan) bir varlığa sahip olduğunu, gerçek varlığın ancak kâinata mutlak şekilde hâkim bulunan Allah varlığı olduğunu, diğer bütün varlıkların ancak O'nun varlığında zuhur ettiğini bilmek ve bu bilgiyi oluşla gerçekleştirmektir. (276)

Vahdet'i vücut teorisi hakkındaki görüşleri biraz daha incelememiz gerekmektedir. Çünkü, biraz sonra göreceğimiz gibi tarikatlarda dünya görüşü, zaman ve mekân tasavvurları ile nihayet en önemlisi olan «Keramet» ve mahiyeti hakkındaki hususları daha iyi kavrayabilmek için.

Buna göre, İslâm tasavvufundaki tevhid anlayışı ve «Vahdet'i vücut» kavramı mahiyet itibariyle aşağı yukarı aynı idi. Gerçi bunların derinliğine bir analizi, bizim konumuzdan çok felsefe tarihçisini ilgilendirmekte ise de, zaten biz burada konumuzu aydınlatma bakımından yeteri kadarına işaret edeceğiz.

Nitekim Hindistan'daki «Veda» mezhebine tabiat diye bir şey yoktur, var olan ancak yaratıcı güç ve kudrettir. Sanhiya mezhebinde ise yaratıcı olan ancak «Madde»dir. Madde'den ilk tecelli eden (çıkan) de «Akıl»dır. (277)

Eski Yunan felsefesinde de eşya bölünmez bir bütün olarak düşünülür. Fakat daima evrende bir oluş halinin hâkim olduğu kabul edilir. Nitekim «Heraklitos» insan bir nehirde iki kere yıkanamaz demiştir. (278) O'na göre kâinatın aslı ateştir. Tüm akıl adını verdiği bu esas unsur evreni ve ondaki değişmeyi ve oluşu meydana getirmekteydi. (279)

---

275) A. Gölpınarlı. 100 soruda tasavvuf S. 42-58 vd.
276) A. Gölpınarlı Tasavvuf S. 43-64.
277) A. Gölpınarlı Aynı eser S. 44.
278) İsmail Tunalı Prof. Felsefe S. 35-37.
279) İsmail Tunalı Aynı eser S. 37 (Malter Kranz-Antik Felsefeden naklen bir parça).

İskenderiye Medresesi de vahdet (yani birlik) in kesret (çokluk) e meyli olduğunu, bu meylin aklı, aklın da ruh'u meydana getirdiğini, kısaca bütün âlemin bu üç unsurun şekillere bürünerek görünüşünden ibaret olduğunu kabul etmişti. (280)

Mısır ve Suriye de, İskenderiye mektebi'nin tesirinde meydana gelen Yeni Eflâtuncular da ide nazariyesini kabul ediyorlar ve insanın gerçeğe ancak aşkla ulaşabileceğini söylüyorlardı. (281)

Vahdet'i vücud'un İslâm'daki açık anlamını şöylece özetlemek istersek diyebiliriz ki: Kâinatta görünen ve görünmeyen, bilinen ve bilinmeyen, yerde ve gökte ne varsa hepsini yaratan ancak «Allah»tır. Âlem ve ondaki bütün varlıklar hep mahlûk yani sonradan yaratılmıştırlar. Allah kendi yarattığı her şeyden ve eşyadan herhangi birisine benzemekten ve benzetilmekten münezzeh —uzak— tır. Esasen evrende var olan her şeyi Allah, kendini tanısınlar ve kendisine ibadet etsinler diye yaratmıştır. (282)

İslâm'daki vahdet'i vücut anlayışı kısaca şu iki şekilde izah edilebilmektedir:

Birincisi : Heme ûst: Ne varsa O'dur.

İkincisi : Heme ez ûst: Ne varsa ondandır.

Bu iki ifade'nin açık anlamı şudur: Kâinatta varlık olarak ne bulunursa hep O'nun kendisidir. İkinci görüşte ise, kâinatta ne varsa ondandır.

İşte yüzlerce yıldan beri süregelen Tasavvuf, tarikat ve şeriat mücadelesi bu iki kavramın türlü şekillerde yorumlanmasından ileri gelmiştir.

Buna göre: Yukarıdaki görüş'ün yorumlanışı ehli sünnet bilginlerine göre şöyledir: Şayet bu görüşü savunanlar Hz. Ali'nin yolunda bulunuyorlarsa, maksatları da; görünen bütün eşya hep tek olan Allah'ın esmâ ve sıfatlarının tecellisinden ibaret olarak kabul ediliyorsa öyle'dir, doğrudur. Çünkü tek ve mutlak hâkim olan Allah'ın sonsuz olan kudreti her yaratılmışa ayrı ayrı tecelli etmiştir. Bu durumda biz eşyaya bakarken O'nun kudretini ve yüceliğini temaşâ (seyr) ederek O'nun yüceliğini kavrarız. Bu düşünüş esasen Kur'an-ı Kerim'deki ifadeye uygundur. (283) Kur'an-ı Kerim'deki bu ifade ise «Cemi'i eşya helâk (yok) olucu, fanidir, ancak zât'ı hudâ baki (kalıcı) dir, hüküm ve ferman O'nundur», anlamındadır. Rahman sûresi ayet 26. da bu anlamdadır. (284)

İşte bu suretledir ki, bu görüş ve inançta olanlar her yerde ve her şeyde hep Allah'ın tecellisi mevcut olduğuna inanırlar. Nitekim Ene'l Hakk diyen Hallac, Leyse fî cübbetî sivallah diyen büyük mutasavvıf Bayezid

---

280) Prof. Dr. T. J.'de Boer (Ter. Yaşar Kutluay) İslâm'da Felsefe Tarihi, S. 10 - 19 vd.
281) Prof. Dr. T. J.'de Boer, Aynı eser, S. 19 - 20
282) Kur'an-ı Kerim Ezzâriyat sûresi âyet 56.
283) Kur'an-ı Kerim Kıssas sûresi 2 âyet 88.
284) Kur'an-ı Kerim Rahman sûresi 2 âyet 26.

Bistamî vb.'nin bazı sözleri İslâm dünyasında aktüalitik tartışma konusu olacak şekilde sıcaklığını hâlâ muhafaza edenlerinden bazılarıdır. (285)

Şayet «sırtımdaki cübbe'min içinde Allah'tan başka bir şey yoktur» diyen sûfî, bana bak da Hakk'ın kudretini gör demek istiyorsa doğru ve yerinde bulunmuştur. Çünkü, önce en mükemmel bir yaratık olan insan (286) için Hakk'ın tecellisini görüp O'nun kudretini düşünmekten daha tabiî bir şey olamaz.

Yine ileride görüleceği gibi Hallac'ı Mansur'un ölümüne sebep olan «Ene'l-Hakk» (ben Hakk'ım) sözü de, şayet Hallac'ın hayat tarzı sünnet'i seniyye'ye (Hz. Peygamber'in emirlerine) uygun idiyse bu sözün de menfî şekilde yorumlanmasına lüzum ve hatta imkân da olmaması gerekirdi. Yani Hallac demek istedi idiyse ki; ben Hakk'ın aynasıyım, Allah beni ve benim cinsimden olan insonoğlunu yaratmakla kudretini kâinata tecelli ettirmiştir!... burada şahıs mevzubahis değildir, aslında insanoğlunun cinsi kastedilmiştir...

Ama buna rağmen Hallac feci şekilde akıl almaz işkencelere maruz bırakılarak öldürülmüştür. Şu halde bu olayda samimî bir inanç ve Allah sevgisinden ve muhabbetinden öte, siyasî, sosyal veya kişisel şahıs ve zümre çıkarları gibi sebepler akla gelebilir ki, bunlar üzerinde ileride biraz durulacaktır.

Esasen büyük mutasavvıfların birçoğu, İslâm'ın asıl ruhunda mevcut olan müsamahayı cömertçe değerlendirerek O'nun cazibesinden insanlığı hissedâr etmek istemişlerdir ki, bu sayede belki de İslâm birtakım kör, mutaassıp ve kaprisli kimselerin inhisarında kalmaktan kurtulmuştur.

Nitekim büyük mutasavvıf ve Mevlevî tarikatının ünlü lideri «Mevlâna» da İslâm dininin aslında zaten var olan bu gerçek tolerans'ı bütün açıklığıyle cihana ilân edişi yüzünden bazı aşırı ve koyu mutaassıp çevrelerin tenkitlerine hedef olmuştur.

Mevlâna'nın, mesnevîsindeki bu konuda birtakım ithamlara sebep olan meşhur rubaisi özetle şöyledir:

Sen gel, ne olursan ol yine gel. Kâfir, ateşperest, putperest, hasılı her ne mezhepten olursan ol yine gel!... Zira bizim dergâhımızda ümit kapısı kapalı değildir, ye'is (ümitsizlik) yoktur. Sen günahkâr da olabilirsin, belki yüz kere tevbeni bozmuş olabilirsin, ümitsizliğe düşme yine gel!... (287)

---

285) Burada adı geçen mutasavvıflarla ilgili olaylar ileride «tarikat ve şeriat mücadelesi» bahsinde gelecektir.

286) Kur'an-ı Kerim Tîn sûresi âyet 4 (Muhakkak insanı ben en güzel biçimde yarattım, veya biz hakikat insanı en güzel biçimde yarattık) Kur'an-ı Hakîm ve meal'i Kerim H. Basri Çantay C. III. S. 1197. Daha bu anlamda bir çok âyete rastlanmaktadır.

287) Mevlâna, Mesnevî.

Nitekim Kur'an-ı Kerim'de de «Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyiniz» (288) anlamındaki ayette de genel bir müjde vardır ki, işte Mevlâna yukarıdaki geniş bir dünya görüşü ile Allah'ın kutsal kitabındaki bu müjdeyi açıklamak ve muhitine duyurmak istemiştir ve bu yüzden de kendi aleyhinde birtakım yersiz isnatları duyarak onları şöyle susturmuştu:

«Ben yaşadığım müddetçe Kur'an-ı Kerim'in bendesiyim ve O'nun emirlerine amadeyim. Ben Muhammed Muhtar (seçkin) ın yolunun toprağıyım. Eğer benim sözlerimden bunun dışında bir söz nakleden olursa, hem sözden, hem de nakledenden ezâ duyarım.» (289)

İşte büyük mutasavvıf Mevlâna bu derece açık sözleriyle de hakkındaki yanlış kanaatleri bertaraf etmiş, sükût'u hayale uğratmıştır.

İslâm dünyasında tasavvuf ve tarikatların, devrin en geçerli değerlerinden biri olduğu asırlarda daha başka büyük mutasavvıflar da yetişmiş olup, bir yandan manevî bir desteğe muhtaç bulunan toplumda her biri birer teselli ve güven kaynağı olan bu büyük kişiler, zaman zaman bazı yersiz ithamlara da maruz kalmışlardır demiştik, işte onlardan bir tanesi ve ismi etrafında yüzyıllardan beri türlü efsaneler uydurulmuş bulunanı da «YUNUS EMRE»dir.

YUNUS EMRE ve VAHDET'İ VÜCÛD

Vahdet'i vücûd, İslâm tasavvuf ve tarikatlar dünyasında başlıbaşına bir araştırma konusudur. Biz burada vahdet'i vücûd kavramının tam bir analizini yapmıyoruz. Fakat toplum üzerindeki sosyal fonksiyonlarını incelemekte olduğumuz tarikatların genel olarak dünya görüşlerini ve kerametlerin mahiyetini biraz olsun kavrayabilmek için büyük mutasavvıf ve tarikat şeyhlerinin vahdet'i vücûd hakkındaki görüşlerini kısaca da olsa eleştirmemiz gerektiğine işaret ettik. Şimdi bu cümleden olmak üzere tasavvuf dünyasının müstesnâ sîmalarından «Yunus Emre»yi kısaca görelim.

Gerçekten yedi yüz yıldır bütün İslâm dünyasının, özellikle Anadolu halkının gönül sultanı olmuş, sultanlık tahtını Anadolu'nun içli insanının gönlüne kurmaya ve yaşatmaya muvaffak olmuş ve bu büyük işi en güzel şekilde başarmış bulunan Yunus'a göre de Allah «Vücûd'ü mutlaktır». Bunun böyle olduğu iman yoluyla kabul olunduktan sonra hadiseler âleminin nasıl vücûde geldiğini anlamak gerekir.

Şöyle ki: Zaman tahaddüs etme (yaratılma)den önce Hakteâlâ ceberût'i gaybiye'sinde yalnızca gizli ve mevcud idi. Bu sebeple O'na müncezip olacak (O'nu görebilecek) bir göz, vecde gelecek bir gönül yoktu. İşte insan-

288) Kur'an-ı Kerim Ez-Zümer sûresi, âyet 53.
289) Mevlâna, Mesnevî.

oğlunun hilkatı (yaratılışı) hakkında Hz. Dâvud'un suâline verilen cevab bunu gösterir. (290)

İşte insanoğlu, yaratılışı gereği O'nun varlık ve sonsuz kudretini düşünmek zorunda ve bununla yükümlü olması hasebiyle, içinde bulunduğu bu hadiseler âlemine benzetilecek olursa, varlık unsurlarıyle yokluk unsurlarından müteşekkil olduğu kolayca görülür. Böylece insandaki bu unsur, vücûd'u mutlak'a ulaşmağa ve O'nunla kaynaşmağa çalışır. Lâkin vücûd'u mutlaktaki bakâ unsuruna karşılık insandaki âdem (yokluk) buna mânidir. İşte bu yüzdendir ki, insanoğlunun en mühim görevi bu âdem unsurunu kaldırmağa çalışmaktır. İşte «fenâ fillâh» mertebesi budur. Gerçi bu biraz imkânsız gibi görünürse de büsbütün de imkân dışı değildir. (291)

Şu kadar ki, Yunus'a göre buna muvaffak olabilmek için nefse tam bir hâkimiyet lâzımdır. Bunun için de ilâhî aşk lâzımdır. Bunun gerçekliğini yaşayan kişi, baktığı her şeyde «Hüsn'ü mutlak»ı görür. (292)

Yunus, şeriat emirlerine tam mânâsıyle bağlı ve saygılıdır. Yalnız bazı hallerde bundan korktuğu için O'nun sıkıcılığına daha fazla tahammül edemeyeceğini söyleyerek bazı hallerde ilâhî bir cezbe ile şeriat sınırlarının dışına çıkarak, kendisine aşk mezhebinin din olduğunu, şeriat ehlininse o menzile eremeyeceğini, namazsız ve abdestsiz de dost mihrabına varılabileceğini (ve kendinin vardığını) itiraf eder. (293)

Yunus'un esasen çoğu zaman zahir ehli ve fakihlerle işi yoktur. Çünkü onlar sırf akıl yoluyle Hakk'ı bilmek ve O'na vasıl olmak iddiasındadırlar. Halbuki bu gidiş çok zor, tehlikeli ve karanlıktır da. Yunus'a göre bu iş ancak vecd ve ilâhî aşk yoluyle mümkün olabilecektir. (294)

---

290) Hz. Davud'un insanın yaratılışındaki sebep ve hikmeti anlamak için sorduğu suale karşılık Cenabu Hak: «Ben bidâyette gizli bir hazine idim, bilinmekliğimi murad ettim, beni bilsinler diye mahlûkatı yarattım» buyurmuştur. (M.A'rabi Fusûs şerhi S. 15)

291) Çünkü İslâm'ın peygamberi de «Ölmeden önce ölünüz» buyurmuştur ki, bu ölüm hakikî ölüm olmayıp, bu anlamda mecazîdir.

292) Nitekim zahir ehli bilgin ve fakirlerin itirazlarına karşı Yunus'un şu cevabı kesindir:

Bana namaz kılmaz deyen, ben kılarım namazımı
Kılur isem, kılmaz isem ol Hak bilür niyazımı
Hak'tan artık kimse bilmez; kâfir müslüman kimdürür
Ben kıluram namazımı Hak geçirdiyse nâzımı

293) Yunus bunu şöyle dile getirir:

Hakikat bir denizdir şeriat ânın gemisi
Çoklar gemiden çıkıp denize dalmadılar
Dört kitabı şerheden hakikatte âsidir
Zira tefsir edip mânâsın bilmediler

294) Türk Edebiyatı'nda ilk mutasavvıflar adlı eserinde Ord. Prof. M. Fuat Köprülü merhum bu hususta Yunus ile Mevlâna'yı aynı paralelde mütalaa eder. T. Ed. İlk mutasavvıflar S. 272 - 273.

Not: Beytler Yunus divanı (Atıf Ef. Küt. No: 1047)nından alınmıştır.

İşte Yunus, «aşk şarabını içtim içeli ne olduğumu bilmiyorum; sana irmek için kendi varlığımdan geçtim (yani nefse galip gelerek yokluk unsurunu ortadan kaldırdım), artık bana görün!» diye haykırıyor ve aşk meclisinin mahiyetini şu beytleriyle dile getiriyor:

Bir sâkiden içtim şarap arştan yüksek meyhanesi
Ol sâkî'nin mestleri yüz canlar ânın peymânesi

....

....

Bunda daim yananların küllî vücûdü nûr olur
Ol od bir Od'a benzemez hiç belürmez rennânesi
Bu meclisin mestlerinin ene'l - Hak demeleri olur
Yüz Hallâc - Mansur gibi en kemdürür dîvânesi
Yunus bu cezbe sözlerin cahillere söyleme gel
Bilmezmisin cahillerin nice geçer zamânesi (295)

Yunus bu arada, aşk yolunun kolay varılabilecek bir yol olmadığını ve maksûde erişinceye kadar birçok meşakkatların çekilmesi gerektiğini de itiraf ediyor. Ama O'na göre bir kere o yolla Hakk'a eriştikten sonra artık bütün müşküller ortadan kalkacak, kubh (fenâlıklar) âdem (yokluk) vb. şeylerin hepsi yok olup gidecek, böylece kişi her tarafta her şeyde Hakk'ı görecek ve her şeyi vücûd'u mutlakta hazır bulacaktır. İşte o, bu düşüncelerini de şöyle dile getirir:

Ma'nâ bahrine daldık Vücûd seyrini kıldık
İki - Cihan serteser cümle vücûdda bulduk
Gece ile gündüzü gökte yedi yıldızı
Levh'te yazılan sözü cümle vücûd'da bulduk
Mûsâ çıktığı Tûr'u gökte Beytü'l - Ma'mûru
İsrâfildeki Sûr'u cümle vücûdda bulduk
Tevrât ile İncil'i Furkan ile Zebûr'u
Bunlardan hem beyânı cümle vücûd'da bulduk (296)

Böylece Hakk'ı dışarda arayanlara karşı Yunus'un «Hakk cihanda doludur, kimler Hakk'ı bilmezse O'nu dışarda aramak beyhûdedir» dedikten sonra Hakk'ı arayanlara en kestirme yolu şu beytleriyle gösterdiğini de görüyoruz:

İstediğimi buldun âş(i)kâre cân içinde
Taşra isteyen kendin kendi pinhân içinde

....

Bu tılısımı bağlayan cümle dili söyleyen
Yere göğe sığmayan girmiş bir cân içinde (297)

---

295) Ord. Prof. M. F. Köprülü Türk Ed. İlk Mutasavvıflar S. 268
296) Yunus divanı (Atıf ef. Küt. No: 1047)'den
297) Aynı eser S. 37, 69, 71 vd.

Mevlâna'da rastladığımız şu husus Yunus için de aynıdır. Derler ki, âşıkların halini zahir ehli bilmez, dillerini anlamaz, âşıka esasen dünyada rahat yoktur, sebebi: «anların kendi cinslerinden olmayan mahlûkat arasında, yani kendilerine ait olmayan bir âlemde yaşamaları büyük bir azâbdır». İşte Yunus bu huzursuzluğunu da şöyle ifade eder:

Ben bunda garib geldim ben bu ilden bezerem
Bu tutsaklık tuzağın demi geldi üzerem
Yetmiş iki millete suçum budur hak dedim
Kırkı hiyânet durur ya ben niçin kızaram (298

Böylece, kendini yaratanla birleştirdiğine inanan Yunus, bu mevkideki yerini de şu beyitleriyle haykırır:

Hem bâtınem hem zâhirem hem evvelem hem âhirem
Hem ben Ol'um hem ol benem Ol Kerîm'i Subhan benem
Yoktur arada tercemân andagı iş bana beyân
Oldur bana veren lisân oldeniz ve umman benem
Bu yeri gökü yaratan bir arş ve kürsi devriden
Binbir adı vardır Yûnus ol sâhib'i Kur'an benem (299)

İşte, Anadolu'da devrinin bir bakıma en büyük tasavvuf ve tarikatlar felsefesini kurmuş ve vahdet'i vücûd burçlarında ilâhî aşk sancağını yediyüz yıldanberi dalgalandırmağa muvaffak olmuş Yunus bu kişidir!.. İleride kişilik ve düşüncelerindeki özellikler —sosyal çevresi içinde— tekrar ele alınacaktır.

TARİKATLARDA DÜNYA GÖRÜŞÜ, ZAMAN ve MEKÂN TASAVVURLARI

Vahdet'i vücûd nazariyesine göre âlemde var olan her şey Hakk'ın mazharı olunca her şeyde tek bir Allah'ın kudret ve sıfatları görünüp, o sıfatlara göre her şey zuhur edince, evrendeki zaman ve mekân unsurlarının kavramı nasıl olacaktır?

İşte, tarikatlar için en önemli özelliklerden birisi olan kerametler bölümüne geçmeden önce bir de bu noktayı açıklamamız gerekmektedir. Şöyle ki:

Vahdet'i vücûd nazariyesine göre mutlak var olan Allah'ın zâtî bir iktizası vardır. Bu noktayı bir bakıma Pozitif Felsefe ekolünün kurucusu bulunan Ogust Comthe'un Üç hal kanununda ifadesini bulan «Metafizik safha»nın açıklanışı şeklinde ifade edebiliriz. (300)

298) Ord. Prof. M. F. Köprülü Türk Edebiyatı'nda ilk mutasavvıflar S. 254 - 279
299) Aynı eser S. 279 - 280
300) Auguste Comte ,Cours de Philosophie Positive'den Prof. N. Ş. Kösemihal Sosyoloji Tarihi S. 153 - 159

Ogust Comthe, bu dönemde felsefî olayları içlerinde bulunan gizli birer hasse ile açıklandığını kabul etmektedir. Yani ateş yakıyorsa içinde yakıcılık hassesi bulunduğundan, rüzgâr esiyorsa kendisinde esme hassesi bulunduğundandır. Yani insanlar olayları bu şekilde açıklamışlardır der.

Vahdet'i vücûdçulara göre de bir bakıma böyledir. Su nasıl boğar, ateş nasıl yakar, ışık nasıl aydınlatırsa ve boğma, yakma, aydınlatma sıfatları nasıl suyun, ateşin ve ışığın zatında mevcud ise ve onlardan bu sıfatları ayırmak da nasıl mümkün değil ise, mutlak varlığın zatı iktizası olan zuhur etmek varlığını da ondan ayırmak imkânsızdır. (301)

Buna göre evrende var olan her şey o'nun ilminde mevcuddur. Ahadiyyet âleminden sonra Allah'ın bilgisinde bilgi sûretleri olarak sabit olan âleme, daha doğrusu her şeyin o'nun ilmindeki mevcûdiyetine mücerret ruhlar ve melekût âlemi de âhenklilikleri içinde hep o'nun birer delilidirler.

Fakat bütün bu âlemler insanda toplanmıştır. Bu bakımdan oluş ve bozuluş âlemi dediğimiz şu madde âleminde insan cesedi ve bedeni bakımından bu âleme, yani mülk ve şehadet âlemine, ruhu bakımından da melekût âlemine ve bu iki âlem arasında bir geçit olan sıfatlar âlemine mensup olup nihayet tek varlık ve malikil - Mülk olan Allah'ın zatı iktizasına mazhar olan tek yaratıktır.

İşte mutasavvıflara göre bu oluş zaman bakımından mütâlaa edilmemelidir. Çünkü o, müstesna kudretin bizatihî zuhuru, kâinatı izhar ettiği gibi düşünülemez. Kısaca mutlak varlık her an bütün âlemlerden münezzehtir. Bütün kayıtlardan âzâde ve her an zatı gereği zuhur etmeğe olan meyli, O'nun bütün varlıkların bilgisindeki subûtunu meydana getirir.

Böyle olunca Allah'ın zaman bakımından evvelinde bir öncü olan düşünülemediği gibi sonunda da bir son düşünülemez. O, böylece önsüzlük ve sonsuzluk anlamında olan ezelî ve ebedîdir. (302)

Zaman ve mekân için oluş tasavvuru:

Sôfiler kâinatın yeniden yaratılmakta ve bir yandan da hemen yok olmakta bulunduğunu kabul ederler ki, buna göre zaman ve mekân olarak evren devamlı değişim halindedir. Yani evren her an gaybden ayne, ayn'den de gayb'e gelip gitmektedir. Böylece mutlak varlık sıfatlarının her an zuhur etmesine rağmen tecellide tekrar bulunmadığını ileri sürerler.

Esasen mutasavvıfara göre geçmiş zaman diye bir şey yoktur. Çünkü zaman unsuru ancak zihinde vardır. Böyle olunca zaman unsurunun gerçek ile alâkası olmaması gerekir; çünkü tan yeri gibi biz gittikçe o da gider. İçinde bulunduğumuz zaman ise zaten durmaz. Kısaca zaman olayları zihindeki nisbetinden doğan mücerret bir mefhumdur. Böyle olunca sôfi, geçmişi geleceği değil içindeki anı düşünür. Yani sôfi içinde yaşadığı ânın gerektirdiği gi-

---

301) A. Gölpınarlı 100 soruda tasavvuf S. 60 - 65

302) A. Gölpınarlı Mesnevî C. II. S. 311'den (şerh)

bi hareket eder, o andaki ilâhî tecelliye uyar, boyun eğer. Tabiî şeriat emirlerini de terk etmez. Büyük âlim El - Kuşeyrî'den bir rivayete göre «Vakit keskin bir kılıçtır» sözü (303) sôfiler arasında âdeta bir parola gibidir. Kısaca sôfilere göre zamanın gerçek olanı, bölünmeyecek kadar az olan «an»dır ki, an da boyuna durmadan yenilenmektedir. Mevlâna'ya göre zaman hep nehir gibi akar gider ama akan su hiç geri dönmez, gelen su hep yenidir. Biz onlara bir ad vermişizdir hep o adla anar dururuz.» (304)

Mevlâna zaman ve mekân hakkındaki tasavvurlarına devamla şöyle der: «Cihan başka bir cihan doğurur, bu mahşer başka bir mahşer meydana çıkarır, kıyamete kadar bu kıyameti anlatsam gene bitmez.» (305)

O, devamla, kâinatın bir savaş âlemi olduğunu, her zerrenin öbür zerre ile savaştığını, bu zıtlar âleminde böylece savaşın sürüp gittiğini söyleyerek insanın fikir bakımından da bir konağa konup göçmenin, zaman ve mekân yönünden dâima değişmenin akar su gibi donup kalmamanın lüzumuna işaretle, (306) ölümünden yüzyıllarca sonra sadece Türk ve İslâm dünyasının değil belki de bütün insanlığın diğer cihetleriyle olduğu gibi, zaman ve mekân tasavvuru yönünden de fikir ve ideal sembolü olarak müstesna şahsiyetini, insanın felsefesiyle uğraşan bütün çevrelere kabul ettirmiş bulunmaktadır.

Veled Çelebi ise bu konuda: «Dün de geçti, düne dâir sözde dün gibi geçip gitti; bugün yepyeni bir söz söylemek gerek» (307) diyerek Mevlâna'nın zaman tasavvurunu gelecek nesillere aktarır.

Kısaca bütün sôfilerce önemli olan geçmiş, gelecek değil belki içinde bulunduğumuz «ân»dır. Sôfi içinde bulunduğu «ân»ın gerektirdiği şekilde hareket eder.

Aynı şekilde Sôfilerce mekân da «Kevn»e (yani var oluşa), zamandaki akıcılığa tâbidir. Zaman nasıl olayların kıyaslanmasından doğan mücerret bir mefhumsa, mekân da var olan şeyden doğan mücerret bir mefhumdur. Var olan bir şey olmasa onun mekânı da olamaz. (308)

Gerçi bu anlamda «Var olan nedir?» problemi binlerce yıldan beri felsefenin de uğraştığı sahalardan bir tanesidir. Nitekim var olan nedir?, ya da var olanın tanımlanması ile ilgili tartışmalara derinliğine girmeyeceğiz, ama şu kadarına işaret edelim ki, modern antoloji de varlığı bu şekilde tanımlamıştır. Nitekim varlık problemi ilk olarak nedir? şeklinde ünlü filozof Aristoteles tarafından ortaya atılır «ti esti» (var olan nedir?) Buna yine Aris-

---

303) El - Kuşeyrî Risâle (Ter. Prof. T. Yazıcı) S. 137
304) Mevlâna Mesnevî C. I. S. 70 - 71 beyt 1345 / 1349
305) Mevlâna Mesnevî C. II. S. 311, beyt: 1187 - 1188
306) Mevlâna Mesnevî 2 beyt 1188 vede.
307) A. Gölp. Mevlâna'nın rubaîleri terc. «N» harfi S. 179
308) A. Gölp. Mevlâna Celâleddin III. Basım S. 177 vd.

toteles şöyle cevap verir: to de tı'dir (vardır). Burada var olanın var olan bir şey olarak belirlendiğini görüyoruz.

Aristoteles'in, ilk felsefe adlı kitabında bu şekilde tanımladığı var olan nedir? problemi, var olanı ve varlığın bütününü kendine konu olarak alan ve ünlü Alman estetikçisi «Nicolai Hartmann»ın öncülüğüyle kurulmuş bulunan «Modern Ontoloji»de şöyle izah edilir: «Var olan süjeden bağımsız olarak vardır. (309) Yani O'nu bir süje algılasa da algılamasa da, veyahut var olanı algılayacak bir süje (insan) bulunsa da bulunmasa da o yine vardır. Kısaca var olanın varlığı süjenin varlığına bağlı ve muhtaç değildir!..

Görüldüğü gibi buradaki varlık anlayışı İslâm tasavvufundaki varlık kavramıyle uyuşmaktadır. Modern ontolojide var olan süje ile örtüşmez. Var olan şey bir bilgi objesi olmadan da vardır. (310)

Mutasavvıflara göre de Allah vardır ve birdir. Fakat o yarattığı mahlûkata muhtaç değildir. O'nun varlığı, kendisini tanıyan olsa da olmasa da vardır. Yarattığı mahlûkat kendisiyle hiç bir zaman örtüşmezler, yani aralarında uylaşma, karışıp görüşme söz konusu değildir.

Yeni çağın ünlü rasyonalist filozoflarından Leibniz de mutlak varlık ile bir Yaratıcı'nın yaratmasına muhtaç olan varlıkların birbirleriyle örtüşmediklerini, mutlak varlığın mutlak olmayan yaratılmış varlıklara muhtaç olmadan da var olduğunu, felsefe lügatine ilk defa kazandırdığı «Monad» deyimiyle izah etmiştir. Nitekim ona göre iki türlü monad vardır:

1 — Yaratıcı monad: Bu, mutlak varlık olan, varlığı başkalarına muhtaç olmayan «Tanrı»dır.

2 — Yaratılmış monad'lar: Bunların varlıkları bir yaratıcıya muhtaçtırlar ki, mutlak varlığın dışında kalan ve yaratılmış olan öteki varlıklardır. (311)

İşte İslâm mutasavvıflarına göre de Allah yarattıklarından her an haberdârdır, fakat onlarla aynı değildir. Çünkü birleşme ve ayrılma noksan sıfatları taşıyan yaratıklara mahsusdur. Şu kadar ki, insan «fenâfillâh» makamına ulaştığında bu ayrılık aradan kalkar. Bu görüş Kur'an-ı Kerim'deki bir hükme dayanır ki, bu hüküm şöyledir:

«Evvel ve âhir, zahir ve batın (âşikâr ve gizli) ancak yüce Allah olup, her şey O'nun sonsuz ilmiyle olduğunu kabul edip, O'na boyun eğmekle kişi kendi vücûdünü hiçe saydığını bilmek (ârif olmak)tir.» (312)

Bir tasavvuf şairi de bu mertebeye yükselmiş kişinin ruh halini şöyle dile getirir:

---

309) Prof. İsmail Tunalı Sanat Ontolojisi S. 2-13.

310) Prof. İsmail Tunalı Aynı eser S. 14, 46 vd.

311) Prof. Macit Gökberk Felsefe Tarihi S. 311-331

312) Kur'an-ı Kerim El-Hadid suresi ayet 3. Bu ayetin anlamı H. B. Çantay'da şöyledir: O, hem evveldir, hem ahirdir, hem zahirdir, hem batındır, o her şeyi kemaliyle bilendir. Kur'an Hakim ve meali Kerim C. III. S. 1005

Eyle ıskat-ı izafet hüviyyet birdir
Nazar-ı ehl-i hakikatte hakikat birdir
Vahdet âsârıdır eşyadaki renk-i kesret
Hakşinâsına göre vahdet ve kesret birdir. (313)

İşte bu mertebeye yükselebilen kişinin bakışında Allah'ın dışında bir şey kalmaz. Bu kişide artık öyle bir hâl tecelli eder ki, o kişi ancak bir sôfi edasıyle şöyle haykırmak sûretiyle deşarj ola (boşana)bilir:

Ben bilmez idim gizli iyan hep sen imişsin
Canlarda ve tenlerde nihan hep sen imişsin
Senden dû cihan içre nişan ister idim ben
Âher bunu bildim ki cihan hep sen imişsin (314)

Yine sôfilere göre artık bu kişi için göz iki ise de göreceği nur birdir. Zerreler hadsiz ve hesapsız iseler de, güneş birdir ve hepsi onun ışınlarıdır.

Aynaya bakıldığında çeşitli şekiller görünür ise de ayna da birdir, aynen denizin dalgaları ve katre (damlaları)leri sayılmadığı halde deniz bir olduğu gibi.

İşte insanların her biri bağımsız bir hayat sahibi iseler de, Kur'an'daki bir hüküm gereğince «Bütün ruhlar ilâhî ruhtan üfürülmüştür», (315) anlamındaki âyette, ferdî ruhların yine asıllarına (ilâhî ruha) dönebileceklerini, onunla birleşerek «Vahdet-i vücûd» mertebesine erişmek suretiyle kendi benliklerinde onu her an görüp onunla olabileceklerine işaret olunmaktadır.

Büyük İslâm mutasavvıf ve filozofu Muhyiddin Arabî vahdet-i vücûd nazariyesini daha da genişleterek ruhî olgunluğu insanlığın müşterek ideali haline getirmiş, böylece de insanlarda din ve inançların birliği nazariyesini ortaya koymuştur. Nitekim o, bu görüşlerini şöyle dile getirir:

«Kalbim her sûreti alabilecek hale geldi. Onun için kâh âhûlar otağıdır, kâh rahipler manastırıdır. Kâh mü'minler evidir, tavaf edenlerin kâbesi'dir. Kâh Tevrat levhalarıdır, kâh Kur'an Mushafı'dır.» (316)

Benim dinim sevgi dinidir. Onun kervanı nereye yönelirse ben de beraberim ve dinim o dindir, imanım o imandır. (317)

Görüldüğü gibi insanlığa ve evrene bakış açışı bir yanıyla Mevlâna, diğer yanıyla Hallac Mansur ile aynı paralelde olan Muhyiddin Arabî, şeriat çevrelerinin birtakım tenkid ve ithamlarına da hedef olmuştur. Özellikle O'nun insanlık sevgisi, anlayışı Mevlâna ile aynı olup, bu bakımdan da şeriatçılar ikisini aynı paralelde mütâlaa ederler. (318)

313) H. Reşit Paşa Tasavvuf ve tarikatlar silsilesi S. 60
314) Aynı eser S. 61 vd.
315) Kur'an-ı Kerim Hıcır suresi ayet 26
316) Ö. R. Doğrul İslâm'ın geliştirdiği tasavvuf S. 107
317) Muhyiddin Arabî Zahiru'l-A'lâk S. 394
318) İsl. Ansk. C. VIII. S. 533-555

Kerim (cömert) anlamına gelen kelime, her ne kadar Kur'an'da (Allah'ın diğer sıfatları arasında) (319) geçerse de, tarikattaki anlamıyle yani «Keramet» şeklinde rastlanmaz. (320) Şu kadar ki, bu kelime din ve inançla ilgili olarak düşünüldüğünde «Allah'ın bir kimseye cömertliğini, lütfunu, himayesini ve yardımını göstermesi» anlamında kullanılagelmiştir. (321)

Bununla beraber İslâm müfessirleri arasında bu kelimeyi başka başka şekillerde anlayan ve yorumlayanlar da olmuştur.

Nitekim Gâdî Beydâvî'ye göre keramet: Hususî olarak Allah'ın velî (üstün vasıflı) kullarına bol bol verdiği mucizeli lütuf ve ihsanlardır. (322)

Yine bazı müfessir (Kur'an yorumcuları)le de Kur'an-ı Kerim'de geçen bazı kıssaları keramet için yukarıdaki anlamda esas alırlar. Nitekim Nisâ sûresi'nin 32. âyetindeki Hz. İsa'nın annesi Hz. Meryem hakkında geçen bir hikâye ile, Neml sûresi'nin 40. âyetinde geçen Saba Melikesi Belkıs ve Hz. Süleyman'la ilgili kıssalar İslâm tasavvufu ve tarikatlarda kerametlere kaynak olarak gösterilirler. (324)

Bir de mûcize vardır ki, burada hemen işaret edelim, bunu kerametle karıştırmamak gerekir. Çünkü bu doğrudan doğruya peygamberlere mahsus bir olaydır. (325)

Şu kadar ki Hz. Meryem ve Süleyman peygamber kıssalarında peygamber olmayanlarda da görüldüğü gibi, bu şekil olağanüstü hallerin görünmesi bazen peygamber olmayanlar için de düşünülebilmektedir!..

Esasen bu konu oldukça uzun tartışmalara yol açmış olup, biz burada bu tür tartışmaların kritiğine girmeyeceğiz. Şu kadar ki konumuzu ilgilendirdiği şekliyle tarikatlarda keramet inancının varlığı tereddütsüz kabul edilmiş bir gerçektir. Bu yüzden biz tarikatta kerametin mahiyetini inceleyeceğiz:

Keramet meselesine felsefeciler de çeşitli açılardan bakmış olup, filozoflar arasında da kerameti kabul ya da inkâr edenler olmuştur.

---

319) İsl. Ansk. C. VI. S. 577 - 578 (Keramet maddesi)

320) Aynı eser aynı madde S. 577

321) Aynı eser aynı madde S. 577

322) Aynı eser aynı madde S. 578

324) Bu kıssalardan birincisi şöyledir: Kapatılmış bulunduğu bir mihrapta Hz. Meryem'e «Mucize» olarak Allah tarafından nefis yemekler gönderilmiş ve o'da yemiştir!.. İkinci kıssa ise şöyledir: Saba ülkesi'nin Hükümdarı (Melikesi) Belkıs'ın tahtı'nın, Süleyman Peygamber'in adı bilinmeyen bir arkadaşı (rivayetlere göre çok âlim olan) tarafından bir anda çok uzak mesafelerden getirilmiş olması ve bunu oradakilerin hep birlikte görmeleri olayıdır.

325) İsl. Ansk. C. VIII. S. 444-445 mucize mad.

Tarikat dilinde kerametin anlamına geçebiliriz artık: Tarikat dilinde kerametin anlamı: Yolda bulunan bir sâlik (mâneviyat yolcusu)den zuhur eden fevkalâde hâl'dir. (326) Bu hâl, o kişiye Hakk'ın bir lütfudur ki, onun kimde tecelli edeceği önceden bilinmez. Hatta bazen şeyh'in kerameti olmaz da müridlerinden birinde bile görünebilir!...

Keramet hali ekseriyetle rü'ya ile başlar, zaman zaman Allah'ın inayetine mazhar olur, kalb perdesi açılır ve keşf (mânevî görüş) başlar.

Şu kadar ki, keramet sahiplerinin derece ve mertebeleri de bilinmez. Çünkü o, gizli bir sırdır. Hatta yine tarikat inançlarına göre kerametté, aynen maddî varlıklarda olduğu gibi ancak lâyık olanlara Allah'ın bir lütfudur, onun da maddî vergiler, türlü rızıklar gibi hesabı sorulacaktır. Nitekim Allah'ın verdiği nimetlerin şükrünü yerine getirmeyenden bu rızıklar nasıl geri alınıyorsa, sabır ve nefisle mücâdele ve riyazâtle başarı kazanıp, keramet lütfunu devam ettiremeyen dervişten de keramet sırrı geri alınır. Kerametinden dolayı kimsenin kendisini başkalarından üstün tutması da doğru değil ve hatta çok tehlikelidir. Çünkü bir daha kerametini izhar ede(göstere)-mez!...

Mürşid (yol gösteren) bir ârif, bilgin kişidir. En yüksek bir derecede bulunduğu halde keramet gösteremeyebilir! Bu yüzdendir ki, mürşidle derviş arasında dâima hesaplı ve ölçülü davranmayı ihmâl etmemelidir.

Şeyhlik ve mürşidlik bu yüzden şahsîdir, babadan oğula geçmez. O ancak şahsî gayret ve rûhî olgunluk mertebesine erişmeğe bağlıdır. Yoksa bir kimsenin babasının ehli kerametten olması hiç bir şey ifade etmez! Bu bakımdan tarikatta «Aristokrasi» olamaz. Bir şeyhlik makamı'nın türlü sebeplerle boşalması halinde, müridlerden kim liyakatlı ise makama o geçer. Liyakatlı kimse yoksa her mürid başka bir mürşid (şeyh) aramak için başının çaresine bakar. (327)

Keramet göstermek sûretiyle büyüklü(mürşit)ğünü ispat etmiş bulunan bir şeyh, müridlerine yapacakları mânevî hizmetlere ait direktiflerini, dergâha ait işlerin dışında verir. Yoksa dünyaya ait işler arasında bu gibi meseleler tartışılmaz!

Bu esasa göre tarikatlarda görev taksim(iş bölüm)i şöyledir: 24 saatlik bir günün 8 saati lüzumlu işlere, 8 saati uyku ve istirahata, geri kalan 8 saat de ibadet ve zikir için ayrılacaktır.

Şu kadar ki, mürid lüzum görüldüğünde uyku ve istirahat saatlerinden bir kısmını ibadet ve zikre aktarabilir. Esasen ruh terbiyesinde en önemli prensip az yemek az içmek ve az uyumaktır. (328)

---

326) İsl. Ansk. C. VI. S. 577-578
327) A. Gölp. 100 soruda tasavvuf S. 114-117
328) A. Gölpınarlı Türkiye'de mezhepler ve tarikatlar S. 185-193

KERAMETLERİN BELLİ BAŞLI ÇEŞİTLERİNDEN BAZILARI

Bütün tarikatlarda ortaklaşa kabul edildiği üzere, Allah'ın veli kullarından zuhur eden kerametlerin çeşitleri o kadar çoktur ki, bunların hepsini bir arada zikretmek (saymak) imkânsızdır.

Şu kadar ki, bazı mutasavvıflara göre kerametler şekil itibarıyle sayısız olarak zuhur edebilmelerine rağmen, mahiyet itibarıyle onları sınırlandırmak mümkündür ve bu husus «Risâle'i bahriyyedeki bir sınıflama»ya göre 25 kadardır. (329)

1. Kabir haline ve ölülerin durumuna vakıf olmak, aynı zamanda ölülerle konuşmak.
2. Taş, ağaç, toprak ve her çeşit eşya ile hayvanlar âleminin Allah'ı tesbih ve zikretmelerini duyabilmek ve onlarla konuşmak.
3. Bütün canlıları emrine boyun eğdirip, meyvasız ağaçları bir anda meyvalandırmak.
4. Diriyi öldürmek, ölüyü diriltmek
5. Nurdan bir cisim gibi cesetlere ve diğer katı maddelere girmek.
6. Su üzerinde yürümek ve havada uçmak
7. Uzak mesafeyi yakın, yakın mesafeyi uzak yapmak
8. Uzun zamanı kısaltmak, kısa zamanı uzaltmak
9. Varlıkların seçkinlerini bilmek ve gizli bilimlere şahit olmak
10. Deli ve mecnûn(ruh hastası)ları iyileştirmek
11. Allah katında duası ve isteği kabul olmak
12. İrticâlen konuşmak ve şiir söylemek
13. Hakikatin sırlarından haber vermek, dargın kişilerin kalblerini birbiriyle bağlamak ve düşmanlığı dostluk haline getirmek
14. Yemek ve içmekten vazgeçip uzun zaman yiyip içmeden, soğuk ve sıcak farkı gözetmeden tahammül edip durabilmek
15. Hiç yoktan rüzgârı estirmek, esen rüzgârı durdurmak
16. Az bir yemekle çok kişiyi doyurmak, ortada bir şey yokken yemek ve su bulmak
17. Az bir ordu ile kat kat üstün düşman ordusunu mağlup etmek
18. Ateşte yanmamak ve ateşin yakıcılığından müteessir olmamak
19. Kayb'ı bilmek ve başkalarının kalbindeki niyet ve sırlara vakıf olmak
20. Gaipten haber vermek, uzakta konuşulanları duymak ve sözünü uzaklardakilere duyurmak
21. Bir anda birkaç yerde görünmek ve halkın gözünden gizlenmek

---

329) Nefehat ter. S. 79-95 ve İsl. Ansk. C. VI. S. 577 vd.

22. Kasvetli ve kederli gönülleri, nefislerinin arzularına uyanları, yolunu sapıtmışları teselli ederek doğru yola koymak

23. Melekler âlemine nüfuz edip tasarruf edebilmek

24. Gözden uzak olanlarla ilgilenmek, olağanüstü haller göstermek sûretiyle onları doğru yola ve ibadete yöneltmek

25. Eşyayı olduğundan başka şekillerde göstermek, cansız cisimleri canlı gibi göstermek ve hareket ettirmek.

İşte tarikat mensuplarının inançlarına göre peygamberler nasıl peygamberliklerini ispat etmek ve kabul ettirmek için «Mûcize»ler gösteriyorlarsa, ulu kişiler «Tarikat şeyhleri» de normal olan her insanın gösterebilmesi imkânsız olan kerametleri gösterirler.

Şurada bir noktayı daha açıklayalım: Çoğu zaman bir kerametin birçok veli'ye ait olduğu da rivayet olunmaktadır. Nitekim büyük velilerden *Lokman'ı Serahsi'nin* uçtuğu, Hacı Bektaş Veli'nin güvercin şekline büründüğü, Abdal Musâ Veli'nin geyik şekline girdiği, Budhaların istedikleri zaman fil şekline girebildikleri bu tür rivayetlerin meşhur olanlarından bazılarıdır. (330)

Hayvanlara iş gördürmek, yırtıcı bir hayvana binmek, büyük veli Bayezid'i Bistamî'ye atfedilmiştir. Az ekmekle çok kişiyi doyurmak, elinin parmaklarından su akıtarak başkalarına içirmek, denizdeki balıklarla konuşmak vb.'leri bu türden rivayetlerin bazılarıdır. (331)

İşte bu cümleden olmak üzere, birçok devlet erkânını tarikat ve kerametlerin içli ve derin etkisi altında bırakan ve asırlar boyunca kulaktan ku-

---

330) A. Gölp. Velâyetnâme Menâkıb-ı Hacı Bektaş Veli S. 105-120

331) Tarikatlarla ilgili olarak halk ağzında dolaşan rivayetleri zaman zaman mahallinde incelemek üzere çıktığım gezilerden bir tanesinde, 1970 senesi temmuz ortaları idi. Gümüşhane'ye yolum düşmüştü. O muhitte Geyikli Baba namıyle tanınan ve kerametlerinden bazıları halk ağzında hâlâ dolaşan bir veli'yi çok evvel, daha İstanbul'da iken duymuştum. Ben esasen Kırşehir yakınlarındaki Hacı Bektaş külliyesini görmek üzere yola çıkmıştım. İşte bu münasebetle Gümüşhane'ye de geçtiğimde Geyikli Baba'nın türbesini sordum ve beni oraya götürdüler. Sanki bütün yaşama güçlerini bu maneviyat kahramanı veliden alırmışçasına tarlasına, bağına, bahçesine, pazarına giden her köylü sabah olunca ilk iş olarak Geyikli Baba'nın türbesini ziyaret etmektelerdi. Misafir kaldığım hane sahibinden beni erken kaldırmasını rica ettim, sabah saat güneşin doğuşundan öncesi idi, ki yüzlerce kişi şeyh'in manevî huzurunda huşu içinde bekleşiyorlardı.

Bana orada Geyikli baba ile ilgili şu hikâyeyi anlattılar: Şeyh'in bir tek kızı varmış, şeyh tarlada çift sürer, hanımı da evde yemeğini yaparak kızıyla gönderirmiş. Yalnız kızına tembihlermiş ki, yemeği getirdiğinde tarlaya kadar gelme, falan ağacın dibine koy, ben oraya gelir alırım! Kız her gün böyle yaparken bir defasında bunu dinlememiş, tarlaya babasının yanına kadar gitmek istemiş. İşte ne oldu ise o zaman olmuş. Bir de ne görsün babası öküzlerin yerine Geyikleri koşmuş onlarla çift sürmektedir! Bu defa kızının anîden yanına gelerek kerametinin sırrına vakıf olduğunu gören şeyh kızarak «Senden sonra bu aile kız yüzü görmesin» der. Gerçekten de iki asırdır bu ailenin hiç kız çocukları olmazmış!...

lağa, nesilden nesile intikalen günümüze kadar gelmiş bulunan büyük bir veli olan ve aynı zamanda devrinin «Belh ülkesi» Prensi iken varisi bulunduğu bütün saltanatı terk ederek kendini tasavvuf ve tarikat'ın mânevî zevkine kaptıran İbrahim b. Edhem ile ilgili bir keramet. (332)

Birçok büyük veli ve tarikat şeyhlerinin kendisine bağlılıkla övündükleri büyük İslâm velisi ve Edhemiyye tarikatının kurucusu İbrahim b. Edhem, H. 161 - 778 tarihlerinde Türkistan'da Belh Sultanı'nın oğlu olarak dünyaya gelmiştir. Belh ülkesinin rakipsiz veliahd'ı (Prensi) olarak bir gün babasının vezirleri ve öteki adamlarıyle avlanırken, gaibten bir ses O'na, «İbrahim sen bunun için mi yaratıldın?» der. İbrahim b. Edhem birdenbire hakikatın sırrına ererek her şeyi anlar, avdan derhal döner ve kimseye söylemeden sarayın hizmetinde bulunanlardan ve kendisinin de itimat ettiği sadece birine durumu açar, kimseye söylememesini tembihler ve elbiselerini de değiştirerek gece yarısı ıssız bir anda saraydan uzaklaşır. Artık bundan sonra O'nun için dünya saltanatının bir anlamı yoktur. O, kendisini uyaran bu sesin sahibini bulmak ister! Hatta o, Budizm'in kurucusu Buda Gotama Çakyamoni gibi, hakikî aşk'ın kaynağını tenha yerlerde aramağa başlar. (333)

Bütün ülke halkı ise gece gündüz demeyip sevgili prenslerini aramak için yollara düşmüşlerdir. İşte o hummalı arama faaliyetlerinin devam ettiği günlerden birinde idi ki, artık İbrahim b. Edhem aradığını da bulmuş olmanın zevki içinde, bir nehir kenarında oturmuş, aylardır üzerinden çıkarmadan dere tepe dolaşarak yırtılmış bulunan eski elbisesini iğne ile dikerek tamir ediyordu.

Tam bu sırada idi ki, kendini arayanlardan bir grup, O'nun bu perişan halini gördüler, yanına yaklaşarak selâm verdiler ve kendisinden sarayına dönmesini rica ettiler. Bu arada sarayındaki bütün yeni elbiselerinin, altın yaldızlı tacının, tahtının kendisini beklediğini, ülke halkının yas ve mâtem içinde olduğunu sayıp duruyorlardı. O ise konuşulanlara hiç aldırış etmeden eski elbiselerini elindeki iğnesiyle dikerek tamirlemeğe devam ediyor ve yanındakilerin yüzlerine bile bakmıyordu. İşte tam bu sırada elindeki iğne birden nehrin derin suları içine düşerek gömüldü gitti!..

İbrahim b. Edhem müteessir olmuştu, yanındakiler bunu fırsat bilerek yeni elbiselerinin sarayında kendisini beklediğini, atlara binerek bir an evvel saraya dönmelerini kendisinden rica edici sözleri sıralayıp duruyorlardı ki, bir de ne görsünler, nehrin mavi suları içinden büyükçe bir balık, biraz önce denize düşen iğneyi ağzına almış olarak kenara doğru yaklaşır ve ağzındaki iğneyi İbrahim b. Edhem'e uzatır! İbrahim iğneyi balığın ağzından alır ve balık tekrar döner sulara gömülerek kaybolur gider!.. Manzara dehşet vericidir! oradakiler hayrette kalmış, dilleri tutulmuştur. Şimdi İbrahim

---

332) Risâle El-Kuşeyrî (Ter. Prof. T. Yazıcı) S. 26 - 28
333) Nefehâtü'l - Üns. ter. S. 106 - 107

kısa ve öz konuşur. «Bırakın beni hayatımdan memnunum!» Artık tek kelime bile söylemeden hepsi kaybolur, döner giderler.

Gönüller sultanı İbrahim b. Edhem'in efsâneleşmiş hayatıyla ilgili birçok keramet örnekleri vardır. Nitekim İbrahim sarayını terkedeli 17 - 18 sene olmuştur ki, kendisi ayrıldığında hamile olan karısının bir oğlu olmuştur. Oğlu babasının hayat hikâyesini öğrenmiş O'nu arayıp bulmak için yola çıkmış, bir hac mevsimi olduğu için de Mekke'ye gelmiştir.

O sırada Mekke'de Beytullah'ın kapısı önünde oraların bakım ve temizliği ile meşgul olan bir ihtiyar görür ve selâm vererek ona durumu anlatır. İhtiyar adam delikanlıya «Babanı görsen tanır mısın?» diye sorar. Delikanlı cevap verir:

— Ben onu hiç görmedim ki!

İhtiyar, hızla yerinden kalkar, senin baban benim! sen benim ciğer pâresi evlâdımsın! der, bir anda manzara değişir. Baba oğul öpüşüp koklaşırlar ve nihayet saraylarına dönmeye karar verirler. İbrahim b. Edhem oğlunun hatırını kırmak istemez ama, oğlunun teklifine gönülden razı da olmaz ve Allah'a şöyle dua eder. Bu evlâd sevgisi beni senden ayıracak, ya benim ruhumu al ya onun. Gerçekten bir iki saat sonra çocuk hastalanır ve kısa zamanda ölür.

Rivayetlere göre İbrahim b. Edhem hep şöyle dua edermiş: «Ya Rabbi, beni sana âsi olmaktan taatinin izzetine götür». Bir gün O'na et pahalılaştı demişler, O da onu ucuza satın alın (yani terk ediverin) demiş. (334)

Bu çeşit keramet örneklerinden yeri geldikçe söz edilecektir. Şimdi bir de bazı sôfilerce yapılan kerametlerin sınıflamasını görelim:

Bazı sôfilerce kerametler ikiye ayrılır.

I — Keramet'i kevniyye: Yukarıda da örneklerini gördüğümüz gibi bazı velilerden zuhur eden kerametler olup kısa sürerler.

II — Keramet'i ilmiyye: İlâhî bilgi yönünden ve devamlı olan kerametlerdir. Esas olan ikinci grup (ilmî) kerametlerdir.

Nitekim büyük velilerden Bayezid'i Bistamî'ye bir gecede Mekke'ye gidip gelen birisinden bahsetmişler, O da şeytan da bir anda doğudan batıya gidiyordu ama yine de Allah ona lânet etmiştir, der. (335)

Yine O'na falan kişi keramet sahibi, havada uçuyor, derler, kuş da aynı şeyi yapıyor, diye cevap verir. (336)

Mevlâna da muhtelif zamanlardaki sohbetlerinin toplanarak bir araya getirilmesinden meydana gelmiş bulunan eseri «Fîh-i mâfiyh»de, birisi bir solukta Kâbe'ye gider, bu o kadar şaşılacak şey değildir, zira sam yelinde

---

334) Risâle El-Kuşeyrî (Ter. Prof. T. Yazıcı) S. 27
335) A. Gölpınarlı, 100 Soruda Tasavvuf, S. 115 - 117
336) A. Gölpınarlı, Mevlâna Celâleddin, S. 228 - 231

de bu kadar keramet vardır! der. O, devamla keramet ona derler ki, seni bilgisizlikten akl'a, cansızlıktan canlılığa getirebilsin. (337)

Burada dikkati çeken bir husus var ki, o da tarikat mensupları arasında —tıpkı filozoflar arasında olduğu gibi— birbirlerini ustalıklı şekilde tenkid ediş havası sezilmesidir. Gerçekten de bu böyle olagelmiştir. Zaman zaman tarikat şeyhleri birbirlerine keramet göstermek sûretiyle üstünlüklerini karşısındakine kabul ve teslim ettirme fantazisine özenmişlerdir. Nitekim bu konudaki meşhur rivayetlerden bir tanesi şöyledir:

Dost iki veli varmış, bunlardan birisi kalabalık şehirde, ötekisi de tenha köyde otururmuş. Şehirdeki mest yaparak, köydeki de çiftçilikle geçinirlermiş. Köylü veli bir gün şehirliye bir ziyaret, bu arada da kerametini göstermek ister. Sıcaklı bir gün bohçaya kar doldurarak şehire iner, şehirli veli misafirine hoş geldin der ve dibi delikli bir süzgece soğuk su doldurarak arkadaşına ikrâm eder!

Tam bu sırada ayakkabıcılık yapan şehirli velinin dükkânına zarif bir hanım gelir pabucunu tamirlettirmek ister. Bu arada hanıma gözü takılan köylü şeyh'in bohçasından kar suları damlamağa başlar, çünkü keramet bozulmuştur. Şehirli veli şöyle der «Kerameti dağ başında değil, şehirde (güzel hanımlar arasında) gönlündeki ilâhi muhabbeti yaşatarak göstermeli!...

---

337) A. Gölpınarlı, Aynı eser, S. 229 vd.

III. BÖLÜM

Tarikatların Sosyal Fonksiyonel Yönleri

TARİKATLARDA TEŞKİLÂTLANMA, YÖNETİM ve DİSİPLİN'İN SAĞLANIŞI, GELİR KAYNAKLARI, TEKKE, ZÂVİYE, HANKÂH ve ÇİLEHÂNELER, TARİKAT MENSUPLARININ GİYİM - KUŞAMLARI vs.

Bir tarikat kuruluşunun dış görünüşü :

Sosyal bir kuruluş olan tarikat için, benzeri diğer sosyal kuruluşlarda olduğu gibi bir müteşebbis (öncü) bulunması gerekir. İşte bu kişi tarikatta «Şeyh»tir.

Şeyh veya mürşid, bir bölgede irşada başlamak üzere me'zun olup karar verdiğinde yapılacak ilk iş, zikir ve ibadetlerin, tarikatın ruhî eğitim ve öteki disiplin ve terbiye kurallarının uygulanabilmesi için mâbed, çilehâne, halvet mahalli, hamam, namazgâh, aşhane, kiler, fırın, ahır, misafirhane vb. gibi yerlerden meydana gelen bir tekke ya da Hankâh teminidir.

Görüldüğü gibi bir tarikatın faaliyet gösterebilmesi için lüzumlu olan ihtiyaç ve teşkilât bir camiden çok farklıdır. Nitekim camilerin sadece namaz kılınacak bir yer olmasına karşılık tekkeler öteki sosyal hizmetlerin yerine getirilmesi zaruretini de beraberlerinde bulundururlar.

Böyle olunca da bu gibi yerlerde her şeyden önce bir disiplin ve yönetim problemi olduğu dikkati çeker.

İşte biz araştırmamız gereği, bu işin nasıl sağlandığına öncelikle eğilmek durumundayız.

TARİKATLARDA YÖNETİM ve DİSİPLİNİN SAĞLANIŞI

Tarikatlarda yönetim ve disiplinin sağlanışı iş bölümü esasına dayanmaktadır. Nitekim idare edenle idare edilenlerin bulunduğu her türlü sos-

yal kuruluşta bu böyledir. Şu kadar ki, tarikatlardaki iş bölümü, herhangi bir kuruluştakinden farklıdır. Çünkü tarikatlarda yönetim kuralları yazılı kanunlar, tüzükler ve yönetmeliklerle değil, tamamen gönül fermanlarıyledir.

Tarikatta bütün yetkileri elinde bulunduran en yüksek rütbeli kişi «Şeyh»dir. Şeyhler «Pîr» makamını işgâl ederler. Aktüalitik (günlük) işlerde her türlü programı düzenlemek üzere kurulmuş bulunan «Dergâh» zabıtanı, her hususta şeyh'e karşı sorumludur. (338)

Mevcud tarikatlar içerisinde en mükemmel şekilde bir iş bölümü yapılmış bulunan ve hemen her tarikatta aşağı yukarı görülen, şeyhden başka şu kişiler tarikatta asayişi temin ederler.

Muhip ve halife:

Muhip, tarikata intisap etmiş ve şeyh tarafından müridliğe kabul olunmuş kişidir. Muhip olabilmek için önce şeyh'e müracaat edilir, şeyh müracaatı uygun bulursa muhib adayı'nın abdest alarak temizlenmiş olduğu halde gelmesini emreder. Yalnız bazı tarikatlarda bu randevu işi oldukça uzun sürer. Çünkü muhib, mürid olabilmek için oldukça zor ve uzun imtihanlardan geçirilir.

Hatta muhibbin abdestli olarak yatması, gece uykuda gördüğü rüyayı aynen şeyh'e anlatması gerekirdi. Muhib adayı olan mürid, rü'yanın mânâ ve mahiyetinin ne çıkacağını bilmediği için gördüğü rü'yaları aynen şeyh'e nakleder ve bazan şeyh lüzum görürse rü'yaları birçok defalar tekrarlatabilirdi. (339) Yalnız Mevlevîlikte bu iş o kadar uzatılmazdı, çünkü Mevlevîlikte mürid'in imtihan ve ruhî olgunluk derecelerinin tayini daha sonraya bırakılırdı. (340)

Müridlik derecesinde başarı gösterenler yapılan bir törenle muhibliğe terfi ettirilir ve şeyh tarafından dergâhtaki dedelerden birisine teslim edilirdi. Muhibbin teslim edildiği dede, şeyh'e karşı onun terbiyesinden sorumlu tutulurdu. Böylece müridlikten muhibliğe terfi etmiş olan kişi tarikatın bütün âdâbını artık dede'den öğrenirdi. (341)

Halife:

Tarikatlarda halifelik makamı, disiplinin temini yönünden önemli olduğu kadar, mânevî yönden de oldukça önemli bir makamdı. Nitekim Mevlevîlikte hilâfet (halifelik) makamını işgâl eden kişi, doğrudan doğruya tarikatı temsil de edebilirdi. Esasen Mevlevîlikte halife: Tarikatın yeni şubeleri açılacağı zaman şeyh tarafından her hususta bu yeni kurulan şubede tarikatı temsil etmeğe yetkili kılınmış kimsedir. (342)

---

338) F. M. Hasluch, Bektaşî Tetkikleri (Çev. R. Hulûsi), S. 33 - 57
339) Aynı eser, S. 49
340) A. Gölpınarlı, Mevlâna'dan Sonra Mevlevîlik, S. 367 - 389
341) A. Gölpınarlı, Aynı eser, S. 371, 379, 382
342) A. Gölpınarlı, Mevlâna'dan Sonra Mevlevîlik, S. 367 - 388

Bir kimsenin halife olabilmesi ise o kadar basit bir iş değildir. Nitekim halifelik makamının namzedi sayılabilecek kimsenin uzun yıllar aynı tarikata mensub olarak hizmet etmiş, müridlik ve muhiblik devrelerini daima iyi siciller alarak doldurmuş, dedelerin ve şeyhlerin sempatilerini kazanmış olması ve irşada da kabiliyeti bulunması gerekirdi.

Tarikatın yeni şubelerinin açılması düşünüldüğü âcil hallerde halifelere icazet verme yetkisi tanındığı da görülür ki, aslında pratik bir çare olarak düşünülmüş bulunan bu usul, özellikle Mevlevîlikte şeyhlik makamı ile halifelik makamı arasında rekabet ve huzursuzuklara yol açtığı görülmektedir. Nitekim halife, önceleri şeyh tarafından kendisine sadece yeni bir şube açması için yetki verilmiş bir kişi iken, zamanla teşkilât tarafından halifelere de şeyh gözüyle bakılmağa başlanmıştır. Bu durum ise merkezle şubeler arasındaki bağlantının zamanla zayıflamasına yol açmıştır. (343)

Şeyhlik makamı ile halifelik makamı arasındaki huzursuzluğun bir başka sebebi de, halifelerin kendi başlarına hareket ederek, bir tarikat liderinden çok bir kabile reisi gibi davranmalarıdır.

Halbuki, bir tarikat liderinin görevi sadece bir yöneticilik değil, aynı zamanda dinî ve ruhî bir eğiticiliktir de. Böyle olunca halife olabilecek kişinin mutlaka uzun süren ve ciddî bir ruh eğitiminden geçmesi gerekmektedir. Halbuki son yüzyıllarda özellikle Mevlevî halifelerinin tayinlleri şeyhlerin muvafakatlarına müracaat olunmadan çelebiler tarafından yapılmağa başlanmıştır ki, bu durum da tarikatlarda ruh eğitiminin zayıflamasına yol açmıştır. Nitekim tarikatlar böylece kendi akibetlerini kendileri hazırlamışlardır!... (344)

DERGÂH ZABITÂNI :

Tarikatta haricî işlerin yürütülmesi ve dahilî disiplinin sağlanmasıyle görevli bulunan personelin hepsine birden «dergâh zabıtânı» denirdi. (345)

Disiplin işinin her tarikatta muntazaman yürütüldüğü herkes tarafından bilinen bir husustur. Şu kadar ki, bu işin yürütülüşü bazı tarikatlarda farklı şekiller arzeder. Nitekim öteki tarikatlarda genellikle disiplin işlerine şeyhler nezaret ederlerken, Mevlevîlikte bu işi daha çile çıkarma devresinden itibaren birtakım iş bölümü şeklinde sağlanma yoluna gidilmiştir.

Şöyle ki: Çile çıkarma devresini tamamlamış olan bir derviş veya muhib, belirli bir hizmet süresini tamamlayınca «Muhib dede veya ahçı dede»

---

343) A. Gölpınarlı, Aynı eser, S. 390 - 408

344) Tarikatların batmasına ve fonksiyonlarını yitirmelerine sebep olan belki de bu en önemli iç kavgalarla öteki sebepler üzerinde ileride ayrıca durulacağından (tarikatların kapanışı bölümü) burada sözü uzatmıyoruz.

345) S. M. Hasluch, Bektaşî Tetkikleri (Çev. R. Hulûsi), S. 41 - 77

lakabını alarak öteki çilekeşlere nezaret etmeğe başlardı. Yani o andan itibaren disiplin işlerinde önemli bir rol almış bulunurdu!.. (346)

Çilekeşlik dönemi, tarikatlarda belki en önemli bir devredir. Şimdi özellikle Mevlevîlikte uygulanan çilekeşlik metodlarından bir ikisini (bir fikir edinmiş olmak için) görelim:

Bu iş ekseriyetle şöyle olurdu: Taa Eyüp sırtlarındaki tepelerden birinde bulunan Bahariye tekkesinde çile çıkarmakta bulunan bir mürid, Bayezit meydanındaki bir tütüncüye gönderilir ve bir paket tütün alması söylenir. Mürid hemen gider tütünü alır getirir. Fakat bu hareket zaten kasıtlıdır ya!, onu bu sefer de; aldığın tütün yanlış, git bunu değiştir ve Eminönü'ndekinden başka bir tane al gel denir. Asıl önemli olanı ise derviş, bütün bu işleri sayılı dakikalar içinde yapmak zorundadır!...

Şimdi burada önemli olan «Can» denen çilekeşin bu işleri yapıp yapmaması değil, kendisine maksatlı olarak birtakım zorlukların çıkarılışı karşısında takındığı tavırdır! O'nun bu tavrı ve hareketi samimiyetinin bir kriter(ölçü)idir. Bazı hallerde kendisini arkasından takip eden gözcüler de gönderilirdi ki, gidip gelirken ve alışveriş yaptığı yerlerdeki tutumları, konuşup görüştüğü kimseler vs. hep değerlendirilirdi. Bu arada ona bazı ağır ve hakaret mahiyetinde sözler de söylenerek sabır ve tahammülü denenir, böylece karakter ve şahsiyeti ölçülürdü. (347)

Çile devresi bu kadarla da bitmezdi. Bazı hallerde derviş herhangi bir görevle dışarıya çıktığında kendisine rastlayan birisi ona meyhaneye gidip birkaç kadeh atalım! ya da biraz gezip dolaşalım, boşver bu işlerin başına çıkılmaz ve o kadar uğraşmaya da değmez, bu işlerin sonu yoktur aldırma!.. şeklinde tarikat disiplin kurallarına aykırı şekillerde birtakım tekliflerde bulunurdu. Bu kişi aslında onu deneyen birisi olabilirdi. Ne var ki saf mürid bunun farkında olmazdı çoğu zaman!

Kısaca çile doldurmakta bulunan mürid, bütün bu sınavları başarı ile veremezse, kendisine bu işi yapamayacağı, yükselmeye lâyık olamadığı bildirilirdi. Böylece dergâhtan uzaklaşmak zorunda kalan mürid için düşünülebilen cezaların en ağırı idi bu durum. (348)

Birinci defa çile çıkarma sınavını başaramamış olanlar yeniden müracaatta bulunduklarında müracaatları yeniden kabul olunurdu ki, bu durumlarda çile çıkarma sınavları yeniden başlardı. Yani sınav kapısı dâima açık tutulurdu. Tekrar müracaatta bulunma haline Mevlevîlikte «Çile kırmak» denirdi ki, bir mürid için çok büyük bir sorumluluk yüklenmek demekti bu durum. (349)

---

346) A. Gölpınarlı, Mevlâna'dan Sonra Mevlevîlik, S. 390 - 408
347) A. Gölpınarlı, Aynı eser, S. 391 - 395
348) A. Gölpınarlı. Mevlâna'dan sonra Mevlevilik S. 391 - 398
349) A. Gölpınarlı. Aynı eser S. 393 - 395

Çile çıkarma sınavını başarmış olanlar öncelikle dedelerin nezaretinde; dışarı meydancılık, dergâhın dış kısımlarının temizliği ve bakımı, dedelerin ve müridlerin çamaşırlarının yıkanması, âb-rîz işleri, abdest yerlerinin, şadırvan ve helâların temizliği, şerbetçilik, dedeler matbağa geldiklerinde onlara sunulacak şerbetlerin hazırlanışı, bulaşıkçılık, dolapçılık (kazan, tencere, maşraba vb. kapların dolaplara yerleştirilmesi) pazarcılık, (sabahları pazara çıkıp erzak ve her türlü eksiklerin mübayaası, sofraların kurulup kaldırılması demek olan «sonatçılık», kahvelerin pişirilmesi ve tekkelerin ve dergâhların kandil ve şamdanlarının bakım ve temizliği ile meşgul olan «içeri meydancılık» gibi işler hep çile çıkarma imtihanını veren müridlerin ilk hizmete giriş safhasında yaptıkları işlerdendir. (350)

Aşağı yukarı da bütün tarikatlarda görülen bu tür ortaklaşa hizmetlerin dışında Mevlevîlikte bir de müzik faaliyetleri vardı ki, bu bakımdan Mevlevî tekkeleri esasen birer tekke olmaktan öte birer müzik yurdu durumunda idiler. Durum böyle olunca Mevlevî tekkelerinde, yukarıdaki hizmet çeşitlerinden ayrı olarak, Neyzen, Kudûmzenbaşılıklar da bulunurdu ki, bunlar da dergâh zabıtânı (disiplini sağlamakla görevli memurlar)ndan sayılırlardı. (351)

Kudûmzenbaşı :

Belirli gün ve gecelerde kudûm ile usûl tutarak mutrıpları (yani musiki icra heyetini) idare ederdi.

Neyzenbaşı :

Devirlerden önce ve sonraki ney taksimini geçer, âyinlerde öteki neyzenlerle beraber ney üflerdi. (352)

Ayrıca bu iki musiki üstadı, müridler arasından kabiliyetli olanları seçip âyinhanlar ve neyzenler yetiştirmekle de görevli idiler.

Böylece bilinçli bir iş bölümü ve ciddî bir görev anlayış ve şuuru içinde aynı zamanda ahlâk ve disiplin kurallarına bağlı, ast ve üst rütbelilerin birbirleriyle karşılıklı sevgi ve saygı anlayışı içinde kaynaşmış oldukları halde, bünyesinde binlerce, onbinlerce kişiyi toplamış bulunan tarikatlarda disiplin mükemmel bir şekilde sağlanmış oluyordu. (353)

TARİKATLARIN GELİR KAYNAKLARI

Tarikatların fonksiyonel yönden analizinde önemli olan bir başka husus da gelir kaynakları meselesidir.

---

350) A. Gölpınarlı. Aynı eser S. 396 - 397
351) A. Gölpınarlı. Mevlâna'dan sonra Mevlevilik S. 397
352) A. Gölpınarlı. Aynı eser S. 406 - 408
353) A. Gölpınarlı. Aynı eser S. 399 - 405 vd.

Her ne kadar tarikatlarda esas olan öbür dünya olup, bu dünya ikinci plânda bulunursa da; binlerce, onbinlerce kişiyi bir arada barındırmak; böylece de yemek, içmek, giyim kuşam, konut vb. gibi birçok sosyal ihtiyaçların bulunuşu kaçınılmaz bir zaruretti de.

İşte tarikatlardaki bu tür sosyal ihtiyaçların kaynaklarını eleştirdiğimizde şu üç gelir kaynağının bulunduğunu görmekteyiz:

1 — Vakıflar
2 — İhsanlar ve atıyyeler (yani özel bağışlar)
3 — Devlet erkânı tarafından yapılan yardımlar

VAKIFLAR :

İslâm dünyasında vakfın toplum düzeninde özel bir yeri vardır. Vakıf her şeyden önce bir hayır kuruluşudur. İslâmdaki hayır kuruluşlarının başında ise, dinî faaliyetlere hizmet amacını güden kuruluşlar gelir. İşte Cami, Medrese, Tekke, Hankâh, Sebil, Hastahane, Hamam, Kışla vb. yerler bu cümledendir.

Tarikatlara gelince; bunlar her şeyden önce dinî, ya da dine hizmet amacını güden birer kuruluş hüviyetine sahip bulunduklarından, aynı zamanda toplum üzerinde büyük bir etkisi de bulunduğundan, türlü vesile ve amaçlarla tarikatlara intikal etmiş bulunan vakıflar özellikle dikkati çekmektedir.

Esasen tarikatlar toplum bünyesinde sosyal, siyasî ve dinî alanda topladıkları sempati ölçüsünde halktan maddî yardımlar görmüşlerdir. Özellikle zenginler ve aydın zümreler, vakfın gerçek amacının ötesinde şahsî çıkarları için de tarikatlara yakınlık gösterme gayreti içinde bulundukları olmuştur.

Vakıflara yapılan nakdî, menkul (taşınabilir) ve gayrımenkul (taşınamaz) bağış ve vakıflar yanında tekke ve zâviyelerin yapımı için âdeta yarışa girildiğini bile görüyoruz. Bu konudaki teferruatı ileride göreceğimiz için burada üzerinde fazla durmayacağız.

Şu kadarına işaret edelim ki, vakıf yoluyle sahip bulundukları emlâk, özellikle bazı (Bektaşîlik, Mevlevîlik gibi) tarikatlar için o derece çoğalmıştı ki, bunun idaresi oldukça zorlaşmış, tarikatlar devlet içinde devlet gibi hareket eder duruma gelmiş, vergi tahsili problemleri içinden çıkılmaz bir hâl almıştı. Tarikatların ilgası (kapatılışı) bölümünde görüleceği gibi, kendi akibetlerinin kendileri tarafından zaten hazırlanmış bulunduğu tarikatların bütün emlâki de artık kamulaştırılmıştır. (354)

---

354) R. E. Koçu Yeniçeriler S. 325-331

ÖZEL BAĞIŞLAR :

Tarikatların yaşayışı sadece vakıflara bağlı kalmamıştır. Özellikle Mevlevîlik, Kadirîlik, Nakşıbendîlik, Halvetîlik gibi zengin çevrelerin sempatisini toplamış bulunan tarikatlara varlıklı kişiler bol miktarda maddî yardımlarda bulunuyorlardı. Aşhanelerde kaynayan kazanlar, hâli vakti yerinde olan kimseler tarafından haftalarca, hatta aylarca önceden sıraya girmek suretiyle donatılır, tekke ve hankâhların iaşe yardımında bulunabilmek için zenginler âdeta yarış ederlerdi.

Ayrıca ramazanlarda toplanan sadaka ve zekâtlar da tarikat mensuplarının ihtiyaçlarını seneden seneye karşılayacak yekûna ulaşırdı. Bunlardan başka beklenmedik anda âni gelen bağış ve zuhuratlar da ayrıca bir yekün teşkil eder ve ayrı bir fonda toplanırdı.

Mevlevîlikte bu tür bağışlar özel bir deftere kaydedilirdi ki, elde mevcûd kayıtlara göre bunlardan bazıları şöyledir:

Nafizpaşa defteri dervişanındaki (355) kayıtlara göre Mevlevî şeyhlerinden Nasır Abdülbâki Dede'ye 1800 senesi Rebiülahır (gün belli değil) günü bin kuruş atiyye'i hümayûn gelmiş, tarikatçı adıyla meşhur Mehmet Dede ile Derviş İsmail Hammamî büyük dede yine 1800 yılında aynı tarihlerde huzur'u hümayûna kabul edilip her ikisine de 130'ar kuruş atiyye ihsan olunmuş bulunduğu yine aynı kaynakta mevcuddur. (356)

Özel bağışlar çoğunlukla tekkelere yapılmakla beraber bazen doğrudan doğruya şeyhlerin kendilerine ve yakınlarına da yapılabilirdi. Nitekim Amasya Mevlevî şeyhi Mehmet Efendiye dergâhın tamiri için 900 kuruş ihsanda bulunurken, evinin tamiri için padişaha bir arzuhal (dilekçe) veren Ermenek Mevlevî şeyhinin bu dileği yerine getirilerek evinin onarımı sağlanmıştır. Aynı şekilde padişah Selim III. Mevlevî dergâhını tamir ettirmiş, şeyh makamıyle hücrelerin oniki tanesini de çuha kumaşlarla döşeterek, ayrıca şeyhe nakdî ihsanların yanında bir de kürk hediye etmek suretiyle sempatisini izhar etmiştir. (357)

Sultan II. Mahmut, 1810 senesinde Galata Mevlevîhanesine bir ziyaretle bulunmuş ve şeyhe sof (yün) bir ferace (hırka) hediye etmiş, dervişlere de türlü ihsanlarda bulunmuştur. (358)

Öte yandan yine 1858 senesinde Padişah Abdülmecid, Kasımpaşa Mevlevîhanesi şeyhi Alirıza Dede'ye atiyye'i şahâne ihsan buyurmuş, (359)

---

355) Başvekâlet Devlet Arşivi Nafızpaşa Def. Dervişan 18. a
356) Başvekâlet Devlet Aynı defter No: 18. a
357) B. Bk. Arşivi Defter'i dervişan No: 22. a
358) B. Bk. Arşivi Defter'i dervişan No: 63. a
359) B. Bk. Arşivi Dahiliye iradeleri 29 - Şevval - 1274 No: 26481

yine arşiv kayıtlarına göre Padişah Abdülmecid, Beşiktaş şeyhi Nafiz Dede'ye 1500 kuruş maaş bağlatmıştır. (360)

Tarikat mensuplarına cazip görünmek ve onların desteğini sağlamak amacıyle gösterilen alâkalar bu kadar da değildir. Nitekim son zamanlarda, İttihatçılar zamanında bütün tarikat erbabından köprüden geçiş parası almamak suretiyle tarikatlara karşı sempatik görünmek eğilimi politikası güdülmüştür. (361)

DEVLET ERKÂNI TARAFINDAN TARİKATLARA YAPILAN YARDIMLAR

Yukarıda örneklerini gördüğümüz yardımlar, daha çok özel bağış niteliğini taşıyan sembolik mahiyetteki yardımlardır. Halbuki devlet erkânı (Padişahlar, vezirler, paşalar vb.)nın tarikat liderleriyle olan ilişkileri bu kadarla bitmemiş, onlara yakınlık göstermek suretiyle her devirde tarikat şeyhlerinin siyasî ve sosyal nüfuz ve fonksiyonlarından yararlanma cihetine gidilmiş olduğu görülmektedir.

Nitekim bu amaçla; tekke ve dergâhların onarımı, teşkilâtın genişletilmesi için yenilerinin yapımı, kısaca tarikatların yaşaması için alınacak uzun vadeli proje uygulamalarında daima devlet erkânı tarikat şeyhleriyle birlik ve beraberlik politikası gütmüşlerdir.

İşte bu amaçladır ki, özellikle XVI. yüzyıllardan itibaren tekke ve zâviyelerin beyler, paşalar, vezirler tarafından yaptırılması bir yarışma halini almıştır.

Bu görüşü doğrulayan binlerce eser görmek mümkünse de, bir fikir sahibi olabilmek için birkaç tanesine işaret edeceğiz:

Başbakanlık Devlet arşivindeki kayıtlara göre, Peçoy Mevlevîhânesi 1665'te Gazi Hasan Paşa tarafından, Kayseri Mevlevîhânesi 1675'te Bayram Paşa tarafından, Kilis Mevlevîhânesi de 1676 tarihlerinde Ali Ağa adında bir saray ağası tarafından, yine arşiv kayıtlarına göre Selânik Mevlevîhânesi Ahmet Paşa adında bir vezir tarafından yaptırılmışlardır. (362)

Böylece tekke ve dergâhlar ekseriyetle vezirler, beyler ve paşalar tarafından yapılırken, bu gibi yerlerin onarımları, tefriş (döşeme) ve tezyini (süslenmesi) de padişahlar tarafından irade buyrulan fermanlarla ayrıca yapılıyordu. İşte bu konudaki enteresan örneklerden birkaçı daha:

Tophane yangınında yanan Kulekapısı (Galata) Mevlevîhânesi Padişah Mustafa (III.)'nın emriyle (Yenişehirli Osman Efendi adında birisi bi-

---

360) B. Bk. Arşivi Dahiliye iradeleri 26 - Ramazan - 1274 No: 26593

361) A. Gölpınarlı Mevlâna'dan sonra Mevlevilik S. 258 - 259

362) Sırasıyle B. BK. Dev. Arşivi 1. Şevval - 1901, Bab'ı âsafi (numarası), Ali Emîrî Mehmed IV. 1086 No: 3359 ve 3 - Safer - 1170 Ali Emîrî tasnifi Osman III. No: 330

na emini tayin edilmek sûretiyle) yeniden yaptırılmış ve 1765'te tamamlanarak tekrar zikre açılmıştır. (363)

Burada bir noktaya işaret edelim ki, tarikatlar içerisinde devlet erkânını en yakından ilgilendiren ve bu ilgiyi en uzun sürdürmeyi başaran Mevlevîlik olmuştur. Özellikle XVII. yüzyıllardan itibaren Mevlevîlik âdeta resmî bir devlet kurumu haline gelmişti. Nitekim zaman zaman padişahlar, vezirler, beyler ve paşalar Mevlevîliğin sempatisini kazanmada yarış halindeydiler. Bu durum öyle bir hâl almıştı ki, öldürülmesini emrettiği adamın her hangi birinin şefaatiyle kurtarılmasına mâni olmak için namaza duran ve zalimliğiyle tanınmış bulunan Sadrazam Sôfi Mehmet Paşa (ölümü 1649) bile Yenikapı şeyhi Doğanî Ahmet Dede'ye mensuptu. (364)

Selim (III.) ve Mahmut (II.) de Mevlevîliğe karşı son derece bağlı oldukları, özellikle Halet Efendi gibi devletin tek adamı durumunda bulunan siyasetçilerin bile tarikatların mânevî potası içinde eridikleri, özellikle Mevlevîliğin siyasî alandaki formu içinde gerçek kişiliklerini unuttukları gözden kaçmaz.

Nitekim Padişah Mahmut II. ve devrin bir numaralı siyasetçisi bulunan Halet Efendi, Mevlevî tarikatının birer müridi haline gelmişlerdi. (365)

Aynı zamanda müzisyen ve şair ruhlu olan Selim III.'in Şeyh Galib'e hayran oluşu, Mevlevî çelebilerinden Mehmet Emin Çelebi'nin Nizam'ı Cedid'e karşı Konya'da tertiplenen isyana âdeta öncülük etmesine rağmen, bu tutum dahi Selim III.'in Mevlevîliğe karşı olan bağlılığını gevşetmemiş, hatta Selim III. devrinde Mevlevîlik münevver zümre arasında en yüksek mevkiyi almış, dergâhlar tamir edilmiş, vakıflar çoğaltılmıştı. (366)

Fakat bu arada tarikatlar (özellikle Mevlevîlik) için hiç de hoş olmayan bir durum kendini hissettirmeye başlamıştı.

Şöyleki: Devlet erkânının tarikatlarla bu derece yakından ilgilenmeleri, tekke, zaviye, hankâh vb. yerlerin devlet erkânı tarafından yapılması ve onarılması, özellikle şehzadeler, sultanlar, paşalar, vezirler ve başkaları tarafından türlü şekillerde yapılan vakıf ve özel bağışlarla tarikatların geniş ölçüde manevî güçlerine paralel olarak maddî güç de kazanmış olmaları, bu arada özellikle kendi içlerine kapalı muhtar birer kuruluş halinde devlet içinde devlet gibi hareket etme temayülleri, onların bu tutum-

---

363) Başb. Arş. Eski maliye defterleri tasnifi muvakkat No: 3160, 1178 - 1182 tarihli defter S. 618

364) Uzun müddet Mevlevihanede oturduğu için «Sôfi» lakabıyle tanınan bu zat hakkında Nâima: «Nice zulm'ü fesâdâtı enüp sôfîlik yüzünden görünüp halk'ın mâl'ü cânına ısrarda rahmetmeyüp salah'u takvâsı, dâm-ı tezvir-ü riya idi» der. Hadikat - al - Vüzerâ C. IV. S. 403 409 (aynı eserin ceride'i havadis matbaası baskısı S. 88 - 89)

365) Halet Efendi'den ileride söz edilecektir.

366) A. Gölpınarlı. Mevlâna'dan sonra Mevlevilik S. 248 - 249 vd.

larından endişe duyan devlet erkânının hoşnutsuzluklarını hissettiren tutumları tarikat şeyhlerini tedirgin etmeye başlamıştı.

Nitekim, önceleri tamamen tarikatların yararına terkedilmiş bulunan vakıflara, sonraları «Makam'ı meşihat» (şeyhü'l - İslâmlık makamı)ın müdâhale etmek istemesi, tarikat şeyhlerinin hoşnutsuzluklarını daha da arttırmış ve tarikatçılarla şeyhü'l - İslâmlık makamının arasını açmıştı. Hatta şeyhü'l - İslâmlık makamı Mevlevî çelebilerine açıktan açığa müdâhale etmek istiyordu.

Öte yandan tarikatlar, zaman zaman bazı şahsî çıkarlara da alet edilmek isteniyordu. Nitekim yukarıda da işaret edildiği gibi Osmanlı devletinin bu döneminde her istediğini aynı anda yaptırabilecek kadar siyasî bir güce sahip olan Halet Efendi adında bir adam görülür ki, hemen hemen bütün tarikatlara karşı sempatisi bulunan bu adam Mevlevîliğe daha da yakındır. Sebebi, bu devirde artık Mevlevîlik tamamen aristokratik çevrelerce tutulmaktadır.

Büyük Osmanlı devlet adamı ve tarihçisi Ahmet Cevdet Paşa, Halet Efendiden uzun uzun söz eder. Konumuzu ilgilendiren yanlarıyle bu hususta birkaç örnek görelim:

O devirlerde İstanbul sıkıntılı günler yaşamaktadır. Şöyle ki, bir yanda sık sık çıkan yangınlar yüzünden şehir yer yer bir kül yığını haline gelmekte, diğer yandan Arabistan'da Vahhabîler (ileride gelecek) Yemen'de Zeydîler, Anadolu'da birtakım iç karışıklıklar devleti uğraştırıp durmadadır.

İşte bu arada adından sık sık söz edilen birisi ortaya çıkar ki, bu şahıs Kırımlı Kadı Hüseyin'in oğlu olan ve gençliğinde Reisü'l - Küttâp mühürdârlığının yamaklığında ve bazı kitâbet işlerinde bulunmuş, bir ara da Paris'e Osmanlı Devleti Sefiri olarak gitmiş olan Divan-ı hümâyûn beylikçisi ve daha sonra da Rikâb'i hümâyûn reisi olup bir yıl kadar da Kütahya'da sürgün hayatı geçirerek en sonunda «Tevkıy'î-i Divân'ı hümâyûn» mevkiini ele geçirmeğe muvaffak olan «Halet Efendi»dir. (367)

Halet Efendi, devletin bu buhranlı devrinde bir yandan Mevlevîlik sempatizanı olarak, bir yandan yeniçeri ocağının da desteğini sağlayarak padişahın üzerindeki nüfûzunu arttırmış, zekâsıyle padişahın politikasını idare edebilmek için şahsî düşmanlarını temizlemeğe karar vermiştir. Hatta ilk iş olarak dâima çekindiği Tepedelenli Ali Paşa'yı idâm ettirmesi (1822) belki de biraz gecikecek olan Mora isyanını birden alevlendirmiş, yer yer isyanlar başlamıştır. (368)

Bütün bu olayların müsebbibi bulunduğundan dolayı şaşkın bir hâle düşen Hâlet Efendi, İstanbul'da Rum patriğini Fener kilisesinin kapısı önün-

---

367) A. Cevdet Paşa Tarih'i Cevdet C. XI. S. 40 - 41
368) A. Cevdet Paşa Aynı eser S. 42 C. XI

de astırıyor. Boğaz'da bulunan bütün Rum yalılarını kurşunla delik deşik ettiriyor, suçu varmış, yokmuş hiç bakmadan zengin Rumları öldürtüyor, Kayseri, Edremit, Tarabya metropolleriyle Edirne'de oturmakta olan eski Rum patriğini de aynı akibete uğratıyor.

Gençleri ve külhanbeylerini de uyanık olmaları için devamlı kışkırtıyor, bunlar savaş talimi yapmak için devamlı keçelere pala sallıyor, sokaklarda gösteri yapıyorlardı. (369)

Bizi ilgilendirir yanıyle bunlardan daha enteresan olan bu şaşkınlıkları değerlendirerek Halet Efendi'nin şahsî düşmanlarını ortadan kaldırabilmek için tasarlayıp durduğu imha plânlarını uygulayışı ve bunun için de tarikatlardan yararlanışı idi.

Gerçekten Halet Efendi, hareketlerinin Mevlevîler ve diğer tarikat mensupları tarafından da tasvip edildiğini ileri sürerek devamlı panik meydana getiriyor ve suçlu suçsuz demeden gözüne kestirdiği kimseleri rahatça ortadan kaldırıyordu. (370)

Sultan Mahmut (II.)'un yeniçerileri imha plânına da karşı çıkan Hâlet Efendi, bu hareketiyle birdenbire gözden düşmüş ve Bursa'ya sürülmesi için ferman çıkmıştı ki, ricası üzerine Konya'ya sürülmüştür. (371) Fakat idâm fermanı kendisinden bir gün önce Konya'ya vardığından, efendi çelebi dâiresinde otururken fermanı getiren Ârif Ağa içeri girmiş, kılıç kaytaniyle Hâlet Efendiyi boğarak kellesini kesmiş (1823) gövdesi Mevlâna türbesinin ön tarafındaki avluya gömülmüş, başı da Kulekapısı Mevlevîhanesine kendisi için evvelce hazırlattığı mezara gömülmüş ve Hâlet Efendi dramı da böylece bitmiştir. (372)

Hâlet Efendinin bir tarikatçı olarak oynadığı birtakım siyasî oyunlar da vardır. Nitekim Defter'î dervişanda onunla ilgili bulunan bir vesikadan anlaşıldığına göre:

Hâlet Efendi'nin oturduğu konaktaki kapısı önünde tennûreli iki Mevlevî dervişi *daima niyazda durur, erenlerin hizmetini görürlermiş*. Hatta bu yüzden bir gün Hâlet Efendiyi öven ve konağında bile Mevlevîlere hizmet gördürmekte diyen birisine Yenikapı Mevlevîhânesi şeyhi Ali Nutkıy dede, *«icâzetnâme alamaz olsaydı» dervişleri evliya kapısından vazgeçirip ağniya*

---

369) A. Cevdet Paşa Aynı eser S. 42-43 C. XI

370) A. Cevdet Paşa Tarih'i Cevdet C. XI. S. 40-41

371) Çünkü Mevlevilerin merkezi olan Konya'yı kendisi için daha emniyetli buluyordu.

372) A. Gölpınarlı. Mevlâna'dan sonra Mevlevîlik S. 251-254

Not: *Bir gün Halet efendinin aklına bir şey gelir* «Şimdi okçular başındaki berberin başı kesilsün, saire havf'ü dehşet gelür ve erâcifin-tedhişçilik- arkası kesilür» Mecliste bulunanlardan biri, aman efendim o benim berberimdir bağışlayın der! Halet efendi hiç istifini bozmadan emrini değiştiriverir: «O'na mahsus değil-a öte taraftaki berberin boynu vurulsun » Tarih'i Cev. C. XI. S. 40-41

(zenginler) kapısına alıştırdı. Yâr-ü ağyâr (sevilenler - sevenler) içinde sikkeli, tennûreli Mevlevîye hizmet ettirmekten utanmıyor,» demiştir. (373)

Esasen Mevlevîler de buna rağmen bu adamı tutuyor ve siyasî gücünden yararlanmak istiyorlardı. Hatta çelebisinden muhib'ine kadar bütün Mevlevîler bu devlet kethüdâsını âdeta bir tarikat kethüdâsı olarak görüyorlardı ki, bunun sebebi de yok değildi. Çünkü Hâlet Efendi hazine'i hümâyûndan bir hayli maddî yardım temin ediyordu.

TARİKAT MENSUPLARININ KILIK KIYAFETLERİ ve BUNUN SOSYAL ANLAMI

Her tarikat kendine özgü (mahsus) bir kıyafete sahipti. Böyle olunca ilk bakışta tarikatların iktisâdî problemlerle de ilişkileri akla gelmektedir. Nitekim bir tarikat mensubu öyle öteki vatandaşlar gibi rastgele bir kumaş, ya da rastgele bir pabuç alıp giyemeyecektir. O, ancak mensup bulunduğu tarikatın kabul ettiği kılık kıyafete uymak zorundadır.

Bu farklılıklar esasen tarikatların inanç sistemleriyle ilgilidir.

Şu kadar ki, kılık kıyafet hususunda daha ciddî olan tarikat Mevlevîliktir. Öteki tarikatlarda mutlak değişmez olarak kabul edilmiş zorunlu bir kıyafet görülmemektedir. Onlardaki ayrılıklar kılık kıyafetten çok, zikir usullerindedir. (374)

Mevlevîlikteki kılık kıyafet şekilleri:

Elbisenin şekli: Elifî denen, ağı pantolon ağından biraz geniş şalvar, yakası bir parmak eninde ve sol taraftan iliklenen, bele yahut belden biraz aşağıya kadar inen dar kollu ince bir gömlek, gömleğin üstünde kolsuz, yakasız, omuzlara gelen yerlerinde omuz başlarını örtecek şekilde ve gittikçe ensizleşen, bele kadar inen önü açık yelek, hepsinin üstünde de yakasız ve enseden göğüse kadar inen ve yanlarda (çoğunlukla on iki imama işaret olarak) on iki tane, özellikle Mevlevîlerde kutsal sayılan onsekiz makina dikişi bulunan ve hırkanın yakasındaki makina dikişleri arasında bulunan şu şekli alırdı. (375)

Bu, daha çok dışarısı için kullanılan kıyafetlerdir. Aşağı yukarı bütün tarikatlar ufak farklarla aynı kıyafeti benimsemişlerdir.

Başta ise «Sikke» denen bir fes bulunurdu. Şu kadar ki, şeyhler merasim sırasında farklı sikkeler giyerlerdi. Hatta merasim esnasında bir mü-

---

373) A. Gölpınarlı. Aynı eser S. 252 - 255

374) A. Gölpınarlı. Mevlâna'dan sonra Mevlevilik S. 426 - 430

375) A. Gölpınarlı. Aynı eser S. 429

rid şeyhin sikkesini taşır, işaret verilince hangi sikke giyilecekse onu takdim ederdi. (376)

Mevlevîlikte gerek iç gerek dış elbisesi olsun hiç birisinde düğme yoktu. Genellikle düğme yerine aynı kumaştan yapılmış kulplar birbirlerine bağlanmak suretiyle kapatılırdı.

Arakıye : Başa giyilen ve dövme yünden yapılmış beyaz renkli, sikke kadar uzun olmayan bir serpuş(fes)tur. Çoğu zaman şeyh tarafından kadınlara ve çocuklara hediye edilir. Üst kısmı yukarıya doğru sivri ve dar, yassı vaziyette olup, önden arkaya doğru sert ve yüksek bir çizgi teşkil eden şekillerine «Arapça alfabe»nin ilk harfine benzediği için «Elif'i arakiye» denirdi. (377)

Sikke : İç içe geçmiş iki kat ve koyu kahverenginde olup, Mevlevîlerde «Külâh'ı Mevlevî» de denirdi. Rengi bazen bal rengi veya beyaz da olurdu. Ortalama 45 - 50 cm. uzunluğunda dövme yünden yapılmış bir külâhtı.

Bazen kenarlarından itibaren üste doğru basık ve tepesi keskin olanları yapılırdı ki, bunlara kılıç anlamına gelen «Külâh'ı seyfî» (kılıca benzer külâh) denirdi. (378)

Destâr : Sarık anlamında bazen giyilen külâh olup, çok çeşitleri yapılırdı. Mevlevîlerde geniş bir tülbendin kenarlarında hiç bir kıvrık olmamak şartıyle soldan sağa bükülerek yukarıya meyilli bir şekilde büklümler halinde sarılan gösterişli bir biçimi olan sarıktır. Osmanlılar zamanında genellikle padişahlar ve büyük devlet erkânında kullanılması âdet haline gelmiş ve «örfî sarık» denen bir sarık vardı ki, bunun Mevlevîliğe karşı sempati duyan devlet erkânı tarafından kullanılmasıyle moda haline geldiği sanılır. (379)

Bir de sikkeli düvâzde denilen sarık şekli vardı ki, bu on iki dilimli kalenderî tacına benzerdi. Düvâzde Farsça on iki anlamına geldiğinden bütün tarikatlarca kabul edilen on iki imamı temsil ederdi.

Bu tip tacın dışında önceleri dikiş yoktu. Dikişler daha sonraları Bektâşîler tarafından ilâve edilmiştir ki, halk arasında bu tip giyinenlere kalendermeşreb, kalenderî tavırlı, kalender kimsedir gibi sözlerle tanımlamak âdet halini almıştır. (380)

İstiva : Tarikatta hilâfet makamının sembolü olup, sikke'nin üstüne önden arkaya doğru çekilen iki parmak genişliğinde dar ve yeşil renkli bir

---

376) A. Gölpınarlı. Aynı eser S. 428
377) A. Gölpınarlı Mevlâna'dan sonra Mevlevilik S. 426 - 427
378) A. Gölpınarlı. Aynı eser S. 427
379) A. Gölpınarlı. Aynı eser S. 427 - 428
380) A. Gölpınarlı. Aynı eser S. 428 - 429

çuhadır. Sikkesi'nin üstüne istivâ çekmiş olan şeyh, üst dereceye yükselmiş olarak kabul edilirdi.

Daha çok Kalenderî ve Haydarîlerle eski Bektâşîlerde bulunan bir nevi fistan denebilecek kolsuz, yakasız, göğüse kadar önü açık ve bele kadar olan kısmı dar olup, belden aşağıya doğru gittikçe genişleyen bir elbisedir. Etekleri üst kısmıyle kıyaslanamayacak kadar geniş, altı parçadan meydana gelirdi. Renkli olabileceği gibi çoğu kere beyaz da olabilirdi.

Mevlevîlerde ise semâzen sema esnasında bunu giyer, hafif bir dönüşle açılan etek, bundan sonra ise semazen'in dengeyi temin ederek rahatça dönüşünü idare ve temin eder. Semazen artık kendini onun dönüşüne uydurur!

Tennûre : Arap alfabesindeki lâm - elif ( ) harfinin ters çevrilmiş şekline benzerdi. Bunu giyen kişi harfin ortasına çekilmiş «elif» gibi görünürdü. Bu suretle ters lâ «bir» yani ( ) «illâ» şeklini alırdı ki, bu «Allah'tan başka yoktur tapacak anlamına gelen «Lâilâhe illal'lah» cümlesindeki lâ ve illâ'ya işaret sayılırdı. (381)

Bütün bu özellikleri ana hatlarıyle gördükten sonra diyebiliriz ki, bütün bunlar tarikatların birer sosyal değer olduklarını göstermektedir.

Şimdi tarikatları bir de doğrudan doğruya fonksiyonları yönünden ele alalım.

TARİKATLARIN SİYASÎ, SOSYAL ve EKONOMİK YÖNDEN FONKSİYONLARINA GENEL BAKIŞ

Siyasî fonksiyonlar :

Devlet erkânının tarikatlarla ilgi kurmaları:

Tarikatların toplum üzerindeki sosyal fonksiyonları çeşitli açılardan düşünülebilir, nitekim olmuştur da. Fakat bunların en önemlisi ve ilk akla geleni, elbette ki toplumun yönetici kadrosunun tarikatlarla olan ilişkileridir. Zaten bir toplum onu yönetenin kişiliğinde temsil edilmiştir uzun yüzyıllar. Nitekim demokratik bir toplum yönetimi dönemine geçilmeden önce Türk toplumu da, mutlakıyet rejimiyle idare edildiği devirlerde tek hükûmdârın (Padişah) şahsında temsil yeteneğini buluyordu.

Buna göre hükümdâr yani Osmanlı padişahının şahsî tutumu toplumun tutumu demekti. Şu kadar ki, Osmanlılarda bütün imparatorluk bo-

381) A. Gölpınarlı. Mevlâna'dan sonra Mevlevilik S. 387 - 430

yunca dâima ruhunu dinî inançlardan alan içedönük bir politika hâkim olmuştur. Esasen şeriat ahkâmı(emirleri)na dayalı bir devlet düzeninde başka türlüsü de düşünülemezdi. Çünkü bu tür devlette mülk bölünmez bir bütündür ve her şey Allah'ındır. Hükümdar ve onun tebeası ise o ilâhî mülkün geçici bekçileridirler, hepsi O'nundur, her şey O'nun için olacaktır.

İşte devlet yönetimine hâkim olan bu inancın yanısıra bir de Osmanlı padişahlarında hilâfetin (hükümdarlık makamı) el değiştirmesi de yukarıdaki anlayışa uygun olurdu ki, devletin yönetimine sahip çıkacak kişi, her şeyden önce büyük bir mânevî sorumluluk altında bulunacağını peşinen düşünerek hareket etmek zorunda idi. Bunun için de daima din ve tarikat ulularının dua ve mânevî desteğine muhtaç olduklarına inanırlardı. Nitekim bu düşünceyi Osmanlılardan önceki Türk hükümdarlarında da görüyoruz.

Şimdi bunlardan bazılarını görelim. Bir Türk hükümdârı olarak;

TİMURLENG ve ŞEYH AHMED YESEVÎ

Türk milletinin tarihinde olduğu kadar, cihan tarihinde de müstesna bir yeri bulunan büyük cihangir Timurleng'in gıyabî ilgisi bulunan ve «Yeseviyye» tarikatının da kurucusu olan şeyh Ahmet Yesevî'ye karşı olan bağlılığından yukarıda bir nebzecik (Yeseviyye tarikatından söz ederken) bahsetmiştik. (382) Bir noktaya daha işaret edelim, hocaların ve şeyhlerin halk üzerindeki mânevî nüfuzlarından istifade etmek maksadıyle bütün siyasî hayatı boyunca İslâmî bir politika takib eden ve eski Cengiz yasalarını kaldırarak İslâmî ideolojiye uygun düşen yeni bir teşkilât kuran İmparator Timurleng (H. 799, M. 1396 - 97) bütün tebeasını şeriat ahkâmınca emr'i bil - ma'ruf ve nehy'i ani'l - münkerle amel ettirdiğini ve zamanında, ehli İslâm ve imanın revnâk'ı tam bulduğunu «Şahrûh sultan» Çin imparatoruna gönderdiği bir mektubunda kaydetmiştir. (383)

Diğer taraftan Cevahirü'l - ebrâr min emvâci'l - Bihâr (S. 103 - 105) adlı eserdeki rivayetlere göre Timurleng'in hoca Ahmet Yesevî'ye çok itikad ettiğinden uzun uzadıya söz edildikten sonra devamla şöyle denilmektedir: Osmanlı hükümdârı I. Sultan Bayezit (Yıldırım) ile harb için Anadolu'ya yürüdüğü zaman Timurleng, hoca'nın makamatından tefe'ül etmişti. (384)

Bu kayda göre Timurleng'in ifadesi aynen şöyledir: «Rum dîaru'l -

---

382) Aradan asırlık bir zaman geçmiş olmasına rağmen Timurleng, Ahmed Yesevi'nin mânevî nüfuzundan istifade etmek istiyorduk. Bk. Yesevi'ye tarikatı bölümü S. 57-63

383) Millî tetebbu'lar mec. No: 5, S. 356 - 357

384) Cevâhir'ül - Ebrâr min emvâci'l - Bihâr S. 103 - 1-05'den Prof. Köprülü Türk Edebiyatında ilk mutasavvıflar S. 32 - 33)

mülküne (diyarına) teveccüh ettiğim zaman hazreti şeyh Yesevî makamatından tefe'ül ettim. Bu beşâret(müjde)i buldum ki, her ne zaman müşkilâta uğrarsanız bu rubai'yi okuyunuz:

Yeldâ giceni şem'i şebistan itkân
Bir lâhzada âlemi gülistân itkân
Bes müşkil işim düşüpdür âsân itkân
Ey barçanı müşkilini âsân itkân (385)

Timur der ki, ben bu rubai'yi ezberledim. Kayseri Rum askeriyle karşılaştığımda bunu yetmiş defa okudum, zafer hasıl oldu. (386)

Daha sonraki Osmanlılara karşı olan tutumuyle, özellikle Yıldırım Bayezıt'la yaptığı savaş sonunda Anadolu'da Osmanlı hâkimiyetine son verme derecesine kadar işi götüren Timur, kendi ırk ve dindaşı olan Anadolu Türklerine reva gördüğü bu insafsız muâmele yanında, yukarıda işaret edilen mistik tutumuyla da hâlâ birtakım çevrelerin merakını çekmekte devam etmektedir!..

Not : Tarihî hayatı hakkındaki rivayetler birbirlerine uymamakla beraber Şeyh Ahmed Yesevî, Türkistan'da Sayram kasabasında doğmuş (Cevâhirü'l - Ebrâr min Emvâci'l - Bihâr S. 40) ve ananevî rivâyetlere göre yüzyirmi yaşından sonra H. 562 (M. 1166 - 67)'de vefat etmiştir ki, Cihangir Timurleng, Ahmed Yasevî adına yaptırdığı ve S. 62/1'de —umumî şeklini— gösterdiğimiz Cami, türbe ve külliye'nin yapılış tarihi ise —tarihçiler arasında ihtilâf bulunmakla beraber— Şerefüddin Yezdî'nin «Zafernâme-i Timur» adlı eserindeki rivâyete göre H. 799 (M. 1396 - 97)'dir ki, takriben arada iki, ikibuçuk asırlık bir zaman vardır. Buna rağmen Timurleng, Ahmed Yesevî'nin mânevî nüfuzundan faydalanmayı bilmiş, Cengiz yasalarını kaldırarak bunlar yerine mânevî havası olan yeni bir teşkilât kurmuştur. (Fazla bilgi için Bk. Prof. Köprülü, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, S. 49 - 71)

OSMAN GAZİ, MEVLEVÎLİK ve MEVLÂNA

Gelip geçen bütün medeniyetlerin izlerini gölgeleyerek, insanlık tarihinin bu döneminde Anadolu'ya Türk'ün gerçek imzasını koymaya muvaffak olan ve kurduğu imparatorluğa da kendi adını veren büyük Türk kumandan ve devlet adamı Sultan Osman I. Anadolu halkının muhayyilesindeki Selçuklu sembolünü unutturarak onun yerine hafızalara «Osmanlı» deyimini nakşetmeyi başarmıştı.

---

385) Vakıât'ı Timur Taşkent 1308 (Köprülü T. Ed. İlk Mut. S. 33)

386) Timur'un bu ifadesinin aslı Hucendli Kadı Mahdum Nebi Can Hâtif tarafından Türkçeye tercüme edilen Vâkı'at-ı Timur. Taşkent 1308 adlı eserdedir. (Köprülü Türk Ed., ilk mutasavvıflar S. 33 dip not)

Sultan Osman I.'ın bu büyük işi nasıl başardığını anlamak onun ruh hayatını bilmeden mümkün değildir. İşte o, kendisi gibi cihan tarihinin unutulmaz simalarından ve Mevlevî tarikatının lideri de bulunan «Mevlâna»nın önünde derin bir huşû ve ta'zimle eğiliyor.

Şöyle ki: Rivâyetlere göre Mevlâna, Konya'daki Selçuklu Sultanı Rukneddin Kılıçarslan'ın, Bâbây'ı Merendî adlı birisini kendisine baba edinmesine gücenmiş ve sarayı terk edip dışarı çıkmıştı. Bu sıralarda saraya gelmekte olan Osman I. Mevlâna'yı görünce niyaza durmuştu. İşte onun bu hareketinden hoşlanan Mevlâna Osman'ın belindeki kılıcı çözüp tekrar bağlamış, bu kılıcı Selçuklulardan aldık, sonra senin soyuna verdik, demişti. (387)

Efsâneleşmiş rivâyetler bir yana, bilinen bir şey varsa o da, Osmanlı İmparatorluğunun temelinde böyle mânevî bir mayanın bulunuşudur.

Esasen Osmanlı devletini gerek Selçuklulardan, gerekse onlardan sonraki diğer Anadolu beyliklerinden ayıran temel nitelik, ne Selçuklu devletinin mirasçısı olması, ne de Anadolu beyliklerini birleştirmedeki maharetleriyle açıklanabilir. Bu devlet sâdece İslâm devletinin bir devamı da değildir. Çünkü devletin temelinde şeriat'ın imamları kadar tarikat'ın uluları da vardır. (388)

İşte Sultan Osman I. Devletin temelinde potansiyel olarak var olan bu iki büyük gücü devlet reisliğine elverişli bulunan mümtaz şahsiyetinde birleştirmesini bilen bir adamdır.

Biz bu büyük Türk ve Devlet adamı'nın kronolojik bir hayat eleştirisini yapmıyoruz. Şu kadar ki, gerçekleştirdiği büyük başarının tahakkuku için kuvvet aldığı kaynaklara ışık tutacak bir iki olaya da değinmeden geçemeyeceğiz:

Osman I. (Osman Bey) gençliğinde Eskişehir'e yakın İt-Burnu denilen bir köyde oturan bir şeyhi sık sık ziyaret edermiş. Edebâli ismiyle meşhur olan bu şeyh; ilmî, irfanı ve kerametleriyle ün yapmıştı. Ziyaretlerinden birisinde Osman Bey Şeyh'in kızı Mal Hatun'u görmüş, beğenmiş ve babasından Allah'ın emri üzere istemişti. Kızı aynı zamanda aralarında Eskişehir hakimi de bulunan başkaları da istemektedir. Bu vaziyet karşısında müşkil durumda bulunan şeyh Edebâlî, o günlerde bir rü'ya görür. Türlü şekillerde rivayet edilen rü'ya hadisesinden sonra şeyh kızını Osman Beye nikâhlar. Bazı kaynaklara göre ise rü'yayı gören Osman Beydir. Hatta Osman Beyin babası Ertuğrul Beye de izafe edilen rü'yanın aslı kısaca şöyledir: (389)

---

387) Mevlevilik etrafında uydurulmuş birçok efsaneler vardırki bu da onlardan bir tanesidir denmektedir. (A. Gölp. Mevlâna Celâleddin ikinci basım S. 241) Ayrıca Osman Gazi'ye kılıcı kuşatanın Ahi Evran olduğu şeklindeki rivayet de halk dilinde meşhurdur.

388) Tanyol Cahit Prof. Kuruluş ve fetih destanı S. 9 - 11

389) İsl. Ansk. C. 1. S. 431 - 443

Osman Bey rü'yasında şeyh Edebâli'nin gövdesinden bir ağaç zuhur ederek dal - budak saldığını ve bağlar, dereler içinde genişleyen bu ağacın taa Kostantaniyye cihetine de yayıldığını görür.

Bu konudaki bir başka rivayete göre Şeyh Edebâli'nin göğsünden bir nur çıkarak kendisine gelmekte, müteâkiben Osman Beyin de gövdesinden evvelâ hilâl, sonra Bedir halinde ay gibi çıkmaktadır... (390)

Edebâli, Osman Beyin bu rü'yasını duyunca onu müjdeler ve: — Kızım Mal Hatun sana helâl olsun, sizden kemâl sahibi bir evlât doğacak — der. Nikâhı şeyhin müridlerinden derviş Turgut akteder. Bilâhare bu izdivaçtan Orhan Bey dünyaya gelmiştir. (391)

Bir hükümdar için aranan bütün vasıfların yanında engin bir ruh olgunluğuna da sahip bulunan Osman Bey, tarikat liderlerine olduğu kadar şeriata da bağlı idi. Nitekim rivayet edildiğine göre bir gece kayınpederi Şeyh Edebâli'nin evinde misafir bulunduğu sırada, odanın bir duvarında bir adet Kur'an-ı Kerim'in bulunduğunu görür. Ona karşı saygısızlık yaparım endişesiyle bacaklarını uzatıp yatmadan sabaha çıkar!

Osman Bey kurduğu devletin hızla büyümesini ve genişlemesini istiyordu ki, devleti için mutlaka lüzumlu gördüğü ve mutlaka fethedilmesi gerektiğini devamlı tekrarladığı Bursa'nın fethi haberini ölüm yatağında almıştı. (392)

Şeyhinin işareti üzerine zaten oğlu Orhan'a güveniyordu ve endişesi yoktu. Orhan Beyi ölümünden önce yanına çağırarak bazı öğütler vermek istemişti. Esasen Orhan Bey de tam o sıralarda Bursa'nın fethi müjdesini vermek üzere babasını ziyarete gelmişti. Orhan Bey gibi değerli bir halef bırakan büyük hükümdar oğluna şu nasihatlarda bulundu: (393)

Oğlum, ben ölüyorum fakat müteessir değilim, çünkü senin gibi bir halef bırakıyorum. Âdil ol, merhametli ol, iyi adam ol. Bütün reâyayı eşit olarak himaye et; ancak bu suretle Allah'ın lütfuna nâil olursun. Bilmediklerini ulemâya danış, onların hayır dualarını al! Beni Bursa'da Gümüşlü kubbeye (Gümüşlü künbet) defnet. (394)

---

390) Aynı eser C. 9. S. 434 - 435

391) Aynı eser C. 9. S. 434, 441, 442

392) İsl. Ansk. C. 9. S. 442

393) Yukarıda da işaret edildiği gibi şeyh Edebâli Kızı Mal Hatun'u Osman beye nikâhladığı zaman hayırlı bir evlâdları doğacağına kerametiyle işaret etmişti.

394) Osmanbeyin vasiyeti aynen yerine getirilmiş, techiz ve tekfini, Çandarlı Kara Halil ve İmamı Yahşi fakih tarafından yapılmış, evvelâ Söğüt'te muvakkaten defnedildikten sonra (1326), vasiyeti gereğince bilâhare Bursa'daki Gümüşlü Künbet'teki yerine konulmuştur. Vefatında 69 yaşında olduğu ve 27 sene hüküm sürdüğü kabul edilir. (İsl. Ansk. C. 9. S. 442 - 443)

Yıldırım Bayezit, Niğbolu zaferini kazandıktan sonra bir şükür nişanesi olarak Bursa'da büyük bir cami yaptırmak ister. Nihayet 798 tarihinde caminin inşasına başlanır. (395)

Rivayetlere göre Yıldırım Bayezit Han, devrinin âlim ve şeyhlerinden olan ve «Emir Sultan» adıyle tanınan Şeyh Şemseddin Muhammed Buharî ile (K.S.) birlikte caminin yapılışı sırasında inşaatı kontrol ederler. Hükümdar Yıldırım, Şeyh Emir Sultan'a «Camiyi nasıl buldunuz, beğendiniz mi?» diye sorar. Şeyh, evet güzel olmuş, ama bir noksanı var. Yıldırım:

— Emir buyurunuz tamamlansın, der.

Şeyh devamla:

— Caminin dört tarafına birer tane de meyhane yapılsa daha iyi olur! der. Yıldırım, bu beklenmedik söze ne cevap vereceğini bilemez, bir an duraklar, kendini toparlar ve:

— Efendi hazretleri der, ne buyuruyorsunuz, nasıl olur caminin yanında meyhane? Burası Allah'ın evi değil midür?

Şeyh Emir Sultan, «evet» der, «asıl beytullah mü'minin kalbidir padişahım». Niçin kalb'i şerifinizi menâhi ve melâhi ile (haram kılınan şeylerle) âlûde edersiz? (396)

Derin bir saygı duyduğu şeyhin bu ihtarı karşısında mahcup olan Yıldırım, bilcümle muharramata (haram kılınan şeyler) tevbe eder ve bir daha hiç birini kullanmaz. (397)

Bundan sonra derin bir saygı ile bağlandığı, hatta kızı Hundî Hatun'u da kendisine nikâhlamak suretiyle tam anlamıyla şeyhe bağlanan Yıldırım'ın hayatında önemli bir devir başlamıştır.

Evliya Çelebi, Şakayık'ı Numaniyye ve daha birçok menakıpçıların Emir Sultan'dan söz ettiklerini görürüz. Şakayık'ı Numaniyye'nin rivayetine göre Emir Sultan'dan söz edilirken şu ifadelere rastlanır: «Kendüleri Nurbahşîdir. Babaları Seyyid Ali Buharî hazretleri hoca İshak Hattanî'den, ol dahi Seyyit Ali Hemedânîden mücâzdır. (398)

Kamûsu'l - Â'lâm'a göre ise Emir Sultan, Halvetî tarikatının ulularındandır. Yıldırım Bayezit üzerinde çok derin bir etki bırakmıştır. Bunun neticesi olarak padişah, kızı Hundî Hatunu ona nikâhlamak suretiyle kendisine damat yapmıştır. (399)

---

395) İ. H. Danişmend Os. Ta. Kronolojisi C. 3. S. 137 vd.

396) Bu rivayet çeşitli şekillerde ağızdan ağıza dolaşarak günümüze kadar gelmiş olmakla beraber, kaynaklardaki ifadeler birbirlerinden ayrılmaktadırlar da.

397) İsl. Ansk. C. 4. 261 - 263

398) Şakayık'ı Numaniye (Mecid ef. ter.) S. 76

399) Ş. Sami Kamûsu'l - Â'lâm C. II. S. 104

Bu hadise bir de şöyle nakledilmektedir: «Maksat'ı resi olan Buhara'dan iktisab'ı keramet eyledikten sonra diyar'ı Rum'a hicretle Yıldırım Sultan Bayezit Han Hazretlerine intisab ederek padişah müşarun-ileyh (adı geçen) hakkında pek çok hürmet ve riayet etmiş ve hatta kerimesini de kendisine vererek damat etmişti. (400)

Sicilli Osmanîde de «Yıldırım Sultan Bayezit Han Hazretleri kendisine evlâd gibi muhabbet edip, kerimesini dahi tezviç etmiştir» denmektedir. (401)

Evliya Çelebi'den bir rivayete göre ise, Emir Sultan Yavuz Sultan Selim'e de Mısır Fethini müjdelemiştir. Bu kıssa şöyle hikâye edilmektedir: S. Selim'i evvel (Yavuz) Bursa Yenişehirinden geçerken ecdâdı'nın kabirlerini ziyaret eder. Andan Hazreti Emir'in (Emir Sultan) âsitâne'i saadetine gelüp ruhaniyetinden istimdât ederken merkad'ı cenâb'ı emir (Emir Sultan'ın mezarı)den Ya Selim! «uhdulû Mısa inşaallah'ü âminîn» sadâyı mübarekini işitir! İstima eden diğer huzzar (hazır bulunup işiten ötekiler) «Müjde padişahım sana Mısır Fethi tebşir olundu» derler. Kemalpaşazâde Ahmet Efendi bu niyetle «El - fatiha» der. Filhakika Sultan Selim, Mısır'a giderek Mısır'ı fethedüp, emin ve selim olarak şehre dahil olur. İşte hazret bu mertebede ulu bir sultandur. (402)

SULTAN II. MURAT ve HACIBAYRAM VELÎ

Türk toplumunun siyasî ve sosyal kaderinde oynanan en önemli dramlardan birine gelmiş bulunuyoruz. Hatta bu durum sadece Türk toplumu açısından değil, bütün cihan tarihi yönünden de büyük bir önem taşımaktadır.

Bilindiği gibi cihan tarihinde yeni bir dönemin başlatıcısı olacak büyük Türk Hakanı Mehmet II. (Fatih)'in şehzâdelik eğitim ve öğretiminde ve istikbâl (gelecek) için yetiştirilmesinde gerekli formüllerin, aynı zamanda büyük bir tarikat lideri olan şeyh «Hācı Bayram Veli» tarafından hazırlandığını görüyoruz.

Bu bakımdan araştırma'nın bu bölümünde beş asırdan beri bütün zihinlerde canlılık ve sıcaklığını muhafaza edegelen bir sorunun cevabını da bulmağa çalışacağız.

Adı geçen soru şudur: Acaba Osmanlı Padişahı Sultan Murat II. neden *on iki yaşındaki (bazı kaynaklara göre bu on dört olarak geçer)* bir çocuğa devletin bütün umûru(işleri)nu bırakıp kenara çekildi? Yoksa Sul-

---

400) Şakayık'ı Numaniye (Mecdi ef. ter.) S. 76

401) Kunter Halim Baki Emir Sultan Vakıfları ve Fatih'in Emir Sultan vakfı V. D. C. IV. S. 39

402) Evliya Çelebi Seyahatname C. II. S. 49 vd.

tan Murat II. korkak, cesaretsiz, vatanını sevmeyen veya hükümdârlık yapabilecek kabiliyette bulunmayan, veyahutta zevk'ü sefaya düşkün bir adam mıydı?.. Değil idiyse bilmiyor mu idi ki, devletin en kritik bir zamanında on iki yaşındaki bir çocuğa (403) bütün yükü bırakıp Manisa'ya çekiliyor!..

Haklı olarak Türk toplumunun siyasî ve sosyal tarihini bilen her kişi 500 seneden beri devamlı olarak bu soruyu soragelmiş, öte yandan Murat II. gibi mümtaz bir devlet adamına yukarıdaki olumsuz sıfatlardan hiç birisi de yakıştırılamadığı için, zihinlerde bu esrarengiz durum bir türlü giderilememiştir.

Çünkü Murat II. en azından Osmanlı İmparatorluğu'nun Trakya ve Avrupa'ya sıçrayıp yayılmasında en büyük hizmet payı bulunan bir hükümdârdı! (404) Bu durumu bilen hiç kimse O'nun, gönlünü vatanına tam anlamıyle bağlamış, vatanı için daha iyi yarınların özlemini çeken bir padişah olduğundan şüphe edemezdi de.

Ama bütün bunlara rağmen o, yine de suçlu idi. Çünkü bir millet ve devletin mukadderatı söz konusu idi. O günkü şartlar altında on iki yaşındaki bir çocuğa devlet terk edilemezdi!

Peki ama akla ne gibi bir ihtimâl gelebilirdi? Mümtaz bir devlet adamı olan Murat II. neden bu işi böyle yaptı? Hatta O, İslâmın peygamberi Hz. Muhammed (S.A.)'in **«Kostantiniyye bir gün mutlaka fetholunacaktır, O'nun kumandanı ne güzel kumandandır, O'nun askeri ne güzel askerdir»** anlamındaki müjdeyi almak için devamlı hayâller peşinde değil miydi?

Kısaca bütün bu soruların cevabını, tarikatların Türk toplumu üzerindeki sosyal fonksiyonları açısından bir analizini yaptığımızda ve Osmanlı siyasî tarihine sosyal perspektiften tarafsız bir gözle baktığımızda göreceğiz ki, beklenmedik bir tesadüf bu büyük Osmanlı Hükümdârı'nın politika ve dünya görüşüne önemli derecede etki etmiş, Ankara yakınlarındaki bir köyde faaliyette bulunan bir tarikatın lideri olan Şeyh Hacı Bayram Veli ile tanıştıktan sonra siyasî hayatında ve dünya görüşünde önemli bir dönüm noktası başlamıştı.

Şimdi bu hadiseye biraz açıklık kazandıralım ve Murat II.'nin politika ve ruh hayatını biraz eleştirelim:

Hadisenin başlayışı:

Vakit gece yarısını çoktan geçmişti, Edirne'deki Osmanlı sarayının büyük sofasındaki saz takımı, güftesi hünkâr'ın olan:

Sâki getir, getir yine dünkü şarâbımı
Söylet, dile getir yine çeng'i rubâbımı

mısralarıyle başlayan şarkıyı hânendelerin eşliğinde Sultan Murat II.'a din-

---

403) İsl. Ansk. C. VIII. S. 609 - 613 (Murat II. maddesi)
404) Aynı eser C. VIII. S. 613 - 614

lettikten sonra susmuştu. Hünkâr'ın işaretini bekleyen hânendeler ve saz takımı, çıt çıkarmadan O'nun yeniden başlamalarını bildiren bir harekette bulunmadığına kanaat getirince oturdukları yerde kalmışlardı.

II. Murad'ın hareketsiz kalmakta devam ettiğini gören perde çavuşu padişahla Sadrazam Hızır Dânişmendoğlu Mehmet Paşa'nın oturdukları sedire doğru ilerledi. Sadrazam, perde çavuşunun kendisine doğru ilerlediğini görünce dikkatini toplayarak hafifçe doğruldu.

Esasen o gün Meriç nehri üzerindeki Kirişçi adasında bir gezinti yapmış bulunan padişah hayli yorgundu ve zihni de başka şeylerle meşgul olduğundan çavuşun kendisine doğru ilerlediğini görmemişti. (Farkına varmamıştı)

Sadrazam Mehmet Paşa, çavuşa doğru biraz daha uzanınca, II. Murat başını onlardan yana çevirdi, fakat Sadrazam'a anlatılanların kendisine tekrarlanacağını bildiği için yüz ifadesinde bir değişiklik olmadı.

Perde çavuşu sadrazama söyleyeceklerini bitirdikten sonra arka arka çekilerek sofanın kapısından çıktı ki, II. Murat'ta hâlâ bir değişiklik yoktu. Ancak sadrazamı kendisine doğru saygı ile yaklaşınca hafif gülümseyerek bakışlarında bir ifade ve pırıltı belirdi.

Sadrazam, padişaha, aralarında ölçülü bir saygı mesafesi bırakarak hafif bir sesle:

— Devletlüm, dedi; Amasya sancak beyi kulunuz gelmişdür, perde çavuşuna ılgar geldüğünü ve siz padişahımıza mühim bir arz'ı olduğunu söylemiş. (405)

Ilgar kelimesi padişahın yüzündeki dikkat ifadesine hafif bir endişe gölgesi düşürmüştü! Sedirden sert bir hareketle kalktı, sadrazama dönerek aceleci bir tavırla:

— Gidip görüşelim, dedi.

Sofada salona giden koridorun kenarında duvarlarda asılı duran lâmbaların dibine iç oğlanları sıralanmışlardı. Padişah düşünceli ve kederli bakışlarını ileriye dikmiş, büyük salona girince sedef kakmalı sedire ilişeceği sırada sadrazamına:

— Mehemmed, dedi, haber itsen de bey gelse!..

Sadrazam geri döndü ve kapıyı açarak, kapı önünde nöbet tutan çavuşlardan birine padişah'ın emrini tekrarladı. II. Murat'ın merakı o derece idi ki, nefes alıp verişi bile değişmişti!

Birkaç dakika sonra çavuşun açtığı kapıdan Amasya sancak beyi giriyordu. Çok kısa süren merasimin hemen ardından hünkâr'ın işareti üzerine derhal konuya geçildi:

---

405) Ilgar kelimesi : Genellikle olağanüstü hallerde ve büyük bir tehlike vukuunda acele olarak haber ulaştırmak maksadıyle gönderilen elçi veya haberciler için, durumun vehametini bildirmek amacıyle kullanılırdı ki, bu bir nevi alarm işareti anlamına gelebilirdi de.

Sancak beyi: Devletlüm, dedi, Ankara ve çevresi Hacı Bayram'ın adamlarıyle dolmuştur. Bunlar binlerce hatta sayılamayacak kadar çoktur-lar!

Padişah, sancak beyini dikkatle dinliyordu ki, sertlikten çok teces-süs(merak)ün hâkim olduğu bir edâ (ses) ile:

— Bunlar nasıl kişilerdir, ne ile iaşe edilirler, nerede mekân bulurlar? diye sordu.

Sancak beyi cevap vermek üzere iken II. Murat sanki birden hatırla-mış gibi:

— «Bey, sen ılgar gelmişsin ve yorgunsun, devletin hatırı için zah-metler çekmişsün, oturup da konuşasun» dedi. (406)

Gerçekten üstü başı toz toprak içinde görünen sancak beyi (407) yan taraftaki sedire ilişti ve sesini hafifçe yükselterek padişahın sorularını ce-vaplandırmağa başladı.

— Bunlar Türkmen kişilerdür. Bunlar Hacı Bayram'ın geliri, herkesin ve fakirlerin tarlalarında çalışırlar. İmaret misâli tekkelerinde kalurlar. Görünüşte Hacıbayram'ın rabıtalı kimseleri imişler, ama herkeste bir me-rak vardur, bunca kalabalık niçündür derler?

II. Murat, birden ayakta duran sadrazamına döndü:

— Ankara'dan ve Anadolu Beylerbeyinden bu meâl üzre hiç bir ma-lûmat aldın mı? diye sordu.

Sadrazam Hızır Dânişmend oğlu Mehmet Paşa:

— Ankara'dan haberim yoktur, dedi. Anadolu Beylerbeyi Şarapdar İlyas kulunuz ise hayli zamandır saray'ı hümâyununuz müsafiridür devlet-lüm, dedi.

Şimdi II. Murat'ın zihninde, O'nu geçmişin gâilelerine doğru yönelten bir haberdi bu.

Sadrazam, padişahın yüzüne kısaca baktı ve Amasya beyinin söyledik-leri üzerinde düşünmeye başladı.

II. Murat perde çavuşuna emretti, ilyas Beyi çağırınız!.. (408)

Padişah birden başını sadrazama çevirdi ve:

— Siz dahi oturasız, dedi. Amasya beyinin oturduğu sedirin baş ta-rafını işaret etti. Gözlerini birden avluya açılan pencereye çevirdi, o anda hayalinden devletin muhataralı devirleri bir bir geçiyor gibiydi. Biraz son-ra İlyas Beyin dışarı çıkmış olduğu, sarayda bulunmadığı haberi geldi. Pa-dişah biraz kederli idi. Onun mizacını çok iyi bilen sadrazam bunun farkın-daydı zaten.

406) Çünkü o, ta Amasya'dan Edirne'ye gece gündüz demeden, durup dinlenmeden ılgar gelmişti, at üzerinde olarak. Henüz o anda zaten yorgunluğu bile çıkmamıştı.

407) Bu vaziyette huzura girmek o devirde meselenin ehemmiyetine alâmetti.

408) Birçok yararlıklar gösterdikten sonra Anadolu beylerbeyliği payesine yüksel-miş bulunan Şarabdâr lakabıyle meşhur İlyas beydir. (Ş. Sami Kamus'ı Türki Ş. maddesi)

II. Murat çocukluğundaki hatıralara dalmış, o günleri yaşıyor ve kendini Bizans surları önünde hissediyordu. Sadrazam söze başlamak istedi, fakat bu ince ruhlu padişahı hayallerinden ayırmak istemedi.

Padişah o anda birdenbire sadrazama dönerek:

— İlyas, dedi, acaba paşalardan biriyle midür?

Sadrazam; bilmem ki devletlüm, dedi. Saz dinlemek içün dahi kendisüne haber ilettüm, o zaman da sarayda değildi.

II. Murat:

— Misafirimizdür, diye mırıldandı. Sonra âni bir kararla yerinden hızla kalktı, içini yeniden dolduran endişe ile:

— Siz dahi çekilesüz, dedi. Sonra sancak beyine dönerek:

— Bey de ılgar gelmişdür, anıncün bitap(yorgun)dır, diye ilâve etti.

Padişah sadrazamına, beyin istirahatı ihmal edilmeye diye tembihledi.

II. Murat artık tenha kalmıştı. Bir müddet gözlerini zemin üzerine dikti kaldı, sonra geri döndü ve ağır ipeklerden yapılmış minderlerden biri üzerine kendini bıraktı. O anda babası Çelebi Mehmed'i hatırladı. Çünkü devleti durmadan tehdid eden hadiselerle uğraşmak bakımından babasıyle aralarında bir benzerlik vardı. (409)

Birden aklına bir şey geldi, yerinden ok gibi fırlayarak sedirin öbür ucunda ıhlamur ağacından yapılmış dolabı açtı ve oradaki bir Bizans tarihçisinin yazdığı (dedesi Yıldırım ile Timurleng arasındaki Ankara savaşını anlatan) tomarı çekti. Bu tomarda dedesi Yıldırım'ın Bizans'ı niçin alamadığı, Timurleng'e niçin ve nasıl yenildiği, dedesi Yıldırım ile devrinin büyük şeyhi Emir Sultan arasında geçen hadiseler uzun uzun anlatılıyordu. (410)

Şayet Timurleng olmasaydı, şimdi Osmanlı payitahtı Edirne yerine Kostantiniyye olacaktı. Dalmıştı, acaba dedesi Yıldırım mânevî bir hata mı yapmıştı? Emir Sultan acaba ona beddua mı etmiş olabilirdi? Bu arada Timurleng'in tutumu ne idi? Hatta Yesevîye tarikatı şeyhi Ahmet Yesevî'ye manen bağlı olan Timurleng, O'na emsalsiz bir anıt da yaptırmıştı. Gerçi Yıldırım da Bursa'da büyük bir cami yaptırmıştı ama, samimiyet ve büyük velilere içten gelen bir bağlılık olmazsa gösteriş için yapılan işlerin bir önemi olabilir miydi?..

Tomarı elinde karıştırıp dururken dedesi Yıldırım'ın, Timur'un adamları tarafından Ankara ovasında esir edilişi bölümü gözüne çarptı, bu bölümü belki yüzüncü defa okumuştu, fakat bir kere daha öncekilerden farklı bir ruhla bu bölümü okumaktan kendini alamadı.

Tomardaki şu satırlara dalmıştı: «Bu vaziyete düşen Yıldırım Baye-

---

409) İsl. Ansk. C. VIII. S. 598 - 608

410) Bu konuda yukarıda (Yıldırım Bayezıt - Emir Sultan bölümüne bak.

zıt'ın kulları İskitlere karşı arslanlar gibi hücum ediyorlar, ölenlerin yerlerini derhal yenileri alıyordu. Zaten on Türk askerine karşı yüz İskit askeri vardı. Bayezıt'ın hali o dereceye vardı ki, İskitler kendisine yaklaşarak «Ey Bayezıt Bey! atından in de buraya gel, seni Timur han dâvet ediyor» diyorlardı.

Bayezit istemeyerek atından indi, bu at çok kıymetl' bir arap atı idi. Onlar Bayezit'i çok zayıf ve ufak bir ata bindirip Timur un yanına götürdüler. Timur, Bayezit'in yakalandığını haber alınca hemen bir çadır kurulmasını emretti, çadırın içine girerek «Zatrikion» oynamağa başladı. (411)

Timur'un bu hareketi Yıldırım Bayezit'in tutulmasına güya ehemmiyet bile vermek istemediğini göstermek içindi. (412)

II. Murat'ın elindeki bu tomarda Bizanslı tarihçinin yazdığı bu satırlar böyle devam edip gidiyordu. Birden kâğıtları toparlayıp yanındaki sehpanın üstüne koydu, içinde o anda Timur'a karşı bir nefret yeniden belirmişti, dedesi Yıldırım'a reva görülen bu mürailik ve küstahlığı bir türlü affedemiyordu.

Şu kadar ki, onun gurura kapıldığı kendini aşırı derecede işret ve eğlenceye vermiş olduğu, hatta bu yüzden de şeyh Emir Sultan Hazretleri tarafından ikaz bile edildiğini de biliyordu. Acaba işlemiş bulunduğu hataların mânevî bir cezası mı idi bu akıbet?..

II. Murat bütün geceyi bu hayallerle geçirmiş, vakit sabahı bulmuş, ezan sesleri geliyordu. İç oğlanlarına seslendi:

— Perde çavuşu gelsün. Çavuş derin bir saygı ile girdi.

— Gidip bakasın İlyas Bey gelmiş midür? dedi. Şimdi o artık yeniden bütün dikkatini Ankara'daki Hacı Bayram meselesi üzerine toplamıştı.

Tam o anda aklına bir şey geldi. Edirne sarayında Akşemseddin isimli bir kişi vardır ki, bunun Hacı Bayram'ın müridi olduğu da daha evvelce mevzubahs olmuştu, bu zattan da Hacı Bayram hakkında bilgi alınabilirdi! Ama Akşemseddin ne dereceye kadar hakikati söyleyebilirdi? Hacı Bayram'ın müridi ve talebesi olduğuna göre hocası ve şeyhi hakkında doğru bir bilgi verebilir miydi? Hülâsa birtakım kötü ihtimâller sıralanıyordu hayalinde hep.

---

411) Bu oyuna İranlılar satranç, Latinlerse skakon diyorlarmış.

412) Timur'un askerleri Bayezıd'ı çadırın kapısı önüne getirdiklerinde Timur güya satranç oyununun müşkillerini halletmekle meşgulmüş gibi görünerek kendisini metheden askerlerine dönüp bakmadı. Askerlerse durmadan Timur'u methüsena eden bir tempo tutmuşlardı. Bir ara Timur satranç oyununda güya oğlu tarafından yenilmişti. Gözlerini askerlerine çevirip, Yıldırım'ı askerleri arasında bir câni gibi görünce «Savaşmak için karşısına çıkmayacak olursak karılarımızdan boş olacağımızı bir müddet evvel söyleyen adam bu mudur?» diye sordu. Yıldırım, «evet benim» dedi ve devamla «Düşkünlere bu derece hakaret etmemelisiniz, hakaret ettiğiniz adam da biliniz ki bir beydir» dedi. (İsl. Ansk. C. II. S. 367 - 391)

Bu arada yıllarca evvel kendisi küçük bir veliahd iken Serez çarşısında sadrazamla birlikte şeyh Bedreddin'i astıklarını da hatırladı. (413)

Padişah o anda hep Hacı Bayram meselesini de bu hadiselere bağlıyor, fakat sonunun böyle çıkabileceğini hep zihninden uzaklaştırmağa çalışıyordu. Kararını vermiş Akşemseddin ile görüşecekti.

Perde çavuşunu çağırıp emrini verdi:

— Akşemseddün Hazretlerine gidüp buraya teşriflerine muntazır bulunduğumu söyleyesüz. Aradan çeyrek saat geçmemişti ki, bir şeyden habersiz olduğu halde Hacı Bayram'ın bu ünlü müridi, Osmanlı sarayı hünkâr salonundan içeriye giriyordu.

II. Murat esasen saygı duyduğu bu nur yüzlü kişiyi görür görmez hemen yerinden kalkmıştı, birkaç adım atarak —mâni olmasına rağmen— şeyhin elini tutup saygı ile dudaklarına götürdü, sonra sediri işaret ederek oturmasını bekledi, kendisi de saygı ile yanına oturdu.

Akşemseddin'in bembeyaz, nurlu yüzüne baktı, derin bir saygı duyduğu bu adamı müteessir edeceğinden korkuyormuş gibi ürkek bir sesle konuşmağa başladı:

— Efendi hazretleri sizi rahatsız mı ettim acep?

Akşemseddin, asalet ve vakarına olduğu kadar, tevazuuna da yakışan tavrıyle:

— Estağfirullah Sultanım, diye karşılık verdi.

Padişah bu sözlerden biraz cesaret almış gibi bir sevinçli edâ ile, Amasya sancak beyinin Hacı Bayram hakkında verdiği bilgiyi —hiç bir tarafını saklamadan— aynen anlattı.

Akşemseddin, anlatılanları kendisinden emin insanların serin kanlı duruşu içerisinde gayet sâkin bir şekilde dinliyordu.

Padişah sözünü bitirince istifamlı bir tavırla önce Akşemseddin'in yüzüne baktı, yeni bir tebessümle tekrar baktı ve birkaç saniye kadar ses-

---

413) İslâm tasavvuf dünyasının renkli ve maceralı şahıslarından birisi de, Bedreddin Simavî, Simavna kadısı oğlu Şeyh Bedreddin veya sadece «Şeyh Bedreddin» adlarıyle tanınmış olan, zamanına göre âlim, mutasavvıf, fakat bu arada önemli bir ihtilâl hareketinin de lideri bulunan bir zattır. Yıldırım Bayezıd'ın oğlu Musa Çelebi tarafından Kazasker tayin olunan Simavî, Çelebi Mehmed'in durumuna hâkim olarak kardeşlerini mağlub etmesi üzerine İznik'e sürülür. Fakat bundan sonra rahat durmayan şeyh, birtakım maceralar peşine düşer. Birkaç tane de becerikli adamı vasıtasıyle birtakım ihtilâl hayalleri peşindedir. Şeyh daha müsaid gördüğü için İsfendiyar beyin yanına gider, fakat bey, Çelebi Mehmet'ten çekindiği için şeyh'e yüz vermez. Bu defa şeyh Bedreddin Rumeli'ne geçer. Zağra ve dolaylarında büyük bir nüfuz kazanır ve oldukça tehlikeli olmaya başlar. Nihayet Çelebi Mehmet tarafından üzerine gönderilen kuvvetlerce yakalanır ve o sırada Serez'de bulunan Padişah'ın huzuruna çıkarılır. Padişah bu işi ilmî bir heyete havale eder, Mevlâna Haydar Acemî'nin verdiği «Malı Harâm, kanı helâl» yollu bir fetva ile idam edilir. (İsl. Ansk. C. II, 445-446 Bedreddin Simavî maddesi)

siz kaldı. Düşündüklerini toparlamanın gayreti içinde idi. Sağ eliyle bir samimiyet belirtisi olarak Akşemseddin'in elini tuttu ve:

— Efendi hazretleri dedi, Hacı Bayram Veli Hazretleri hakkında sizin nazarınız bizce ehemmiyetlüdür, ne buyurursuz?

Akşemseddin'in yüzünde ve bakışlarında tam bir sükûnet vardı. İçinde en ufak bir heyecan kıpırdanışından bile eser yoktu ki, hafifçe doğruldu ve:

— Bilürsüz Sultanım, dedi «mürşid elinde mürid, ğassal elinde meyyit gibidür».

Bu beklenmedik sözler, aynı zamanda ince ruhlu bir şair olan II. Murat'ı bir anda ürpertmişti!

II. Murat kendisine acındıran bir yüz ifadesiyle:

— Doğrudur efendi hazretleri, dedi. Ama bizim de, pederim Mehemmed Han zamanından başlayarak bu türlü hallerden neler çektüğümüz bilürsüz ve devletin dahi ne denlü müşkilât içre kaldığun bilürsüz, bağışlayasuz ısrarım anınçündür.

Büyük veli padişahı derin bir saygı ve anlayışlı bir tavırla süzüyordu ki, ellerini kenetleyerek bir an sustu ve sonra yavaş yavaş:

— Hacı Bayram Hazretleri diye başladı, nezdinde gelenleri reddetmez, onları bir sanat sahibi kılmak ister. Ama istidâtlı bulduklarını da tasavvufta, Allah sevgisinde olgunlaştırır. Ben dahi nezdinde öyle yetişenlerden biriyim. (414) Benim bu yoldaki çalışmalarımı bildiklerinden efendi hazretleri önce beni yanlarına almakta istiğna gösterdiler. (415)

II. Murat bu anlatılanlardan öylesine duygulandı ki, gözleri yaşardı, ağlayacakmış gibi oldu, sohbetin mânevî zevkini ihlâl etmemek için âdeta nefes almaktan çekiniyor gibiydi.

Akşemseddin, «Ama ne dürlü davranmak gerektür, bunu tabiî sultanım bilür» ama bir iyi tahkik edesüz, ki indallahta yüzünüz kara olmaya. Bence en rûşeni kendisi ile rûberû (yüz yüze) görüşmekdür.

II. Murat bu fikri yerinde bulmuştu. Tam cevap vereceği sırada perde çavuşu içeri girerek sadrazam ile Anadolu beylerbeyinin, Sultanın ken-

---

414) Asıl lakabı Muhammed b. Hamza olup Şam'da doğmuş olan Akşemseddin Osmancıklı Şeyh Hacı Bayram Veli ve Şeyh Zayn al-Lîn Hâfî'nin müridlerindendir. İsl Ansk. C. I. S. 230-231

415) Akşemseddin şöyle diyor: Ben bir hasat vaktinde gittim. Efendi hazretleri müridleriyle tarlada orak biçmiş, sonra taama (yemeğe) oturmuş idi. Köpeklere dahi karavanalarda yiyecekler verilmiş idi. Ben hemen köpeklerin karavanalarına gidüp orada yemek istedim. Hacı Bayram Veli hazretleri beni görünce, müridleriyle taam itdüğü sofradan kalkıp benim yanıma geldiler —Ah çopur dedi, benim gönlümü aldın, kalkta bizimle sofraya otur. (Bursalı Tahir bey H. Bayram risâlesi S. 6-26), Zeria Karadeniz Hacı Bayram Veli S. 51-94 vd.

dilerini görmek isteyip istemediğini öğrenmek murad ettiklerini bildirdi. Padişah:

— Yalnız Mehmet Paşa Hazretleri (Sadrazam) buyursunlar, dedi. İlyas Bey de ortadan nihan olmayup (kaybolmayup) emrim üzre bulunsunlar.

Sadrazam içeri girince önce padişahı selâmladı, sonra şeyh Akşemseddin'in elini derin bir saygı ile öptü.

— Akşemseddin sadrazamı işaret ederek, «sultanım, kararınızı Dânişmend oğlu Mehemmed Paşa Hazretlerine dahi bildiresüz, kendileri âkil bir devlet hizmetkârıdır», dedi.

Padişah Akşemseddin'le aralarında geçen hadiseleri kısaca sadrazamına nakletti. Sadrazam da aynı kanaatte idi. II. Murat gereğinin tezelden yapılması için sadrazama emrini verdi. «Bir ulakla kendisüne bir hattı hümâyun gönderesüz».

Padişah, Akşemseddin'e dönerek:

— Sizi dahi bîhuzûr eyledük, affedesüz efendi hazretleri dedi ve buyur istirahat edesüz, diye gelişinde olduğu gibi saygı ile veliyi uğurladı.

Bu sırada padişah Anadolu Beylerbeyi İlyas Beyi çağırarak onun bu hususta ne bildiğini sordu, o bir şeyden haberi olmadığını beyan edince, acele görevi başına dönmesini emretti ve ilâve ederek «maslahat bildiğün gibi değildür. Ama ki Hacı Bayram Hazretlerinin gıyabında (arkasında) ve vicahında (yüzünde) saygıda kusur etmeyesün! İlyas Bey: Hay hay Sultanım, kendülerine zaten saygım büyükdür diye kekeleyerek ilâve etti.

Saat öğle vaktini biraz geçiyordu ki, sadrazam da hazırlıklarını ikmâl etmiş; al bir ata binmiş olan bir ulak çavuş, yıldırım gibi bir hızla saray kapısından çıkmıştı, ki bu adam Hacı Bayram Veli'ye Osmanlı Sultanının fermanını götürüyordu.

Ulak çavuşu kendisine verilen talimat gereğince gece gündüz durmadan fermanı vaktinde Ankara beyine ulaştırmıştı. Bir şeyden haberi olmayan Ankara beyi hayli korkmuş ve heyecanlanmıştı. Çavuşun yanına bir atlı daha kattı ve Ankara'dan bir iki konak ayrı bulunan «Sol - fasol köyü»ne doğru iki atlı yol almağa başladılar. Biraz ilerlediler. Ulak çavuş da Edirne'den beri hayalinde yaşattığı düşüncelerle meşguldü ki, birdenbire yemyeşil arazileri, bağları ve bahçeleriyle cennet gibi bir köye yaklaştıklarını farketti.

Ankara beyinin ulak çavuşun yanına kattığı adam Hacı Bayram Veli'yi çok iyi tanıyordu. Ulak çavuş rehber arkadaşına sordu:

Veli hazretlerini köyde bulabilir miyiz? Rehber: Şimdi hasat zamanıdır, Veli hazretleri hasatla meşguldürler çavuş kardeş, dedi.

Ulak çavuşun gördüğü manzara dehşetti. Anlatılanlar tamamen ya yanlış veya maksatlı idi. Köyde büyük bir âhenk, herkes işinde gücünde,

çavuş bir an önce fermanı sunarak büyük veliyi bu bahane ile yakından görmenin özlemi içinde idi.

Ta Edirne'den gelmiş bulunan yabancının maslahatı müridler arasında merak uyandırmıştı. Şeyh ise bunu zaten kerametiyle biliyordu ki, ihtiyar bir dervişe işaret ederek «dışarıda müsafirler vardur, çağırasuz buyursunlar» dedi.

Ulak çavuş ihtiyar dervişi takip etti. Tertemiz bir odada, köşedeki bir buhurdanlıktan havaya süzüldüğünü tahmin ettiği garip bir koku, köşede bembeyaz sakalı ile nur yüzlü yaşlı bir zat yanında birkaç müridi ile sohbet halinde idi.

Büyük veli cübbesinin boi yeninden çıkardığı bembeyaz eli ile derin bir saygı duyduğu padişahının fermanını getiren elçiye saygı ile yer gösterdi.

Çavuş: Sultanım Sadrazam Dânişmend oğlu Mehemmed Paşa Hazretleri sizinçün bir hattı hümayûn gönderdiler, ellerinizden öperler, dedi.

Velinin yanındakiler onları başbaşa bırakmak gerektiğini anlayarak teker teker ayrıldılar. Hacı Bayram fermanı saygı ile aldı ve dikkatle okudu.

Veli, sanki elindeki padişahın hattı hümâyunu değil de alelâde bir mektup varmış gibi endişesiz, gayet rahat ve sakin bir tavırla, Murat Beyin arzusuna uyarum, beni Edirne'ye ister. Ne zaman istersen yolculuk üzre oluruz, dedi. Çavuş dehşet içinde:

— Sultanım siz bilürsüz, ne zaman isterseniz, dedi.

Veli ayağa kalkarak, «berhüdâr olasın, kim bana bırakırsun. Birkaç hasta vardur kendilerüne ilâç etmem gerekir, sabah namazını edâ edüp yolculuk üzre oluruz» dedi.

Hacı Bayram Veli Edirne'de :

Bir bakıma endişeli bu haber, bir anda bütün Ankara dolaylarına ve Bayramiye tarikatı teşkilâtına yayılmıştı. Daha sabah namazı vakti idi ki, onbinlerce mürid şeyhlerini uğurlamak üzere dolmuşlardı. Namazı müteakip yola çıkıldı. Büyük veli şimdi Edirne yolunda idi. Yol boyunca bazen yakından bazen uzaklardan maneviyat ordusunun neferleri kendilerini takip ediyorlar, veli ise Anadolu'nun içlerinden Rumeli'ye doğru feyz ve mânevî neşe taşıyordu. Yol boyunca devamlı, çavuşun hatırını soruyor, gönlünü alıyordu. Çavuş bir ara «Efendi hazretleri dedi, el itsenüz de ben dahi müridiniz olsam». Veli: Gam itmeyesün sen zâten tarikat içresün diyerek çavuşun kalbini sanki okumuş gibi söyledi. Veli devamla:

— Sen tarikat içresün, çünkü harama el sürmemişsün! Haset ve münafıklık nedür bilmezsün. Bir ulu kişinin emri altındasun. Murat Bey bir ulu kişidir. Ve şu şiiri okudu:

Muradı gönlümün senden vefadur
Ki ol cevrile çoktan müptelâdur

Kimin kim bir but'i sîmîni vardur
Eğer şâh'ı cihan ise gedâdur.

....

....

Çavuş meraktan çatlıyor gibi idi ki, Veli onu daha fazla üzmeden, «bu şiiri Murat Bey yazmışdur» dedi.

Veli'nin Edirne'ye varışı oldukça uzamıştı. Çünkü araba çok ağır gidiyordu. II. Murat merakta idi. Akşemseddin'i tekrar huzura dâvet etti. Esasen Akşemseddin de merakta idi ve dâvete icabetle padişah, Akşemseddin'i muhabbetle karşıladı ve «Efendi hazretleri tarikatınızın aslını öğrenmek muradımdur» dedi.

— Akşemseddin bu beklenmedik soru karşısında, bir an durakladı ve «Nakşıbendîyye ile Halvetîyye'yi bir araya getürmişdür» dedi.

Nihayet Edirne sabahın erken saatlerinden itibaren müstesna günlerinden birini daha yaşıyordu. Bütün şehir hareket halinde idi.

Şehirdeki fevkalâde durum Padişaha haber verilmişti. Sadrazam ulak çavuşa, dönüşte şehre gün ışımadan girmeleri talimatını vermişti. Tasarlanan saatte araba sarayın büyük kapısından içeri girince, başta Padişah II. Murat olmak üzere, Sadrazam, Vezirler, Paşalar ve Velinin değerli müridi Akşemseddin dahi bir anda arabayı dolayı almışlardı.

Büyük velinin arabadan inmesine yardım edildi, Padişah ise:

— Hoş geldiniz efendi hazretleri, diye büyük misafirini karşıladı. Nihayet uzun koridorlardan geçerek hünkâr salonundaki sedire karşılıklı oturdular. Bazı vezirler dâvet sebebini bildikleri için Padişahın bu kadar iltifatını bir türlü anlayamıyorlardı.

Sadrazam, vezirler hatta Akşemseddin bile ayaktalardı. Padişah bir ara Akşemseddin'e hürmetle «Mürşidinin yanına oturmasını» işaret etti. Sonra Hacı Bayram'a dönerek:

— «Sizi bîhuzûr eyledük efendi hazretleri» dedi. Veli ise cevaben olgun kişilere özgü tatlı bir tebessümle karşılık vermekle yetindi. Murat Han devamla:

— «Yolculuk meşakkatlü mü geldi?» diye sordu. Veli, biraz önceki tebessümle: «İyi bir vesile oldu Devletlü» diye karşılık verdi. Hayli diyar ve ihvan gördük.

Bu sırada iç oğlanları ellerinde gümüş tepsilerle içeriye giriyorlardı. Tepsilerde bardakları buğulamış turunç şerbetleri vardı.

Önden ilerleyen oğlan alışkanlık gereği Hünkâr'ın önüne gitti. Padişah'ın bir saygısızlık olduğu düşüncesiyle yüzü kızardı ve oğlana «efendi hazretlerine ikram edesüz» dedi. Veli büyük bir nezaketle bardağı aldı, fakat hünkârın da bardağını almasını bekledi.

Oldukça tecrübeli olan Hünkâr II. Murat, Hacı Bayram Veli'nin ne bü-

yük kişi olduğunu çoktan, hatta ilk anda anlamıştı. Veli ile konuşmak, bir şeyler anlamak istiyordu ve devamla:

— Bu yıl mahsul nasıldu efendi hazretleri, dedi. Veli yine tatlı tebessümüyle «Allah'a şükürler» diye cevap verdi ve ilâve ederek: Bekledüğümüzden dahi âlâ itdüler.

II. Murat, «efendi hazretleri hayli zahmetlere sebep olduk» diye gönül alıcı ifadesini tekrarladı. Veli, Hünkârın sözlerini sonuna kadar dinledikten sonra:

— İyi neticelerde sebeplerin, vesilelerin ehemmiyeti zâil olur! diye cevap verdi.

Salondakilere teker teker bakan hünkâr onların kendilerini yalnız bırakmasını işaret eder gibi bir tutum içinde iki ki, sadrazamına «Lala sen kalasın» dedi.

Padişah bir an sessiz kaldı, sonra gözlerini büyük veliye çevirerek ürkek bir ifade ile «Sizi yol meşakkatine mecbur etmekten duyduğumuz üzüntü haddinden fazladur. Bunun sebebin diyeyün, gelmenizden önce nakledilenler gelmenüz gerekdürürdü. Allah'ın bildüğün kuldan saklamak mutadımız değildür. İçimüz şüphe ile meşbû idi.»

Sözlerinin burasında duran hünkâr, minnet dolu ifadelerle bakışlarını Akşemseddin'e çevirerek:

— Ama efendi hazretleri, ef'âli kemâliniz üzerine nakledilenler içimizdeki cümle şüpheye muhabbete tahvil etmişdür, dedi.

Hacı Bayram Veli, elini teşekkür makamında göğsüne doğru getirerek boynunu hafifçe büktü. Velinin bu mütevazi hali II. Murad'ın çok hoşuna gitmişti ki, bu gelişten türlü maslahatımı iyilük dahi gelecekdür, dedi.

Büyük veli, cümlemiz devlet kuluyuz, Allah'a ibadetle halka hizmetü yek (bir) tutarız dedi ki, bu söz üzerine II. Murat, yerinden ok gibi fırlayarak büyük velinin elini hürmetle tutup öpmek istedi. Veli tevazû dolu bir davranışla elini çektiği sırada:

— Lütfedün! diye hafifçe seslenmekle yetindi. Murat Han dönerek yerine oturdu ve «Şimdi istirahat edün, akşam taamda burada buluşalım. Yatsu namazından sonra uzun görüşmemüz gerekür.»

Yanındakilere «efendi hazretlerinin istirahatlarıyle iştiğal edesüz» diye talimat verdi. Şimdi zihnindeki bütün şüpheler gitmiş ve tam bir iç huzuruna kavuşmuştu. Fırsat eline geçmiş iken büyük veliden azamî derecede istifade etmek istiyordu.

Akşam kararlaştırılan vakit gelmişti, II. Murat büyük velinin dillere destan olan kerametlerini görmek istiyordu. II. Murat ilk fırsatta efendi hazretleri dedi, «Hazreti Mevlâna üzerine bir süâlim vardur». Hacı Bayram:

— Buyrunuz hünkârum, dedi. Murat Han; Efendi hazretleri Şemsi Tebrizî Mevlâna'nın müridi midür, mürşidi mi? Hacı Bayram:

— Şemseddin çok diyar görmüş, türlü eyyam yaşamış bir düşünce eridür, kendi başına zahiri ilimlerde ilerlemiş ve bir gün bu ilimlerden sıkılmışdur. Kendininkine benzer bir engin ruh aramışdur. Bir gece rüyasında bir ses işitür, bu ses O'na «Konya'ya git orada Celâleddin'i bul» der. Şems meşakkatlu bir yolculuktan sonra Konya'ya gelür ve Mevlâna'nın geçeceği yol üstünde durur. Celâleddin müridlerinin ortasında bir katır üstünde geçmektedür. Şems yanına yaklaşır, kılık kıyafeti pejmürdedür. Mevlâna ise bu kıyafetten hoşlanmaz, ama Şems bunu bilür fakat mahsus yapar ve Mevlânadan sorar «Muhammed mi, Bayezid Bistamî mi büyüktür?» (416)

Celâleddin yoluna devam etmez ve düşünceye dalar, sonra şu cevabı verir: «Muhammed fahr'i âlemdür, peygamberdür. Bayezit ise kuldur». Öyle ise Muhammed, Ya Rabbi biz seni hakkıyle bilmedük diye neden demiş? Halbuki Bayezit ise «Benim azametim şanını ben bilürüm, ben sultanlar sultanıyım» demişdür. (417)

II. Murat sordu, «Efendi hazretleri Şemsi Tebrizi'nin Mevlevîlik içre mertebesi nedür?» Hacı Bayram Veli, kesin bir ifadeyle «Şems olmasaydı Mevlevîlik dahi olmazdı» der.

Vakit gece yarısını çoktan geçmişti. Hünkâr büyük misafirinin istirahatını istirham etti. Yanındakilere «Efendi hazretlerini nasıl bulursuz?» diye sordu. Sadrazam Dânişmend oğlu Mehmet Paşa «Ömrüm ziyan oldu acırım» dedi ve ilâve etti: Bu olgunlukta bir zat ile ilk defa karşılaşurum, dedi ve kısa kesti.

II. Murat: Sen Bedreddin ile dahi görüştün, (418) ikisi arasında fark var mı? Sadrazam «azim (büyük) fark var,» diye cevap verdi.

Ertesi gün yine sohbet başlamıştı, II. Murat sanki çocukluğundan beri birikmiş problemlerini halletmek istercesine veliye her fırsatta sorular yöneltiyor, o da memnuniyetle cevaplandırıyordu: «Efendi hazretleri» diye devam etti «Tarikatınızla Hz. Mevlâna'nın tarikatı arasında ne fark vardur?»

Veli: Bilindiği gibi Mevlevîlik Acemden Türklere intikal etmişdür, Celâleddin, Mevlevîliği orada olduğu zamana ait bir ulu pîrdir. Bunu kullandığı dilden, hemen her mezhepten insanı çağırışından dahi anlarsuz! Farkımız bundadur ki, biz Türküz, Türkçe konuşur, yazaruz ve Türkleri çağıruruz!

Sultan Murat birden ayağa kalkmıştı, sadrazam ve öteki paşalar da

---

416) Mevlevilikte başlıca iki kol kabul edilir ki, Şems kolu, Veled kolu, Şems kolu Şemsi Tebriziye izafe edilen ve Hz. Ali'ye ehli beytine bağlı olarak kabul edilir. (A. Gölp. Mez. ve Tar.lar S. 289 - 291)

417) Mevlâna ile Şemsi Tebrizî arasındaki gönül maceraları hakkında fazla bilgi için Bk. İsl. Ansk. C. VIII. S. 164 - 171 ve Nefehat terc. S. 522 - 530

418) Yukarıda geçtiği gibi, devlet aleyhine faaliyetlerde bulunduğundan dolayı idam edilen Bedreddin Simavî'dir. (Bk. 413 dip not)

şaşırmışlardı. Hacı Bayram ile Akşemseddin vakarla yerlerinde oturuyorlardı. Hünkâr Hacı Bayram Veli'ye doğru ilerledi, elini saygı ile tuttu, gözleri yaşla dolmuştu ve yanaklarına doğru süzülüyordu. II. Murat tarlalarda çalışmaktan nasırlanmış velinin mübarek elini ağzına yaklaştırırken:

— «İzin veresüz efendi hazretleri» dedi. Hacı Bayram yine tevazu içinde idi. Hünkâr onun elini bırakırken:

— «Hüdâya şükürler olsun» dedi. Siz mertebede bir sultan'ı ruh görmeyi ben kuluna nasîyb eyledi. O anda sanki devlet reisi II. Murat değil, Hacı Bayram Veli idi. Veli bu garipliği ortadan kaldırmak için hemen konuştu:

— Siz dünya umurunun devletlü beyisüz. Devletimize nizam korsuz, bizim dahi işimüz insanları devlete lâyık kılmakdur. Murat Han son derece sevinçli idi. Veli: «İşlerinizde duacınız olarak kaluruz» dedi ve «halka hizmeti büyük ibadet bilürüz. Size gelince büyük dedenizün buyurduğu «attan inmeyesüz» sözüne uyduğunuzda diyar'ı Rum'u geride bırakacaksuz». Veli bu sözleri söylerken Hünkâr ve öteki devlet erkânı dudaklarını kımıldatarak dua ediyorlardı.

İşte beş asırdır cevap beklediğine işaret ettiğimiz sorunun cevabı, ve işte II. Murad'ın içinde bulunduğu rûhî hayat! ...

Nitekim II. Murat'ın kendi ifadesinde de görüldüğü gibi hayatında yeni bir devir başlamış, başlangıçta endişe verici bir durumda iken bu vesile, onun ruhuna ve haz dünyasına büyük velinin muhabbetinin zevkini doldurmuştu. Artık şimdi o, önceki Sultan Murat değildi belki de. O'nun fani varlığı madde âleminde olmasına rağmen, gerçek varlığının ebedî âlemdeki ruhuna erişmenin özlemini çekmeye başlamıştı. Şimdi o artık bir hünkâr değil, Hacı Bayram Veli'nin bir sadık müridi sayıyordu kendini!..

Gerçi büyük veli onun bu aşk dolu halini anlıyor idi ama, hiç bir zaman hünkârın devlet umûrunu ihmâl etmesine rıza gösteremezdi. Vakıa bu hususta aralarında henüz bir mevzu geçmiş de değildi. (419)

Şu kadar ki; Hacı Bayram, Kostantiniyye'nin fethi hususunda bir işarette bulunmuştu ki, bu işaret II. Murat'ın küçük yaştan beri hayalinde potansiyel olarak bulunan büyük ideal ve özleyiş kıvılcımını ateşlemişti... (420)

Hünkâr salonu bir an sessiz kalmıştı, birden kapı açıldı ve iki iç oğlanı, içinde bir çocuk bulunan (ve çocuğun uyumakta olduğu) beşiği getirip padişaha yakın bir yere dikkat ve itina ile koydular.

Veli başını birden çevirip beşiğe dikkatle baktı ve sûre'i Feth-i —ora-

---

419) Aynı şekilde Akşemseddin de Fatih'in bu husustaki arzu ve ısrarlarını reddetmiş, devlet hizmetinin daha hayırlı olduğunu söylemişti. (Bk. Fatih Akşemseddin bölümü)

420) Hacı Bayram II. Murad'a, «Bey, sen Kostantiniyye'yi alamayacaksın ama orası alınacakdur, bunu sen dahi göremeyeceksün» demişti. (Tafsilât ileride gelecek.)

dakilerin de işitecekleri hafif bir sesle— okumağa başladı. Fetih sûresi bitince başını II. Murad'a çevirerek, «siz bir zât'ı kâmilsüz» dedi ve devamla «Şehzâdenüz içün olan o güzel mısra'ı okusanuz» dedi ve mütebessim bir ifade ile beklemeye başladı.

II. Murat o anda şaşkına dönmüş, hayretler içinde idi. Çünkü beşikte kimin yattığını anlamadan sûre'i fethi okumağa başlamasının sebebi ne olabilirdi? Sonra şehzâde için Murat Han'ın şiir okuduğunu ne biliyordu? Çünkü bu şiiri henüz kimseye okumamış, sâdece kendi kendine mırıldanmıştı! Demek oluyor ki, büyük veli kalb gözü ile her şeyi biliyor ve okuyordu.

II. Murat, beşiğe uzun uzun baktı ve derin bir saygı ifadesiyle velinin arzusunu yerine getirmek üzere mısra'ı okumağa başladı. Hançeresi kurumuş, sesi çıkmaz olmuştu âdeta!..

......«Ravza'i Murad'da bir gül'i Muhammedî açtı» diye başlayan mısra'ın okumasını hünkâr zorla tamamlayınca, Veli tekrarladı biraz önceki sözünü, «Siz bir kâmilsüz»...

II. Murat, «Efendi hazretleri, bana hayatımın en büyük mükâfatını lütfedersüz» diyebildi zorla. II. Murat bir şey söyleyecek gibi oldu, Veli «buyurasuz» deyince hünkâr «Buyuramam efendi hazretleri!..»

Diyebildi ve:

— Benim huzur'u hümâyunumda değilsüz, ben sizin huzur'u ruhaniyetinizdeyüm, dedi. (421)

Bu sırada Hacı Bayram bir noktada II. Murad'ı aydınlatma ihtiyacını duymuştu: Esasen veli, hünkârın dikkatini devlet işlerinden uzaklaştırmasına taraftar değildi.

— Bayezit Han amucanuz ve muhasaranuz zamanında elden gelen yapılmışdur ve rûşendür. Ama feth'in müyesser olmayışı, feleğin yâr olmayışı ve vakt'in hitam bulmayuşundandur. Böyle muhasaralar esasen hatalı olmuşdur! demişti ki, bu cümle II. Murad'ı şaşkına çevirmişti. «Efendi hazretleri muhasara hatalı mı olmuşdu » diyebildi.

Veli, kesin bir ifade ile:

— Azim (büyük) hata olmuştur, diye devam etti. Bayezit Han amucanuz Kostantiniyye'yi kuşattuğunda etrafın ahvalini iyi bilmek gerekirdü, halbuki gururu onu ve Türk'ü perişan etmişdür!.. (422)

II. Murat, dehşet içinde kalmıştı ve büyük velinin anlattıklarıyle, Bizanslı yazarın dolabdaki tomarda (423) bulunan ifadeleri arasında bir mukayese yapmağa çalışıyor, ikisinin de aynı noktada birleştiğini gördükçe, veliye karşı olan hayranlık duyguları biraz daha coşuyordu.

---

421) Bu ifade II. Murad'ın politikasının özü niteliğindedir.

422) Danişmend İ. H. İst. Fethinin mânevî kıymeti S. 7-51 vd.

423) Bu husustaki tafsilât için bak bu bahsin baş tarafına ve İsl. Ansk. C. VII. S. 506-535 (Mehmet II. Maddesi)

Hacı Bayram ayağa kalkarak elini Edirne'den İstanbul'a doğru çevirdi ve:

— Kayser'in şehrinde bugün yüz yüzelli bin kişi yaşamaktadur ki, o kendi içinde dahi kendi elinden çıkmışdur. II. Murat yerinden fırlayarak «Bütün ahvali benden iyi bilürsüz efendi hazretleri» dedi. Büyük veli:

— «Bey, sen Kostantiniyye'yi almayacaksun, amma orası alınacakdur, bunu ben dahi göremeyeceğim. Orası:

Veli sağ tarafına dönerek eliyle gösterdiği sırada bir şeyden habersiz olarak uyumakta olan beşikteki bebeği işaretle, «Şu beşikte yatan çocuk tarafından ve bizüm Akşemseddin tarafından alınacakdur!» dedi.

Bir anda herkes şaşkınlık içinde, gözlerini bir beşiğe, bir Akşemseddin'e çevirip duruyorlardı.

II. Murad, «Efendi hazretleri bizi ruşen kıldınuz, kuvvetlendirdinüz, benim ve Mehemmedüm içün dahi nasihatlarınuzu dinlemek arzumdur,» dedi.

Akşemseddin, Şehzâde'nin eğitimi için görevlendiriliyor :

Hacı Bayram, «Mehemmedümüzü hocasına (Akşemseddin'i işaret ederek) bırakmak gerek», dedi ve bu sözleri söylerken başını değerli müridi Akşemseddin'e çevirerek hafifçe gülümsedi.

Akşemseddin, başını öne eğerek mürşidinin emrini kabul eder bir ifade içinde idi ki, II. Murad, Akşemseddin'e velinin gösterdiği değer karşısında gizleyemediği hayretiyle bir an durakladı, son derece memnundu ki, Veli:

Akşemseddin'i kasdederek, «kendülerün liyakatin biz dahi bilendenüz» diye ona karşı olan iltifatını daha da artırıyordu.

Böylece Akşemseddin, istikbalin cihangirinin hocası olmuştu.

Veli ağır ağır konuşuyordu ki, ağzından çıkan her söz II. Murad'ın kalbine saplanan ok gibiydi, dikkat kesilmiş dinliyordu.

Veli şöyle konuştu: «Size gelince, sizinçün nasihat yoktur. Devlete söylenen sizedür» dedi. II. Murat:

Kendi mizaç ve sıhhatinin devlet işleriyle meşgul olmağa müsait olmadığını söylemek ister gibi bir ifade kullanmıştı ki, Veli birden atıldı:

— Ama Allah indinde makbulsüz, halk için çalışırsuz ve halkın ise Allah'a yakınlığın bilürsüz! dedi. II. Murad sevincinden uçuyor gibiydi. Veli şöyle devam etti: Biz halkı yetişdürür elinize verürüz, onu sevk'u idare ise size aittür dedi ve devamla görürsüz ki aramızda fark yoktur. Arzumuz İslâm'ın ve Türkün berhüdâr olmasıdur.

Padişah, büyük velinin bu müthiş siyasî ve vatanperver düşünceleri karşısında hayretten hayrete düşüyor, ondan ayrılmanın ıstırabını âdeta duyuyor gibiydi. Çünkü velinin dönmesi yaklaşmıştı.

II. Murad, «Efendi hazretleri» dedi, «sizi azim (çok) bîhuzur itdük (huzursuz ettik), velâkin bir maruzatım dahi vardur.»

Veli, sanki onun ne demek istediğini biliyormuş gibi mânâlı bir bakışla gülümsedi, Padişah ise telâşlı görünüyordu. Hediyyem şudur ki, Ümmeti Muhammed'e rızkını veren tarlalarınız ve cümle müridânınız vergiden âzâdedür.

Büyük veli başıyle bir tasdik işareti yaparak, «Bu hediyyenüzün değerinü hasada demet adediyle ölçmek gerekürl» demekle yetindi. II. Murat, bundan isteğinin kabul edildiğini tahmin ederek «Hediyyemi kabul etmenüz dahi bize azim bir hediyye olmuştur» dedi.

II. Murat şimdi, büyük veli hakkındaki iftiralara ihtimâl dahi vermediğinden üzülüyordu. Bir yandan da, bu büyük insanın da en az kendisi kadar memleketini sever bir kişi olduğundan kendisini hoş göreceğini düşünerek teselli bulmaya çalışıyordu.

Osmanlı hükümdârı II. Murat'ın son bir arzusu daha vardı ki bu engin dünya görüşlü veliye bunu bir türlü açıklayamıyordu; nihayet kararını vermişti:

— Efendi hazretleri dedi, sizden bir dileğim dahi vardurl Büyük veli, tatlı bir tebessümle, «anlarum» dedi. Sizin bu isteğinize mezhebimizin banii kurucusu İmam A'zam bakâsuz tilmizi (talebesi) Ebû Yusuf Hazretlerine ne buyurur; dedi ve bu nasihatı baştan sona kadar anlattı. (424)

II. Murad o hale gelmişti ki, artık evren gözüne başka bir renkte görünüyordu. Ne vardı ki, şehzâde ne ola bir an önce büyüse idi, belki de büyük veli tarafından verilen Hz. Peygamber (S.A.)'in müjdesini görebilmek kendisine nasib olabilirdi! Böylece II. Murat daha şimdiden beşikte uyuyan şehzâdenin emrine girmişti. Bir, on, oniki yaşlarına gelse de ona devlet umûrunu devretse ve büyük velinin kerametinin zahir olmasını gıyaben seyretse idi. Hep bunu düşünüyordu. İşte bu yüzdendi ki, beklediği gün gelir gelmez on iki yaşındaki çocuğa devleti teslim etmişti. (425)

Padişahlığının bundan sonraki günlerini, kendisine —Macar kralının cülusunu tebrik için— gönderdiği üstü altın kakmalı yazı masasının başında hep bu hayalleri yaşıyordu.

Hacı Bayram Ankara'da :

Büyük veliyi taşıyan çift atlı araba Sol - fasol (Zül - fadıl) köyüne girdiği zaman, tarlalardan dönmüş binlerce müridi şeyhlerini bekliyorlardı. Veliye olan hediyyesiyle ilgili fermanın derhal Ankara beyine verilmesini ise, Sadrazam ulak çavuşa sıkı sıkıya tembihlemişti. Esasen Hünkârın Hacı Bayram'a olan vergiden muaf tutulması hakkındaki hediyyesi çoktan duyulmuştu. Ankara beyi ise özgündü. Çünkü Ankara vilâyeti varidâtında önemli miktarda azalma olacaktı öyle ya!

---

424) İmam Azam'ın, talebelerine böyle bir nasihatından söz edilirse de aslını bulmak mümkün olamamıştır. Ancak İmam Azam'ın hayat ve enerji dolu fikirleri herkesin malûmudur.

425) İsl. Ansk. C. VIII. S. 599 - 614 (bk. geniş bilgi için Murat II. Maddesi)

Diğer taraftan birtakım açıkgözler de devamlı olarak bu fırsattan yararlanmak için Bayramiyye tarikatına giriyorlardı. Veli esasen bu durumun farkında idi ki, çok yakında bu hususu iyi bir imtihanla açıklığa kavuşturacaktı, nitekim öyle yaptı. O, tarikatının devlet aleyhine istismar edilmesine asla razı olamazdı.

Harmanlar kaldırılmış, vergi zamanı gelmişti. Sıcak bir yaz gecesi idi. Veli akşamdan Ankara istikametine doğru gidip, orada büyük bir çadır kurup bütün müridlerini bu çadırda yakından görmek, onlara nasihatta bulunmak istediğini bildirdi. İşaret olunan yere çok büyük bir çadır kuruldu. sabahın erken saatlerinden itibaren bütün müridler akın etmeğe başladılar. Veli ve yakınları çadıra girmişlerdi. Ortalık mahşerî bir kalabalıktı. Ankara beyi ise endişe içerisinde idi! Hatta uzak tepelere gözcüler koymuş neticeyi bekliyordu.

Vakit kuşluk zamanını biraz geçmişti ki, veli çadırdan çıktı, ortalıkta çıt çıkmıyordu; etrafına şöyle bir baktı ve konuşmağa başladı:

— Şimdi burada tarafı ilâhîden dervişlerimi kurban etmem emr-i ilâhisi gelmişdür, hepiniz sıra ile çadıra girecek ve kurban edileceksüz!

Manzara bir anda değişmiş, yüzlerde bir korku ifadesi belirmişti. Herkes birbirinin yüzüne şaşkın şaşkın bakıyor, her zaman velinin derhal yerine getirilen emirlerine karşılık bir kıpırdanma olmuyordu.

Nihayet çadırın orta yerlerinden bir kadınla bir erkek, muvafakat ettiklerini, kurban olmak istediklerini bildirdiler, çadıra alındılar. Büyük veli onların gönlünü almış, kendilerini tebrik etmiş ve plânın uygulanması için emrini vermişti. Aradan az bir zaman geçmişti ki, önceden hazırlanmış ve kesilmiş koyunun kanına bulanmış olarak biraz evvel çadıra alınanların eşyaları dışarıdakilere gösterilmişti. Bir anda dehşet ve panik havası başlamıştı dışarıda. Yer yer, «Bizim şeyh şaşırmış, delirmiş insan kesilir mi?» gibi sesler yükseliyordu. Yarım saate kalmamış koskoca meydan boşalmış, Ankara beyinin adamları bu işi bir türlü anlayamamışlardı. Büyük veli gerçeği görmelerini istermiş gibi yakınlarının yüzüne mânâlı bir tebessümle baktı. Vakit akşama yakındı. Büyük veli köye yöneldi, tam o sırada Ankara beyinin de Sol - fasol köyü meydanına geldiği haberi veliye ulaştırıldı. Bey hadisenin mahiyetini öğrenmiş ve veliyi ziyarete gelmişti.

Ankara beyi derin bir saygı ile velinin elini öptü ve meseleyi öğrenmek istediğini açıkladı. Veli:

Olanları bir bir anlattı ve «Endişe etmeyesüz bizim sâdece vergiden âzâde bir buçuk dervişimiz vardur, bundan böyle herkes tekâlif mertebesünü (vergisini) vermesü gerekür» dedi.

Bey şaşkına dönmüş, Osmanlı hünkârının fermanına karşılık bu kadar büyük bir vatanseverlik örneği veren büyük veliyi çok yakınında olmasına rağmen neden tanımamıştı. Büyük bir saygı ile şeyhin elini öptü ve

«af idesüz efendi hazretleri» diyebildi. Sevincinden kuş gibi uçuyordu sanki. İtiraf ederüm ki, ben başka ihtimaller üzre endişelerle âlûde idim, rûşen oldum ki, azmü gaflet içre imişüm, diyerek devam etti:

Hattimüz değildür amma efendi hazretleri, ifasına muktedir olduğumuz bir maslahat (emriniz) var mıdur? diyebildi.

Büyük veli vakarla, «Bundan böyle vergiyü vaktinde alasuz, yolunuz rûşen olsun» diye karşılık verdi.

Bey durumu süratle Edirne'ye ulaştırdığında II. Murat zaten gönlünü dolduran velinin muhabbeti içinde idi ki; ah dedi ne ola bir kerre Mehemmedüm büyüse!.. (426)

Büyük veli Hacı Bayram Hazretlerinin Edirne'ye dâveti sebep ve hadisenin şekli ve seyri etrafında birçok tahminler ve bu tahminlerle ilgili olarak daha başka birçok rivayetler de yüzyıllardan beri ağızdan ağıza dolaşmaktadır.

Nitekim, büyük veliyi, Edirne'ye varışında hakikaten bir keramet ehli olup olmadığını imtihan için şöyle bir tertip hazırlarlar. Halk arasında çok yaygın olan bu hadise şöyle olmuştur: Hacı Bayram Hazretlerinin Edirne'ye varışının ilk günüdür. Tabutun içinde canlı birisi vardır, veliye «Efendi bir cenâzemiz vardır namazını kıldırıveriniz!..» derler. Büyük veli, bir imtihan geçirmekte olduğunun farkındadır! Pekâlâ ama der; «namazı ölü niyetine mi kıldırayım diri niyetine mi?..»

Etraftakiler şaşkınlık içindedirler! Bir şey söyleyemezler. Veli ise hiç bozuntuya vermeden merhum ... falan kişi niyetine der namazı kıldırır! Tabutu açarlar, bilâhare, bir de ne görsünler adam hakikaten ölmüş ve sessiz yatmaktadır!.. (427)

İşte Osmanlı İmparatorluğu'nun ünlü padişah ve sultanı II. Murat'ı çılgına çeviren yüce gönüller fatihi Hacı Bayram Veli Hazretlerine Anadolu halkı bu duygu ve inançla bağlanmış, büyük hünkâr II. Murat da Osmanlı tahtını 14 yaşındaki çocuğa bu duygularla bırakmış ve gönül sultanının deryasından kana kana nasîbini almak istemişti!..

Heyhaatt!.. Koca Sultan Murat ne ulvî bir feyz menba-ı bulmuştun. Senin de üstadın gönüller sultanı Hacı Bayram Veli'nin de ruhlarınız şâd olsun. (âmin)

---

426) Bundan sonra hep şehzade Mehmed'in büyümesini ve Hacı Bayram Veli'nin —Kostantiniyye'nin fethi hakkındaki— kerametini dünya gözüyle görebilmenin özlemi içerisinde yaşadı ve fakat felek aman vermedi, zaten Veli de işaret etmişti ki, O'nu sen ve ben dahi göremeyecegüz. II. Murat Edirne'de bir ulu çınar ağacı gibi kendi gölgesinde öldü. (Prof. C. Tanyol Kuruluş ve fetih destanı S. 73 vd.)

427) Fatih ser türbedarı Ahmet Amiş efendi hazretlerinin feyz ve velâyetlerini devam ettiren şeyh Mustafa efendi hazretlerinden bizzat dinlediğim bu canlı hâdiseyi, şeyh Hacı Bayram Veli hazretlerinin huzuru meânilerinde teeddüben aynen aldım. (Dr. H. Hasan Küçük)

«Bendeki bu sevinci görürsüz, Kostantiniyye fethine sevinür sanman. Akşemseddin benim zamanımda olduğuna sevünürüm. (428)

FATİH»

Hacı Bayram'ın Edirne'den ayrılışından birkaç gün sonra Akşemseddin, şehzâde Mehmed'in eğitimi için daha münasip görülen Manisa'ya gitmişti. Fakat bu sıralarda ölmüş bulunan diğer şehzâde Alâuddin'in cenaze namazını kılmak ve hünkârı teselli etmek için Edirne'ye dönmüştü.

II. Murad'ın canı çok sıkıntılı idi, içoğlanını çağırdı, «gidip bakasuz, efendi hazretleri meşgul değil iseler çağırasuz» dedi. Kısa bir müddet sonra hünkâr salonuna giren Akşemseddin, II. Murad'ı çok üzgün buldu ve:

— Hayırdur inşaallah hünkârum dedi. Padişah:

— Hayrunuz beri ola efendi hazretleri, dedi. Dün gece düşümde Alâuddin'i gördüm, bir tepe üzerinde idü. Karşıda da bir tepe görünürdü ki, burada da Veli (Hacı Bayram) Hazretleri görünürlerdi.

Derin bir ruh mütehassısı olan Akşemseddin, «Şehzâdenizün Veli hazretleriyle bile görünüşü, onun veli hazretlerine garib olacak kadar temiz oluşuna işaretdür» dedi. Hünkâr çok sevinmişti:

— Eksik olmayasuz efendi hazretleri, dedi. Kederüm dağıttuz.

Akşemseddin yine Manisa'ya dönmüştü, hünkâr onun (şehzâdenin) kusursuz yetişmesini çok arzu ediyordu. Türlü vesilelerle Akşemseddin'i Edirne'ye çağırırdı ki, yine Akşemseddin Edirne'de idi. Hünkâr salonuna girdiğinde II. Murat'ı çok müteessir gördü. Şeyh Akşemseddin:

— Sultanum hayattan gına getürmüş bir halinüz vardur.

Padişah yorgun bir sesle, «Müşahedenüz yeründedür efendi hazretleri» dedi ve ilâve etti: Efendi hazretleri sizlerle yer değiştirmek isterüm. Akşemseddin onun ne demek istediğini çoktan anlamıştı. Onu bu fikrinden vaz geçirmek için bir şeyler söylemek istiyordu ki, hünkâr kararlı idi. Yalvarışlı bir ifade ile: «Hayattan gına getürdüğüm bilürsüz, hem de veli hazretlerinin ilerüyü görüşlerine dahi yol açmış olurum.» (429)

Akşemseddin, «fakat o henüz bir gonca güldür sultanum» dedi. II. Mu-

---

428) Prof. Cahit Tanyol, Kuruluş ve Fetih Destanı S. 19 vd.

429) Hacı Bayram Veli, Kostantiniyye'nin şehzade Mehmet tarafından fetholunacağına işaret etmişti. (Bk. 169 - 170)

rat, Akşemseddin'in fikrini anlamıştı ama ısrarlı bir ifade ile, «Efendi hazretleri şehzâdenin sıhhatın nasıl bulursuz» dedi.

Akşemseddin kısaca, «Mükemmeldür» diye cevap verdi. II. Murat:

— Bilgisün nasıl bulursuz? dedi. Akşemseddin yine kısaca:

— Yaşınca mükemmeldür, dedi. II. Murat: «Görürsüz ki efendi hazretleri, Mehmed himmetünüzle iyi bir taht adamı olmuştur. Pederüm Mehemmed Çelebi beni Şeyh Bedreddin hailesi içre bırakduğunda ben dahi şehzâdem Mehemmed kadar idüm. (430)

Akşemseddin, II. Murat'ı can damarından yakalamıştı. Ama dedi hünkârum doğru söylersüz. Fakat bugünkü bezgünlük bundandur! Zira ruhun küçüğüne hadisâtın büyüğüne komak aklun kâru değildur, ama ki yine taht sultanun, şehzâde dahi sultanundur.

Hamza çavuş telâşla koynundan bir kâğıt çıkarmış hünkâra uzatmıştı, Padişah kâğıdı telâşla aldı, baştan sona süzdü ve bir anda kalbindeki hüzün yüzündeki ifadeyi teessüre boğdu, şalının arasından çıkardığı ipekli mendili ile gözlerini sildi, aahh... dedi, fâni âlem demişler buna!..

Hacı Bayram Veli ölmüştü!

1444 senesi Ağustos ayı idi. Şeyhinin ölümü acısından çökmüş olan Padişah, Edirne'ye dâvet ettiği Akşemseddin ile karşı karşıya idi. Velinin ölüm haberinin de kendisini bitab bıraktığını ileri sürerek, evvelki isteğini ona yeniden açmıştı, siz de dâhi şehzâdenin yanında olursuz efendi hazretleri, dedi. Akşemseddin:

Ben Ankara'ya bir dahi gitmelüyüm, oradaki işler yüz üstü kalmışdur. Bilâhare şehzâde ile Manisa'dan bile gelürüz, dedi.

Sevincinden göz yaşları döken hünkâr, velinin muvafakatını almış idi ki, yalvarışlı bir ifade ile «Beni intizarda bırakmayasuz efendi hazretleri» dedi.

Şehzâde Mehmet II. on iki yaşlarına basmıştı ki, şimdi fiilen Osmanlı padişahı idi. (431)

Diğer yandan haçlılar ve bütün Osmanlı düşmanları bunu kendileri için büyük bir fırsat sayıyorlardı. Nitekim II. Murat'ın Yanko Hünyad ve Ladislâsla yaptıkları Şeminli Szegedin muahedesini bozmuşlar ve Türkleri katliâma başlamışlardı. (432)

Bu hareket Edirne'de büyük bir endişe meydana getirmişti. Küçük padişahın başkanlığında yapılan toplantıda devlet ileri gelenleri Manisa'daki II. Murad'ı derhal iş başına çağırmaktan başka çare olmadığına karar ver-

---

430) Bk. Şeyh Bedreddin hadisesi 413. dip not)
431) İsl. Ansk. C. VIII. S. 599 - 613 (Murat II. Maddesi)
432) Aynı eser C. VIII. S. 608 - 610 (Murat II. Maddesi)

diler. Bir ulakla kendisine haber iletilen Murat II. «Padişahları vardur, kendü işlerünü kendüleri görsünler» cevabını verdi.

Halbuki durum vahimdi. Tecrübeli bir devlet adamı olan Halil Paşa, genç padişahın ağzından II. Murat'a yazdığı bir tezkerede: «Kendisini padişah saydığı takdirde devletün tehlükeden kurtarmağa gelsün, ben padişahsam bir tebea sıfatıyle padişahının emrine uyarak âcilen yola çıksun» demişti. (433)

Bu mantık oyunu aslında şair ruhlu padişahın çok hoşuna gitmiş, tehlikeyi de anlayarak derhal yola çıkmıştı. Yanında hocası Akşemseddin olduğu halde çocuk padişah babasının çadırına giderek «Hoş geldiniz» demiş, elini öpmüştü. II. Murat düşmana bozduğu muahede'nin hesabını sormağa kararlıydı, vakit kaybedilmeden işe girişildi. Murat Han bozulan muahedeyi bir mızrağın ucuna taktırmış, doğacak vebâlin düşmana ait olduğunu bildiriyordu.

Birdenbire Macar millî kahramanı Yanko - Hünyad'ın hücûma geçtiği görüldü. Osmanlı ordusunda bir telâş başlamıştı.

Murat Han, korkunç bir öfke ile emir verdi: Mehterlerüm sussun!.. Türk askeri şimdi geri çekiliyordu. Ta uzaklarda bulunan Karaca Paşa Hünkâra yaklaşmış, «Hünkârum Türk İslâm askerinin düşmana sırt çevirdüğü vaki midür? neylersüz? dedi. Murat Han'ın plânı başka idi amma, bir anda değiştirerek «Peki Karacam dileğün kabuldür» dedi, Mehterler çalsun diye yeniden kükredi.

Bir anda orduya yeni bir kuvvet ve cesaret gelmişti. Biraz önce Lehistan kralı Ladislas küstahça atını Türk askerlerinin üzerine doğru sürerken şiddetli bir Türk oku ile alnından vurularak yere yuvarlanmıştı. Koca Hıdır adındaki yaşlı bir Türk askerinin kestiği başı, padişaha takdim edildikten sonbir mızrağın ucuna takılarak ön saflardaki düşman askerlerine gösterilmişti. Vaziyeti gören düşman amansız bir paniğe kapılmış ve zafer bir anda Türk'ün lehine dönmüş, II. Murat artık görevini ikmâl etmişti. Sevgili şehzadesine artık İstanbul'un yolu açıktı, Haçlı ordusu imha olmuştu. (434)

II. Murat tekrar Manisa'ya dönmek istiyordu ki, bütün saray erkânını son bir defa topladı ve:

Tahtın varisi şehzâdem Mehemmed'dür. Anın başlıca umûru (işi) Kostantiniyye'yi —hocalar, beyleri, paşalarıyle— fethetmekdür. Cümle vezirim, beylerim ve paşalarum şahit olalar... Mezarumun toprağına daim hüdânın rahmeti yağa... Bütün servetüm parmağımdaki şu yüzük satıla ve parası bitinceye kadar baş ucumda Kur'an okuna.

---

433) Bir Balkanlı tarihçiye göre bu Varna savaşı Bizans'ın kaderini tayin etmişti. Çünkü Balkanlarda Türk hâkimiyetinin tayini yalnız Osmanlılar için değil, bütün dünya için önemli idi. İsl. Ansk. C. VIII. S. 609 ve Fatih devri I. 70 - 75

434) İsl. Ansk. C. VIII. S. 609 - 610

Bu bir nevi vasiyetname idi, orada bulunanlar göz yaşlarını tutamıyorlardı.

II. Murat birdenbire: «Efendi hazretleri gelürün» diye seslendi. Oradakiler hep birden feryada başladılar. «Vah hünkârımuz bizi bırakur gider...»

Ve sultan Murat II. dârı dünyadan dârı ukbaya göçtü!...

Edirne'de bir ulu çınar ağacı gibi kendi gölgesinde öldü.
Ve batan güneşle gömüldü.
Sultan Murat Han
Sultansuz bir saltanat bıraktı
Yüzü veliler gibi nurlu ve aktı (435)
....
....
Genç padişah Mehmet II. sordu
Lalam Halil paşa kandedür imdi?
İhtiyar vezir
kıyam etti
diz döktü
baş koydu (436)

İstanbul'un ünlü ve genç fatihi Sultan Mehmed II. ordusu surları aşarak vakarla şehre girerken, devlette fikri, inancı ve yaşantıyı temsil eden hocası Akşemseddin'e karşı şükranlarını belirtmek için çadırına varır. Kuru toprak üstünde oturan şeyhin önünde diz çökerek ellerini öper, «Bendeki bu sevinci görerek Kostantiniyye fethine sevinür sanman. Akşemseddin benim zamanımda olduğuna sevünürün» der. (437)

Padişah, kendisini müridliğe de kabul etmesini niyaz eder, o kabul etmeyerek, «Adalette öyle mertebeler vardur ki, ona ulaşmak sana yeter» der. Esasen Akşemseddin'in kişiliğindeki üstünlüğü kavramadan, ne Osmanlı devletinin temelindeki yüksek ruhu, ne de İstanbul'un fethindeki gerçek kudreti anlamağa imkân yoktur. (438)

Onun müstesnâ şahsiyetini kuruluş ve fetih destanı müellifi içli mısralarıyle şöyle dile getirir.

Uzaklarda bir veli görüyorum
Göynükteki türbesinde oturmuş
Duasız bir yüz, ne canı düşünüyor artık ne teni
Kaskatı kemik kesilmiş Göynükteki türbesinde oturan
Akşemseddin'in ak bedeni

---

435) Prof. Cahit Tanyol, Kuruluş ve Fetih destanı S. 73, 74, 75
436) Prof. Cahit Tanyol. Aynı eserden kısaltılarak alınmıştır.
437) Prof. Cahit Tanyol. Aynı eser S. 19 vd.
438) Prof. Cahit Tanyol. Aynı eser S. 21

Ne başın kaldırıp bir kerecik duâ etti
Ne yerlere kapanıp secde etti.
Ne tacı vardı başında ne hırkası
Bir ses duyuldu derinden, kıyamet alâmetleri görüyorum dedi. (439)

İşte bu Akşemseddin, kıymetli talebesi Fatih'e pek çok vazifeler emanet etmişti. Nitekim Trabzon'un fethi için yola çıktığında Uzun Hasan'ın belki merhamete gelir de vazgeçer diye— kayın validesi Sara Hatun'un ricacı olarak gönderildiğini öğrenince, huzurunda yalvaran ihtiyar kadına: «Onun fatihi biraz yorgun bulunduğu bir sırada bunu fırsat bilerek «Sultanum bir Trabzon kal'asu bunca zahmete değer mi?» sözü üzerine, genç padişah vakarla başını kaldırarak: «Valide, garazım kal'a zapdetmek değildür, bana teslim edilen şeriat ve adâlet kılıcının hakkını yerine getirmek ve vazifemi tamamlamakdur» dedi. (440)

İstanbul'un Edirne kapısından içeri girdikleri gün, genç Rum kızlarının padişah sanarak çiçek buketlerini sundukları hocası Akşemseddin'i, bir an bile yanından ayırmaz olmuş ve İstanbul'un gerçek fatihi'nin kendisi değil hocası olduğunu söylemek suretiyle hocasına olan şükrân borcunu ödemek istemişti.

Yabancı devlet elçileri de aynı şekilde padişah sanarak ellerindeki itimadnâmelerini genç çocuğun yanında oturan nur yüzlü şeyh Akşemseddin'e sunuyorlardı. Fatih devletin geleceğiyle ilgili bütün müzakere ve kararlarda hocasının bulunmasını arzu ediyordu.

Bir Cuma günü Ayasofya'da Cuma namazını kılmışlar ve dönüyorlardı ki, Fatih uzun zamandır içinde gizlediği bir arzuyu hocasına açmak istemişti. Birden karar vererek hocasına «Tarikata girmek istediğini» açıkladı. Akşemseddin: Kendisi böyle bir şeyin aleyhinde olduğunu bildirdikten başka, Hacı Bayram'ın dahi, babası II. Murad'a rıza göstermediğini hatırlattı!..

Fatih, hocasının fikirlerine saygı duymakla beraber, tarikata girme fikrinden bir türlü vazgeçmek istemiyordu. Fetih günlerinden biriydi, dünyada bir benzeri daha görünmeyen elli üç günlük muhasaradan sonra bir akşam vakti idi ki, genç hükümdar hocasına:

— İstanbul'da sizün semtinüz neresi olacakdur? diye sordu:

Büyük veli, parmağıyle Haliç'in dip tarafını göstererek, Oradadur amma ben âciz bir vasıtayum! dedi.

Velinin işareti boş değildi, çünkü orada İstanbul'un mânevî bekçisi, Kostantiniyye'nin fatihine ve askerlerine hediyyelerini verecek olan Hz. Halit (Ebâ Eyyub el - Ansarî) yatıyordu. (441) Esasen Hz. Muhammed'in on

---

439) Prof. Tanyol'un kuruluş ve fetih destanından kısaltılarak alınmıştır. S. 19 - 23

440) Prof. Cahit Tanyol. Kuruluş ve fetih destanı S. 25 - 26

441) Hz. Halit Konstantiniyye'nin fethi ümidiyle birkaç defa daha gelmiş olup, sonuncu gelişinde H. 50 senesinde şehadet şerbetini içtiği rivayet olunmakta olup, İmam Ahmed ibn. Hanbel'in rivayetine göre (Ebu'l - Fidâ İbn Kesir C. VIII. S. 59) Ebû Eyyüb

üç sene sancakdarlığını (442) yapmış bulunan Hz. Halid'in nerede yattığı da o güne kadar meçhuldü. Bütün Müslümanlar Mekke'den Medine'ye göç ederken Hz. Peygamberin ev sahipliğini yapmış bulunan Hz. Halid'i özlüyorlardı. Büyük veli Akşemseddin aynı zamanda kerametiyle bu büyük problemi çözmüş oluyor, yüz yıllardan beri kaybolmuş mezarın yerini işaret ediyordu. (443)

Fatih'in hayâl dünyası ve ruh âlemi :

Onun taa şehzâdeliğinden beri aklı gece gündüz Kostantiniyye'de idi. Varna savaşında Rum kâfiri İslâm askerinin karşı yakaya geçmesine katî zorluk vermişti. Sultan Murat II. (Babası) Rumeli yakasına bir sur yapmayı düşünmüştü amma, Hacı Bayram Veli'nin işareti üzerine bu işi oğluna ısmarlamıştı. (444) Yıldırım Han'ın yaptırdığı hisar(Anadolu hisarı)ın karşısı Boğaz'ın en dar yeri idi. (445)

Kararlıydı, tam oraya bir hisar yaptıracaktı. Anadolu'dan ustalar getirildi, iki bin duvarcı, dört bin marangoz, beyler, paşalar binlerce işçi çalıştı, hisar dört ayda tamamlandı. Boğaz'dan geçen gemilerden baç alındı, dinlemeyenler batırıldı. Ol sebepten adına Boğazkesen denildi. (446)

Kâfirin yüreğine korku girdi, Sultan Mehmed'e yemekler armağanlar yolladı, niyaz etti fayda çıkmadı, hiç biri kâr etmedi.

Bu manzarayı bir Türk tasvir ve yorumcusu şöyle dile getirir:

Rumeli hisarının kurulduğu tepeler üzerindeyiz. Genç cihangir onbeş

---

irtihal ettikten sonra Yezid teçhiz ve tekfinini emretti, etraftaki bütün ecnebiler de büyük İslâm askeri ve kumandanının cenaze namazına koştular.

442) Müslümanlar Kostantiniyye'yi kuşatmışlardı, muharebe bütün şiddetiyle devam ediyordu. III. Kostantin Yugunat ise bugünkü harabeleri bulunan Tekfur sarayından vaziyeti kontrol ediyordu. O anda Müslümanlar ön safta başlar üzerinde bir cenaze taşıyorlardı ki, bunu görmüş ve öğrenmek istemişti. İslâm Orduları Baş Kumandanı Yezid'e haber göndererek bunu sordu: Yezid, bu cenaze bizim Peygamber efendimizin mihmendârı (Sancakdârı) dır, vefatından evvel bize, senin memleketinin en ileri bir yerine gömülmesini vasiyyet etmişti diye cevap verir. Kayser önce bu işe hayret etmiş, sonra Yezid'le karşılıklı konuşup bu mübârek zatın cesedini muhafaza edeceğine söz vermiş ve bir de üzerine kubbe yaptırmış. Müverrih Ahmed Abdü Rabbihi'den bir rivayete göre H. 328 tarihine kadar Hıristiyan âdetine göre türbe'nin üzerinde mum bile yakılırmış! (Alasonyalı H. C. Öğüt Meşhur Eyyub Sultan C. I. S. 141 - 143

443) Rivayetlere göre Akşemseddin mezarın yerini rüyasında görmüş, tahmin ettiği yere bir çubuk diktirmiştir ki, bugün Eyüp camiinin avlusundaki ulu çınarın bu çubuk olduğu söylenmektedir!..

444) Hacı Bayram Veli Kostantiniyye'yi şu beşikteki çocuk fethedecek, o'nu sen ve ben göremeyeceğüz demişti Murat II.'ye Bk.

445) Yıldırım bir de hisarla birlikte İslâm mahallesi ve Cami yaptırmıştı ki bugün dahi hisar civarında bu mahallenin kalıntıları bulunmaktadır.

446) Prof. Cahit Tanyol. Kuruluş ve Fetih Destanı. S. 77

bin amelenin arasında vezirleriyle beraber —adını bir mühür gibi Boğaz'ın sarp kayasına işlemek için— harç taşıyordu! (447)

Hisarın yapılışı :

Çalışan işçiler arasından kuru ve kartal burunlu bir genç, kireçli ellerini silkerek doğruluverdi şöyle:

İşçi değildi, işçiydi, işçiye benzemezdi
Dediki dedi, git efendine söyle, bu padişah
bildüğü padişahlara hiç benzemez,
Bizim kılıcımızun yettiği yere varamaz cedlerinüzün
umudu bile!...
Bu yer benim yerim, bu su benim suyum!...
Ve dahi bu dolaylarda yabanın yeli bile olmadan buyruğumuz esemez
kendü bildügüne'
Elçiye zevâl olmaz, yoksa boynun üstünde duran şu kelle
yürüyüp gidemezdi seninle!...
Beliili...

Haydi hoşça var duyduğunu duyduğun, bildügünü bildügün gibi ilet! Ve zira kim bizim gadaba bile vaktimüz yok. Göstererek kireçli ellerini, görürsüz işimüz acele!...

Osmanlı sarayının —kartal burunlu— genç padişahı, bir amele gibi toz toprak içindeki kıyafetiyle bu sözleri Bizans İmparatoru'nun vakur elçisine söylüyordu!

Nitekim fecir sökmek üzereydi söktü, surlardaki gedikler yerle bir oldu ve Bizans İman'ı Muhammed (S.A.)'le yoğrularak ebediyyetlere gömülüp gitti.

Genç padişah derin bir nefes aldı, Ulular ulusu Akşemseddin kemikli elleriyle tel tel nurlu sakalını sıvazladı, padişahın huzuruna durdu ve şöyle buyurdu:

— Padişahum, Şehbazlarum bilesüz bu tekbir bildüğünüz tekbir değül, senin bayrağın gök olsun senin bayrağın ateş, senin bayrağın altında batmasın güneş. (448)

Bir kısım vezirler kuşatmanın kaldırılmasını dilediler, bir kısımları savaşa devam dilediler. Hünkâr, Akşemseddin'in yüzüne baktı; Veli, «Zafer nasipdür» dedi, Molla Gürânî'ye soruldu, «Zafer nasipdür» dedi. (449)

---

447) 5 - Mayıs - 1951 tarihli Yenisabah gazetesinden (Dr. Cahit Tanyol, İstanbul'un fethi üzerine bir makalesinden kısaltılmıştır)

448) Menâkıpnâme'i Akşemseddin Üniv. Küt. el yazma eser S. 676

449) Akşemseddin'le beraber, Molla Gürâni de Şehzade Mehmed II.'nin öğrenimi için Murad II. tarafından görevlendirilmiş, fıkıh, hadis sahalarında dirayetli olan Molla Gürâni, II. Murad'la tanıştıktan sonra padişahın birçok ihsanlarına mazhar olmuş, şehzadeye de müallim tayin edilerek, icabında dövebileceğine de müsaade olunduğunu bildirmek için bir de sopa hediyye edilmiştir. (İsl. Ansk. C. VIII. S. 406 - 408

Hünkâr bu işarete inanmakla beraber kanaat etmedi, varup efendi hazretleründen «vaktin saatin sorasuz» dedi. Akşemseddin «görürüm ki padışah hazretleri dardadur» dedi. Başın secdeye koyup dua etti, padişahın çadırına girdi, bütün vezirler oradaydı. Akşemseddin: «Bu gece her tarafta ateşler yakıla ve askere zafer tebşir oluna!» dedi.

Sabah tan yeri ağarıyordu. Ve güneş gördüklerini bir daha görmemek üzere batmıştı. Yarınki değişecek devran alaca karanlıkta bir masal tanrısını andırıyordu.

Sultan Murad Han oğlu Mehemmed Han; «Akşemseddin günleri bir bir saydı» dedi. Mayıs 29, gün Salı, vakit fecir, son tarih 1453, cihan tarihi yeniden başlayacaktı. Başkumandan Akşemseddin, Hacı Bayram Veli ve Sultan Murad II., Ulubatlı Hasan'ı tebrik ediyorlardı. (450)

«Bendeki bu sevinci görürsüz, Kostantiniyye
fethine sevinür sanman. Akşemseddin benim
zamanımda olduğuna sevinürün».

FATİH

YAVUZ SULTAN SELİM ve SÜNBÜL SİNAN EFENDİ

İslâmiyeti bütün cihana yaymak ve onun yüce prensiplerinin, insanlığın ortaklaşa idealleri haline getirilmesi için âdeta birer fazilet yarışına girmiş olan Osmanlı padişahları, hep aynı standart metodlara bağlı ruh eğitimi içinde yetişmişlerdir.

Gerçi bunda, devlet idaresinin babadan oğula geçen iktidar olma geleneğinin de payı yok değildi. Ne var ki, bir padişah için en önemli olanı yine de halkının genel eğilimini iyi bilmek, onun psikolojisini yerinde bir analizle, umumî arzulara hürmetkâr olarak hükûmet edebilmek için —her devirde olduğu gibi— Osmanlılarda da şart olmuş gibiydi!..

Padişah, hem devletin lideri, hem de ordunun Başkumanı durumunda bulunduğundan, (451) hünkârın ordu birlikleri üzerindeki otoritesi, halk üzerindeki otoritesinden daha da önemli idi.

Nitekim asker padişahın kulları sayılırdı, hatta bununla öğünürdü Osmanlı askeri daima. Esasen askerin büyük çoğunluğu da mutlaka bir tarikata mensuptu. Böyle olunca padişahın da tarikata bağlı olması veya hiç değilse tarikat mensuplarına karşı sempatizan görünmesi bir nevi izleyeceği politikanın zorunlu bir neticesiydi.

Bununla beraber, Yıldırım Bayezit gibi siyaseten tarikat sempatizanı olanlar bulunabileceği gibi, Murat II. gibi, Fatih gibi gerçekten tarikata âşık ve bağlı olanlar da vardı. (452)

---

450) Prof. Cahit Tanyol. Kuruluş ve fetih destanı S. 19
451) A. Cevdet Paşa Tarih'i Cevdet C. I. S. 33-42 vd.
452) Bk. Murat II. —Hacı Bayram Veli ve Fatih— Akşemseddin bahisleri.

İşte Yavuz Sultan Selim, çağdaşı bulunan büyük veli Sünbül Sinan (bugün dahi Sünbül Efendi diye tanınan) Efendi diye meşhur olan şeyhe mensuptu. (453)

Şimdi bu büyük veli ile Osmanlı İmparatorluğu'nun ünlü padişahı Yavuz arasındaki gönül maceralarını görelim:

Önce Sünbül Sinan Efendiyi biraz tanıyalım:

Sünbül Sinan Efendi, Halvetiyye tarikatı şeyhlerindendir. Merzifon'da doğmuştur. Menâkıb'ı şerif ve tarikat'ı pirân ve meşayıh'ı tarikat'ı halvetiyye adlı eserde bu zâtdan şöyle bahsedilir: Zahirdeki ilmi çok engindi, Hidâye şerhi, mevakıf ezberinde idi. Türlü kerametler göstermiş olup, ilmi bâtında da çok ileri idi. (454) Bir gün bir vak'aya şahit olur; halk bir kuyudan su alır, bu da almak ister. Fakat su kuyunun ağzına kadar gelir ve birden kaybolur! Vaziyeti şeyh çelebi efendiye arzederler. (455) Çelebi Efendi Sünbül Sinan Efendiye hitaben «Mevlâ, vücûdunda mevcûd olan fuyûzatı ilâhiyye'nin galeyana gelmesiyle bu hal zuhur etmiştir, neden kuvvetini fiile getürmezsün?» diyerek onda mânevî bir kuvvetin varlığına işaret eder ve onu bağrına basarak sende rayıha'i muhabbetullah (Allah muhabbetinin kokusu) var der. Bunun üzerine Sünbül Sinan Efendi nefisle mücadele kemerini beline bağlar. (456)

Kısa bir müddet sonra S. Sinan Efendi o hale gelir ki, şeyh Çelebi Efendi kendi makamında rahat edemeyip, bitişiğindeki S. Sinan Efendinin hücresine gelir. Bir müddet sonra şeyh Çelebi Efendi Mekke'ye, oradan da Mısır'a gider ve S. Sinan Efendiye, küçük bir hizmet var acele Mekke'ye gelsün diye mektup yazar. Nitekim S. Sinan Efendinin Mekke'ye vardığında Çelebi Efendi mevlâsına kavuşmuş, meğer Çelebi Efendi, S. Sinan Efendiyi cenazesinde bulunsun diye çağırmıştır. (Kerameti) (457)

Böylece Mekke'den dönüşünde büyük bir törenle karşılanır ve Çelebi Efendinin yerine irşada başlar. Karşılama töreninde bilumum devlet erkânı vezir vüzerâ hazır bulunurlar. Şeyhin vasiyeti üzerine kızı Safiyye Hanımı nikâh eder ve 33 sene irşada devam eder. (458)

Bir rivayete göre de S. Sinan Efendi fukara halkın halini düşünerek hiç sırt üstü yatıp uyumaz, devamlı kuru tahtaya oturur öyle vakit geçirirmiş.

---

453) Menakıb'ı şerif ve tarikat'ı piranve meşayıh'ı tarikatı halvetiyye S. 32 vd. (Bel. Küt. No: 3020'de)

454) Menakıb'ı şerif ve tarikat'ı piran ve meşayıh'ı tarikatı halvetiyye S. 32 vd. (Bel. Küt. No: 3020)

455) Aynı eser S. 32

456) Aynı eser S. 32

457) Aynı eser S. 32 - 33

458) Çelebi efendinin damadı olduğu başka kayıtlarda da mevcuddur.

Yavuz S. Selim'le münâsebeti :

Yavuz, önceleri şeyhi pek tanımazmış. Sarayburnu'ndaki köşkü yapmayı tasarladığı zaman, Mustafa Paşa camii içinde bulunan yeşil renkli mermer direkleri almak ister. Mimarlar direkleri sökmeğe geldiklerinde Şeyh Sünbül Sinan öfkeli halde âsâsı ile çıkar ve mâni olur. Yavuz, bunu duyunca vazgeçmelerini emreder ve İmrahor camiinin direklerini almağa karar verilir ki, halen köşkteki direkler onlardır. (459)

Mısır ve Şam fatihi Yavuz S. Selim Şam seferine çıktığı zaman Şam'da Beni Ümeyye camiine gider. Orada minberin altında ibadetle meşgul olan birisini görür. Bu zat Yavuz S. Selim'e «İstanbul'a avdetinize sakın Sünbül Sinan Efendiden gafil olmayasuz, istifade edesüz» der. Bu zat S. Sinan Efendiyi asla görmemiştir.

İşte bu tarihten sonradır ki, Yavuz S. Selim tebdil'i kıyafet ederek (kıyafetini değiştirerek) sık sık S. Sinan Efendinin sohbetlerine iştirâk eder, şeyhe büyük iltifatlarda bulunurmuş. (460)

936 senesinde öldüğü zaman S. Sinan Efendi için büyük bir cenaze töreni yapılmış ve bugün «Sünbül Efendi» diye meşhur olan dergâhtaki türbesine gömülmüş olup, her gün binlerce kişi tarafından dergâhı ve türbesi ziyaret edilir, adaklar adanır, kurbanlar kesilir ve kerametleri halk ağzında dolaşır.

Aslen Halvetiyye tarikatına bağlı olmakla beraber, daha sonra kendi adıyla bilinen bu tarikatın «Sünbüliyye» kolunu kurmuş olan Şeyh Sünbül Sinan Efendi, âdil, dini bütün ve celâdet sahibi bir şeyh olup, Kocamustafapaşa camiindeki hücresinin perde ile kapalı bulunan penceresinde yaşadığı, peygamber ve velilerin ruhları ile dolu olduğuna inandığı hücresinin içini boş bıraktığı kaydolunmaktadır. (461)

Şeyh Sünbül Sinan Efendinin sohbetlerine daha birçok şeyh devam etmiştir ki, bunlardan bazıları şunlardır: Merkez Efendinin oğlu Seyyid Ahmed, Şeyh Yakubî Germiyânî, Şeyh Hasan Necmeddin, Şeyh Alâuddin Avnullah ve daha birçokları sayılabilir. (462)

Tarikat şeyhlerine karşı derin bir saygı ve muhabbeti bulunan Yavuz, İran seferi sırasında Konya'ya da uğrayarak Mevlâna'nın mezarını ziyaret eder ve fukaraya büyük tasadduk ve ihsanlarda bulunur. (463)

---

459) Bu rivayeti doğrulayan başka delile rastlanamamıştır.

460) Esasen İmparatorluk müddeti sekiz sene gibi kısa denecek bir süre devam eden Yavuz'un ruh hayatına dair kaynaklar pek azdır. Bu itibarla o'nun hakkındaki bilgiler daha çok zahiri faaliyetleri yönüne dairdir. (İsl. Ansk. C. X S. 423 - 433)

461) İsl. Ansk. C. XI. S. 236 - 237 (Sünbüliyye maddesi)

462) Tahsin Yazıcı. İstanbul'da ilk halveti şeyhleri. İst. Enst. dergisi S. II., 98 ve sadık Vicdani Tomar'ı Turukı aliyyeden halvetiyye S. 60 - 61

463) Yavuz'un dağıttığı bu sadakanın yüz bin akçe olduğu rivayet edilir. (Prof. M. C. Ş. Tekindağ T. Mec. C. XVII. Sayı 22. S. 59 vd.)

Fasılasız olarak kırkaltı sene imparatorluk tacını muhafaza etmek suretiyle Türk'ün adını bütün cihâna tanıtmış ve efsâneleştirmiş bulunan büyük Türk hükümdârı «Kanunî»ye gelmiş bulunuyoruz. Bu bölümde onun, çağdaşı bulunan ünlü şeyhlerden Merkez Efendi ile gönül esprileri ve dostluklarını göreceğiz.

Merkez Efendiyi biraz tanıyalım :

Merkez Muslihiddin Efendi diye de meşhur olan bu zat, Şeyh Sünbül Sinan Efendi'nin halifelerindendir. Anadolu'da Germiyanoğulları ili olan Uşak'ta doğmuş olan Muslihiddin Efendi, zikir ve her türlü ibadetin cemaatle toplu halde yapılmasını teşvik etmiştir. Bunu temin için cebindeki parasını dağıtarak cemaat temin etmeğe çalıştığı rivayet olunur. (464)

Önce iyi bir tahsil yaptıktan sonra Bursa'da Müftü bulunan Veliyyüddin oğlu Ahmed Paşa hizmetine giren Muslihiddin Efendi'nin zekâ ve hafızası o derece kuvvetli idi ki, üç ayda Kur'an-ı Kerim'i tefsiriyle birlikte ezberlediği rivayet olunur. (465)

Önceleri Sünbül Efendiyi sevmez, tenkit de edermiş. Bir gece rü'yasında acayip bir hadise görür, kime söylediyse kendisini tatmin edemezler. Aynı günlerde bir başka rüya daha görür ki, bu rü'yada Sünbül Efendi kendi odasına girmiştir, görüşmek ve rü'yasını tabir etmek ister, fakat, bu kapıyı açmaz. Kapıyı zorla açıp içeri giren Sünbül Efendi, gördüğün rü'yayı anlat der. Sünbül Efendi rü'yayı tabir edince onun büyüklüğünü anlar ve muhabbete başlarlar.

Böylece Sünbül Efendi kendisine irşat için hilâfet verir ve bu sıralarda Kanunî'nin annesi tarafından Manisa'da yaptırılan Cami ve Hankâhta, irşâd için bir şeyh istenir, böylece Sünbül Efendi onu Manisa'ya gönderir ki, Kanunî ile ilk teması böylece başlar. (466)

Onu daha ilk görüşte ruhen bağlanan Kanunî, rivayetlere göre zaman zaman sohbetlerine iştirâk eder ve ağlarmış. Şeyh o derece hitabet gücüne sahipmiş ki, üç gün üç gece devamlı konuşsa irticâlen yaptığı konuşmada bir kelimeyi iki kere tekrarlamazmış!..

Sultan Süleyman daha şehzâdeliğinde mânevî zevkin adını tatma fırsatı bulmuştu. Nitekim o, daha Manisa'da iken muhabbet bağladığı şeyhe, her sefere çıkışında ziyarete gider, hayır duâ ve muvafakatini alırmış.

Va'z ve sohbetlerine yeşil bir sarıkla başlar, bir müddet sonra sarığın rengi siyahlaşırmış. (467)

---

464) Meşayıh'i tarikat'ı pirandan Halvetiyye, S. 32, 47, 73 vd. (Bel. Küt. No: 3020)
465) Aynı eser, S. 49 - 53
466) Ahmet Taib Hadigatü'l - Mülûk, S. 73 vd.
467) Meşayıh'i tarikat'ı pirandan Halvetiyye, S. 66 - 67

Kerametlerinden bazıları hâlâ halk arasında dolaşır. Meşhur olanlarından bir tanesi şöyledir: Bir merkebi varmış merkez Efendi'nin, bir yere gideceği zaman biner gidermiş. Yola çıkacağı zaman merkebi çağırır, o da gelirmiş. Bir gün yine çağırmış, fakat merkep biraz ağır gelmiş. Nefesin kesilsin demiş ve hayvan bir daha iflah olmamış. (468)

H. 959 senesinde 90 yaşında olduğu halde vefat etmiş olup, namazını Fatih camiinde Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi kıldırmıştır. Devrin ünlü şeyhülislâmı «dünyada riyasız bir tek adam görmüştük o da gitti» diyerek bağırarak ağlamıştır. (469)

Mahşeri bir kalabalık cenazesini, Yenikapı dışındaki bugün kendi adıyle anılan «Merkez Efendi» denilen yerdeki türbesine kadar götürmüştür. Türbesi halen binlerce kişi tarafından günün her saatinde ziyaret olunur, adaklar adanır, kurbanlar kesilir. Hindistan havalisinde 500'den fazla müridi bulunduğu rivayet edilir.

Müstesna kişiliğiyle Kanunî'yi derin bir duygu ile etkileyen Merkez Efendi, onun politikasına bazı katkılarda da bulunmuş olup, bundan sonra Kanunî fırsat buldukça büyük din ve tasavvuf ulularını ziyaret, eserlerinin bakım ve onarımını asla ihmal etmemiştir. Nitekim Bağdad'da şi'îler tarafından yıkılmış olan İmam Azam'ın türbesini, yanında bir imaret ve bir de camisini yeniden inşa ve tamir ettirmiş, yine Bağdad'daki Kadiriyye tarikatı kurucusu Şeyh Abdu'l - Kaadir Gîlânî'nin türbe ve camisini, Konya'da Mevlâna türbe ve külliyesini, Seyyit Gazi kasabasındaki Seyyit Battal Gazi türbesini de tamir ederek tekkeyi Bektâşilere vermiş, bu arada Kâbe'ye karşı aşırı bir bağlılık göstermiş, Mekke'nin en büyük ihtiyacı olan su yolları için tahsisat ayırmış, Kâbe örtüleri için vaktiyle Mısır Sultanları tarafından konulan vakfiyelere yenilerini ilâve etmiştir. (470)

Kanunî'yi derin bir şekilde etkileyen tarikat şeyhlerinden biri de —Bayramiyye Melâmî şeyhlerinden —Pir Ali Aksarayî'dir. «İbrahim Edhem Fakir'in zamanında gelse idi terk'i saltanat etmesine rıza göstermezdim, (471) yine kemâle erişür, dünya ve ahiret saltanatını cemederdi, mürid'i sadık'a saltanatı terk lâzım değildir» gibi sözlerle dikkati çeken bu şeyh, kendisine mehdilik süsü veriyor diye Kanunî'ye şikâyet edilmiş; önce gadaba gelen Kanunî, bilâhare İran seferine çıkarken kendisiyle görüşmek istemiştir.

Beklenen gün gelir, Kanunî şeyhi evinde ziyaret ederek fikrini öğrenmek ister ve:

— Sen, zamanın mehdisiyim,cennetin dört ırmağı bendedir!.. demişsün, bu sözleri söyledüğün doğru mudur? der. Şeyh:

468) Aynı eser, S. 67 (Bel. Küt. No: 3020)
469) Aynı eser, S. 67, 68, 69
470) İsl. Ansk. C. XI, S. 148 - 153 (Süleyman I. Maddesi)
471) İbrahim Edhem için Bk. (Kerametler bahsi)

— Padişahım, şimdilik zahirde Mehdi sensün, ırmaklar ise cenneti âlâdadur, fakat insan âlem'i şuhûd ve melekût'ün nümûnesi olduğundan orada hasıl olan ilim ve marifet, aşk ve hakikat o ırmaklara dahi teşbih olunabilür. İşte bizüm ırmaklarımuz bunlardur.

Diye huzur'u padişahi'ye bal, süt ve su getirir. Padişah alıp içtikten sonra:

— Bunlar pek güzel amma velâkin şarap ırmağı yok mu? demesiyle şeyh, «o da var padişahım!» deyüp ayakta duran (Portu Paşa)'ya bakar ki, paşa o anda «Allah» deyip yere düşer bayılır. Padişah dahi kemâli teessürle ağlamaya başlar ve halvet emredüp pîr ile bir müddet tenha görüştükten sonra, duâsını ve oğlu ile birlikte İstanbul'a gelmelerini rica eder. (472)

Şeyh; «ben kendüm mazurum amma, oğlumun adı İsmail'dür, kurban olmaktan çekinmez, o (473) gider,» der.

Hakikaten şeyhin oğlu İstanbul'a gelince kısa zamanda şöhreti her tarafa yayılır, kerameti halkın ağzında dolaşmağa başlar ve durum hoş olmayan bir manzara arzeder. Kanunî memleketine dönsün diye ferman çıkardıysa da «Ben İsmail gibi kaderime razıyım» diyerek Padişahın fermanına aldırış etmez, araya münafıkların da girmesiyle iş büyür, nihayet şeyhülislâm Kemalpaşazâde'nin fermanıyle Sultanahmet'te Üçler camiinin bulunduğu yerde idam edilir. (474)

AHMED I., MURAT IV. ve AZİZ MAHMUD HÜDÂÎ

Osmanlı İmparatorluğu'nun parlak devirlerindeki şöhretine renklilik veren büyük velilerden biri de «Aziz Mahmud Hüdâ'î»dir.

Bugün dahi günün her saatinde binlerce kişi tarafından ziyaret edilen gönüller sultanı Şeyh Aziz Mahmud, Halvetiyye tarikatı şeyhlerindendir.

Onaltıncı yüzyılda şöhreti hemen İslâm dünyasının dört bucağına yayılmış olan bu zat, H. 948 (M. 1541)'de Koçhisar'da doğmuş olup, devrinin icaplarına göre mükemmel bir öğrenim gördükten sonra Bursa'ya kâdı, ferhadiye medresesine de Müderris olmuştur.

Müderris olarak bulunduğu sıralarda bir gece bir rü'ya görür ki, bu rü'ya onun hayatında önemli bir dönüm noktası teşkil eder.

Halvetiyye tarikatına yeni girmiş, fakat tam bir sadakatle bağlanmıştı

---

472) Sadık Vicdâni Tomar'ı Turuk'ı aliyyeden Halvetiyye, S. 50, 51, 52

473) Aynı eser, S. 50, 51'de geçen bu kıssa, araştırmamız açısından ilginç olan taraf, her devirde zaman zaman nifak hareketlerinin eksik olmayışı ve birtakım fitnelerin ortaya çıkarılmasıyle bozgunculuktan kendilerine pay çıkarma düşünenlerin bulunuşudur. Yoksa Kanunî'nin tutumu meydandadır. Ama bir yerde devletin yüksek menfaatleri her şeyin üstündedir.

474) İsl. Ansk. C. III, S. 67 - 69 (Celvetiyye maddesi)

ki, gördüğü rü'ya cehennem ahvalidir, korku ve dehşet içinde uyanır. Ertesi gün bütün malını ve servetini fakirlere dağıtarak Şeyh Muhyiddin Üftade'nin sadık bir müridi olur.H. 988'lerde Şeyhinin ölümü üzerine onun makamına geçer ve Payitaht İstanbul'a gelerek Üsküdar'a yerleşir. (475)

1628'de öldüğü zaman bütün İstanbul halkı sokağa dökülmüştü. Halen türbesi ve çevresi aynı mânevî ruhaniyetini muhafaza etmektedir. Çünkü kendisine hizmet edenlere, öldüklerinde şefaat edeceği inancı hâkimdir. Bu bakımdan semt halkı ve hatta uzak yerlerden gelip, temizliğinde ve ziyaretçilerinin hizmetinde bulunabilmek için halk gece ve gündüz sıra bekler.

Şeyh Aziz Mahmud, I. Ahmed devrinin saray erkânı tarafından da büyük saygı görmüştür. Bu hâdise, Osmanlı padişahı Ahmed I.'in gördüğü bir rü'yayı tabir ettirmek için büyük veliyi ziyaretiyle başlar. Rü'yanın tabirinden son derece memnun ve şeyhe hayran olan padişah, velinin elini öper ve kendisini müridliğe kabul etmesini rica eder. Şeyh, «bizim tarikatımızda rütbe ve mansıp farkı yoktur» diyerek padişahın dileğini kabul ettiğini bildirir. (476)

Bu tarihten sonra da artık padişah Ahmet I. öteki müridlerle birlikte alelâde bir dervişten farksız olarak mutad zikirlere muntazaman katılır. (477)

Aynı şekilde yine Osmanlı padişahlarından Murad IV. de Şeyh Aziz Mahmud Hüdâî'ye mürid olmuş, hatta şeyh Murad IV.'e Eyüp türbesinde yapılan törenle kılıç kuşatmıştır. (478)

Şeyh Aziz Mahmud Hüdâî'nin birçok kerametleri naklolunmaktadır. Bunlardan bazıları şöyledir:

Bir gün velinin kerametini anlamak isteyen bir zengin, şeyhe müracaat eder. Şeyhi ziyaretle elini öper ve yanından ayrılmak ister. Şeyhin haberi olmadan seccadesinin altına gizlice bir çıkın altın koyar.

Şeyh, «bıraktığmuz akçe ile hem dünya, hem ukba yapılur, o deliye de veliye de lâzımdur. Bundan dolayı, hayr'a sarfolunmak üzere kabulünde bir mahzur görmüyorum» der. (479)

Halk arasında dolaşan kerametlerinden bazıları da şöyledir. Birçok geceler kandilinde yakacak yağ bulunmazmış, ışıksız otururmuş. O, bu duruma bütün malını ve servetini fakirlere dağıttığı için düşmüştür. Nefsini katiyyen düşünmezmiş, o hakikî ışığın iman ışığı olduğunu söyler, imanı sönük olanların her tarafını kandillerle aydınlatsan da yine hakikatte karanlıktadırlar, dermiş. Bu kadar yakınlığına karşılık sarayın dahi hiç bir hediye-

---

475) Aynı eser, C. III, S. 67

476) Osmanlı müellifleri, S. 28 - 32'den naklen A. Gölpınarlı, Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar, S. 239 - 241

477) İstanbul Ansk. C. III, S. 1728 vd.

478) Aynı eser S. 1726, C. III.

479) Aynı eser, S. 1727, 1728, C. III.

sini kabul etmezmiş! Çoğu zaman karanlıkta yapılan zikirler arasında Padişah I. Ahmed'in dahi bulunduğu olurmuş!...

Şimdi ünlü Osmanlı vak'anüvist (tarihçi) lerinden Naima'nın, I. Ahmet ile Aziz Mahmud Hüdâi arasındaki gönül maceralarını anlatışını kendi ifadelerinden dinleyelim:

Hüdâi, Onaltıncı asr'ın ikinci yarısında ve onyedinci asr'ın başlarında yaşamış, büyük bir mutasavvıf ve celvetiyye tarikatının da kurucusudur. (480) Rumeli kazaskeri Sunullah Efendi'nin himayesiyle Fatih vaizi olduktan sonra şöhreti artmaya başlamıştır.

Yine Naima'dan bir başka rivayete göre; padişah I. Ahmed Şeyh Aziz Mahmud Hüdâi'nin eline su dökmüş, valide sultan da peşkir tutmuştur! (481)

Şeyh Aziz Mahmud Hüdâi'yi bizzat görmüş olan ünlü tarihçi Peçevi'li İbrahim Efendi de «Bunların menâkıb'ı celâlisi bu hakirin kalem'i gencâyişinden bîrûndur» dedikten sonra, asrında kutb'u zeman idüğunde istibah olunmaz der. (482)

Sultan I. Ahmed'le Aziz Mahmud Hüdâi arasındaki mânevî bağlantının gerçek sebepleri üzerinde birçok efsaneler de türetilmiştir. Biz belgelere dayanan birkaç tanesini özetleyerek göreceğiz. Şöyle ki:

Sultan Ahmed I., daha önce gördüğü bir rü'yayı tabir etmesi üzerine şeyhe bağlanmış, şeyhi'nin eline abdest alırken su dökmüş, valide sultan da peşkirini tutmuş; nihayet genç padişah şeyh'e o derece bağlanmıştı ki, o'na karşı âdâbta kusur bırakmamak için İstanbul'la Üsküdâr arasına bir köprü kurmayı bile tasarlamıştır. Bazen meşguliyeti sebebiyle şeyhi'nin ziyaretine gidemezse yerine mutlaka nedimelerinden birini vekil olarak gönderir, kendi yerine elini öpüp duâsını almasını rica edermiş.

Yine bir gün vekil olarak gönderdiği nedimelerden biri Şeyh hazretlerini makamında bulamayınca Bulgurlu'daki çilehanesine gitmiş, bir de ne görsün, pir karşısına gözler kamaştırıcı bir genç almış o'nunla sohbet eder!

Nedime vezir hemen bir baş kesip selâmı tebliğ eder ve oradan uzaklaşır, doğruca padişaha bu tuhaf hadiseyi anlatır. Bu durumu haber alan padişah da veziri gibi şeyh'e karşı bir hoşnutsuzluk tavrı takınmaya başlar, fakat durumu bizzat müşahede etmeyi de ihmal etmez, bu husus için gittiğinde o'da görür ki, durum aynıdır!

Kısa bir ziyaretten sonra hemen müsaade ister, fakat şeyh;

---

480) Naima tarihi,C. I, S. 168, 173 vd.

481) O gün padişah son derece duygulanır ve şeyhten bir keramet göstermesini ister. Bunun üzerine şeyh, «Padişah'ı cihanın, eline su dökmesinden ve validelerinin de peşkir tutmalarından daha büyük bir keramet ne olsa gerek, der!.. (Naima Tarihi C. I, S. 174 vd.)

482) İst. Ansk. C. III, S. 1726, 1728 vd.

— Biz de karşuya geçmek isterüz, kayığa kabul olunursak bile geçelüm! deyince, padişah, ister istemez;

— Buyurunuz, demek zorunda kalır. Şimdi Sultan Ahmed Han'la Şeyh Aziz Mahmud yan yana, sözü edilen gençse karşılarında olduğu halde saray burnuna varılınca, padişahın kıymetli yüzüğü denize düşüverir! Çocuk derhal denize atlayıp yüzüğü padişaha uzatır! ve gözden kaybolur!... Padişah:

— Aman çocuk boğuldu! diye bağırınca şeyh, padişaha dönerek:

— Senin su'i zanla gördüğün bu çocuk Hızır aleyhisselâmın kardeşi, İlyas'dur! cevabını verince, yaptığı hatanın ehemmiyetini anlayarak şeyh'i-ni yeni baştan bir daha tanır ve bütün ömrü boyunca bu hata'nın telâfisi (afvi) için kendisini büyük şeyh ve gönül sultanı Aziz Mahmud Hüdâi'ye karşı suçlu hissederek yaşar. (483)

Şeyh Aziz Mahmud Hüdâi, devrinin aynı zamanda en büyük bestekârlarındandı da. Nitekim teşvih, ilâhi, Na't vb. gibi her birisi klasik Türk mûsikisi'nin en ağır türlerinden olan eserleri vardır. Carigâh, düyek, teşvih gibi dinî Türk mûsikisi'nin bugün elde mevcud en eski şaheserlerindendir ki, bunlardan bir parçayı hatırasına hürmeten alıyoruz:

«Kudûmün rahmet'i zevk'u safâdır yâ-Resûl'allah
Zuhûr'un derd'i uşşaka devadır yâ-Resûl'allah
Hüdâyî'ye şefaat kıl eğer zahir, eğer bâtın
Kapına intisap etmiş gedâdır yâ-Resûl'allah (484

Bundan sonra mânevî zevkin derinliklerine dalan Ahmed I.'in Mevleviliğe karşı da derin sempati duyduğundan bahsedilir. Nitekim Sultan I. Ahmed'in, devrinin Mevlevi çelebilerinden Bostan Çelebi'ye kalben çok bağlı olduğu ve esasen gördüğü bir rü'ya üzerine o'na bağlandığı rivayet olunmaktadır. (485)

Sultan Ahmed I.'in, Mevleviliğe karşı olan muhabbetini dile getiren şu beyt, bu rivayetlerin en açık bir örneğidir:

Mesnevîsin işidüp Hazret-i Mevlânâ'nın
Gûşvâr oldu kulağımda kelâmı ânın
Def-ü ney nâle kılup Mevlevîler etti semâ
Eyledik yine safasını bu gün devrânın
Emr-i mevlâ ile bir himmet ede Mevlâna

---

483) İst. Ansk. C. III, S. 1726, 1728 (Peçevi İbrahim efendiden kısaltılarak alınmıştır) Peçevi Tarihi, C. II, S. 290 - 360.

484) İst. Ansk. C. III, S. 1728

485) Sultan Ahmed I., Şeyh Aziz Mahmud Hüdâî'nin bu son kerametine şahit olduktan sonra tamamen değişmiş olup, kendini tatmin etmek istemiş olduğu anlaşılmaktadır.

Gele ayağıma kim kelleleri a'dânın (486)
Cedd-i a'lâlarıma himmet edegelmiştir
Ben de umsam ne acep himmetin ol sultânın
Bahtiyâ bendesi ol dergeh-i Mevlânâ'nın
Taht-ı ma'nîde odur pâdişah-i dünyânın (487)

MEVLEVİLİK, SİYASÎ ve SOSYAL FONKSİYONLARI

Mevlevilik, başlangıçta (yani Mevlâna'nın zamanında) olduğu gibi, Mevlâna'nın ölümünden sonraki (çelebiler) devirlerinde de devletin siyasî sahnesinde daima önemli roller oynamayı başarmış bir tarikattır. Mevleviliğin bu marifetini Fatih, Bayezıt II., Yavuz Sultan Selim, Kanuni Sultan Süleyman, Sultan Ahmed I. devirlerinde özellikle görüyoruz.

Bu noktada biraz duracağız, şöyle ki: Mevlevilik tarikatının lideri ve birinci çelebi olarak kabul olunan Mevlâna'dan itibaren onbirinci çelebi olan «Pir Âdil Çelebi»den sonra çelebilik makamına geçen oğlu Cemaleddin Çelebi, Fatih Sultan Mehmed II.'ye şehzâdesi Bayezıd'ın (Bayezıt II.) doğumunu müjdelemek suretiyle bir keramet göstermiş ve böylece de Fatih'in derin teveccühünü kazanmıştı. (488)

Daha sonra Bayezıt II.'ın Mevlâna'nın türbesini tamir ettirdiği ve nakışlarının ise Mevlevi şeyhlerinden Abdurrahman ibn. Muhammed el-Halebî tarafından işlendiği, halen Sultan Veled'in sandukasının bulunduğu kısmın kıble tarafındaki pencerenin altında bulunan kitabeden anlaşılmaktadır. (489)

Cemaleddin Çelebi'nin yerine geçen Hüsrev Çelebi ise, Bayezıt II.'ın ilk devirleriyle Yavuz Sultan Selim ve Kanuni zamanında çelebilik yapmıştır ki, bu çelebi zamanında Yavuz S. Selim Mevlevî dergâhına sık sık gidermiş, birçok vakıflar bırakmış, türbeye su getirtmiş ve bir de şadırvan yaptırmıştır, bu şadırvanın havuzu Ulu Ârif Çelebi'ye Kütahya'dan hediye edilen ve Mevleviler tarafından «Havz-ı cinân» (cennet havuzu) adıyla anılan havuzdur. (490)

Diğer taraftan Evliya Çelebi'nin naklettiğine göre Kanuni de Mevleviliğe karşı sempati duymuş ve Mevlâna dergâhıyle ilgilenmiş, hizmet etmiş,

---

486) Düşmanın kelleleri sultanın ayağına gelsin! demektir.
487) A. Gölpınarlı, Mevlâna'dan Sonra Mevlevîlik, S. 155 - 157 vd.
488) A. Gölpınarlı, Mevlâna'dan sonra Mevlevîlik, S. 153 - 155 vd.
489) Bu kitabenin bir kısmı tamiratlar esnasında bozulmuş olup okunamamaktadır. Kitabe halen yerindedir.
490) Bu şadırvanın üzerinde bir nefis sayvan varmış, dergâhın eski Müdürlerinden Mehmet Yusuf Akyur adında biri tarafından burasının yıktırıldığı söylenmektedir. (Ağızdan dinlediğim rivayettir)

semahâne ve mescidi yaptırmış bu arada Mevlâna ve oğlu için birer de mermer sanduka yaptırmış ve Mevlâna'nın sandukasını babası Sultanü'l' ulemanın üstüne naklettirmiştir. (491)

Diğer taraftan II. Selim devrinin sonları ile, III. Murat ve III. Mehmed zamanlarında Mevlevi çelebisi bulunan Ferruh Çelebi ise, özellikle III. Murad'ın büyük takdir ve muhabbetini kazanmış, buna karşılık III. Murad Mevlevihaneyi genişletmiş, derviş hücrelerini yeniden yaptırmış, bu işler yapılırken de bizzat dergâha gelip sohbetlerde bulunur, yapılan işlere nezaret edermiş... (492)

Ferruh Çelebi oldukça vakarlı bir adam olduğundan herkesle görüşmez ve her zaman ziyaretçi kabul etmezmiş. O'nun bu tutumu öteki çelebiler arasında da iyi karşılanmazmış ki, bilâhare saray bu çelebiyi azletmiştir. Bundan çok müteessir olan çelebi üzüntüsünü şu beytle dile getirir:

Yâ-Rab bize bir tesliyet-i hâtır olur mu?
Yoksa bu fütur ile dem-i âhir olur mu? (493)

Anlamı: Bizim bir hatırımızı soran çıkar mı? Yoksa bu kederle mi ömrümüz sona erecek?

Ferruh Çelebi'nin yerine geçtiği sanılan Bostan Çelebi, padişah Sultan Ahmed I. zamanında İstanbul'a gelip evkaf işleriyle uğraşıyor ve muvaffak olarak Konya'ya dönüyor. «Sefine-i Nefise-i Mevleviyân —Mısır Matbaa-i Vehbiyye 1283 Türk—» adlı eserdeki bir ifadeye göre Sultan Ahmed I. Ferruh Çelebi'nin vakıflarla ilgili dileklerini aynen kabul etmiş, kendisine de iltifatlarda bulunmuştur. (494)

Bu kısa ifade ve delillerin de gösterdiği gibi, Osmanlı imparatorluğunun en güçlü padişahlarının söyledikleri son söz, tarikat liderlerinin mânevî ve üstün şahsiyetleri karşısında teslim olmak ve saltanatlarının gerçek sahibi olarak kendilerini değil, tarikat liderlerini göstermekle, gerçeği ifade etmiş olmanın huzurunu duymaya çalışmışlardır.

Osmanlı sultanlarının gönül maceraları bu kadarla da bitmez. Nitekim yine Osmanlı padişahlarından Murat IV. Bağdad seferine giderken Mevlâna'nın türbesine çizmesiyle girmek ister, fakat türbedâr mani olmak isteyince kuvveti dillere destân olan padişah, öpmek bahanesiyle türbedârın elini tutar, sıkıp kemiklerini kırmak ister. Bunu anlayan türbedâr, bu defa padişahın elini sıkmaya başlar ve aman ölüyorum! diye bağırtır... (495)

O anda padişahın inci taneli kıymetli tesbihi Mevlâna'nın mezarının yanındaki bir delikten aşağı düşer. Padişah IV. Murad Ebubekir Çelebi'ye

---

491) Evliya Çelebi Seyahatnamesi, İkdam Mat. 1314 C. III, S. 21 - 26
492) A. Gölpınarlı, Mevlâna'dan Sonra Mevlevîlik, S. 155 - 158
493) A. Gölpınarlı, Aynı eser, S. 156
494) Sefine-i nefise-i Mevleviyân, S. 153 - 156 vd.
495) Bk. Aynı eser, S. 165 - 169 (Sefine-i nefie-i Mevleviyan)

tesbihin çıkarılmasını emreder. Çelebi kapıyı açamayacağını söyler. Bunun üzerine padişah çelebiye kızıp İstanbul'a sürgün eder, küçük bir çocuğu da aşağıya indirip tesbihi almak isterler. Fakat çocuğun, çıktığı zaman dilinin tutulmuş-konuşamaz hale gelmiş-olduğunu görürler. Padişah da bu kararından vaz geçerek çelebiyi affeder... (496)

Bu arada Murad IV. devrinde yaşamış enteresan bir adam daha vardır ki, bu zat «Kadızâde» lakabıyle meşhur olan ve Balıkesirli Doğanizâde Mustafa adlı bir Kadı'nın oğludur.

Tarikat'ı Muhammediyye adlı kitabıyle birçok hususlarda fikir mücâdelesi yapmak hevesinde bulunan Kadızâde, bir ara tarikata da merak etmiş olup, Hamzavilerden İdris'i Mahfi'ye intisap etmiş ise de mizacı sert ve dervişliğe elverişli olmadığından tarikatı terk etmiştir. (497)

İşte bu tarikata intisap ettiği günlerde (1630) Sultan Murad IV.'e hitaben şu beyti söylemiştir:

Hâb-ı gafletten uyan ey âl-i Osman bilmiş ol
Aç gözün elden gider taht-ı Süleyman bilmiş ol (498)

Padişaha bu ağır hücumlarda bulunacak kadar cesaretli görünen bu adam, muhakkak ki, padişahın tarikat mensuplarına karşı olan yumuşak tutumundan ve hoşgörüsünden cesaret alıyordu.

Daha sonraları bu adam, tarikat şeriat ayırımı ve bu iki zümre arasında birtakım çekişmelere'de yol açmıştır. Bu ve daha bu konudaki diğer tartışmaları, araştırmamızın «Tarikat-şeriat mücâdelesi» bölümünde göreceğiz.

II. SOSYAL FONKSİYONLAR

SELÇUKLULARDAN SONRA ANADOLU'DA TARİKATLARIN HIZLA ÇOĞALIŞI ve BUNUN SOSYAL SEBEPLERİ

Araştırmamızın sınırı, her ne kadar Anadolu ve özellikle Osmanlı Türk toplumu olarak belirlenmiş ise de, kaynakları yönünden tarikatları ele almak zorunda bulunduğumuzdan, araştırma sınırının dışına çıkmak zorunluluğu da doğmaktadır bazen.

Nitekim adı geçen tarikatlar genellikle Anadolu'nun dışında Uzak Doğu'da, Türkistan'da, (Semerkant, Buhara gibi merkezlerle) Hindistan'da,

---

496) Sefine-i nefise-i Mevleviyan, S. 165 - 169

497) A. Gölpmarlı, Mevlâna'dan Sonra Mevlevîlik, S. 159 - 160

498) Sultan Murad IV.'a atfedilen bu şiirin tamamı Osmanlı Tarih ve Edebiyat Mecmuasında (sayı II, S. 278 - 282) 30 Nisan 1335'de neşrolunmuştur. (Ali Emiri tarafından) Fakat Sultan Murad IV.'ın ne gibi bir tutum içinde olduğundan söz edilmemektedir.

Arabistan'da ve daha birçok Anadolu sınırları dışında kalan ülkelerle doğmuş olup, kökleri itibarıyle Anadolu'ya buralardan gelmişlerdir. Şu kadar ki, biz tarikatların sadece Anadolu'daki aktif faaliyetlerine dikkat etmekteyiz.

Öte yandan tarihî gerçeklere göre Anadolu'da Türklük ilk kez Selçuklularla başlar. Selçukluların tarih sahnesindeki siyasî ve sosyal fonksiyonlarını yitirmeleri sonucu bu defa da Osmanlıların yine aynı ülke (Anadolu) de Türk hâkimiyetini yeniden kurmalarıyle devam eder. Fakat Osmanlıların tarih sahnesindeki nöbet değişiminden sonradır ki, Türk'ün bu öz yurdu üzerinde, o'nun gerçek sahipleri olan Türkler «Cumhuriyet Türkiyesi» olarak hâkimiyetleri devam ettirirler ve devam ettirmektedirler.

Tarikatların doğuş yıllarında Anadolu'nun siyasî ve sosyal manzarasına genel bakış

Özellikle XIII. yüzyılın ikinci yarısından sonrası ve XIV. yüzyılın başlarındaki seneler, Anadolu'nun siyasî ve sosyal tarihi için bir felâket dönemi olarak vasıflandırılır. (499)

Çünkü, Selçuklu medeniyetinin çökmesi, merkezî birliğin çözülmesi, her biri bir büyük medeniyetin merkezi bulunan mamûreler ve topyekûn sanat eserlerinin harap olmaya yüz tutmuş bulunması, kısaca bütün bir Selçuklu medeniyetinin üzerine kâbus bulutlarının çökmeye başlaması hep bu döneme rastlar.

Fakat çilekeş Anadolu'nun kaderindeki bu tür siyasî ve sosyal dramlar bu kadarla da bitmez. O'nun siyasî ve sosyal kaderinde daha pek çok oyunların provaları yapılacak, perdeleri açılacaktır. Çünkü o, Asya ile Avrupa kıtalarını birleştiren zarif bir köprü durumunda olmaktan öte, tabiatın bütün güzellikleri ve nimetlerini de kendisinde toplamış bulunan bir hayat hazinesidir. Bu yüzdendir ki, siyasî bir güçle tarih sahnesine çıkmış bulunan her millet mutlaka Anadolu'ya göz atmış, sahip olmak istemiştir.

İşte bu amaçla boyunu ölçmek isteyenler uzun veya kısa vadeli de olsa orada bir iz bırakmışlardır. Etiler, Hititler, Bizanslar, Moğollar, İlhanlılar, Selçuklular ve nihayet Osmanlılar.... (500) İşte bunlardan her biri, kendi kültürünü, kendi medeniyetini, kendi inancını, kısaca kendi varlığını ve kendi imzasını dünyanın bu eşsiz ülkesine atmak istemişlerdir.

Aynı anda üç iklimi (sıcak, soğuk, mutedil) birden yaşayan bir ülke'nin özlemini çekenlerden bir sonraki, bir öncekinden daha etkili olmuş ve günümüzde yapılan arkeolojik araştırmaların da ortaya koyduğu gibi, her

---

499) Ord. Prof. M. Fuad Köprülü, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, S. 163 - 179 vd.
500) Tafsilât için Bk. Osman Gazi - Mevlevîlik bölümü

biri sekiz on katlı birer şehir kalıntısı olan bir Alaca Höyük, Bir Alişar, bir Efes, bir Bergama vb.'leri hep Anadolu'nun gerçek hüviyetini andıran belgeler olmuştur.

Gerçi Türklerin özellikle İslâmiyeti kabul edişlerinden sonra siyasî ve sosyal telakkilerinde gerçekten çok büyük değişiklikler olmuştu. Aslında bu duygu Osmanlılardan önce Selçuklularda da vardı. Ne var ki Selçuklular bir devlet düzeni olarak o derece kökleşmiş olarak kendilerine güveniyorlardı ki, onları bu inançlarından tarikatlar değil, hiç bir kuvvet ayıramazdı. Gerçi Selçuk hükümdarlarından Kıyasettin Keyhüsrev, Ruknettin Kılıçaslan gibileri bazı tarikat liderlerinden istifade etmek, onların mânevî nüfuzlarını sağlamak istemişlerdi amma çok geç kalmışlardı. (501) Nitekim kaba yel denen rüzgârla eriyen kar gibi koskoca Selçuklu imparatorluğu erimiş, ortada bir iskelet kalmıştı, ki en sonunda o'da parçalanmış, enkazı parsellenerek gözünü açabilen herkes kendisine ondan bir pay koparma sevdâsına düşmüştü. İşte ilk kez Osmanlılar, ellerinde bir mâneviyat filaması oldukları halde ortaya çıktılar.

Nitekim Osman Gazi (Osman I.)'nin Mevlâna ve Şeyh Edeb-âli'ye karşı olan ölçülü ve saygılı tutumu, daha sonraları Yıldırım Bayezıt, II. Murad, II. Mehmet (Fatih), Yavuz S. Selim, Kanuni S. Süleyman vb. (502) lerinde de hep böyle devam etmişti.

Osmanlı hükümdarları devletin bekasını, mutlaka mânevî temellere oturtmakta görüyorlardı.

Diğer taraftan yüzyıllar boyu, türlü şekillerdeki isyanlar istilâlar ve felâketlerden bıkmış olan halk ise, bir tarikata girerek hîç değilse tarikat şeyhi'nin mânevî desteğini kazanmak istiyordu.

Gerçekten Anadolu'da kurulmuş bulunan belli başlı şehirler ve yerleşme merkezlerinin mistik karekteristikleri hep bu görüşleri doğrulamaktadır. Nitekim bir Harput, bir Kastamonu, bir efsâneler diyarı olan Diyarbakır, bir Van, bir Ankara ve daha birçokları hep bu türdendirler. Buralardaki kalelerin ekserisi tarikatlardaki prensiplere de uygun düşmektedir. Çünkü tarikatlarda dergâh ve çilehanelerin her türlü tehlikeden uzak olması da lâzımdı.

Nitekim önceleri küçük bir duvar içerisine alınmış bir çilehane ya da dergâh, zamanla o'na komşu olmak, yakın olmak isteyen halkın aşırı gayretiyle koskoca bir şehir haline geliyordu ki, şehirlerin kuruluşundaki

---

501) Ord. Prof. M. F. Köprülü, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, S. 172, 175 vd.

502) Ord. Prof. M. Fuad Köprülü, Osmanlı Devletinin Doğuşu, T.T.K. Yay. 1959 Ank. (Mukaddeme kısmı)

Bu konularda geniş bilgi için yukarıda her şahısla ilgili bölümlere ayrı ayrı bakılmalıdır.

genel sosyolojik araştırmalar daha başka sebeplerin de bulunmasıyle beraber bu hususun ehemmiyetini öncelikle dikkate almaktadırlar.

Genel anlamdaki korunma tedbirleri olarak Senyörlerin ve derebeylerin himayesini sağlamak amacıyle veyahut ticaret merkezi ve panayır yeri olarak kale şehirlerinin kurulduğu görüşü varsada, bu görüşlerde de gerçek payı olmakla beraber, temelinde biri tarikat diğeri şeriat gibi iki ana unsur bulunan (503) Osmanlı devletinin kuruluşundan sonraki gelişmeleri sadece bu açıdan mütâlaa etmek büyük hata ve yanlışlık olur kanısındayım.

TARİKAT LİDERLERİNİN SİYASÎ GÜÇ KAZANMALARI ve BUNUN SOSYAL SEBEPLERİ

Yukarıdan beri görüldüğü gibi Osmanlılarda devletin çatısı, kökünü dinden alan, tarikatlar vasıtasıyle de sistemleşen ve yurt sathında düzenli bir şekilde halkı birlik ve beraberliğe çağıran mânevî inanç temelleri üzerine kurulmuştu.

Anadolu'da gelmiş geçmiş devletlerin sürekli olamadığını da gören Osmanlılar, bu özel metoda ayrıca önem vermişler ve daha Osman I. (Osman Gazi)'den itibaren tarikat şeyhlerine geniş imtiyazlar vermişlerdi. Hatta bu kadarla da kalmayıp, tarikatların süratle teşkilâtlanmalarına devletin maddî imkânlarıyle de bizzat hükümdârlar yardımcı olmuşlar, teşvik etmişlerdi. (504)

Bu arada birçok Osmanlı padişahlarının şahsiyetleri etrafında da —tarikatlara karşı olan sempatilerinden dolayı birtakım efsaneler uydurulmuştu ki, bu husus bilhassa önemli idi. Çünkü halk nazarında padişah kutsal bir isimdir. Esasen O, Hz. Peygamber'in halifesi (hem devletin, hem de dinin reisi)dir. Bu bakımdan padişah ismi halk nazarında peygamber ismi gibi kutsaldır. (505)

İşte kökünü tarikatlara karşı olan sempati ve muhabbetten alan bu tutum İmparatorluk boyunca devlet başkanlarını tarikat liderlerine karşı bir nevi borçlu kılmış, bir bakıma devlet reisi için tarikat şeyhine sempati duymak, yakınlık göstermek mecburiyet haline gelmişti.

---

503) Prof. Cahit Tanyol, Kuruluş ve Fetih Destanı (Osmanlı devletinin temelinde şeriat imamlarından çok tarikat ulularıı vardır. O kadar ki, Osmanlı padişahlarının ünvanlarıyle tarikat ulularının ünvanları birbirine karışmıştır! Destan, S. 9 - 10)

504) Bu konuda geniş bilgi için Bk. Yukarıda «Devlet erkânı tarafından tarikatlara yapılan yardımlar» bölümü

505) Yavuz Sultan Selim, Mısır'ı fethettikten sonra İslâmın kutsal emanetlerini de İstanbul'a getirmiş, kendisi de halife olarak, bundan sonra padişah hem dinin, hem de devletin reisi olmuştur.

Bu hususta dikkati çeken bir başka yan da, zaman zaman görüldüğü gibi, geniş bir çevresi bulunan tarikat şeyhi, lüzumunda bir güçtü de. O halde bu güç iyiye kullanılırsa kendisinden istifade edilebilir, iyiye kullanılmadığında devletin başına tehlikeler dahi açabilirdi... (506)

Bu hususu daima göz önünde bulunduran padişahlar, tarikat liderlerinin siyasî güçlerinden de yararlanma yoluna gitmişlerdir. Çünkü tarikat şeyhleri bazen bir fitnenin çıkarılmasında, bazen de bastırılmasında önemli rol oynayabiliyorlardı. (507)

OSMANLI DEVLETİNDE ISLÂHAT HAREKETLERİ ve TARİKATLARIN ROLÜ

Sosyal birer hayat yaşamak zorunda bulunan insan toplulukları bütün tarih boyunca aşağı yukarı hemen her devirde aynı mücâdeleyi veregelmiştir.

Çoğu zaman görülmüştür; bir sınıf türer, toplum içinde halk çoğunluğu tarafından veya bazen de bir kısım halk tarafından tutulur. Bu sınıf zamanla belirli bir kuvvet haline geldi mi, bu kere içinde yaşadığı topluma şu veya bu yönde etkide bulunur.

Genellikle durum böyle olunca, kökleri toplumun çok derinliklerine kadar inen tarikatların da elbette ki, toplumun aktifliği üzerinde önemli rolleri olacaktır, nitekim olmuştur da!..

Şimdi işte bu fikirlerin ve realitedeki bu durumun ışığı altında, tarikatların Osmanlı devletinin ıslahat hareketleri ile olan etki, tepki ilişkilerini inceleyelim. Fakat bu incelemeye girebilmek için gene biraz daha gerilere dönmemiz gerekmektedir.

Şöyle ki: Selçuklu devletinin sonlarında görünen Babalılar isyanı, tamamen tasavvuftan güç alan bir halk ayaklanmasıdır. (508)

Yine aynı dönemlerde görünen ve «Cimri isyanı» diye tarihe geçmiş olan isyan da onun bir devamı niteliğindedir. (509)

Diğer taraftan Osmanoğulları beyliğinin güçlenerek Osmanlılar adıyle tarih sahnesine çıkışlarında ise en büyük hizmet payı fütüvvet teşkilâtınındır. (510) Fütüvvet teşkilâtı ayrıca ele alınacağından üzerinde fazla durmayacağız, şu kadarına burada işaret edelim ki, fütüvvet teşkilâtına bağlı olan tarikat mensupları devamlı olarak Osmanoğullarının güçlenmesine

506) Bk. İleride Bektaşîler ve Yeniçerilerle ilgili bölüm.
507) Bk. Mahmut II. ve Vak'a-i hayriye bölümü
508) A. Gölpınarlı Mevlâna Celâleddin giriş kısmı S. 3 - 21.
509) A. Gölpınarlı Aynı eser S. 3 - 21 ve Mevlâna'dan sonra Mevlevîlik. S. 4 - 13
510) Bu konuda araştırmamızın ilerideki fütüvvet teşkilâtı ile ilgili bölümüne bakınız.

yardım etmişler, fütüvvet teşkilâtının en güçlü kolu olan Alp Erenler, Ankara'yı Ahîler tarafından kendilerinden saydıkları Sultan Murad I. (Hüdâvendigâr)'a savaşsız teslim etmişlerdir. (511)

Murat I.'ın oğlu olan Yıldırım Bayezit zamanında ise, Bursa çarşısındaki bilumum esnaf ve sanatkârlar hükûmete karşı ilk direnişi yapmışlardı. Murat II. ise, bütün fütüvvet ehli tarafından reis tanınmıştı.

Osmanlı İmparatorluğu bütün 600 yıllık tarihi boyunca şöhretin zirvesine kadar yükselmiş, nihayet imparatorluğun kaderinde kötü bir talih dönemi baş göstermiştir. Önce bir duraklama, hemen arkasından da amansız bir gerileme dönemine girmiş bulunan Osmanlı devleti, bu dönemlerden her birinde tarikatlardan medet ummuştur. Tarikatların rollerini, devletin yükseliş devirleri içerisindeki şekilleriyle gördük. (512)

Şimdi artık koskoca Osmanlı İmparatorluğu'nun gerileme ve yok olmağa yüz tuttuğu devirlere dönüyoruz.

Gerçekten bir zamanlar bütün evrene hâkim olma gücünü kendinde gören devlet adamları yetiştirmiş bulunan bu dünyanın en muhteşem ve uzun ömürlü imparatorluğu artık ayakta duramaz hale gelmiştir. Ne var ki o, yine de bütün vücûdu yaralarla kaplı olduğu halde dış görünüşü itibarıyle hayatından bir müddet daha ümit beklenen hastadan farksızlaşmıştı. Gerçi bu dönemlerde de uyanık, ilerisini görebilen namuslu devlet adamları yok değildi amma, köhneleşmiş, kuru bir iskelet haline gelmiş koskoca imparatorluğu yeniden hayata kavuşturmak için yapılan gayretler boşuna idi. Amma hiç değilse onu acaba yıkılmadan şimdi olduğu haliyle ayakta tutabilmek imkânları bulunamaz mıydı?

İşte Murad IV., Selim III., Mahmud II. gibi Osmanlı padişahlarının ıslahat döneminde düşündükleri ve başarmak istedikleri tek iş bu idi. Bu düşüncenin gerçekleşeceğine de inanıyorlardı.

Şimdi bu teşebbüsler nasıl başladı, nasıl gelişti, bunlar karşısında tarikatların tutumları ne idi veya bu dönem devlet erkânı tarikatlara karşı nasıl bir tutum aldılar, bunu görelim.

Bu dönemin en renkli olayları, muhakkak ki Yeniçerilerle ilgili olanlarıdır. Nitekim Mahmud II. Yeniçeri ocağını ortadan kaldırmağa karar verdiği zaman, belki toplumun tarikatlara olan duygu ve bağlılığını birden sarsmamak için, belki de içten gelen bir samimiyetle koyu bir Mevlevî olmuştur. Bununla beraber şeriat adamlarının fetvalarına da dayanarak Bektaşîliği de tamamen ortadan kaldırmış ve tekkelerini de bütün teşkilâtıyle beraber Nakşıbendîlere vermiştir!.. (513)

---

511) A. Gölpınarlı İslâm ve Türk illerinde fütüvvet teşkilâtı ve kaynakları İk. F. Mec. C. XI, S. 70 - 93 vd.

512) Bk. S. 145'den 197'ye kadar olan kısım.

513) Sultan Mahmud II.'un tutumu hakkında birtakım ihtimaller hatıra gelebilirse de (ileride de görüleceği gibi) bu ihtimaller üzerinde durmayacağız. Şu kadar ki O, Ye-

Sultan Abdülmecid Padişah olunca, bir gün son zamanların en meşhur mesnevihan'ı olarak kabul edilen Hâce Hüsam'ı görmek ister. Birkaç defa haber gönderdiyse de şeyh gelmez. Bunun üzerine padişah, müsaade buyururlarsa ben geleyim der, fakat Hâce Hüsâm her defasında duâsıyle meşgûlüz» der ve kabul etmez. (514)

Sultan Abdülaziz padişah olunca, «ben bu zatı mutlaka göreceğim» der ve şeyhi saraya dâvet eder. Onun davetine de kulak asmayan Hâce Hüsam, bir gün saray civarından geçerken bir yaver tarafından görülüp padişaha haber verilir. Padişah, «seni emirü'l-mü'minin çağırır, şer'an emrine uymak gerektir» diye haber gönderir. Gözleri â'ma olan şeyh, buyruğu duyunca değneğini yere vurarak kendi kendine, «ey nefis şimdi en büyük imtihanı veriyorsun» demiş ve sonra sesin geldiği tarafa dönüp, «efendinize haber verin ben onu emir'ül-mü'minin tanımıyorum!» deyip gitmişti. (515)

Yine padişah Mahmud II.'un kızı Şaire Âdile Sultan Eyüp Nışancası dergâhı şeyhi Seyyid Abdülkadir Belhi'yi ziyaret etmek ister. Yanına da bir câriye alarak saray arabasıyle dergâha gider. Cümle kapısından içeri girince şadırvanda abdest almakta olan birini görür ve kendini tanıtarak

---

niçerileri ortadan kaldırıp Bektaşi meselesini de halleıtikten sonra Mevlevilere, Nakşıbendilere hatta öteki tarikatlara da hoş görünmek için sık sık yenikapı Mevlevihanesine gider, padişah geldiği için de birtakım faaliyetler başlarmış. Bu duruma Şeyh Abdülbâki Dede'nin bir hayli canı sıkılırmış. Lâkin bir sırasını bulupta bunu padişaha açamazmış. Bir gün gene padişah Mevlevihaneye gelmiş, özel bir karşılama yapılmış, mukabeleden sonra şeyh'in odasına gelen padişah şeyh'e hitaben: «Şeyhim bugün öyle bir feyz'i Mevlâna tecelli etti ki, yaktın beni, dile benden ne dilersen» der.

Şeyh, «gerçekten dileğimi kabul edecek misin devletlum» der. Padişah, «derhal şeyh'im deyince şeyh: «Öyle ise ne olur bir daha bu dergâha gelmeyin» deyince, Padişah bu beklenmedik söz karşısında bir an şaşırmış, sonra toparlanarak;

— «Şeyh'im beni bab-ı Mevlâna'dan mı kovuyorsunuz,» deyince, Şeyh: «Hayır demiş buralardan kimse kovulmaz! fakat siz geliyorsunuz, giderken de dervişlere para veriyorsunuz, onları dünyaperest yapıyorsunuz. Sizden istirhamım bir daha dergâha «Sultan Mahmud olarak değil, Mahmud Efendi olarak gelin!, hatta her vakit buyurun» der.

Padişah şeyh'in maksadını anlayıp yeri öperek «eyvallah» demiş ve şeyhi haklı bulmuştur. Fakat şeyh ne de olsa padişaha bir hata işlediğinin farkına vararak, öteki Mevlevi şeyhleriyle de görüşmek suretiyle İstanbul'daki beş tane Mevlevihane'nin her birisinde sıra ile padişah için mukabele (karşılama) günü tertiplenmesini emretmiş ve program Sultan Mahmud II.'a gönderilmiş ve ilâveten de ne zaman Mevlâna aşkı zuhur ederse buyurasız şeklinde gönlü alınmıştır. (Abdülbaki Gölpınarlı 100 soruda tasavvuf S. 162 - 165)

514) Bu devirde bir tarikat şeyhinin, bir padişahın teklifini rahatça reddedebilmesi, tarikatların fonksiyonları yönünden son derece enteresandır, çünkü padişah artık bu durumu sineye çekmek ihtiyacını duymaktadır. (Geniş bilgi için Bk. A. Gölp. 100 soruda tasavvuf S. 164 - 165)

515) Gerçekten Abdülaziz bu olaydan beş on gün sonra indirilmiş olup bu olay şeyhin kerameti olarak gösterilmiştir. A. Gölpınarlı, Tasavvuf, S. 164 - 165

maksadını söyler. Abdest almakta olan kişi, Seyyid Hazretlerini bugün göremezsiniz, der. Âdile Sultan önceden hazırladığı atlas kese içindeki ihsanı abdest almakta olan zâta uzatıp «lütfen bunu kendilerine veriniz, Hırka bahadur (hırka parası)» der. O, «Seyyid Hazretlerinin sizin ihsanınıza ihtiyacı yoktur, kabul etmezler» der.

Âdile Sultan müteessir olarak döner. Halbuki, abdest almakta olan ve konuştuğu şeyhin kendisidir, fakat sultan bunun farkında değildir.

Bir başka gün bir halk kadını gibi çarşafa sarınıp, yanına da yine aynı kıyafette bir saraylı kadın alarak yaya olarak dergâha varır. Seyyid Abdü'l-kadir, oğlu Seyyid Ahmet Muhtar'ı gönderir ve Âdile Sultanı karşılatır. Halbuki, Sultanın geleceğinden şeyhin önceden haberi falan yoktur. Adile Sultan şeyhin huzuruna girince görür ki, Seyyid ilk gelişinde abdest alırken gördüğü ve konuştuğu şahıstır.

Bir anda şaşkına döner ve bu hal içerisinde iken şeyhin şu sözlerini duyar:

— Âdile Sultan olarak gelirseniz bu kapıdan içeri giremezsiniz! Amma Âdile Hanım olarak geldiniz mi kapıda karşılanırsınız! der, gönlünü alır kendisine duâ eder. (516)

Kısaca imparatorluğun çöküş yılları öncelerinde, derdi olan yılana sarılırcasına uçan kuştan medet bekleyen Osmanlı sarayının uçan kuştan medet bekleyen padişahları, bir yandan imparatorluğun bakası için zararlı gördükleri bazı tarikatların taraftarlarıyle mücadele etmişler, buna mukabil bazı tarikatlardan da medet ummuşlardır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmağa yüz tuttuğu devirlerde aldığı köklü ıslahat tedbirleriyle, onu hiç olmazsa biraz daha ayakta tutmak için olanca gücüyle çalışan padişahların başında —hiç şüphe yok ki— Sultan Selim III. gelmektedir.

Gerçekten de en ileri hamleleri yapan, en şuurlu ve cesaretli yenilik faaliyetlerine girişen III. Selim'in Nizam-ı cedid hakkındaki tutumu devrin bütün şairleri, hatta Mevlevî ve divan edebiyatlarının en kudretli mümessili «Şeyh Galip» dahi:

Müceddid olduğu Sultan Selim'in dîn-ü dünyaye
Nümayandır bu nev pûşîdesinden kabr-i Mollaya

diye devam eden beytleriyle III. Selim'i büyük bir takdir duygusuyle medheder. (517)

---

516) A. Gölpınarlı, 100 Soruda Tasavvuf, S. 160 - 165

517) Bu beyit Şeyh Galib'in bir terci-i bendi'nin terci beytidir. Şeyh Galip Divanı, S. 63 - 64 (Selim III.'in Mevlâna'ya göndermek istediği pûşîdeye —sandukanın üzerine örtülecek örtü— işlenmek üzere şairler tarafından yazılan şiirler arasından bu beyit beğenilip örtüye işlenmiştir). A. Gölpınarlı, Mevlâna'dan Sonra Mevlevîlik, S. 171 - 173

Konya'da bulunan ve Mevlevîlerin önemli şeyhlerinden olan ve aynı zamanda Mevlâna'nın torunu bulunan Mehmet Çelebi ise, Nizam-ı Cedid aleyhinde amansız bir mücadeleye girişmişti.

Onun bu mücadelelerinden bazı örnekleri bir fikir olsun diye Arşivden çıkararak burada zikrediyoruz:

Başbakanlık Devlet Arşivindeki vesikalardan Mehmet Çelebi'nin Nizam-ı Cedid aleyhindeki faaliyetlerini gösterir vesikanın örneğidir:

VESİKA I.

Tarihi: 2 — Zilhicce 1218 (1804)
Vesika No: 34, dolap 2, sandık 34

Ağır bir Osmanlıca ile yazılmış bulunan vesikayı günümüz Türkçesiyle muhteva yönünden özetleyerek alıyorum:

2 Zilhicce 1218 tarihini taşıyan ve doğrudan doğruya Çelebi'ye yazılan bu mektupta, Konya'da bazı aşağılık adamların padişahın emrine aykırı hareket ettikleri cihetle, bunların te'dibi (terbiye ve düzene konması), Karaman beylerbeyi Abdurrahman Paşaya yazılmış olduğundan, Çelebi'nin bu kargaşalık zamanda şehirde bulunmaması, Karahisar'a yahut Kütahya'ya gitmesi uygun görülmüş ve bu hususta kendisine mektup yazılmış olduğu halde gitmemesine şaşılmakta ve padişah da bunu emrettiğinden kendisine isnad edilen bu isyandan uzak kalması için emir gelir gelmez hemen yukarıda adları geçen iki şehirden birine gitmesi tavsiye olunmaktadır.

VESİKA II.

Vesika No: 15 dolap, sandık 49
Tarih: 8 Zilhicce 1218 (1804)

II. Vesika da Abdurrahman Paşa'ya gönderiliyor. Bu vesikada da Çelebi ile Müftünün isyana önayak oldukları, asker yollandığı ve Cebbarzâde Süleyman Beyin de yardıma me'mur edildiği bildirilmektedir. (518)

VESİKA III.

Vesika No: 123 dolap, 2. sandık 49
Tarih: 29 Zilhicce 1218 (1804)

Bu mektupta ise, Nizam-ı Cedid aleyhinde vuku bulan isyana ait Karaman Valisi Abdurrahman Paşa'nın tutumu eleştirilmektedir. Abdurrahman Paşa'nın, Konyalıların asker yazılmasına karşı geldiği, bazı kimselerin hücum edip savaşa kalkıştıkları, Çelebinin de bunda geniş çapta dahli

518) Baş. Dev. Arş. Sandık 49 Vesika No: 15

(alâkası) bulunduğu, Abdurrahman Paşa'nın Konya'ya iki saat mesafede Kavak köyünde oturduğu, Çelebinin Konya'dan sürülmesini ve asilerin tedip (terbiye) edilmesine emir verilmesini istediği anlaşılıyor.

Buna cevaben yazılan mektupta ise, menşe'i ihtilâl (ihtilâlin kaynağı) Çelebi Efendi olduğundan evvel be - evvel mumailleyh(adıgeçen)in Konya'dan defolunması lüzumlu ise de, sülâle'i tahire'i Mevlâna'dan (Mevlâna'nın temiz sülâlesinden) olduğundan kendisine bir zarar gelmeden, kendiliğinden Karahisar'a, yahut Kütahya'ya gitmesi hakkında mektup yazıldığı, Müftülüğe ise Şeyhülislâm tarafından emir gönderildiği, böylece Konya'ya savaşsız girmenin münasip olacağı, ancak buna imkân bulunmazsa zora başvurulacağı bildiriliyor. (519)

Ayrıca 9 Zilhicce tarihli vesikada ise, tarikatçı dede ile bazı kişilerin şikâyetnâmelerle İstanbul'a geldiklerine, fakat bunların tomruğa vurulup nefyedildiklerine ve asker toplanması lüzumundan bahsedilmektedir.

Aynı tarihli bir başka vesikadan da Çelebinin bu adamlarla şikâyetnâme gönderdiği, Sadrazam Yusuf Ziya Paşa da Çelebiye bu işe karışmaması tavsiyesinde bulunduğu zikredilmektedir. (520)

Bu arada 15 Zilhicce tarihli bir başka vesikadan da anlaşılıyor ki, Konyalılar, Abdurrahman Paşayı şehre sokmuyorlar. Nitekim Sadrazam Yusuf Paşa bu hususta Cebbarzâdeye bir mektup da gönderiyor. (521)

Nihayet 24 Şavval 1218 (1804)de Aladağ âyânına Hadım Müftüsü vasıtasıyle ve Müftüye hitaben âsilere yardım edilmemesi hakkında gönderilen emirden anlaşılıyor ki, Nizam-ı Cedid'i hedef alan bu isyan bir yıla yakın sürmüş bulunuyor!.. (522)

Şimdi acaba başta Çelebi olmak üzere bütün Konya Mevlevîleri neden Nizam-ı Cedide karşı geliyorlar? Bunun sebebini 8 Rebiülahır 1216 tarihli Hatt-ı Hümayundan kısmen anlayabiliyoruz. Adı geçen Hatt-ı hümayuna göre, Mehmet Çelebinin Çelebilik makamının nüfuzuna dayanarak Sultan Selim ve Sultan Alaeddin Camilerine vakfedilmiş bulunan arazi üzerine kurulmuş bulunan Sille ve Tat köylerinden yılda 506 kuruş istediği, halbuki bu köyler halkı camilerin bakımına tayin edilmişler, ellerinde de vergi vereceklerine dâir toprak ve mülkleri de yok. Sadece Mevlâna dergâhı vakfın şartları arasında yıldan yıla dergâh mensuplarına elli (50) araba odun vermeleri zikredilmiş, padişah da elli araba odun verildikten sonra Çelebinin köylülerden bir şey istemek hakkı olmadığını bildirmiş, bunu böylece Karaman Valisine de emretmiştir. (523)

---

519) Başb. Dev. Arş. Dolap 2, Sandık No: 49 Vesika No: 123
520) Başb. Arş. 49 No:lı sandık, vesika No: 196 dolap 2
521) Başb. Arş. 49 No:lı sandık vesika No: 81 dolap 2
522) Başb. Arşivinde daha birçok vesikalar vardır ki fazla uzatmıyoruz.
523) Bu fermanın aslı A. Gölpınarlı'dadır.

Görülüyor ki, devletin yüksek menfaatleri hesabına girişilen ıslahat hareketlerine karşı direnmelere şahsî çıkarlar ve küçük hesaplar sebep olmaktadır. Burada varılacak sonuç, Mevlevî Çelebilerinin keyfî hareket etmek istedikleridir. Buna mâni olacak yeni tedbirlere karşı direnmek ise, normaldir!

Bütün nahoş tutumlarına karşı Selim III. yine de Çelebiye bir zarar vermek istemiyor, vaziyeti idare ediyor, hatta onu yine Çelebilik makamında bırakıyor. Gerçi bunda Çelebilik makamından çekinmiş olması ihtimali hatıra gelebilmekle beraber, Şeyh Galip'le arası çok iyi olan Selim III.'in, bundan başka Mevlevî musikisine karşı derin bir bağlılığı öteden beri bilinmektedir. Bütün ıslahatçı tutumuna karşı ruhî zaafının ağır bastığı sanılmaktadır onun bu tutumunda. Hatta giriştiği ıslahat hareketlerinin yarım kalışının da en önemli amil(sebep)lerinden biri olarak onun bu tutumu gösterilmektedir. Gerçekten şair ruhlu ve içli bir adam olan Selim III. bunca hatalı tutumlarına karşılık Mevlevîleri dâima affetmiştir.

Esasen Osmanlı İmparatorluğu'nun çökmeye yüz tuttuğu bu devirlerde köklü bir ıslahatı gerektiren belki birçok yanlar vardı, ama bunların en önemlisi hatta başta geleni muhakkak ki —Devlet içinde devlet gibi— başlı başına hareket etmeyi âdet haline getirmiş bulunan yeniçeriler, bir de onlara yataklık yapan bazı tarikatlardı. Bu yöndeki ıslahat esasen gözden kaçmıyordu ve bu işin halledilmesine de mutlak surette karar verilmişti. Nitekim Sultan Mahmud II. bu işi büyük bir maharet ve cesaretle başarmıştır ki, Vak'a-i hayriye diye tarihe geçen bu olaydan bahsedilecektir. Şimdi buna geçmeden önce biraz da Yeniçeri teşkilâtını ve onunla ilgisi bulunan tarikatların bu yanlarını gözden geçirelim.

YENİÇERİLER ve TARİKATLA İLİŞKİLERİ

Deli rüzgârların kamçısı altında kudurmuş, köpürmüş denizin korkunç dalgalarının pervasızca yalçın kayalara gürül gürül atılışı gibi, her biri ejderha misâli onbinlerce bekâr adam ağzından çıkan tek ses, bir «GÜLBANK»; yeniçerilerin sesi:

Allah Allah eyvallah
Baş uryan, sine pûryan kılıç alkan
Bu meydanda nice başlar kesilir hiç olmaz soran
Eyvallah!.. Eyvallah!..
Kahrımız kılıcımız düşmana ziyan
Kulluğumuz padişâha ayan
Üçler, yediler, kırklar
Gülbank-ı Muhammedî, nûr-i Nebi, Kerem'i Âlî
Pirimiz, hünkârımız Hacı Bektâşı Velî

Demine devrana hû diyelim!..

Huuuuuuuuu!.. (524)

Dörtbuçuk asır boyunca zaman zaman kendi kışlalarında, padişahın sarayında, cenk meydanlarında ve İstanbul sokaklarında yükselmiş olan ve cihana meydan okuyan büyük lâf:

— Pirleri Hacı Bektaş'ı Velî idi. Bu asker ocağının kurucuları tarafından Yeniçerilerin dînî terbiyesi, İslâmiyeti gayet pratik yollardan telkin etmesini bilen ve her türlü hatayı, kusuru rindâne bir felsefe ile örtmesini bilen «Bektâşi dervişlerinin» eline bırakılmıştı. (525)

Tarihî kaynaklarda «Zümre-i Bektâşiyan» veya «Dûdemân'ı Bektaşiyan» diye anılan Yeniçeriler, yüz çizgileri ve beden yapıları ile seçme ve güzel insanlardı. Bunlar önceleri sıkı bir disiplin altında yetiştirilirler, çelik gibi tavlanırlardı. Kendilerini Âl'i Osman tahtında oturan Padişahın kulları bilirler ve kullukları ile de övünürlerdi.

Padişahlık müessesesi de Yeniçerileri öylesine benimsemişti ki, Yeniçeri ocağının kütük defterine (1) bir numaralı nefer olarak daima Osmanlı tahtına oturan padişahın adı yazılırdıl.. (526)

Yeniçerilerin en mükemmel hünerleri demir pençelerindeki palayı hedefine pek yaman bir şekilde indirmeleri idi. İşte bu hedefini şaşırmayan dehşetli palanın karşısında cihan tam üç asır titredi.

Osmanlı tarihindeki parlak zaferler belki tamamen Yeniçerilerin eseri değildi, amma bu devletin tarihini bilen herkes için şurası muhakkaktır ki, zaferlerin kazanılmasında Yeniçerilerin payı büyüktür.

Nitekim Osmanlı tarihini çok iyi bilen büyük şair Yahya Kemal Beyatlı da gazellerinden birinde Yeniçerilerin şanını dile getirirken şöyle der:

«Vur pençe'i Âlideki şemşir aşkına
Gülbank-ı âsümânı tutan pir aşkına
Vur ruh'u pürfütûh-u Muhammetle yekzebân
Fecr'i hücum içindeki TEKBİR aşkına» (527)
Hatta olup Yeniçeri çektim palayı
Piyade eyledim nice gazâyı

diyen ve elli yaşlarından sonra başlayıp Kanunî Süleyman'ın baş mimarı olan ve Türk'ün şanını bütün kâinata tanıtan Mimar Sinan bile bir Yeniçeri idi.

Yeniçerilerin içinden çıkan kahramanların, Osmanlı tarihinde birer hamaset destanı olduğu cümlenin malûmudur.

---

524) Gülbank, Büyük tarihçi R. E. Koçu'nun Yeniçeriler adlı eserinden alınmıştır, S. 7 vd.

525) Reşat Ekrem Koçu, Yeniçeriler, S. 8-10

526) Reşat Ekrem Koçu, Aynı eser, S. 9

527) Yahya Kemal Külliyatından kısaltılarak alınmıştır (Yahya Kemal'in «İstanbul'u fetheden yeniçeriye» şiirindendir.)

Gücünü Bektaşî tarikatından almış gibi görünen bu ocaktan daha nice büyük devlet adamları yetişmiştir ki, bunların hepsini saymağa zaten imkân yoktur.

Ne var ki, insan eli hem kurucu hem yıkıcıdır. Dâima silâh altında bulunan Yeniçeriler bir hazır kuvvetti. Ne yazık ki onu siyasî ihtiraslarına alet olarak kullanan gözü dönmüş, hırslı, menfaatperest birtakım politikacılar zaman zaman ateşle oynamışlar, böylece de Osmanlı devletine belki de en büyük ihanette bulunmuşlar, en büyük kötülüğü yapmışlardır.

İşte birtakım siyasî ihtiraslara alet edildikten sonradır ki, bir zamanlar şöhreti cihanı tutmuş olan o disiplinli asker, cenk yollarında serdarlarına karşı ayak diremeye, padişahtan vezir kelleleri istemeye ve hatta padişaha karşı bile isyan etmeye başlamışlardı. Bütün bunları yaparken de kendini dâima Hacı Bektaş Veli'nin müridi olarak kabul ederlerdi. Tasarladıkları türlü fenalıkların plânlanmasında dâima Hacı Bektaş Veli'yi ve tarikatını istismar ediyorlardı. (528)

Başlangıçta ilâ'i kelimetullah (Allah adını yüceltmek) için kurulmuş bulunan Yeniçeri ocağı, gün geçtikçe bozulmağa yüz tutmuş, hele onsekizinci yüzyılın ortalarına doğru yeniçeri yapılmak üzere oğlan devşirme usûlü de kaldırılarak ocağın kapıları herkese ardına kadar açılmış, ocak bir haşerat yuvası halini almıştı. Böylece o güzide asker artık bir şehir eşkiyası haline gelmiştir. (529)

Nihayet Osmanlı İmparatorluğu'nun şeref sayfalarına altın kalemlerle destanlar yazan bu ocak, bir sürü yeniçeri isyanlarına ve ihtilâllere başlamış, artık şanlı mazisini iğrenç maceralarla tamamen kirletmiştir.

Cehalet ve kör taassubun yüzünden bütün ileri hamleleri kösteklemek, bütün yeniliklere karşı çıkmak isteyen vatan hainleri yeniçeri kılığına bürünerek bu menfur emellerini rahatça gerçekleştirebiliyorlardı onlar sayesinde.

İşte Osman II., Murad IV., Selim III. gibi padişahların yaptıkları her teşebbüs, yeniçerilerin itirazıyle daha başlamadan bitmişti. Nihayet Sultan II. Mahmud, mazisiyle hali arasında derin bir uçurum meydana gelmiş bulunan Yeniçeri ocağını bir daha anılmamak üzere ortadan kaldırdı!.. (530)

VAK'A-İ HAYRİYE

Vak'a-i hayriye diye adlandırılan ve Yeniçerilerin tarihe gömülüşlerini akıcı bir üslûpla anlatan ünlü Osmanlı tarihçisi Ahmed Cevdet Paşa, bu konudan söz ederken şöyle der:

---

528) A. Gölpınarlı, Mevlâna'dan Sonra Mevlevîlik, S. 299 - 304

529) R. Ekrem Koçu, Yeniçeriler, S. 184, 289, 307, 314, 316 vd.

530) R. Ekrem Koçu, Aynı eser, S. 287, vd. (Son Yeniçeriler bölümü)

Osmanlı hükûmeti tarafından girişilen yenilik hareketlerine ve Avrupa usûlü askerî talime karşı gelen yeniçeri ağaları şöyle diyorlardı:

— Ayakdaşlar, futur getirmeyin, sûreti tereddüd göstermeyin, Yeniçeri ocağı namı kıyamete kadar bâkidir!.. Bu arada ayak takımı Yeniçerileri de kışkırtarak «göreyim sizi Hacı Bektaş ocağını uyandırın!..» diye onları isyana teşvik ediyorlardı. (531)

Ahmed Cevdet Paşa, Vak'a-i hayriye sırasında Bektaşî babalarının tutumundan da şöyle söz eder: «Bektaşi babalarının birtakımı Et meydanında, teberler ellerinde zorbaları tahrik ve teşci etmekte idiler. Birtakımı da eşkiya cemiyetini çoğaltmak için Boğaziçi'ne vesair yerlere koşmakta idiler. Hatta o sabah (Vak-a'i hayriye sabahı) erkenden kayıkla Anadolu Hisarına gelen bir Bektaşî babası, bazı kalem efendilerine «Bre buralarda dolaşmayın, evlerinize gidin, yoldaşlar uyandı erkân'ı saltanatı bitirdiler! ben de kelle neferlerini uyandırmağa gidiyorum» gavur talimi için fetvâ ve huccet yazanları ve bize muhalefet edenleri ve cümle başı kavukluları kahredeceğiz! evlât ve iyallerini esir edüp, bâkirelerini onar kuruşa, dullarını beşer kuruşa satacağız! diye alabildiğine bağırıyormuş, ayrıca dellâllar bağırtıyorlarmış. (532)

Esasen yeniçerilerin fitne ve fesat yuvaları haline gelmiş bulunan Bektaşî tekkeleri bu tutumlarıyle kendi akıbetlerini kendileri hazırlamış bulunuyorlardı. Nitekim Yeniçeri ocağının kaldırılmasıyle, kuruluşundan beri yeniçerilerin yanında bulunan Bektaşîlerin bir anda kendilerini onlardan ayrı tutmalarına imkân yoktu. Hatta yeniçerilerin kışlalarıyle, Bektaşilerin tekkeleri farkedilmez hale gelmişti.

Bütün bunların tabiî bir sonucu olarak yeniçeriler toplu halde imha edilince, sıra Bektaşîlere de hesap sormaya gelmişti. Nitekim, Bektaşî babalarının birçokları bu hesabı kellelerini vererek ödediler. Birçokları da başka yerlere nefyedil(sürüldüler)diler. Yeniçerilerle birlikte Bektaşîler de tarihe karışmış oldu. (533)

Devrin ünlü şairlerinden Keçecizâde İzzet Molla hâdiseyi şöyle anlatır:

Tecemmû eyledi meydan-ı lahme
İdüp küfran-ı nimet nice bâğı
Koyup kaldırmadan ikide birde
Kazan devrildi söndürdü ocağı (534)

---

531) A. Cevdet Paşa, Tarih-i Cevdet, C. XII, S. 165-166

532) A. Cevdet Paşa, Aynı eser, C. XIII, S. 166 vd.

533) Fazla bilgi için Bk. (Bektaşîlik bölümü)

534) A. Cevdet Paşa, İzzet Molla'dan pek fazla söz etmez, fakat İsmet Beyzâde Arif Hikmet Beyin de vak-a'i hayriyeyi şöyle bir beytle tarih düşürdüğünü zikreder: «Yandı hizem gibi külliyen ocağı» Tarih'i Cevdet, C. XII, S. 165

Vak'a-i hayriye başarı ile sonuçlanınca o derece bir yeniçeri kıyımı başlamıştı ki; Sultan Ahmet meydanında Vakvak ağacı denen büyük bir ağaç varmış, ağacın altı başsız cesetler ve yeniçeri kelleleri ile dolmuş. Yine şair İzzet Molla bu hadiseyi de şöyle anlatıyor:

Bir zamanlar ehl-i fitne Cami'i Han Ahmedde
Bîgünah asmış idi kullarını Hallâkın
Şimdi erbab'ı şikakın dökülüp kelleleri
Meyva vaktine yetiştik şeceri Vakvak'ın!.. (535)

Böylece Yeniçeri ocağı resmen lağvedilince, ocakla sıkı sıkıya bağları bulunduğu için Türkiye'de mevcûd bütün Bektaşî tekkeleri de kapatılmış, tekkeler Nakşıbendîlere verilmiştir. (536)

Kılıçtan kurtulabilen Bektaşî ve Yeniçeriler çil yavrusu gibi dağılmışlar, Belgrad ormanlarına gizlenerek bir müddet sonra bazı yol kesme, eşkiyalık, soygunculuk gibi hareketlere başlamışlardı. Sultan Mahmud II. yeni kurulan «Asakir-i Mansura'i Muhammediyye» adını verdiği askerler vasıtasıyle Belgrad ormanlarında amansız bir arama faaliyetine girişmiş, fakat kesin sonuç alınamamıştı.

Bu işi mutlaka halletmek kararında olan padişah bütün ormanların yakılmasını emreder! Olayın bu safhasını, XIX. asrın ünlü İngiliz tarihçisi Miss Julia Pardo, «Costantinople» adlı eserinde uzun uzun anlatırken şöyle der:

«Başta İstanbul'a en yakın Belgrad ormanları, muhtelif istikametlerden tutuşturuldu. Civardaki tepeleri askerle doldurarak ateşten kaçanları aman vermeyip vurdular. (537)

Miss Julia Pardo devamla şöyle diyor: Asırlardan beri heybetli bir şekilde duran ve esrarengiz derinliklerine güneş ışıklarını bile sokmayan bu korkunç ormanlar, birdenbire ateş çemberi ile kuşatıldı. Karadeniz'den esen rüzgârlar ateşi o derece büyüttü ki, Boğaz'ın methalindeki kayaları döven deniz kıpkırmızı alevlerle pembe bir renge boyanırken, yuvası da-

---

535) A. Cevdet Paşa, Vakvak ağacı hakkında şu bigiyi de verir: Bu ağaç ol şecere'i melunedir ki, 1066 tarihinde zorbalar erkânı saltanattan idam ettiklerini a'nın altına asup, o zaman şecere'i vakvak deyu maruf ulmuştu. Bu defa zorbaların laşeleri anın altına atıldı. (Tarih'i Cevdet, C. XII, S. 166, vd.)

536) Aynı eser, C. XII, S. 167 vd.

537) Miss Julia Pardo'nun verdiği malûmat gerçeklere uygun bulunmaktadır. (R. E. Koçu, Yeniçeriler, S. 328 - 331) Çünkü yazarın olaylar hakkında doğru bilgi edinebilme imkânları vardı: Şöyle ki: Bir defa İngiliz sefareti aracılığıyle hadiselere vakıf olabileceği gibi, ayrıca Belgrad ormanları içerisindeki «Belgradcık» köyü tamamen Rumdu. Müellifin, bu köy halkının ağzından da hadiseleri dinlemiş olması gayet mümkündür. Esasen bu köy, zengin ecnebi turistler ve İstanbul'daki sefaret erkânının sayfiye yeri idi. Bu bakımdan Belgrad ormanlarının ortasındaki bu köy, yeniçeri felâketlerine en müsaid şekilde şahit olma imkânlarına sahip bir yerdi ki, yazarın doğru bilgi almış olması mümkündür.

ğıtılmış fareler gibi sağa sola koşuşan yeniçeriler ve Bektaşî babaları da Sultan Mahmud II.'un askerlerinin kurşunlarına hedef oluyorlardı. (538)

YENİÇERİLER SONRASI HALKIN REAKSİYONU

Yeniçerilere karşı halkın nefreti o dereceye varmıştı ki, kökleri kurutulduktan sonra da bir kısım halkın yeniçerilere karşı olan kin ve nefretleri devam etti. Hatta onların ölmüş cesetlerinden ve ruhlarından bile intikam almak istiyorlardı.

Nitekim Vak'a-i hayriyeden yedi sene falan sonra (H. 1249) M. 1833'lerde, o zamanlar Osmanlı idaresinde bulunan Bulgaristan'ın Tırvana kasabasında cereyan eden bir hadise, bu konuda enteresan bir örnek olarak dikkati çekmektedir.

Kasabanın kadısı Ahmed Şükrü Efendinin resmî bir yazı ile Bab'ı Âli'ye bildirdiği hâdise şöyledir: «O devrin resmî organı olan Takvim'i vakaa'yi'nin 19 Rebiulevvel 1249 tarih ve 68 numaralı nüshasında yayınlanan yazının özeti:

Tırnava'da cadı türedi. Gün battıktan sonra evlere musallat olmaya başladı. Zahireye dâir un, yağ, bal vs. gibi şeyleri birbirine katar ve kâh içlerine toprak karıştırır. Evlerin yüklüklerinde bulduğu yastık, yorgan ve bohçaları didikler ve dağıtır. İnsanların üzerine saldırır. Tecavüze uğrayanlar çağrıldı soruldu:

— Üstümüze sanki bir manda çökmüş sandık! dediler. Bu yüzden iki mahalle halkı evlerini bırakıp kaçtılar! Kasaba halkı bu işlerin «cadı» denilen habis ruhların eseri olduğunda ısrar etti!..

İslâmiye kasabasında cadıcılık ile tanınmış Nikola adındaki adam Tırnava'ya getirildi, kendisiyle 800 kuruşa pazarlık edildi. Bu adamın elinde resimli bir tahta vardı. Mezarlığa gider tahtayı parmağı üzerinde çevirip mahut resim hangi mezara karşı gelirse, o mezardaki mevtanın ruhu habis

---

538) Ahmed Cevdet Paşa, Yeniçeri katliamı ile birilkte Bektaşîlerin de imha edilişi hakkında bilgi verirken bu sahneyi şöyle tafsilatlândırıyor:

Garipdir ki, bu sırada Anadolu payelilerden Melekpaşazâde Abdülkadir Bey ve Mekke'i Mükerreme payelilerden Vak'anüvist (tarihçi) sabık Şânizâde Muhammed Ataullah Efendi dahi Bektaşîlikle ittiham olunarak; Abdülkadir Bey Manisa'ya, Şânizâde de Menemen'e ve Ferruh Efendi ise Bursaya'ya nefyolun (sürüldüler) dular. Fakat Ferruh Efendi o zaman tefsir-i mevakibi telif ile meşgul olduğundan bâ irade'i seniyye anı itmam eylemek üzere menfası Kadıköy'ünü tahvil buyurulmuştur. (Tarih'i Cevdet, C. XII, S. 183)

Ahmed Cevdet Paşa devamla diyor ki: Halbuki bunların Bektaşîlikle hiç taalluk ve münasebetleri dahi yoktu. Hatta Bektaşîlere dair Saray'ı Hümayun Camiinde akdolunan meclisi meşverette Abdülkadir Bey, Bektaşîler aleyhinde atıp tutmuş ve o kadar ileri gitmiş idi ki, baya keramet'i evliyayı inkâr mertebesine varmıştı. Hatta bir ara heyeti meşveret arasından Rahmi Bey ona «Abdülkadir Bey neylersin ehlullaha iftira olur mu?» diye itiraz etmişti (Ta. Aynı eser, S. 183)

imiş. Büyük bir kalabalık ile mezarlığa gidildi, Cadı Nikola resimli tahtayı çevirmeye başlayınca resim, sağlığında yeniçeri ocağının kanlı zorbalarından Ali Alemdar ile Abdi Alemdar'ın mezarlarına karşı durdu. Mezarlar açıldı, iki şakinin cesetleri yarım misli büyümüş, kılları ve tırnakları taa üçer dörder parmak uzamış, gözleri patlamış, gayet korkunç idiler. O gün mezarlığa gidenlerin hepsi bunları gördü.

Bu iki yeniçeri zorbası her nasılsa yaşlarına hürmeten olacak herhalde kılıçtan kurtulmuşlar, cellâda verilmeyip ecelleri ile ölüme terk edilmişlerdi. Sağlıklarında yaptıkları yetmiyormuş gibi, şimdi de halka ruh'u habis birer cadı olarak musallat olmuşlardı. (539)

Cadıcı Nikola'nın tarifine göre bu habis ruhları def edip şerlerinden kurtulmak için mezarları bulunup cesetleri çıkarıldıktan sonra cesetlerin göbeğine birer ağaç kazık çakılır ve yürekleri de kaynar su ile haşlanır.

Ali Alemdar ile Abdi Alemdar'ın da cesetleri mezarlarından çıkarıldı, göbeklerine birer ağaç kazık çakıldı ve yürekleri bir kazan kaynar su ile haşlandı fakat hiç bir tesir etmedi!..

Bu defa Cadıcı «bunları yakmak lâzım!» dedi. Bu hususta şeran de izin verildi ve iki şerir Yeniçerinin mezarlarından çıkarılan cesetleri mezarlıkta bir odun yığını üzerine konularak yakıldı. Çok şükür kasabamız da cadı şerrinden kurtuldu!.. (540)

Halkın devlete karşı tutumu:

Yeniçerilerin durumları genellikle halkın nefretini kazanmış olmakla beraber, Bektaşîlerin bu konudaki sorumlulukları geniş halk kitleleri tarafından pek iyi bilinemiyordu. Sonra bu husus birtakım kimseler tarafından geniş çapta istismarcıların işini de kolaylaştırmıştı.

Bu durum karşısında halktaki hayal kırıklığını gidermek için saray erkânı, bir yandan bazı padişahların bazı tarikat şeyhlerine karşı olan sempatilerinden ve yakınlıklarından olmasa bile vaziyeti idare etmek için birtakım tarikatlara aşırı iltifat göstermeye başlamışlardır.

Gerçi bu dönemdeki Osmanlı padişahları aslında bütün tarikatlara karşı değillerdi, hatta Selim III. Mevlevîliğe karşı duyduğu gerçek muhabbetten dolayı Çelebiyi —büyük hatalarına rağmen hoş görmüştü. (541) Ama artık Bektaşîliğin kırdığı yumurta kırkı geçmişti ki, bu tarikat bütün sevgisini yeniçeri maceraperestliği ile yitirmişti.

Ne var ki, yarı bilinçli, yarı bilinçsiz dindar halk üzerinde özellikle

539) Cadı, fena ruh anlamında olup, insanlar çok eskilerden beri bu gibi iyi veya fena ruhların bulunduğuna inanmışlardır.

540) Takvim'i vakayi 19 Rebiülevvel 1249 tarihli No: 68 nüsha

541) Bk. fazla bilgi için S. 197 vd.

Bektaşîliğin öteden beri derin bir nüfuzu vardı ve sonra bu tarikatın kökü çok eskilere iniyordu!.. (542) Şimdi birdenbire böyle bir tarikatın kökten imhasına girişmek halk üzerinde ne gibi bir etki yapabilirdi , bu durumda hükûmet gerçekten dine ve tarikatlara karşı olmadığını, hatta onu koruduğunu ispat zorunda kalmıştı.

Nitekim fes kabul olundu, birçok sahabe ve şehit türbelerinin tamiri, camiler, sebiller, çeşmeler, Bektaşîliğin dışındaki öteki tarikatlara ait tekkeler vb. yerlerin tamirine ve her türlü eksiklerinin tamamlanmasına başlandı.

Nitekim Sultan Mahmut II. Sadrazamın teklifi ve Şeyhülislâm'ın da sunduğu bir tezkere üzerine, baba soyundan Mevlâna'ya mensub olan bütün çelebilere dağıtılmak üzere Konya mukataasından yıldan yıla 1500 kuruş verilmesini ve her birine ayrı ayrı beraat tanzim edilmesini, İstanbul'daki Mevlevî şeyhlerinden haraç alınmamasını, Said Çelebiye 1000 kuruş, İstanbul'a gelen diğer çelebilere 3000 kuruş verildiğini ve bu paranın defterdardan alınıp paylaştırılması için Bektaşî dergâhı şeyhi Yusuf Efendiye gönderilmesini, Said Çelebinin de Bab'ıâli'ye çağırılarak samur kürk giydirilip bir an önce Konya'ya gitmesinin teminini bir hattı hümayunla emretmişti. (543)

Çelebi, vezir ve padişaha sunduğu arizada, baba tarafından Mevlâna soyuna mensup olanlara mukataa malından —yıldan yıla— 1350 kuruş tayin edildiğini, bu paranın bütün çelebilere verilmesi, yahut gelen dokuz kişiye taksimi hususunda reyini sormuştu. (544)

Said Hemdem Çelebiye 1230 Rebiul'ahırı'nın 26. Cuma günü çelebilik tevcih edilmiş, aynı ayın yirmidokuzuncu günü sadrazamın huzuruna çıkmış, kendisine samur kürk, Ferruh Çelebi adlı bir çelebiyle Tarikatçı Hasan Dede'ye de birer sincap kürk giydirilmişti. Dergâhın işlerine bakmak üzere de Ferruh Çelebi mürid tayin olunmuştu. (545)

Hemdem Çelebi ise hükûmetin bu siyasetinden azamî derecede istifade etmesini becermiş, böylece Konya'daki evinin insaat masrafı Padişahın bir iradesiyle Maliye nezareti tarafından ödenmişti. (546)

Görüldüğü gibi yeniçerilerin ortadan kaldırılması ve Bektaşîliğin de uğradığı sert takibat karşısında toplumun genel reaksiyonuna hükûmet azamî derecede toleranslı bir tutumla mukabelede bulunmak mecburiyetini duymuş ve böylece tarikatlar bu devirlerde fonksiyonlarını rahatça ve açıkça göstermişlerdir.

---

542) Bk. Bektaşî Tarikatı bölümü.

543) Başb. Arşivi U. M. No: 31768

544) A. Gölpınarlı Mevlâna'dan sonra Mevlevilik S. 173 - 175.

545) A. Gölpınarlı Aynı eser S. 174.

546) A. Gölpınarlı Aynı eser S. 175.

ANADOLU'DAKİ CELÂLİ İSYANLARININ GERÇEK SEBEPLERİ ve TARİKATLARIN ROLÜ

Anadolu'da mutlak Türk hâkimiyetini kurmuş bulunan Osmanlı siyasî ve sosyal tarihinde «Celâli İsyanları» adıyle bilinen ve uzunca bir süre devam etmiş olan bir isyanlar serisi vardır ki, çeşitli şekillerde ele alınmış bu hadiseler, normal bir tarihî hadise gibi düşünülmüştür.

Oysa ki Celâlî isyanlarının herhangi bir isyan hareketinden ayrıldığı birçok yanları vardır. Özellikle sosyolojik perspektiften bakıldığında isyanların sebepleri olarak birçok haricî faktörlerin bulunduğu göze çarpar.

Gerçekten Celâlî isyanları diye bilinen bu seri isyanlar, özellikle XVIII. yüzyıllardan önceki Vak'anüvist(tarihçi)ler, her çeşit ayaklanma olaylarını —sebep ve mahiyet farkı gözetmeksizin— Celâlî isyanı olarak göstermişlerdir.

Bu durum 1595 tarihinde Mehmet III.'in tahta geçmesine kadar böyle devam etmiş, bu tarihten sonra da —özellikle— 1598'de Karayazıcı'nın ortaya çıkmasıyle Anadolu'da belirli karakterdeki isyanlara topyekûn «Celâlî isyanları» demek âdet haline gelmiştir.

Halbuki XVI. asrın ortalarından evvel Şeyh Celâl, Baba Zinnûn, Kalender vb.'leri gibi tarikat ahli oldukları sanılan bazı şahısların çıkarmış oldukları isyanlara bu tarihlerden sonra Celâlî adı verilmediği görülüyor. Demek oluyor ki, asıl Celâlî isyanları diye bilinen isyanlarda tarikatların bir rolü bulunmadığı ortaya çıkıyor. (547)

Tarikatlarla ilişki dereceleri bilinmeyen bu adamlardan Şeyh Celâl, Baba Zinnûn ve daha bazıları Osmanlı tebeasından olan ve Şi'î mezhebine bağlı bazı halkı ayaklandırmışlar ve devletin sosyal müesseselerine vakıa cephe almışlardı. Bu hadiseler genellikle Osmanlı devleti siyasî kadrosuna karşı cereyan ediyordu. İsyancıların hedefi, özellikle saray hanedânının ortadan kaldırılması idi. (548)

Halbuki, asıl Celâlî isyanları olarak bilinen seri isyanların bununla ne şekil ve ne de mahiyet itibariyle ilişkisi vardır. Celâli isyanları denince, Kanunî devrinin sonlarından beri başlayan ikinci nevi isyanlar olup, bu devre isyanlarının kahramanı ise bir sekban bölükbaşısı olan «Karayazıcı»dır.

Asıl adı Abdu'l - Halîm olmakla beraber Karayazıcı diye şöhret bulmuş olan bu adamın herhangi bir tarikatla uzaktan yakından ilişkisi bulunduğuna dair bir kayda rastlanamamaktadır. (549) Esasen o, tarikat şeyhlerinden destek sağlama ihtiyacını da duymamıştır, çünkü başlıbaşına bir

547) Mustafa Akdağ Prof. Celâli İsyanları (D.T.C.F.D.) Sa: 1 - 2 S. 53 - 107.
548) Mustafa Akdağ Prof. Celâli İsyanları S. 1 - 3.
549) İslâm. Ansk. C. VI. S. 339 - 343 (Karayazıcı maddesi).

güce ve o devirde Anadolu'nun en güzide bölgesi sayılan Amasya, Çorum, Merzifon dolaylarına tamamen sahip, devlet içinde devlet gibi bir durumu vardı. (550)

Osmanlı Devleti esasen o devirlerde bir çok isyan hareketleri ve karışıklıklar içinde idi ki, bir çok isyancılar —özellikle Karayazıcı— devlet erkânından önemli kişileri rüşvetle elde etmişlerdi. Hatta devrin Şeyhülislâmı'nın kardeşi Çelebi Kadı bile Karayazıcı'dan rüşvet almış bulunduğundan devletin en yetkili organı olan Şeyhü'l - İslâm'lık makamı dahi Karayazıcı'yı iltizam ediyordu. Karayazıcı meselesini uzun uzun anlatırken Naima şöyle der:

«Anadolu'da bu kıyamı idare edenlerin gayeleri esasen soygunculuk değildi. Devlet'i Osmaniyan'ı ol taraflardan bil külliyye münkat'ı eylemekti. Anadolu halkının mühim bir kısmı Osmanlı idaresinden halas olmak (kurtulmak) istiyordu. Çekilen zulümler hakikaten çekilecek gibi değildi. Osmanlı idaresine husûmet o derece idiki, Karayazıcı ölür ölmez, mezbûrun meyyitin pâraleyüp her pâresin bir cânibe defnetmişler, taki Osmanlı bulup ateşe yakmayalar!... (551)

Celâlî isyanlarının gerçek amacı neydi?

Suhteler denen birtakım medrese talebelerinin de geniş çapta rol aldığı (552) bu isyanların belli bir gayelerinin bulunup bulunmadığı, veyahutta şuurlu ve plânlı bir şekilde yönetilmiş bir isyan hareketi olup olmadığı, bugün bile tam olarak aydınlanmış değildir.

Nitekim İslâm Ansiklopesidine Karayazıcı maddesini yazmış olan Kramers, Celâlilerin Şiî tarikatının (553) altında hareket etmiş olmaları ihtimalini ileri sürmektedir. (554)

Cavit Baysun ise, İslâm Ansiklopedisine yazdığı Ahmed I. maddesin-

---

550) İslâm Ansk. C. VI. S. 340 - 341 aynı madde).

551) Nâima Tarihi C. I. S. 231 - 232 vd.

552) Celâli isyanlarında, suhte adı verilen ve medrese talebesi olarak bilinen birtakım kimselerin de önemli derecede rol oynadığı tarihi bir gerçektir. Gerçekten devletin topyekûn bir sosyal bunalım içinde bulunduğu bu devirlerde köylerden kalkıp şehirlere akın eden bir sürü işsiz güçsüz kimseler medreselere sızmışlar ve talebe hüviyetine girmişlerdi. Bu durumun farkına varan hükûmet durumun ıslâhına gitmek ister. Bu durum hakiki Medrese talebesi tarafından arzu edilmesine rağmen, bundan hoşlanmayan ve talebe olmayan zorbalar isyancılarla işbirliği yaparlar. Devlet için mühim bir mesele olan suhte meselesi için bir çok ıslahat tedbirleri de alınmıştır. Bk. Müh. Def. No: 26 S. 49, 81 246, 270 (İslâm Ansk. C. VI. S. 341).

553) Kramers, bir ihtimâl olarak söz ettiği bu görüşünü ifadelendirirken Şii mezhebi yerine Şii tarikatı ifadesini kullanmış. Çünkü Anadolu'da faaliyette bulunan Şiilik bir tarikat olarak değil de mezhep olarak bilinmektedir.

Kremers'in adı geçen makalesi İslâm Ansk. C. VI. S. 339 - 343'de (Prof. Mustafa Akdağ tarafından açıklanarak bulunmaktadır.

554) İsl. Ansk. C. VI. S. 339 - 341 ve İsl. Ansk. C. I. S. 161 - 164.

de Celâli isyanlarına da temas ederek bu isyanların tarikatlarla bir ilgisinden söz etmemiş olduğu gibi, hadiselerin herhangi bir dinî tesirler meydana gelmiş olmasının imkânsızlığını özellikle belirtmiştir. Adı geçen tarihçi bunun sebebini; uzun süren savaşların meydana getirdiği memnuniyetsizlikle, bu devirlerde çok fazla türemiş olan sekbanların birinci derecede rol oynadıklarına bağlamaktadır (555) ki, esasen tarafsız gözlemcilerin de varacakları sonuç bu olmalıdır.

Diğer taraftan Amasya tarihi müellif (yazarı)i Hüseyin Hüsamettin, Celâlilerin daha geniş gayelerinin bulunduğunu tasavvur ederek şöyle diyor: «Şayan'ı dikkattir ki, zaman'ı fetrette ihtilâlden bazılarının ilân'ı istiklâl ederek namlarına sikke darb ettirdik (kendi adlarına para bastırdık)leri bilinmektedir (556)

Adı geçen yazar, bu son cümle ile Celâli şeflerinin esas gayelerinden saparak devletten ayrılma temayülü göstermeye başladıklarına işaret ediyor.

Yine Kramers ise, Asilerin Şiî tarikatının etkisi altında hareket etmiş olmalarını sadece bir ihtimâle dayandırıyor ki, bu kanaat bir ihtimalden öte geçmediği için tatmin edici değildir.

Profesör Mustafa Akdağ ise, Celâli İsyanları adlı araştırma eserinde, devletin içtimaî (sosyal) ve iktisadî düzenine karşı büyük bir tehlike teşkil eden sekban kitlelerinin ve Bölükbaşlarının herhangi bir siyasî gayeleri olmadığını ileri sürüyor ve devamla; Onlar (sekban ve bölükbaşılar) kendilerine kim fazla ücret ve yağma hissesi verirse o'nun emrine girmeyi tercih ediyorlardı. (557)

Profesör Akdağ devamla; Celâli isyanlarının elebaşılarından bir çokları ya devletin verdiği resmi sıfatı taşıyor, veyahut da isyanın gerçek elebaşıları tarafından rüşvetle satın alınmış devlet erkânı yakınları oluyorlardı, diye devam ediyor. Öte yandan Celâliler arasında Enderuna mensup olup çoğunluğu Türk olmakla beraber Sırp, Boşnak, Arnavut, Rum, Kürt vb. gibiler de vardı ki, bunlar zaten devletin bütünlüğünü hazmedemeyen muzır kimselerdi!...

Kısaca Celâli isyanlarının asıl sebepleri tarikatlarda değil, devrin sosyal, ekonomik bozukluklarıyla, yabancı unsurların zararlı maksatlarında aranmalıdır.

Osmanlı İmparatorluğu tarihinin bu dönemlerinde derin yankılar bırakmış olan bu çok renkli olaylar «Celâlî İsyanları» esasen başlı başına bir araştırma konusu olduğundan, biz sadece adı geçen olayların tarikatlarla ilişkilerine kuş bakışı değinmekle yetindik.

---

555) Hüseyin Hüsamettin Amasya Tarihi C. III. S. 342-355.
556) Mustafa Akdağ Prof. Celâli İsyanları S. 72, 75, 246 vd.
557) Mustafa Akdağ Prof. Aynı eser S. 246 vd.

Celâlî isyanları hakkındaki kanaatımız odur ki; bu hareketler devrin siyasî, sosyal, ekonomik birtakım bunalımlarıyla birlikte, aynı zamanda her devirde olduğu gibi birtakım yabancı ve devlet bütünlüğünü hazmedemeyen unsurların da maksatlı ve plânlı gayretleri sonucu ortaya çıkmış olaylardır. Yakın tarihin her döneminde daima bozguncu hareketlerin karşısında, yapıcı ve faydalı hareketlerin ise yanında bulunan tarikatların Celâlî isyanlariyle de asla bir ilgisi yoktur. Esasen bu konuda yukarıda (II. TARİKATLARIN SİYASÎ FONKSİYONLARI) Celâlî isyanları yönünden tarikatların hadiselerle ilgili muhtemel ilişkileri müşahhas delillerle incelenmiş ve adı geçen olaylarla tarikatların asla bir âlâkaları bulunmadığı ispatlanmıştır. Bir daha hatırlamak için ilgili bölüm gözden geçirilmelidir.

YABANCI EMPERYALİSTLERİN TARİKATLARDAN FAYDALANMA TEŞEBBÜSLERİ

İslâmiyeti ve özellikle Türk Devletini bölerek kuvvetten düşürmek, zayıflatmak, neticede ortadan kaldırmak için girişilmiş her harekette, mutlaka yabancı parmağı olabileceği ihtimâli dikkatten uzak tutulmamalıdır. Özellikle dînî inanç sistemlerine dayanan doğu İslâm milletleri için bu husus daha da önem arzeder. Hele tarikat gibi mistik bir hüviyeti bulunmakla beraber, toplumu bir anda aksiyona geçirebilecek kadar sosyal fonksiyona sahip kuruluşlar, yabancı emellerin gerçekleşmesi için bulunmaz bir fırsattır. Çünkü onların içlerine kolayca sızmak ve sonra da onları dejenere etmek suretiyle amaçların gerçekleştirilmesi çok kolay ve mümkündür.

Nitekim tarikatların yaşadıkları tarih boyunca, bu husus hiç ihmâl edilmemiş, Müslümanlığı parçalamak için Şeyhilik, Babîlik, Bahailik, Kaadıyânilik vb. gibi bir çok sahte din ve mezhep kurulmak suretiyle İslâm dünyasının hemen her yanında, özellikle İslâmın kalesi bulunan Arabistan ve Anadolu'da bir sürü isyanlar ve gizli ayaklanmalar çıkarılmak suretiyle denemeler yapılmıştır. Gerçekten bir çok isyan hareketlerine ekseriya bir tarikat şeyhinin adının karışması veya bizzat isyanın tarikat mensupları tarafından tertiplenmiş gibi görünmesi, aslında İslâmdaki tarikatların gerçek amaçlariyle bağdaşmayacağı için üzerinde durulmağa değer hususlardır.

Şimdi yukarıda işaret edilen sahte dinî kuruluşları biraz tanıyalım :

Bahailik : Tamamen yabancı emellerin gerçekleşmesi için Müslümanları tuzağa düşürmek üzere kurulmuş uydurma bir dindir. Şöyleki: Bu din Hıristiyanlıktaki Babîliğin yeniden canlandırılmış bir şeklidir. (558) Nitekim Hıristiyanlıktaki meşhur rivayetlere göre Bâb öldürüldükten sonra o'nu ve o'nunla birlikte öldürülenlerin cesetlerini atılan hendekten Rus Konsolosu

---

558) İsl. Ansk. C. II. S. 179 - 180 Bâbiler maddesi

çıkartmış, güya resimlerini de aldırtmıştır. Baha ise Rus elçiliğine sığınmıştır. Esasen Nasıruddin Şah'a su'ikastten suçludur. Baha. Bahailiğin kurucusu olarak meşhur olan bu şahıs Rus İmparatoru'na bir hitabede bulunur ve Rus İmparatoru'nu kendi dinine dâvet eder. Daha sonra Akka'ya sürülür ki burası aslında İngilizler'in ötedenberi göz diktikleri bir yerdir. Böylece Baha da İngilizler'e arkasını verir, onların hesabına dînî propagandaya başlar. Şimdi yeni bir dinin kurucusu olarak bu adamı İngilizler devamlı propaganda ile büyütürler. Hatta ölümü dolayısıyle Çorçil, Abdü'l-Baha'ya ve bu arada bütün Bahailere baş sağlığı dilemiştir.

Faaliyetleri şüpheli görülen Bahailer, Osmanlı Devleti tarafından şiddetle takip olunmuşlar, bu yüzden Osmanlılarla İngilizlerin zaman zaman siyasî ilişkileri bile bozulma tehlikeleri ile karşılaşmıştır. (559)

Baha İngiltere İmparatoru'na yazdığı mektuplarında, «Allah'ım İngiltere İmparatoru V. Jorj'u sen kuvvetlendir», o'nun yüce gölgesini bu ülkede daimi kıl şeklinde dualar etmiştir. Ama aynı şahıs Osmanlılar için de dua etmiştir. Çünkü bulunduğu yer «Akka» o zamanlar Osmanlıların elindedir!... (560)

Görülüyor ki, bu sahte dindar şahsi çıkarı nerede ise o tarafa dönüyor. Daha sonra Amerika'ya giden bu adam, bu defa da Amerika'da İran aleyhine ve Amerika hesabına propagandaya başlıyor.

İran servetinin yeraltında bulunduğunu, bunun ancak Amerikan sayesinde yeryüzüne çıkabileceğini umduğunu bir keramet olarak sık sık tekrarlıyor ki, bu durum Amerikan emperyalizminin öteden beri arzu ettiği bir husustur.

Oldukça dalavereci ve fakat becerikli olan bu adama İngilizler «Sir»lük payesi vermişler ve nişan takmışlardır. (561)

Bu sahte dinde kıyametten bahsedilmez. Sadece bir peyagmberden sonra gelen öbür peygamberin zuhuru ile bir önceki peygamberin ümmetleri için kıyamet kopmuş demektir. En son olarak Bab'ın ve Bahailerin zuhuru ile de Hz. Muhammed'e uyanların kıyameti kopmuş demektir!...

Bu sahte dinin kurucusu birtakım keramet kırıntılarından bahsetmekle beraber, herhangi bir tarikatçılık iddiasında değildir.

Bugün Türkiye'de Bahailiğin varlığından söz edilirse de bu gibi faaliyetler yasak olduğundan açıktan açığa varlıklarını gösterememektedirler. Nitekim 1945, 1955, 1959 ve 1961 yıllarında Adana ve Ankara dolaylarında sıkı bir takibata uğramışlar, hatta A.Ü.İ.L.F. öğretim üyeleri bu hususta bir de bilirkişi raporu vermişlerdir. (562) Fakat biz burada bu dinin derinliklerine inmiyoruz.

---

559) A. Gölpınarlı. 100 soruda Türkiye'de mezhepler ve tarikatlar S. 176.
560) A. Gölp. Aynı eser S. 176 - 177.
561) Keşfü'l - Hıyel C. II. S. 123 - 126.
562) Dr. N. Özçuka, Bahai dini (Ansk. 1967) S. 66 - 73 vd.

İslâm ülkelerinde faaliyet göstermiş ve emperyalistlerin emellerine hizmet amaciyle kurulmuş sahte dinlerden biri de Kaadiyaniliktir. Doğrudan doğruya İngilizler'in tertiplemiş oldukları bu sahte dinin doğuşu ve mahiyeti şöyledir:

XIX. yüzyılda Pencap'ta Kaadiyan şehrinde doğan Mirza Gulâm Ahmed'i Kaadiyan adlı açıkgöz birisi, yeni bir dinin kurucusu olarak ortaya çıkmıştır. Bu sahte peygamber! Hz. Muhammed'in «Gerçekten Allah her yüz yılın başında bu ümmete dinini yenileyen birisini gönderir» anlamındaki (563) hadisine dayanarak kendisinin İslâmın mücahidi olduğunu ileri sürer. (564)

O'na göre İsa öldürülmemiş, Hindistan'a gitmiş, Keşmir'de dinini yaymış, yüzyirmi yaşlarında orada ölmüştür. Mezarı malûmdur, fakat başka peygamberlerin mezarı sanılarak ziyaret edilmektedir. Kendisi ise, hem İsa'nın zuhurudur, hem de Mehdidir ve hem de şeriat sahibi peygamberlerin en sonuncusudur!... (565)

Bu dinde savaş yasaktır! Sadece düşmana dostça karşı durmak ve o'nu bilgi ile öğütle yola getirmek vardır. Esasen dinin esaslarını İngilizler kendi politik çıkarlarına göre hazırlamışlar, bu adamın eline vermişlerdir! Daha sonraları lüzum gördükleri değişiklikleri de yeni vahiy olarak değiştirtmişlerdir. Bu son peygamberin (!) dinini yayabilmesi için İngilizler el altından bol bol her türlü imkânı temin etmişlerdir tabiî!...

O da buna karşılık, şimdilik İngilizler'in Hindistan'ı terk etmeleri, Müslümanların bunun için anlayış göstermeleri ve dua etmeleri lâzım geldiğini ısrarla söyler ve ister. Hatta İngilizler'in Hindistan'dan çıkmaları Allah'ın emri gereği olduğunu, onların bu ülkeden çıktıklarında da şimdilik Allah'ın takdirinin değiştiğini fakat gene geleceklerini alenen söylemekte bir sakınca bile görmemiştir. (566)

---

563) Cami'us - sagıyr C. I. S. 62.

564) A. Gölpınarlı 100 soruda mezhepler ve tarikatlar S. 178 - 179.

565) A. Gölpınarlı Aynı eser S. 178.

566) Hatta İngilizlerin genel çıkarları açısından bu tür sahte dindarlar ve peygamberler işi o dereceye vardırmışlardır ki, İnek cinsinin etini kutsallaştırarak yemeği dinen yasaklarlar ki, böylece bol sığır yetişen bu ülkeden İngiltere'ye sığır ihracatı çok olsun ve İngiltere'de sığır yetişmediği için et ihtiyacı rahatça temin edilsin!... Nitekim bugün dahi Hindistan'da sığır kutsal olduğundan eti yenmez! Ama ihrac edilebilir! Bu herkesin bildiği durumdur.

ŞEYH SAİD İSYANI

Uzun süren mücadelelerden sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünü müteakip yeniden kendini toplayarak tarih sahnesine Türkiye Cumhuriyeti olarak çıkan milletimizin kaderinde tekrar birtakım dramlar oynanmak istenmiştir ki; işte bunlardan bir tanesi de Şeyh Said İsyanıdır.

İsyanın başlayışı, gelişmesindeki safhalar ve detaylar konumuzu ilgilendirmemekte ise de isyanın kahramanı olarak bilinen kişinin her şeyden önce şeyh oluşu, tarikatların toplumdaki fonksiyonlarını araştırmayı amaç edinmiş bulunan konumuzu ilk bakışta ilgilendirir görünmektedir.

Hemen bilinmelidir ki bu isyan, bir avuç kişinin çıkarlarını düşünerek başlattıkları basit bir olay olmayıp, belki o Türk halkının yeniden dirilip tarih sahnesine zinde bir güç olarak çıkışını bir türlü hazmedemeyen ve ona yüzyıllardır hasta adam gözü ile bakanların uğradıkları hayal kırıklığının intikamını Türk milletinden almak amacıyla girişilmiş plânlı bir harekettir. (567)

Halbuki Türk milleti Millî Mücadeleye sadece yabancıları vatanından kovmak gibi basit bir gaye için değil, millî hâkimiyete dayanan, kayıtsız ve bağımsız yeni bir Türk devleti kurmak için ve bu karar ve azimle işe başlamıştı. (568)

Nitekim Cumhuriyet'in ilânını takip eden günlerde umduklarını bulamayan bazı kimselere menfaatini düşünen, işinin sonunu hesaplayamayan hatta yabancılara âlet olan bir avuç kimse tesir ederek onların isyan etmelerine sebep olmuştur. Asırlar boyu Selçuklu ve Osmanlı İmparatorluklarında bir bütün olarak, bir millet olarak hatta kardeş olarak yaşadığımız kavimleri isyana sevk edenler elbetteki memleket menfaatlarını gözönünde bulunduramayan kimselerdi.

İşte Şeyh Said İsyanının iyi anlaşılabilmesi için Cumhuriyet öncesi ve sonrası, tarihimizde iç ve dış politik durumların iyi bilinmesi gerekir. Ne var-ki araştırmamızın amacı belirli ve sınırlı olduğundan teferruata inemiyoruz.

İsyanın gerçek amacı:

Mahiyet itibariyle isyanın gerçek amacını uzun uzun düşünmeye lüzum yoktur. O, genç Türkiye Cumhuriyeti'ni parçalamak, yabancıların da istedikleri gibi birtakım küçük küçük devletler kurmaktır ki işte Şeyh Said İsyanı bunlardan biridir. Bir milleti parçalamak, küçük küçük devletler kurmak, bir ekmeği parçalayıp, lokmalar haline getirmeye benzer ki böylesine lokmalar herkesten önce İngilizlerin, Fransızların ve Rusların işine yarardı.

---

567) Mustafa Kemal, Nutuk C. I S. 12
568) Mustafa Kemal, Nutuk C. I S. 13 vd.

Anadolu'da Ermeni hareketi başlamış, Rusların yardımı ile bir Ermeni devleti kurulmak istenmişti. Osmanlı İmparatorluğu Ermeni devletinin kurulmasını önlemekte Şark vilâyetlerinde yaşıyan, ekserisi Şafiî olan vatandaşlarımızdan istifade etmişti. (569)

Yine Şark vilâyetlerinde Şafii olan ve ekseriyeti tarikat ehli bulunan vatandaşlarımız «Müminler kardeştir.» âyet mealine sıkısıkıya sarılırken, Kürt Teali Cemiyeti kuran ve sayıları çok az olan kimseler de vardı. (570)

Nasılki; bir teneke şerbete bir damla zehir atıldımı, bir teneke zehir elde edilmiş olursa, işte birkaç kişi de Şark'ı kana bulamış, ve devletin başına büyük gayileler açmıştı. Bunlar cemiyetin başkanı Vanlı Seyyid Abdülkadir, yardımcısı Mustafa Zihni Paşa ve Emir Avni idi. (571)

Bunların niyetleri ne olursa olsun neticede hem Türkiye Cumhuriyeti zarar görmüş, hem de Şark vilâyetlerindeki birçok kimseler zor durumlara düşmüştü. İsyan, toplu bir hareket olduğu için, isyanı durdurmak isteyenler de toplumu hedef almak zorunda kalır, bu arada kuruların yanında yaşlar da yanar. Bunun vebali dahilde isyan çıkaranların boynundadır. Nitekim bazı kitaplar daha da ileri giderek bu hareketin bir İngiliz oyunu olduğunu (572) öne sürüyorlarki biz, İngilizlere alet olacak vatandaşlarımızın bir elin parmakları kadar az olacağına inanıyoruz. Fakat bilhassa şu hususa çok dikkat etmelidir:

En büyük isyanlar bile üç-beş kişiyle başlatılıp ve başarılmıştır, aynen bir kıvılcımın bir büyük yangın çıkarması gibi...

Kürt Teali Cemiyeti mensupları İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nın Şark Şubesi memurları ile görüştüğü ve onlardan bazı isteklerde bulunduğu bir kısım tarihi kitaplarda yer almıştır. (573)

Bunlar şuurlu Müslümanların yapacağı iş değildir. Çünkü Müslümanın dostu yine Müslümandır. Hiç bir zaman İngiliz'den, Fransız'dan, Yahudiden, Rustan dost olmaz. Olsa olsa millî menfaatlarımız gözönünde bulundurularak devlet kanalı ile bunlarla muahadeler ve anlaşmalar imzalayabiliriz. Bunun dışında yabancıların parmaklarının karıştığı her iş mutlaka millî menfaatımızın aleyhine olacaktır. Yoksa İngiliz isteğine göre memleketin parçalanmasını istemek vatandaşlık sıfatıyla asla bağdaşamaz. Bu isyanın sonuçları hakkında bilgi veren Bahçet Cemal (574) belki faydalı olabilir.

---

569) Behçet Cemal, Şeyh Said İsyanı S. 12 - 13
570) Aynı kitap S. 13
571) Aynı kitap S. 14
572) Aynı kitap S. 16 - 18
573) Aynı kitap S. 18 - 20
574) Aynı kitap S. 20 - 24

Şeyh Said'in hakiki hüviyeti:

Şeyh Said, bir tarikatla alâkalı olsa bile, bu hareketiyle İslâmiyeti iyi anlamadığı açıkça ortadadır. Nasılki bitkiler denince akla çayır otu da ve çınar da gelirse aynı şekilde tarikat mensupları arasında çayır otu gibi olan da ve çınar gibi olan da vardır. Çayır otuna bakıp bütün bitkileri küçük, ufak kabul etmiyorsak Şeyh Said ve onun gibilerine bakıp bütün tarikat mensuplarını ithama kalkışmak akılla ve ilimle bağdaşmaz.

Bu isyanın müsebbibi olan Şeyh Said ile Said Nursi'yi karıştıranlar vardır. Bediüzzaman Said Nursi Şarklı olmasına rağmen hiç bir isyana katılmamıştır ve bu isyan hareketlerini de tasvip etmemiştir. Üzülerek söyleyelim ki Şeyh Said İsyanı isimli tarihi bir kitap yazan Behçet Cemal dahi Şeyh Said'le Said Nursi'yi birbirine karıştırmış, bunların arasındaki büyük farkı görememiştir. (575)

Şeyh Said, zengin ve Şark vilâyetlerinde nüfuzlu bir kimsedir. Asıl memleketi Palu olmasına rağmen sonradan Erzurum'un ilçesi olan Hınıs'a göç etmiştir. (576)

Şeyh Said'in siyasetle meşgul olmadığı İstanbul'a hiç gelmediği, fakat Halep, Şam ve Bağdat gibi yerlerle temas kurduğu zikredilir. (577)

Şeyh Said'in fiilen isyana karıştığı ve o sıralarda 60 yaşını geçmiş olduğunu 4 Mayıs 1975 tarihinde Cumhuriyet Gazetesi muhabirlerinden Yusuf Mashar yazmaktadır. (578) Hemen şunu kaydedelim ki sıhhatli bir tarihin yazılabilmesi için, tarihi yapanların ölmüş olmaları gerekir. Tarihi yapanlar sağ iken yazılan tarihler mutlaka tarafgirlik havası içinde gelişir. Bunun için gerek Behçet Cemal'in ve gerekse Cumhuriyet Gazetesi gibi neşriyatın değerlendirmelerine bağlı kalmayarak ilmin ve aklın rotasında yürüyüp, hadiseleri gün ışığına çıkarmak gerekmektedir. Böylece hem Şark vilâyetlerinde yaşayan Müslüman kardeşlerimizin gönüllerini kırmamış oluruz, hem de hakkı, haklıya teslim etme imkânını buluruz. Çünkü biz Müslümanlar, Hak'a inandığımız için, her zaman hakkı haklıya vermek mecburiyetindeyiz. Bu, sadece bir vazife değil aynı zamanda bir ibadettir. Daha fazla teferruata girmeden bu bahsi bitirmeye çalışalım:

Bazı Müslümanların hataları ile İslâmiyeti ve İslâmî bir müessese olan tarikatları suçlamak akla ve ilme aykırı düşer. Hatalı kim ise, hatayı onun üzerinde bırakmak gerektir. Bir başkasını onun hatasından mesul tutamayız.

575) Aynı kitap S. 38
576) Aynı kitap S. 20 Vd.
577) Aynı kitap S. 37 Vd.
578) 4 Mayıs 1925 tarihli Cumhuriyet Gazetesi

TARİKAT - ŞERİAT MÜCADELESİ ve BU MÜCADELENİN KIZIŞTIRILMASINDAKİ SİYASÎ ve SOSYAL MÜLÂHAZALAR

İslâm dünyasında tarikatları kuruluşları ve sosyal fonksiyonları açısından ele alırken, en önemli bir problem de, tarikat ve şeriat taraftarları arasındaki amansız mücadeledir.

Adı geçen her iki zümre de aynı inanca sahip bulunduklarına ve aynı dine mensup olduklarına göre, birbirleriyle kıyasıya mücadele etmelerinin gerçek sebebini ilk bakışta kavramak oldukça zor bir durumdur.

Fakat meseleye tarafsız bir gözle bakıldığında bu mücadelenin altında gerçekten birtakım siyasî ve sosyal amaçların gizli bulunduğu da gözden kaçmamaktadır.

Tarikat - Şeriat taraftarları arasındaki mücadelenin başlangıcı ne zaman ve nasıl oldu? Bu hususu iyi anlayabilmek için şeriat ilminin ne olduğunu bilmek gerekmektedir, şöyleki:

Şeriat ilmi: Zahir ilmi ve batın ilmi diye ikiye ayrılmaktadır, Şimdi batın ilmine mensup olan tasavvufçular fakih (İslâm fıkhına dayanarak Kur'an ve hadisten hükümler çıkarmağa yetkili bulunan bilginler)lere zahir ehli gözüyle bakıyorlar, kendilerini ise batın ehli, hakikate vakıf kimseler olarak kabul ediyorlar ve kendilerini onlardan daha makbul ve üstün tutuyorlardı. (579)

Daha İslâm dünyasında tasavvuf faaliyetlerinin ilk yıllarında, mutasavvıflar tarafından şeriat taraftarlarının hakir görülüşü ve küçümsenişi gibi bir hava seziliyordu. Buna karşılık fakihler de mutasavvıflara karşı içten içe, hatta onlardan daha da ileri giderek alenen mücadeleye başlamışlardı. Nitekim tasavvufla uğraşanları kâfirlik, dinsizlikle itham etmişler, mutasavvıfların mezhepleri ve kişilikleri aleyhinde ne söylemek ve yazmak gerekirse pervasızca söylemiş ve yazmışlardır. (580)

Nitekim mutasavvıflar, kalp gözüyle hasıl olan batınî ma'rifetten bahsediyorlar, fakihlerse onları, Kur'an-ın esaslarını ve Allah'ın insanlardan gizli tuttuğu ilim sahalarına —hak ve yetkilileri olmadığı halde— el atmak ve Müslümanların inançlarını sarsmak ve zihinlerini bulandırmakla suçluyorlardı. (581)

---

579) Ömer Rıza Doğrul İslâmın geliştirdiği tasavvuf S. 11 - 67 vd. A. Gölpınarlı 100 soruda tasavvuf S. 160 - 163 vd.

580) Doğrul Ömer Rıza İslâmın geliştirdiği Tasavvuf S. 79 vd.

581) Fakihlere göre mutasavvıflar içten ve vicdândan ve bir fiilin hayır yahut şer olması hakkındaki ilhamından bahsetmişlerdi. Halbuki, Kur'an zahire (dış görünüşe) bakarak hayır yahut şer yapanı mükâfatlandırmakta, kötülük yapanı ise cezalandırmaktaydı! (İsterse bu fiiller zerre miktârı olsun)!... (Kur'an-ı Kerim Zülzile sûresi ayet 7 - 8.) Şu halde mutasavvıflar Müslümanların inançlarını böylece bozmuş oluyorlardı.

Bu durum karşısında aynı din ve inanca sahip oldukları halde, tarikat ve şeriat taraftarlarının anlaşmalarına imkân olamıyordu. Esasen iş bu kadarla da bitmiyor, İslâm'ın bünyesinde baş gösteren bu tür fikir ve görüş ayrılıkları, İslâm bütünlüğünün bozulmasını arzu eden dış düşmanların da azamî derecede işlerine geliyor, devamlı surette iki tarafı birbirleri aleyhine kışkırtıyorlardı. İdâri mekanizma ise, şeriatçıların elinde bulunduğundan tarikat ve tasavvufçulara her türlü baskıyı yapma imkânlarına sahiptiler. Ele geçen her fırsatı ihmal etmeden değerlendiriyorlardı. (582)

Nitekim bir çok kişileri feci şekillerde idam etmişlerdi ki işte onlardan bir tanesi Hallac-ı Mansur idi.

HALLAC-I MANSUR'UN İDAMI

Tarikat - Şeriat taraftarları arasındaki mücadelenin en kanlı safhası «Hallac-ı Mansur»un öldürülmesidir. Gerçekten, İslâm dünyasını yüzyıllar boyunca bir inanç olmaktan çıkararak, geri dönülmez bir kin ve nefret ortamına götüren bu olay, günümüzde bile halen tartışılmaktadır.

İslâm dünyasının ünlü mutasavvıf ve tarikatçılarından olan ve asıl adı «Hüseyn bin Mansur el-Hallac» olup, (583) genellikle «Hallac-ı Mansur» diye tanınan bu zatın doğum yeri ihtilâflıdır. Küçük yaştan itibaren tasavvufi bir terbiye altında yetişmiş olup, 16 yaşlarında iken ünlü mutasavvıf «Abdullah Tusterî» ile tanışmış, daha sonra da bir çok tarikatların öncüsü bulunan «Cüneyd Bağdâdî»ye intisap etmiştir. (584)

Bir çok kereler seyahatlar yapmış, gezdiği yerlerde fikirlerinden dolayı bazı takibatlara uğramış, İsfahanlı İbn. Dâvûd'un çıkardığı bir fetva üzerine yakalanarak ilk defa zindana atılmış ise de H. 298'de zindandan kurtularak bir müddet izini kaybetmiş, H. 301'de tekrar yakalanmıştır. (585)

Hicretin 309. senesinde tekrar mahkemeye verilen Hallac, bu kerre hakkında çıkarılan bir fetva üzerine yeniden idama mahkûm olmuş ve elleri, ayakları, başı gövdesinden (kesilmek süretiyle) ayrılarak feci şekilde öldürülmüştür!... (586)

---

582) Nitekim hicretin III. yüzyılının II. yarısından itibaren fukaha ile mutasavvıf ve tarikatçılar arasındaki amansız mücadelenin kanlı safhaları görünmeye başlamıştı. Bu yüzden Zünnû El-Mısrî, El-Nûri, Ebû Hamza, Hallâc Mansûr vb. gibi ünlü mutasavvıflar ölüm cezasıyle cezalandırılmak üzere Bağdat kadılarına şikâyet edilmişler, mahkemeye verilmişlerdi. Fakat bu tutum halkın tasavvuf ve tarikatlara karşı ilgisini azaltmak yerine daha da artırıyordu!...

583) Mansur'un hayatı ve kerametleri hakkında fazla bilgi için Bk. Nefehat Ter. s. 213-216.

584) Kitab al-Tavâsîn Paris 1931 S. 41-48 L. Massignon bas.dan.

585) Aynı eser S. 101.

586) A. Gölpınarlı 100 soruda tasavvuf S. 100-102.

İslâm dinindeki büyük tolerans ve afvedicilik anlayışı karşısında, herşeyden önce bir Müslüman olan kişi'nin bu derece feci şekilde öldürülmesi olayı, bir inançtan öte siyasî maksatlar açısından da değerlendirilmiştir. Bu konudaki tartışmaların derinliklerine inmeyeceğiz, yalnız o'nun ölüm sebebi olarak gösterilen meşhur sözünü görelim: O'nun idam fermanı «Ene el - Hakk» (Hakk ben'im) sözü üzerine çıkarılmıştır. (587)

Şimdi bu sözden neyi kastediyordu Hallac? Tasavvuf ve tarikat çevrelerine göre o bu sözüyle Allah'a itaat etmiş olduğunu anlatmış oluyordu. Yani kendisi ile zât'i kibriya bir olmuştu. Esasen tasavvuf ve tarikatlardaki asıl amaç «Fena fillâh» (Allah'da yok olmak) mertebesine ulaşmaktır. Böyle olunca kişi baktığı, gördüğü, duyduğu ve yaptığı her şeyde Allah'la bir olacaktır. Bunu her tasavvuf ve tarikat erbabı da aslında böyle biliyordu. O halde ne zararı vardı Hallaç'ın bu sözünün? O, bilakis Allah'a daha çok yaklaşıyor, daha içten bağlanıyor, bunu müridlerine de böyle anlatıyordu.

Hallac'ın müridleri kısa zamanda çoğalmış, onun ölüleri dirilttiğini, hastaları kurtardığını, türlü türlü kerametler gösterdiğini iddia etmeğe başlamışlardı. Onun meşhur kerametlerinden bir tanesi ise, Hallac adını alışıyle ilgilidir. Şöyle ki: Mansur bir gün Hallaclık yapan bir dostunun dükkânında oturmakta iken, onu bir işe gönderir. Hallaç dostuna; «senin işini göreyim, dikkat et,» der ve parmağı ile işaret eder. Pamuklar çekirdeğinden ayrılır!.. Bundan dolayı da adı Hallac kalır. (588)

Hallacın aleyhinde bir çok ağır ihtamlar da vardır ki, onun Halifelik makamı ile sıkı münasebeti bulunduğundan siyasî hasımları da oldukça çoğalmışlardı. Bu yüzden de akla gelmedik iftiralar uydurmuşlardır. (589)

Diğer taraftan Mevlâna başta olmak üzere birçok tarikat ehli ise, Hallac'ı Mansur'u büyük bir minnet ve saygı ile anmaktadırlar. Hallacı tutan tarikat çevrelerine göre o, ölüme bile hakikat uğrunda mertçe karşı koyuşuyla bütün tarikatlar ve tasavvuf dünyasına ilham kaynağı olmuştur. (590)

Mevlâna Hallac-ı Mansur için «Ben Hakk'ım» sözü Mansurun dudağında nur'du; «Ben Allah'ım» sözü firavunun dudağında ise yalandı demiştir.

Yunus Emre ise Hallac'ı kastederek bir seslenişinde şöyle der:

Sen seni elden bırak dost yüzüne sensüz bak
Mansur'leyn ene'l - Hakk dahi sebühbar gerek (591)

Tarikat - şeriat mücadelesinin maksatlı kızıştırılmasına dair biraz da somut örnekler görelim.

---

587) Bu sözün aslı şöyle rivayet edilir: Hallac, Cüneyd'in kapısını çaldı, Cüneyd kimsin dedi, O'da «Hakk» dedi. Cüneyd, Hakk değilsin belki Hakk ilesin dedi. Nefekatü'l-Üns S. 214 - 215.

588) Nefehatü'l - Üns Ter. 213 - 215.

589) Ö. R. Doğrul İslâmın geliştirdiği tasavvuf S. 80 - 103 vd.

590) 46 Mevlâna Mesnevi beyt 264. C. II.

591) Ord. Prof. M. Fuat Köprülü T. Ed. İlk mutasavvıflar S. 268.

Tarikatçılar aleyhine va'z verenler :

Tarikat ve şeriat mücadelesi, Müslümanlarca en kutsal sayılan mabetlere (camiler) de girmiş, camilerde va'z veren hocalar en ağır bir dille tarikat mensuplarını —kâfirlik, dinsizlik, zındıklık vb.— gibi sözlerle suçlamaya başlamışlardı. (592)

Nitekim Ayasofya'da bir direk dibinde devamlı vaz ettiği için «Ustuvanî Hoca» diye şöhret bulmuş olan tarikat aleyhdârı bir hoca (593) ile, ocak ağalarının akıl hocası ve Fatih Camii vaizi şeyh Veli Efendi, Çavuşzâde adıyle tanınan Vaiz Hurşit Efendi, iç oğlanları hocası ve Süleymaniye Vaizi Osman Efendi ve daha birçokları tarikatçıların kâfir olduklarını, âyin yapılan bilcümle tekâya (tekkeler) ve zevâya(zâviler)nın yıkılıp temeli birkaç arşın kazılıp çıkan toprak denize dökülmedikçe orada namaz dahi kılınmaz diyorlardı. (594)

Şeriatçılar Muhyiddin-i Arabî'yi de şiddetle tenkit etmişler, hatta Firav'nın (Mısır Kralı) imanla ölmüş olduğunu söylediği ve fiilleri ile sözleri arasında bir tutarlılık bulunmadığı iddiasıyle dinsiz ya da sapık olduğunu söylüyorlardı. (595)

Bir kısım şeriatçılar ise, işi daha ileri götürerek tekkeleri yıkıp, büyük camilerde sadece bir tane minâre bırakıp, peygamber zamanında olmayan ve dine sonradan giren her şeyi kaldırmak istiyorlardı. (596)

---

592 A, Gölpınarlı. Mevlâna'dan sonra Mevlevilik S. 165 - 177 vd.

593 Bu zat hakkında Atayî (Şakayık zeylinde C. il. S. 602 - 603) şu bilgiyi verir. Asıl adı Kadızâde olan ve Ayasofya Camiinde bir direk dibinde vaaz verdiği ve etrafına büyük bir kitleyi toplayan Kadızâde, Balıkesirli Doğanizâde Mustafa adlı bir Kadının oğludur. Birgivi Mehmet Efendi'den okumuştur. Bu bakımdan Kadızâde'nin fikirleri hocasının fikirleri olsa gerekir. Birgivi ise, bir çok bilginler tarafından şerh edilen Tarikatı Muhammediye adlı Müslümanlığın ilk saf (berrak) haline gelmesini istiyordu. Mevlût okutmak, ölüye kırk töreni yapmak, lokma dökmek vb. gibi şeylere şiddetle karşı idi. Kısaca bu adam Osmanlı ülkesinde bir hamle yapmak düşüncesinde idi. Kadızâde hakkındaki geniş bilgi için Bk. S. 193 vd.

594) Bu görüşte olanlar da aslında Kadızâde'nin fikriyle hareket ediyorlar, ondan fikir ve ilham alıyorlardi ki, O'da hocası Birgivi'nin fikirlerini yaşatmak istiyordu. Birgivi hakkında malûmat için Bk. S. 229'da dip not No: 49.

595) İslâm dünyasının yetiştirmiş bulunduğu en büyük tasavvıflardan birisi olan Muhyiddin-i Arabi; kendisinden en çok bahsedilen ve fikirleri türlü şekillerde yorumlanmış olan bir kişidir. O'nun leyhinde ve aleyhindeki tartışmalar günümüzde dahi devam etmektedir. Kadızâde de o'nun kişisel muarızlarından olsa gerektir. (Ord. Prof. M. F. Köprülü T. Ed. ilk mutasavvıflar S. 167 dip not).

596) Nitekim Naimâ'nın rivayet ettiğine göre müfrit şeriatçılardan Türk Ahmed adlı birine bir adam şaka olarak «Peygamber zamanında don da yoktu o'nu da giymeyelim mi?» der. Türk Ahmed: Evet «halk peştamal kuşansın, sırtına da bir başka peştamal örtsün» der. «Adam, peki peygamber zamanında kaşık da yoktu, o'nu ne yapalım? deyince, Türk Ahmed: «el ne güne duruyor, elle yesinler» der. O da peki sultanım kaşıkçı esnafı ne ile geçinsin deyince, Misvâk ve tesbih yapsınlar» cevabını

Tarikat - Şeriat mücadelesini daha da ileri götüren şeriatçılar, öyle görüşler ileri sürüyorlardı ki, bunların —şeriat yasalarının hâkim olduğu— Osmanlı ülkesinde tatbikine maddeten imkân dahi yoktu. Nitekim «Fakih-(şeriatçılar)lerin tesiri siyasî mülâhazalarla devletin icraatına da tesir etti» diye Naimâ bu hususta şöyle der:

1637'de konağı Üsküdâr'da olan ve padişaha uydurma rü'yalar anlatan, bilhassa Yeniçerilerin aleyhinde bulunup «keçe ve üsküf adını rüzgârdan kaldırmamız mühim olmuştur, Âlem-i gayb'den bu husus için tenbih ve işaret vardır» diye padişahı sıkıştıran Kayserili Emir Şah öldürülmüştü. (597)

Naimâ devamla, 1638'de Bağdat seferine gidilirken Ilgın'da Eskişehir Kadısı orduya gelip, Sakarya şeyhi diye tanınan ve Mehdiliği söylenen Şeyh Ahmed'i şikâyet etmişti. Şeyh Ahmed'se 70 - 80 kadar dervişini Eskişehir'e göndermiş, halkı devlet aleyhine ayaklandırmaya dâvet etmişti. Padişah bu şeyhi tenkil için Anadolu Beylerbeyi Vardar Ali Paşayı yolladı. Fakat 7 - 8 bin dervişiyle karşı duran Sakarya Şeyhi orduyu mağlûp etti! Nihayet şeyhin dostlarından Osman Ağa gönderildi ve şeyh aldatılıp yakalandı. Konya'ya getirildi. Padişah, sen İsa'yım demişsin doğru mu? deyince, Ümmeti Muhammeddenim ve İsa'yı bekleyenlerdenim demişse de dinlenmedi, şeyhlerine kurşun işlemez diye inanan müritlerinin gözleri önünde derisi yüzülerek feci şekilde öldürüldü. Hatta derisi yüzülürken cellât Kara Ali'ye, acele etme cellât ağa demiştir!.. (598)

TARİKATÇILAR ALEYHİNE ÇIKARILAN FETVALAR

Şeriat - tarikat taraftarları arasındaki mücâdele daha da ileri giderek inanç mahsulü olmaktan çıkmış, birtakım şahsî kin ve ihtiras halini almıştı. Mücâdelenin daha sonraki safhalarında ise şeriatçıların ağır basmaları neticesinde, tarikatçıların topyekûn imha edilmeleri hususunda fetvalar dahi çıkarılmıştı.

Bu mücâdelenin en ateşli taraftarlarından biri ve aynı zamanda tasavvuf ve tarikatçıların en koyu düşmanlarından olan Şeyhülislâm Takuyiddin İbn Teymiyye (ölm. 725)'dir. Şeyhülislâmlık makamının yetkilerine de dayanarak tasavvuf ve tarikatçılara karşı var kuvvetiyle saldırmış, bu amaçla birçok fetvalar çıkarmış, kitaplar yazmıştır.

---

verir. Gerçekten Önasya'nın yerli Müslüman arapları arasında halen kaşık kullanılmadığı, sulu yemeklerin içilerek, susuz yemeklerin de elle yenildiği, hatta İstanbul'da oturan arap mahallelerinde bu adetin aynen yaşadığı özel olarak yaptığım incelemelerimde tespit ettiğim hususlardandır. (Naimâ'nın rivayeti: Naimâ tarihi C. V. S. 54 - 59 ve C. VI. S. 222 - 241 Matbaai Âmire basımı)

597) Naimâ tarihi C. III. S. 333 vd.

598) Naimâ tarihi Aynı eser C. III. S. 336 - 338 vd.

Nitekim 716 tarihinde bilumum türbelerin ziyaretini yasak eden, avam(halk)ın evliya yüzü suyu hürmetine duâlarda bulunmasını, evliyalara adak adayıp onlardan mânevî yardım beklemeyi yasaklayan fetvasını yayınlamıştır. Bu fetvadan sonradır ki, tarikatçılar ile şeriat taraftarları arasındaki mücâdele büsbütün şiddetlenmiş, hatta şeyhülislâmın bu tutumu fukaha arasında da birtakım ihtilâflara yol açmıştır. (599)

İbn Teymiye bu tutumuyle çok aşırı gidiyordu. Gerçi o, İmam Gazzali'nin fikirlerini ve İslâmda ihya hareketlerini devam ve tamamlamak iddiasında idi. (600) Ama evliyaya saygı ve onlar (evliyalar) adına Allah'tan dilekte bulunmak, birçok fukahaca da dinen mahzuru olmayan ve hatta lüzumlu bir meseleydi. Çünkü Kur'an-ı Kerim'in birçok yerlerinde Allah, veli kullarını methetmişti. (601) Kur'an'daki bu işaretler tasavvuf ve tarikatçıların tezlerini kuvvetlendirdiği gibi, fukahadan bazılarının dikkatinden de kaçmıyordu. Halbuki, İbn Teymiye tarafından ileri sürülen fikirler ise Kur'-an-ı Kerim'deki açık hükümleri inkâr anlamına geliyordu.

Not : Şeriat hükümlerine göre idare edilen Osmanlı devletinde hükümdarın alacağı kararlar şeyhülislâmlık makamının da fetvasıyle yürürlüğe girerdi. (Prof. Muhammed Hamidullah, İslâmda Devlet İdaresi, S. 20 ve İsl. Ansk. C. XI, S. 485 - 489, J. H. Kramers - Şeyhü'l - İslâm maddesi). İşte konumuzla ilgili olmamakla beraber, Yavuz Sultan Selim'in Anadolu'da Şi'î faaliyetine kesin olarak son vermek düşüncesi üzerine 24 Nisan 1512'-de tahta çıkar çıkmaz Şi'îler hakkındaki kesin imha kararı, devrin Sünnî ulemalarının en meşhurlarından olan «Müfti Hamza» (eş-sehîr bi Saru Görez)'nın verdiği —açık ifadelerle Şi'îlerin katledilmesini câiz gören— fetva ile meşrûiyyet kazanmıştı. Bir fikir olsun diye fetvadan birkaç cümle —kı-

---

599) İsmi etrafında en çok münakaşalar yapılan kişilerden birisi olan İbn. Teymiye'nin asıl adı: Ebû'l-Abbas Ahmed bin Abdu'l-Halim'dir. M. XIII. yüzyılda yetişmiş (1263 - 1328) ünlü bir Arap kelâmcısı ve fakihi olan İbn. Teymiye devrinin icaplarına göre ilimde otorite sayılacak dereceye geldiği zaman henüz 20 yaşına basmamıştı. İmam Gazzali'nin vefatından 150 sene sonra dünyaya gelmiş olup, O'nun fikirlerini devam ettirmek istemiş, bir çok kereler takibata uğramış, hapsedilmiş, Şeyhü'lislâmlık makamına kadar yükselmişse de hayatı zindanda sona ermiştir. Şam kalesindeki hücresinde öldüğü zaman cenazesine 200. bin erkek, 150. bin kadın iştirak ettiği tahmin olunmaktadır. Hanbeli mezhebine mensup olan İbn. Teymiye, ehli sünnet ulemasınca Rafızîlikle itham olunmuştur. (İsl. Ansk. C. V/II S. 825 - 829)

600) Her ne kadar O, İmam Gazzali'nin fikir ve inançlarının devamcısı olduğunu iddia ederdiyse de, İmam Gazzali'ye karşı tam bir muhabbet ve saygı ile— bağlı bulunan İslâm âlimleri İbn Teymiye'nin dindarlığı ve samimiyeti hususunda aynı fikirde değillerdi. Hatta O'nu rafizî kabul edenler arasında; İbn Battûta, İbn. Haccar el - Haytamî, Ebû Hayyan el Zahirî gibi şahsiyetler de bulunmaktadır. (İsl. Ansk. C. V/II. S. 827 İbn Teymiye maddesi).

601) K. Kerim Yûnus sûresi âyet 62. Bilmiş olunuz ki, Allah teâlânın dost ve yakınları (evliyaları)na, gelecek tehlikelerden korku, geçmişi özleyişten de korku ve keder yoktur. H. Basri Çantay, Kur'an-ı Hâkim ve meâli kerim C. I. S. 317).

saltarak— alıyorum: Kemâlpaşazâde'nin bahsettiği bu fetva'nın hülâsası şöyledir: Ulmây-ı millet ve fudalây-ı ümmet küfr-ü ilhâd ve katl'ü ifnasına hükm idüp heme-i â'dây-ı dîn-ü devletten bunun iftâ-i şirer-i şerareti akdem idüğüne biesrihim fetâvây-ı sahiha virdilerdi». Müfti Hamza ise: «Bilcümle bu taife hem kâfirler ve mülhidlerdür ve hem de ehl-i fesaddur, iki cihetden katil (leri) vâcipdür.» der. (Bu konuda mufassal bilgi ve fetvanın tamamı için Bk. Prof. M. C. Şehabettin Tekindağ, Tarih Mec. C. XVII, Sayı 22, S. 49 - 78, «yeni kaynaklar ve vesikaların ışığı altında Yavuz Sultan Selim'in İran seferi» başlıklı makale)

III. EKONOMİK FONKSİYONLAR

TARİKATLARIN AHİLİK ve FÜTÜVVET TEŞKİLÂTI OLARAK ESNAF KURULUŞLARI ÜZERİNDEKİ EKONOMİK FONKSİYONLARI

Tarikatların, toplumdaki fonksiyonları yönünden en önemli bir başka yanı da —kökünü türlü inanç sistemlerinden alarak geleneksel birtakım kurallar halinde, türlü ekonomik kurumlar üzerinde önemli şekilde etkide bulunan— iktisadî ve ekonomik baskılarıdır.

Tarikatlar bu yöndeki fonksiyonlarını ahilik ve fütüvvet teşkilâtları halinde göstermişlerdir.

Şimdi bu iki ayrı kuruluşu biraz açıklamamız gerekmektedir.

AHİLİK : Bazı bilginlere göre bu söz, Türkçedeki cömert, eli açık, yardımsever anlamlarına gelen «akı»dan bozularak ahilik şeklini almıştır. Nitekim Türkçe'nin orjinal kaynaklarından biri olarak kabul edilen Kaşgarlı Mahmud'un «Divan-ı Lügât-ı Türk» adlı eserinde «K» harfinin «H» gibi teleffuz edildiği görülmektedir ki, yukarıdaki görüşü doğrulamaktadır. (602)

Ahi deyiminden türemiş bulunan «ihvan» (kardeş olma) duygusu tarikat çevrelerinde o derece kuvvetlenmiştir ki, hatırı sayılır bir tarikat mensubu tarafından «ihvanım» veya «sen bizim ihvandansın» şeklinde ilgi görmek en büyük şeref ve meziyet sayılırdı. (603)

---

602) Hatta bugün dahi Anadolu'da okumak yerine ohumak, bakmak yerine bahmak tarzında söylendiği meydandadır. Diğer taraftan «Ahı» kelimesinin arapçada kardeş anlamına gelen «Akı»dan geldiği rivayetleri de vardır. Nitekim H. 457'de ölen şeyh Fereci Zincânî ile 736 h.de ölen Alâ - al - Devle Halifesi Aliyyi Mısrî'nın da «Ahı» lakabiyle anıldıklarına ve kelimenin oldukça eski fütüvvetnâmelerde geçtiğine ve fütüvvet ehlinin de birbirlerini kardeş saydıklarına (ileride görülecek), hatta Melâmilerde falan şeyh'in müridi yerine «filân'ın ihvanından» sözünün kullanıldığına bakılırsa, kelimenin arapçadan geldiği hakkındaki kanaat daha akla uygun düşmektedir. Tarikat mensupları arasında, aynı tarikata bağlı ve mensup olmanın gerektirdiği bir kavram olarak kullanılan ihvan sözü aynı anlamdadır.

603) A. Gölpınarlı. İslâm ve Türk illerinde fütüvvet teşkilâtı İk.F.M. C. XI S. 43, 57, 78 vd.

Bu konuda bilgi veren çeşitli kaynaklar (fütüvvetnâmeler) a göre, tarikatta ihvan olmanın ilk şartı, gerektiğinde diğer ihvanı için her türlü fedakârlığı gösterebilmek, hatta canını dahi verebilmektir. (604)

Tarikat çevrelerinde bu derece önem kazanan ahi deyimi, zamanla daha da kıymet kazanarak bir nevi umumi lakap haline gelmiş olup, kişinin asıl adından önce söylenmek âdet haline gelmiştir. (605)

Ahi deyimi, ekonomik fonksiyon yönünden tarikatların teşkilâtlanmasında da önemli rol oynamıştır. Nitekim bir tarikatın yeni bir şubesi açılmak istendiğinde kendisine bu iş için şeyhi tarafından yetki verilmiş bulunan derviş, ilk önce o yerdeki ihvanla temasa geçip ön hazırlıklar hakkında onlarla istişareler yapıyordu ki, bu durum günümüzdeki siyasî örgütlerin davranışlarıyle de bağdaştırılabilir.

Öte yandan «Ahi» deyiminin ilk defa Abbasiler zamanında kullanılırken, oradan İran'a geçtiği ve Moğol istilâsiyle de Anadolu'ya yayıldığı kanısında bulunanlar da vardır. (606)

Moğol istilâsı, Anadolu'daki siyasî ve sosyal düzeni alt-üst ettiği gibi; Anadolu halkının bu korkunç istilâ karşısında birbirlerine dayanmak ihtiyacını duymalarıyle, ahilik ve fütüvvet kavramlarının Anadolu'da yayılıp yerleşmesine hizmet de etmiştir. (607)

Anadolu'daki Ahilik teşkilâtı hakkında geniş bilgi veren kaynaklardan birisi de ünlü Türk gezgini İbn Battuta'dır. Bu ünlü gezgin Ahilikten söz ederken, Antalya'dan başlayarak Burdur, Gölhisar, Lâdik, Milâs, Konya, Niğde, Aksaray, Kayseri, Sivas, Erzincan, Erzurum, Sinop, Kastomonu vb.

---

604) İ. Ü. Küt. Farsça yazmalar bölümündeki bir eserde (No: 275) b. 67 69 fütüvvetnâmedeki bir rivâyete göre, Rum ülkesinde ahi olan bir gencin şeytana uyup hırsızlık eden ahi arkadaşının yerine kendi elini kestirdiği naklolunur. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de (Maide sûresi âyet 41) hırsızlık edenin elinin kesilmesi emrolunmaktadır.

605) H. VIII. yüzyılda yaşamış, devrinin ünlü şeyhlerinden sayılan şeyh Safiyyü'd-Din Erdebilî'nin dervişleri arasında ahi deyimi başa alınmak suretiyle, Ahi Mirmir, Ahi Emir, Ahi Şihab-ı Tebrizi şeklinde kullanıldığı rivayet olunur. A. Gölpınarlı İk. F. M. C. XI. S. 78-79 vd.

606) A. Gölpınarlı. İk. M. C. XI. S. 79, 81 vd.

607) Nitekim bu tarihlerden sonra ahi ünvanı tarikat şeyhleri arasında kullanılmağa başlanıldığı gibi, devrin şairlerinin şiirlerine de konu olmaya başlamıştır: Nitekim Sultan Veled Dinanda Ahi Ahmed Zekiyeddin adlı birisine bir medhiye yazmış bulunmaktadır. Kayseri büyüklerini medheden bir başka şiirde de, Ahi Emir Hac adlı birisinden bahsolunmaktadır ki, bu kişiler devr'in ünlü simalarıdır. (A. Gölpınarlı, İk. F. M. C .XI, S. 79)

Yunus Emre'nin de Ahî redifli, biri oniki, diğeri altı beytlik iki şiirinin bulunuşu, yukarıdaki kanaati kuvvetlendirmektedir.

Sûfilere sohbet gerek ahılara ahret gerek ,
Mecnûnlara Leylâ gerek bana seni gerek (Yunus Divanı, S. 117. A. Gölpınarlı, İstanbul, 1943)

Anadolu şehirlerini gezmiş ve buralarda misafir olmuş bulunduğunu anlatırken, edindiği intibaları şöyle dile getirir:

Ahiler, bilâdı Rumda sâkin Türkmen akvamı'nın her vilâyet, belde ve karyesinde mevcuddur. Beldelerine bir kimse gelirse onu mihman (misafir) ederler. Müsafir gelmezse ekl'i taam (yemek yemek) için toplanırlar, teğanni ve raksederler ve sabahleyin icray'ı sanata giderek ba'delasr (ikindiden sonra) kazandıklarını Ahi baba (reis) ya teslim ederler. Bunların gençlerine «fityan», reislerine de «Ahi» derler... (608)

İbn Battuta Lâdik Sultanı İnanç Bey'in bir Bayram alayını tasvir ederken de şu bilgiyi veriyor: Namazgâha azim ol (hareket ettik)duk. Her nevi sanat erbabının tabl âlem neferi olup, erbabı sanat sığır ve koyunları ve ekmek yükleri ile çıkarlar. Mekâbir (mezarlıklar)de behaim zebhederek (hayvanlar keserek) etleriyle ekmekleri fukaraya tasadduk ederler. Bunlar ibtidâ makbere gidip, ba'dehû (sonra) namazgâh (namaz kılınan yer)a gelirler. (609)

FÜTÜVVET TEŞKİLÂTI

Fütüvvetin kelime anlamı :

Kelime olarak «fetâ» (yiğit), Allah'a itaat eden, kötülükten çekinen anlamlarına gelmekle beraber fütüvvet, tarikatta daha çok, mürüvvet ve Ahi değimleriyle birlikte kullanılmakta ve bu anlam kastedilmektedir. (610)

Nitekim, adamlık ve erlik anlamına gelen «Mürüvvet» kelimesiyle, gençlik, yiğitlik ve cömertlik anlamlarını ifade eden «fütüvvet» kelimesi, kök itibariyle tasavvufa dayanan, fakat iktisadî kuruluşları da kavraması, böylece ekonomik bir hüviyet de kazanmış olduğundan fütüvvet ehli tarafından daha geniş anlamlarda kullanılmış, böylece de genel bir terim haline gelmiştir. (611)

Elde mevcut olan en muteber fütüvvetnâmelerden Harputlu Nakkaş İlyasoğlu Ahmed fütüvveti şöyle tanımlar: Kardeşler bilinki fütüvvet yerli bir köktür. Gelişen dal budak ise lezzetli meyvedir. İnce nükteler ve gizli mânâlar başlangıcı Tanrı'dandır, (*) sonu da Tanrı'ya varır. O, Tanrı sıfatlarından bir sıfattır. Tanrı fütüvvet libasını giydirmek için tarikat mensupla-

---

608) İbn. Battuta seyahatnâmesi, M. Eğt. Bas. S. 16-19)

609) İbn. Battuta seyahatnâmesinden gerekli açıklamalar yapılarak ve kısmen de kısaltılarak aldığımız bu ifadelerde İbn. Battuta, Ahîlerin büyük bir kısmının Bıçakçı esnafından olduğuna da işaret eder. Fakat bu ifade Ahîlerin başka sanatla uğraşmamaları anlamına alınamaz. Nitekim Şakayık tercümesindeki bir kayda göre «Debbağ» tabakçılar kendilerine Ahî Ören'i pîr seçmişlerdi. (C. I, S. 23)

610) A. Gölpınarlı, İk. F. M. C. XI, S. 74 vd.

611) A. Gölpınarlı, Aynı eser, S. 6-7

(*) Tanrı yerine Allah demek daha yerinde olur.

rına gerçeklere ait mânâları ince nükteleriyle işaret etmiştir. Fütüvvet hükümleri şeriatten seçilmiştir, yolu ise hakikate aittir. Akıl sahipleri o'na döner, edepliler o'na yapışır, âlemi nizama sokma yolunda fetâlara anlayışla bakmak gerektir!... (612)

Arapçada fütüvvet ehline fetâ, fityan, şeyhlerine ise: Ebu'l-fityan, seyyid'l-Fütüvve dendiği gibi, Farsçada da fütüvvet ehline: «Fütüvvetdâr, Cüvan-merd, fetâ» gibi ifadeler kullanılmıştır. (613)

Fütüvvetnâmelerdeki ortaklaşa görüşler, bir fütüvvet ehlinde şu vasıfların bulunması gerektiğini kabul ederler:

a) Fütüvvetin üç esası vardır:

1 — Allah'ın emirlerini tutmak
2 — Peygamberin sünnetlerine uymak
3 — Tanrı ehliyle sohbet etmek.

b) Fütüvvetin hakikati, Allah muhabbetinden başka her şeyi terk etmektir.

c) Fütüvvet kimin koruyucusu olursa o kişi her işte maksatına ulaşır.

d) Fütüvvet kendiliğinden insaf geliştirir. İnsafı olmayan dâima feryad eder.

e) Fütüvvet, mânâ pazarında iyi hazlardan düzülmüş bir kervandır.

f) Fütüvvet, bedenle can'ın denk oluşudur.

g) Fütüvvet, can gözü açık olan kişi görür ki, o herşeyde yürüyüp gitmiştir.

h) Fütüvvet, bir bahçe, şeriat o bahçedeki tohum, tarikatsa o bahçedeki ağaca benzer.

i) Her ikisi de taşdır ama, inci ile kara boncuğun arasında fark vardır. İşte o inci fütüvvettir!

j) Fütüvvet sahibi o kimsedir ki, malı mı var canı mı?, hepsini ortaya koyar. (614)

Fütüvvet deyimi, mazisi itibariyle oldukça eskidir. Nitekim ilk olarak fütüvvet, H. 475'lerde (1082 - 1083) Ziyar oğullarından (615) Emir Unsur al-Maâlî Keykavus tarafından oğlu Gıyan Şah'a yazılan ve Sâsâniler devrinin siyasî, sosyal, örf ve âdetlerinden de geniş şekilde bahsettiğinden, aynı zamanda önemli bir belge durumunda bulunan «Kaabus-nâme»nin kırkdördüncü babı olan «Cüvanmertlik»de kullanılmıştır. (616)

---

612) A. Gölpınarlı, Aynı eser, S. 74 - 75

613) A. Gölpınarlı, İslâm ve Türk illerinde füt. teş, İk. F. M. C. XI, S. 6 - 21

614) Tuhfat-al-vasaya (Harputlu Nakşi İlyasoğlu), S. 108

615) Ziyaroğulları hakkında geniş bilgi için Bk. Lane - Poele Halil Edhem Düvel'i İslâmiye Devlet Mat. İst. 1927 (1345) S. 183 - 184 vd.

616) A. Gölpınarlı, İk. F. M. C. XI, S. 74 vd. (Kaabusnâme ter. S. 289 - 290'dan iktibas edilmiştir.)

Bu eserde; bütün insanların akıl, doğruluk, mertlik ve erlik sıfatlarına sahip olduklarını, fakat herkesin bu güzel sıfatlardan eşit derecede nasîbi olmadığını, halkın bir kısmının sadece bedene, bir kısmının yalnız can'a, bir kısmının ise hem bedene ve hem can'a, bir başka kısmının ise hem bedene, hem can'a, hem de duygulara sahip olduğunu ve aynı zamanda mânâlara da mazhar olduğunu ifade ederek devamla; bedene sahip olanlar: Ayyarlar, sipahiler, pazarcılar, vb.leridir ki, halk bunlara «Cüvanmerd» adını verir, der.

Tene ve can'a sahip olanlara gelince bunlar zahiri bilgi sahipleriyle tasavvuf ehlidir.

Tene, can'a ve duygulara sahip olan üçüncü zümre ise, Hakîmler, peygamberler ve temiz kişilerdir. (617)

Cüvanmertliğin üç esası vardır:

a) Dediğini yapmak

b) Sözünde durmak

c) Sabırlı olmak. (618)

Fütüvvet teşkilâtının Anadolu'ya yerleşmesi :

Fütüvvetin Anadolu'ya yayılıp yerleşmesi Abbasilerin son devirlerine rastlamaktadır. Nitekim Moğol istilâsiyle bir çok fütüvvet erinin de Anadolu'ya akın etmesinden fütüvvet erbabı bu bölgeye yayılma ve tutunma imkânını bulmuş, özellikle Ankara ve Konya dolaylarını kendilerine merkez olarak seçmişlerdir.

Fütüvvet deyimi Selçuklular zamanında çok önem kazanmıştır. Hatta bu dönemlerde fütüvvet ehlinin önderi olmak büyük bir şeref sayılıyordu. (619)

Osmanlılar devrinde fütüvvet :

Selçuklulardan sonra Anadolu'da Türk birliğini yeniden kurmağa muvaffak olan Osmanlılar, kurdukları devletin bakası için manevî unsurlara çok önem veriyorlardı. Nitekim bir şeriat idaresi olan Osmanlı Devletinde, şeriat imamları kadar tarikat ulularının da rolü bulunuyordu!... (620)

---

617) A. Gölpınarlı, Aynı eser S. 74-75 (Fütüvvetnâme'i Zerkûb S. 219'dan iktibasen alınmıştır.)

618) A. Gölpınarlı, Aynı eser, S. 75 vd.

619) Selçuk Hükümdârı İzzeddin Keykavus, Melik Eşref'in bir turnayı Halife adına vurup halifeye gönderdiğini, halifeden de karşılığında hediyeler geldiğini duyunca, Mecal-Din İshak adında bir şeyh vasıtasıyle Bağdat'taki halife tarafından padişaha fütüvvet icazeti, fütüvvet şalvarı ve birçok hediyeler gönderilmişti!.. (İbn. Bibi M. Th. Houtsma baskısı Liden E. J. Brill 1920, S. 139-141)

620) Prof. Cahit Tanyol, Kuruluş ve Fetih Destanı, S. 6-9, Osmanlı devletinin temelinde şeriat imamları kadar tarikat ulular da vardır.

Nitekim Osman Gazi'nin kayınpederi Şeyh Edebâli'nin kardeşi Şemseddin ile yeğeni Hasan'ın Ahi oluşu, yine Gazi Orhan'ın da Bursa'nın fethinde Ahi Hasan'a gösterdiği derin saygı, (621) Osmanlılardaki mânevî politikanın basit örneklerinden bazılarıdır.

Çanakkale yakınlarındaki Ezine'de Ahi Yunuslar tekkesinde yatan ve bu tekkeye adını veren Ahi Yunus da Şehzâde Süleyman Paşa'nın savaş arkadaşıydı. (622)

Ahi'lik ve fütüvvet teşkilâtları hissedilir derecede bir güç kazandıktan sonralarıdır ki, zaman zaman devletin bütünlüğü bakımından bu unsurların tehlikeli olacağı da düşünülmüştür. Nitekim bu inançla;

Ankara'yı Ahilerden temizlemek için amansız bir mücadeleye girişen Sultan Murad. I. (Hüdâvendigâr)ın Ahilere büyük tavizler verdiği bilinmektedir. (623)

Önceleri Ahiler ve fütüvvetçilere karşı sert bir politika düşünen Sultan Murad I.'in, birdenbire büyük bir dönüş yaparak geniş tavizler verme yoluna gitmesi, herhalde tarikatların siyasî ve sosyal birer güç oluşlarını biraz geç fark etmiş olmasından ileri gelmektedir. Nitekim Osmanlı tarihinde benzeri politikaların bulunuşu da bu şekilde yorumlanabilir ve aslında da böyledir. Esasen Ahı ve fütüvvet teşkilâtının devlet erkânı üzerindeki baskıları açıkça görülmektedir de. Bunlardan bir iki örnek daha görelim: ...

Önce Sultan Osman Gazi ile başlayıp, oğlu Orhan Gazi ve Şehzâde Süleyman ile devam eden ve Sultan Murad I. devrinde de aynı şekilde fonksiyonlarını kabul ettiren fütüvvet erbabı, Sultan Murad II. zamanında da; Kadem Ahi, Ahi Yakub vb. gibi şahıslar ileri birer mevki sahibiydiler. Hatta dükkânlarını kapamak ve silâha sarılmak suretiyle bir grev yapmışlar ve 20 gün süren grev sonunda fütüvvetçiler isteklerini kabul ettirmişlerdi!... (624)

İbn. Battuta, bir memlekette Sultan bulunmazsa duruma şehr'in Ahısının hakim olup padişah gibi hüküm sürdüğü ve gelip gidenlere ihsanlarda bulunduğunu kaydetmektedir. Bu da gösteriyor ki, Şehr'in Ahısı denen

---

621) Âşıkpaşazâde'nin rivayetine göre Şeyh Ahî Hasan'ın camii Bursa'da Saray yakınında idi. Orhan Gazi, Ahî Hasan adına cami yakınlarına bir mescid ve bir de zaviye yaptırmıştır. Âşıkpaşazâde Mat. Âmire, S. 124

622) Âsâr'ı atika Şehbâl Mec. 1328, S. 58 (Mehmet Ziya imzası var)

623) Sultan Murat I. «Sahib-al-Futuvvat'ı vel Muruvva Ahı Musa»ya kaydiyle kendisinden sonra erkek ve kız evlâtlarına kalmak, nesiller boyunca dokunulmamak şartiyle Malkara'da bir miktar arazi vakfettiği ve «Hısımım Seydi Sultanın kızcağızın alıvirdüm ve Ahılarımdan kuşanduğum kuşağı Ahı Musa'ya kendü elümle kuşadup Malkara'ya Ahı dikdüm» sözleri ile de Ahı ve fütüvvet erbabının devlet erkânı üzerindeki etkisini açıklayan bir belgedir. (Maarif V. Tarih vesikaları, C. I, S. 241 vd.)

624) Maarif vekâleti Tarih vesikaları, C. I, Sayı 17, S. 101 vd.

kişi bir şeyh olduğuna göre, gerektiğinde Sultan'ın (Padişah) sahip bulunduğu yetkililere sahip olabiliyor!... (625)

Diğer taraftan Anadolu'nun bir çok yerlerinde köylerin ve bazı bölgelerin adı da Ahılardan kalıntı olarak görülmektedir. Nitekim Ahılar, Ahıyuvası, Ahımeydanı, Ahıçelebi köyü, Ahımerdan köyü vb. gibi köyler özellikle Ankara ve Konya civarlarında sık sık rastlanan köy ve mahalle isimlerindendir.

Kısaca diyebiliriz ki, fütüvvet VIII. yüzyıldan itibaren Horasan, İran, Irak ve Şam bölgelerinde doğmuş, VIII. yüzyılın II. yarısından itibaren de Moğollarla Anadolu, Suriye ve Mısır'a yayılmış, XIII. yüzyıllarda Konya ve Ankara dolaylarına yerleşmiş, Osmanlılarla da Rumeliye sıçramış bu arada Rifailik tarikatı ile kaynaşarak bu yönden geniş etkilerde bulunmuş, XVIII. yüzyıllardan sonra da yeni doğan endüstri ve ekonomi çağındaki iktisadî etkilerle ekonomik fonksiyonlarını esnaf teşkilâtlarına bırakmıştır. (626)

Nihayet yavaş, yavaş gerileyip sönmeye başlayan fütüvvet teşkilâtı, 1908 inkılâbı ve o'nu takip eden Cumhuriyet devri yenilik hareketleriyle de iyice zayıflamış ve birtakım mistik inançlardan ibaret kalan bu muazzam devir kapanmış olup, bugün sadece dükkânların duvarlarında veya kapılarının üzerinde asılı duran levhalardaki bir kaç sözden ya da yaşlı ustaların hafıza dağarcıklarında yaşayan hatıralardan ibaret kalmıştır.

Fütüvvet teşkilâtının ekonomik bünyesindeki birlik ve beraberlik ile sosyal ilişkilerin düzenlediği yerler «Lonca»lardır.

Loncalar :

Lonca, fütüvvet teşkilâtının esnafının toplanma yeri demek olan ve İtalyanca «Hücre», oda anlamına gelen «Loggia» kelimesinden alınmıştır. (627) Bunun tam türkçe karşılığı, esnaf odası olarak ifade edilebilir. İşte «Tarik'ı Hırfat» denen esnaf teşkilâtının, (628) mensupları, tarik'ı fütüvvet, tarik'ı hırfet gibi adlar altında mertlik, yigitlik yolu, yahut zanaat yolu, esnaflık vb. ahlâk ve disiplin kurallariyle ilgili konuların tartışılması için gerekli toplantılarını tekke veya zâviyelerde yaparlardı.

Hatta çırağa peştamal kuşatma, çırak çıkarma (kalfayı usta yapma) gibi törenler de yine tekke ve zâviyelerde yapılırdı. (629)

---

625) İbn. Battuta Seyahatnamesi terc. C. I, S. 313 - 314

626) Gerhard Köhnen, Dünya Ekonomi Tarihi, (Çev. Dr. Tunay Akoğlu, S. 64, 66, 69, 71, 95, vd.

627) Ş. Sami Dictionnaire Français - Turc S. 1084.

628) R. E. Koçu tarihte İstanbul esnafı Tefrika tercüman 1970 sayı 3'den kısaltılarak alınmıştır.

629) R. E. Koçu aynı tefrikadan.

İşte XVIII. yüzyılın başlarında Tarikler kaldırılıp yerlerine Lonca'ların kurulmasının başlıca sebebi, esnaf zümrelerinin içinde bulunan ve büyük bir ekseriyet teşkil eden gayri müslim (müslüman olmayan) esnaf ve zanaat erbabının durumudur. Burada gerekçe olarak Müslüman ve gayri müslim esnaf zümrelerinin toplanıp konularının tartışılması için tekkeler gibi dini olmayan ve serbestçe tartışılabilen yerler istenmeye başlanmıştı. Kısaca din ve inanç baskısı olmayan yerler bulunması isteniyordu ki, bu amaçla kurulan yeni toplantı yerleri «Lonca»lar oldu. (630)

Fütüvvet teşkilâtı ve Loncalarda yönetim :

Loncaların kuruluşundan önceki devirlerde yönetim, doğrudan doğruya tarikatlardakinin aynı idi. Çünkü fütüvvet teşkilâtı da nihayet tekkelerden yönetiliyor ve oralardan direktif alıyordu. Halbuki tekkelerin kaldırılıp, yerlerine Loncaların kurulmasiyle fütüvvet teşkilâtında yüzyıllardanberi süregelen birtakım gelenekler de yavaş, yavaş yerlerini yeni yeni değişikliklere bırakmağa başlamıştı. Bu değişiklikleri ana hatlariyle şöyiece özetleyebiliriz:

XVII. yüzyıl sonlarına kadar Osmanlılarda —tarik-i fütüvvet ve hırfetler devrinde— esnaf teşkilâtı şöyle idi:

Şeyh : Teşkilâtın başında bir şeyh bulunup, ayrıca Nakib, duacı, Çavuş, Kâhya vb. gibi yöneticiler de bulunurdu. Şeyh, tarik'in mutlak reisi, tariki kuran kişi olup, kaydıhayat şartiyle (ölünceye kadar kalmak üzere) seçilirdi' (631)

Nakib : Fütüvvet teşkilâtında şeyhden sonra gelen en yetkili idâre âmiri idi. Teşkilât içinde her haliyle kendisini kabul ettirmiş kişiler arasından seçimle iş başına getirilirdi. Tarikler kaldırılıp yerlerine Lonca'lar kurulunca, Nakiblikler de kaldırılarak yerine Kâhya adı verilen ve devlet tarafından tayin yoliyle görevlendirilen kimseler getirilmeğe başlanmıştır. (632)

Duâcı : Duâcı'nın esnaftan olması şart değildi. Salih (doğru) bir kimse olarak tanınan din bilginleri arasından seçilir ve kendisine tarik sandığından ücret ödenirdi. Görevi çırakların peştamal kuşanma ve kalfa çı-

---

630) Loncalar beynelmilel birer kuruluşturlar. Fakat uyguladıkları terbiye kuralları farklıdır. Gerhard Köhnen Dünya ekonomi tarihi S. 64-71.

631) Evliya Çelebi'nin verdiği bilgiye göre şeyh seçimine tarike bağlı olan yamak esnaf katılamazdı. Şeyh namzetlerinin de namlı, yaşlı ve faziletli kimseler olmaları gerekirdi. XVIII. yüzyıl ortalarında İstanbul'da 105 tane esnaf şeyhinin bulunduğunu kaydeden Evliya Çelebi, şeyhler fazilet-i ahlâkiye sahibi kimseler olmaları çok önemli idi der. (R. E. Koçu Tarihte İstanbul esnafı Tefrika tercüman 1970/2)

632) Daha sonraları fütüvvetin yerini Loncalar alınca duacıdan söz edildiği görülüyorsa da bundan sonra dua işi merasimsiz, kısa şekilde esnafın içinden herhangi biri tarafından yapılagelmiştir.

karma törenleri ile sabahları dükkânlar açılmadan önceleri duâ okumaktı. (633)

Çavuş : Tarik'in bir nevi inzibat zâbiti idi. Tarik prensipleri ve ahlâk kurallarına uymayan esnafı, şeyh'in başkanlığından nakib ile esnaf ihtiyarlarının teşkil ettiği «Esnaf divanı»nda sorguya çekilmek üzere gereken işlemi yürütürdü. (634)

Kâhya : Önceleri tarik ve fütüvvetle devlet erkânı arasında, sonraları da Loncalarla devlet erkânı arasında gerekli ilişkileri sağlayan ve devlet tarafından tayin yoluyle görevlendirilen kişi idi. Tarik ve Lonca sandığından gündelik hesabıyle aylık alırdı. Sonradan Loncalar kurulunca, fütüvvetteki nakiblik kaldırılmış, nakiblerin görevleri de kâhyalara verilmiş böylece kâhyalık Lonca'nın en külfetli ve aynı zamanda câzip memuriyeti haline gelmiştir.

Esnaf kâhyalarını esnaf kendi içinden seçer, seçim sonuçları vilâyet kadılığına sunulurdu. Esnafın kâhya seçimine devlet müdâhale etmez, yalnız bazı tavsiyelerde bulunabilirdi. (635)

FÜTÜVVET ve LONCALARIN GELİR KAYNAKLARI

Fütüvvet erbabının sanat ve iktisadî yönden teşkilâtlanmaya başladığı ilk devirlerden itibaren teşkilâtın iktisadî yönden kuvvetlenmesi için çok ciddi tedbirlerin alınmış bulunduğunu da görüyoruz.

Nitekim her esnaf zümresinin bir yardımlaşma sandığı vardı ki, bu sandık tarik (fütüvvet)lerde şeyh ile nakib'in, Lonca'larda ise kâhya ile yiğitbaşı'nın denetim ve sorumluluğu altında bulunduruluyordu.

Esnaf sandıkları adı verilen bu sandıkların gelir kaynakları şu yollardan sağlanıyordu:

1 — Çırağın kalfalığa, kalfanın ustalığa peştamal kuşanmalarında ustaların verdiği «mürüvvet paraları»ndan toplanan miktar. (636)

2 — Çırak, kalfa ve ustaların kudretleri miktarında ödedikleri muayyen aidâtlardan sağlanan paralar.

---

633) Sadece berber esnafında çıraklar peştamal kuşanıp kalfa çıkacakları sırada yapılan tören ve duayı müteakip çırak oğlan ilk önce duacı efendiyi tıraş ederdi. (Ev. Çelebi seyahatname C. I. S. 57, 63).

634) Evliya Çelebi XVII. yüzyılda 105 tane esnaf şeyhinin bulunduğundan söz ederken, 415 tane nefer, 310 tane de esnaf çavuşunun bulunduğunu da kaydetmektedir ki, Loncalar devrinde Çavuşların yerini Yiğitbaşılar almıştır. (R. E. Koçu Tarihte İstanbul Esnafı Tefrika 2)

635) XVII. yüzyılda devrin büyük musiki bilgini Mustafa Itrî Çelebiye dolgun ücretle bir iş aranmış, ve tarik loncaları zengin esirciler kâhyalığına tayin edilmiştir. Ev. Çe. C. I. S. 62.

636) Ustanın çırağına bahşiş vermesi bir gurur ve şeref sayılırdı.

3 — Loncalar devrinde ikraz edilen (borç verilen) paralardan sağlanan %1 faizlerden. (637)

4 — Zengin esnafın vasiyet yoluyle sandığa bıraktığı bağışlar.

5 — Vâris bırakmadan ölen esnaftan kalan menkul ve gayrımenkul varidattan sağlanan gelirler.

6 — Hiç umulmayan yerlerden «Tayyarât» denen bağışlar.

7 — Tarik ve Lonca'larda lüzumunda kullanılmak üzere demirbaş olarak dâima bulundurulan kazan, tencere, sahan, güğüm, ibrik, maşraba vb. gibi aletler bulunurdu ki, bunlar aynı zamanda peştamal kuşatma ziyafetlerinde, kır gezintilerinde, düğün, mevlüt vb. halka toplu olarak verilen ziyafetlerde arzu edenlere kiraya da verilerek sandığa bu yoldan da gelir temin edilirdi. Hatta Lonca'lara demirbaş olabilecek eşya hediye etmek âdetâ bir fazilet yarışı sayılırdı!... (638)

FÜTÜVVET TEŞKİLÂTINDA SOSYAL İLİŞKİLERİN SAĞLANIŞI

Tarik ve Loncalara mensup bütün tarikat erbabı yönetim ve disiplin'in kolayca sağlanabilmesi için, genellikle aynı işle meşgul olan esnaf ve zanaat erbabı, ya büyük bir han içinde, yahut bir çarşı içinde veyahut da büyük bir bina'nın içinde toplanmış olarak bulunurlardı ki, özellikle İstanbul'da büyük Saraç Hanı, Ketenciler Hanı, Yağ kapanı, Bal kapanı, Örücüler Hanı,Sırmakeş Hanı vb. (639) gibi hanlar fütüvvet ve Loncalara mensup esnaf sınıfının barınma yerleri idi.

---

637) Loncalardan önceki fütüvvet teşkilâtında faiz alınmazdı. Borç para vererek karşılığında faiz alma usulü loncalarla başlamıştır. (R. E. Koçu Tarihte İstanbul Esnafı Tefrika 2. Tercüman 1970).

638) Evliya Çelebi'nin kuyumcu esnafından bahsederken naklettiğine göre, gençliğinde kuyumculuk zanaatını öğrenmiş bulunan Kanuni S. Süleyman, mensup bulunduğu kuyumcular tarikne 10.000 adet sahan, 500 kazan ve tencere vs. kap kacak hediye etmiştir. Bugün dahi eski hurdacılarda satılan ve nadiren rastlanan eski bakır eşya üzerinde bu tür vakıf yazılı ibarelere rastlanmaktadır. Büyük bir bakır maşraba üzerinde «Berber İsmail bin Mehmed min şakirdâni Berber Hasan 1008 (1600)» yazılı idi ki, yüksek bir fiatla kapalıçarşı mezat pazarında satıldığına bizzat şahit olmuştum. Ayrıca «Saraçlar Kethüdâsı Koca fesli denmekle maruf Ömer Usta'nın Lonca vakfıdır.» ibareli ve 2 metre ebadında büyük ve kalın dövme bakırdan yapılmış tarihi bir sini de 1224 (1809) tarihli olarak bir tanıdığım dostun evinde hâlâ mevcuddur.

639) Son yıllarda üzerinde en çok münakaşa edilen Sırmakeş Han Bayezittan Aksaray istikametine doğru giderken Küllük kahvehanesini geçince sol tarafta restore edilmeğe başlanmış bulunan Han olup, rivayetlere göre bekâr esnafın en güzide zanaat erbabı olanlarından büyük bir kısmı bu handa yatarmış. Bu yüzden de bu han esnaf çevrelerinde hâlâ bu kudsiyyetini muhafaza etmektedir ki, yıkılacağı söz konusu olduğu zaman bir hayli itirazlar yükseltilmiştir. İtirazlar genellikle esnaf çevrelerinden gelmiştir. Bu da gösteriyor ki, binanın sanat değeri açısından taşıdığı önemden çok esnaf zümresi nazarında taşıdığı kudsiyyet baskın çıkıyor!...

Diğer taraftan esnafın zanaat ehli olanları ile bekâr uşakları da «Bekâr Hanları» denen özel hanlarda kalırlardı. Ayrıca bekâr esnafın isimleriyle anılan saraç odaları, pabuççu odaları debbağ (tabakçı) odaları, yelkenci odaları vb. gibi yerler de vardı ki, bekâr esnaf bu odalara önceleri tariklerin, sonraları da Loncaların kefilliği altında alınırlardı. Buraların kapıları yatsı namazından sonra kapanır, sabah namazından sonra açılırdı ki, bu odalarda kalanlar hiç bir surette geceyi dışarıda geçiremezlerdi! Bu kurala uymayan bekâr esnaf, esnaf namusunu lekelemiş olmakla suçlanır, disipline verilir ve bir daha hiç bir surette kendisine iş verilmemek üzere memleketine sevkedilirdi. (640)

Fütüvvet teşkilâtındaki bekâr esnaf, lüzumunda mükemmel bir hazır kuvvet olarak kendilerinden istifade edilebilecek nitelikte de bulunduklarından, devlet erkânı bunların bedeni güçlerinden de gerektiğinde yararlanmayı düşünürler, bu yüzden de bunların bazı hallerinin hoş görülmesi tavsiyesinde bulunabilirlerdi. Çünkü bu dönemlerde daima devleti düşündüren bir kuvvet vardı, Yeniçeriler. Bunlara karşı pratikte kullanılmak üzere bir hazır kuvvetin varlığı arzu edilirdi!... (641)

İLK ESNAF NİZAMNÂMELERİ, SANATLARIN PİRLERİ ve SANAT AHLÂKINA UMUMİ BAKIŞ

İlk esnaf teşkilâtında esnaf ile zanaat erbabının İslâm akide (inanç) ve terbiyesine göre uymakla yükümlü bulunduğu nizamname (yönetmelik) lere; Loncalardan önceki «Tarik-i fütüvvet» devirlerinde bu isme izafeten «Fütüvvetnâme denmişti ki, esnafın uyması gereken bütün prensipler hemen hemen bu eserlerde toplanmış vaziyette idi. (642)

Bu bakımdan fütüvvetnâmeler, bütün esnaf ve zanaat erbabının olduğu kadar, halk tabakası için de bir nevi ilmühal kitabı durumunda idi, çünkü fütüvvetnâmeler halka verdikleri geniş bilgi yanında pratik birtakım fay-

---

640) Bu gibiler hakkındaki Evliya Çelebi'nin ifadesine göre, isterse «on parmağında on hüner olsun» esnaflık ahlâkını ihlâl etmiş olan kimseye hayat hakkı tanınmazdı. Ev. Çelebi. Sey. C. I. S. 83, 88, 102 vd.

641) Birgün Kanunî S. Süleyman Han Yeniçerilere kızmış: Terbiyeli olun! Yoksa sizi Mercan çarşısındaki Pabuççu bekârlarına kırdırırım!... demişti. Bu sözü pabuççu bekârları duyunca hemen pürsilâh eli muştalı bir alay bekâr; Allah, Allah diyerek Bab-ı Hümayun (Sarayın büyük kapısın)dan içeri girerler. Bunu duyan Kanuni: «Ne istersiniz Şahbazlarım» diye sorar. Cevap verirler: Yeniçeriyi kırdırmak içün Pabuççu bekârlarını istemişsün, ferman senindür. Duyunca işte geldük, kırk bin yiğit şu anda şeriat emri üzre hazırdur!» derler. Padişah memnun bir ifade ile «Dileyin benden ne diler senüz» der. Onlar da, Malımız değeri pazarlarda belli olsun, bir pabuçla bir mest pazarlarda yüzerden ikiyüz akçeye satılsun» derler. Evliya Çelebi «Halâ da narh öyledir diye ilâve eder». (Seyahatnâme C. I. S. 83, 104. 112 vd.)

642) A. Gölpınarlı. İslâm ve Türk illerinde fütüvvet teşkilâtı ve kaynakları İk. F. M. C. XI. S. 26, 70, 89.

dalar da sağlıyorlardı. Bu kitaplarda aynı zamanda herhangi bir işin ilk önce kim tarafından ne şekilde icad edildiği de yazılırdı ki, işte o sanatın ilk icad edicisi durumunda bulunan kişi o sanat erbabı zümre'nin «Pir»i sayılırdı.

Bazı sanatların pirleri :

Tuzcuların piri İbrahim peygamberdir. Çünkü Kâbeyi ilk kez kurarken kerpicine tuz katmıştır!...(643) Ayrıca İslâmiyetin ilk yıllarında Hz. Muhammed (S.A.V.) zamanında Ebû Melleh adında birisi Yemen'den Medine'ye tuz getirip satmıştır ki, bu zat da tuzcu esnafının İslâmî piri olarak kabul edilir!... (644)

Macuncuların piri ise Hz. Peygamber zamanında sıhhî macunlar yapmış olan «Ubeyd Attar»dır. (645)

Ekmekçilerin pirine gelince: Cennetten dünyaya ilk indiğinde Buğday ile karnını doyuran Hz. Âdem'dir. Ayrıca İslâm Peygamberi Hz. Muhammed (S.A.V.) zamanında bilinmeyipte sonradan icad edilen sanatların pirleri ise, herhangi bir zanaat erbabına kendi devirlerindeki ünlü ve yaşlı bir kişi «Pir» olarak kabul ettirilmiş olduğu sanılmaktadır. (646)

Sanatların pirleri hakkında birbirlerinden farklı rivayetlere de rastlanmaktadır. Değişik fütüvvetnâmelerdeki ortaklaşa kayıtlara göre belli başlı sanat ve mesleklerin pirleri de şöyledir:

Kasap esnafının piri: Ebû Muhcin, Bakkal ve yemişçilerin piri Adiyy ibn Abdullah, Sakaların piri Selman-ı Kûfî, Sünnetçilerin piri Ubeyd-i Mısri, Hacamat(kan alıcı)çıların piri Mansur bin Kasım, Debbağlar Ahi Evren, Terzilerin piri Davud-ı Berberi, Şairlerin piri Hasen bin Sabit, Musikicilerin piri Ebû Habib, Nalbantların piri Ebû Süleyman bin Kasım, Kuyumcuların piri Nasır bin Abdullah olarak kabul edilmiş olup, ayrıca halk arasında Terzilerin piri İdris peygamber, Berberlerin Selman Farisi, Çiftçilerin Âdem peygamber, Çuhacıların Şit peygamber, Demircilerin Davut peygamber olarak söylenegeldiği, arabacılığa ise pirsiz sanat dendiği bilinmektedir!... (647)

Her zanaat ve meslek erbabı pirinin adını nefis bir tabloya yazar ve dükkânının en göze çarpan yerine (çoğunlukla kapı üzerine) asar.

Ayrıca pir'in adı yazılı bulunan tablolara edebî değeri haiz şiirler de yazılırdı ki, özellikle berber dükkânlarında şu tarz levhalara rastlanırdı:

«Her sabah besmele ile açılır dükkânımız
Hazreti Selman Pâk'dır pirimiz ustadımız»

643) Aynı eser S. 88 - 89.
644) Aynı eser S. 74.
645) Aynı eser S. 66 - 72.
646) Fütüvvetnâme-i Nasırî S. 72 vd. (Köprülü Küt. No: 1597 89 a)
647) A. Gölpınarlı Türkiye'de mezhepler ve tarikatlar S. 252 - 257.

Hamamlarda ise şu şiirin yazılı olduğu göze çarpardı:

«Her sabah besmele ile açılır Hamamımız
Hazreti Muhsin bin Osman'dır pirimiz ustadımız» (648)

Herhangi bir sanat okulunu seçecek olan çırak adayı, o zanaatın piri hakkında kendince ciddi birtakım araştırmalar yapar, düşünür ve kararını ondan sonra verirdi! (649)

Esnafın uymağa mecbur olduğu nizamnâmeler :

Esnaf şeyhlerinin yapacakları şifahi (sözlü) telkinler ve nasihatler dışında esnafın uyması gereken hareket tarzlarını düzenleyen birtakım yazılı kurallar da vardı. Özellikle Vilâyet Kadılıkları tarafından hazırlanan ve esnaf kâhyaları aracılığıyla esnafa ulaştıran, bir nevi günümüzdeki Belediye Zabıtası tâlimatnâmesi diyebileceğimiz bu tür yasalar şu iki grupta toplanabilir:

1 — Esnaf nizamnâmeleri
2 — Narh defterleri

Esnaf nizamnâmeleri: Günün şartları değişip, yeni ihtiyaçlar duyuldukça içindeki tambihler ve kararlar da değişebilen ve Vilâyet Kadılıkları adına «Ayak nâibi» denen bir yüksek memur ile yeteri kadar yardımcı tarafından uygulanışı kontrol edilen emirler ve yasaklar topluluğu idi. (650)

---

648) İk. F. M. C. XI. S. 94-98 vd. (A. Gölpınarlı Fütüvvet teşkilâtı).

648) Çünkü çırak ilerideki başarı veya başarısızlığını kendinde olduğu kadar pirinin ulvî bir kişi olduğunda da arardı! Nitekim çiftçi de tohumunu tarlasına attıktan sonra ürünün bol olmasını pirinden (pirine karşı olan bağlılık derecesinden) beklerdi.

650) H. 1040 (1630-1631) tarihli esnaf nizamnâmelerinden bazı esnafa ait bir kaç örnek görelim: Abacılar: Aba'nın sıkını, iyisini satacaklar. Ahçılar: Yemekler çiğ ve tuzlu olmayacak, kâseler temiz, kazanlar kalaylı olacak. Bakkallar malın iyisini-kötüsünü ayırıp satacaklar, terazileri doğru olacak asla eksik tartmayacaklar!.. Berberler: Esvapları temiz, usturaları keskin, elleri ayakları dahi pir pâk (temiz) olacak. Börekçiler: Kıymalı börekte koyun eti kullanacaklar, yufka arasında ekseri yeri boş olmayacak, içyağı kullanılmayacak. Debbağ: Taşradan getirilmiş deriyi ve kurban derilerini işleyemezler. Ekmekçiler: Ekmekler, çörekler çiğ, kara ve noksan olmayacak, noksan olursa beher dirhem için bir akçe ceza alınır! Ekmekler kepekli olursa ekmekçiye siyaset yapılır! (siyaset yapılmak: Zindana atılmak ve idam edilmek gibi haller için kullanılan bir ifadedir) Hallaçlar pamuğu iyi atacaklar 50 dirhem pamuk bir akçeye atılacaktır. Hamamcılar, hamamları pirpâk tutacaklar, suyu mutedil (çok sıcak, çok da soğuk olmamak) olacak dellâklar ellerine çabuk olacaklar, muhkem kese sürecekler, peştamallar temiz ve kurutulmuş olacak. Helvacılar helvanın her çeşidine balın en iyisini koyacaklar. Kasaplar koyunu keçiden, erkeği dişiden ayırıp satacaklar! Koyunun semizi saklanıp arığı (zayıfı) kesilmeyecek. Kaymakçılar: Kaymağa nişasta katmayacaklar. Lokmacılar: Lokmanın hamurunu çiğ yapmayacaklar. Oduncular: Odunun boyu deve yükü olursa dört, katır yükü olursa altı karış yapacaklar. Terziler: Dikişleri sık dikecekler ve esvab (elbiseyi)ı vâd ettikleri vakitte teslim edecekler. Turşucular: Turşuları iyi ve âlâ sirke ile yapacaklar, kepek ekşisi bulunmayacak. Yoğurtçular: Su katılma-

Narh defterleri: Türlü ihtiyaç ve gıda maddeleri için lüzumlu narh, Vilâyet Kadılık makamı tarafından —günün icaplarına göre— hazırlanır, ana defter kadılıkta kalır çeşitli esnaf zümrelerini ilgilendiren kısımların sureti ise kâhyalar aracılığıyle esnaf şeyhlerine gönderilirdi. (651)

Fütüvvet teşkilâtında kılık kıyafet şekli :

Fütüvvet teşkilâtında esnaf ve zanaatkârların türlü sosyal faaliyetlerinden olduğu gibi, kılık kıyafetleri de belirli kurallara göre düzenlenmişti. Esasen Osmanlı Devletinde Tanzimattan önceki toplum yaşayışında halk, müslim ve gayrı müslim (Müslüman olan ve Müslüman olmayan) olarak

---

yacak ve su katılmış sütte asla yoğurt yapılmayacak, yoğurda nişasta dahi katılmayacak. H. 1040 (1630 - 1631) tarihli bu nizamnâme'nin bazı yerleri okunamaz hale gelmiş olup, kısaltılarak alınmıştır. İst. Belediye Küt. Eski yazı el yazmalar bölümü).

651) H. 1050 (1640) tarihli bir narh defterinden bir kaç örnek: Berberler: Adem başına bir akçe, mürüvvet bir akçeden ziyade veren olursa gül suyu ziyade serpilir, ayak berberleri ile seyyar berberler dahi böyledir! Hamamcılar: Yıkanmak için girenden bir akçe, kese sürüp tıraş olandan iki akçe alacaklar. Kadınlar hamamında saçları topuğa kadar inen kadınlar leğen başına iki akçe, saçını leğene koyup yıkarsa beş akçe alınır!.. Yine İstanbul Kadılığı 1640 tarihli narh defterindeki kayıtlara göre bazı esnafa uygulanan narhlar şöyledir:

Ahçılar :

Yemeğin cinsi	**Fiatı (Akçe olarak)**	**Yemeğin cinsi**	**Fiatı (Akçe)**
Koyun yahnısının okkası	18 akçe	Sığır yahnısının okkası	9 akçe
Koyun kebabı 20 dirhemi	1 akçe	Sığır etinden köfte 10 dir.	1 akçe
Lahana sarması (20 aded)	1 akçe	Pirinç pilavı (100 dirhem)	1 akçe
Ciğer kebabı (40 büyük lokma)	1 akçe	Şehriye pilavı (90 dirhem)	1 akçe

Şiş kebabı (yarımı zira - arşın)lık bir şiş dolusu kebap 1 akçe'dir. (İst. Kadılığı 1050 (1640) tarihli bir narh defteri İst. Müf. Şeri siciller dairesindeki defterlerden özetlenerek alınmıştır).

Yine H. 1091 (1680) tarihli bir narh defterinde ise bazı gıda maddelerinin narhları şöyledir:

Ekmek 150 dirhem	1 akçe	Kaba çörek	150 dirhem	1 akçe
Yağlı çörek 80 dirhem	1 akçe	Halka simit	90 dirhem	1 akçe
Küçük halka simit	1 akçe	Börek	60 dirhem	1 akçe
Etler		**Yağlar**		
Koyun eti okkası	9 akçe	Tereyağı (tazesi)	okkası	24 akçe
Sığır eti okkası	4,5 akçe	Tereyağı (adisi)	okkası	16 akçe
Dana eti okkası	7 akçe	Sade yağı	okkası	20 akçe
		Kuyruk yağı	okkası	14 akçe
		Zeytin yağı	okkası	20 akçe
Kuru erzak		**Balıklar**		
Pirinç kilesi	42 akçe	Levrek balığı	okkası	9 akçe
Mercimek kilesi	50 akçe	Küçük kaya balığı	okkası	9 akçe
Nohut kilesi	60 akçe	Kefal balığı	okkası	8 akçe
Sultan bakla kile	42 akçe	İri lüfer balığı	okkası	8 akçe
Böğrülce	50 akçe	Uskumru balığı	okkası	2 akçe
Mısır	40 akçe	Palamut balığı	okkası	2 akçe

kılık kıyafet bakımından dış görünüşü yönünden ayırdedilebilecek şekilde belirlenmişti. Ayrıca İmparatorluğun Müslüman tebeası da Askeriye, Mülkiye İlmiye, esnaf ve avam sınıfları olarak ayrılmıştı. (652)

Fütüvvet teşkilâtında sanat ve meslek ahlâkı :

Herhangi bir çırak, kalfa yahut usta fütüvvet yoluna ve tarikat ahlâkına aykırı bir davranışta bulunursa, bilhassa müşteriyi kandırır yalan söylerse mahkemeye verilmez, sorgusu Ahi Baba'nın yahut o'nu temsil eden esnaf şeyhinin bulunduğu mahfelde diğer ihvanın huzurunda yapılırdı. Şahitler dinlenir, kendisi de savunmasını ayak üstü yapar, neticede kendisine lâyık olduğu ceza tayin olunurduki bu cezanın şekilleri hafiften başlayarak işlenen fiilin durumuna göre değişirdi. (653)

Suç işlemiş kişinin suçunu ancak şeyh, yahut da Ahi Baba bağışlayabilirdi. Bağışlama halinde ise bir miktar maddî ceza alınırdı.

Fütüvvet teşkilâtı esnafın pazarlık yasaklığı :

Tarikat mensubu esnaf alışverişlerinde pazarlık yapmayı da ahlâksızlık ve aşağılık sayardı. Özellikle Türk asıllı esnaf alıp vereceğinde o derece titizlik gösterirdiki, Hıristiyan tefeciler Müslüman türklerin bu halinden

---

652) H. 1190 (1776) tarihli bir nizâmnâmedeki kayıtlara göre bazı esnaf kıyafetleri şöyle düzenlenmişti: «Uşak ve hademe takımı, esnaf ve zanaat erbabı bir zamandanberi devlet ricaline mahsus çeşitli kürkler, çiçekli kaftan ve entariler giymeğe başlamışlardır. Bunların kazandıkları para süslerine yetmediğinden işlerinde hile ve ihtikâr yollarına sapmışlardır. Uşak ve hademe makulesi de para için hizmetinde bulundukları kimseleri taciz eder olmuşlardır. Bundan böyle o makûlelerin Samur kürkler, Hind malı çiçekli kumaşlardan entariler giymeleri Hind şalı kuşanmaları yasaktır. O makuleler İstanbul şalisi, Ankara şalisi, Bursa kutnu (pamuklu)su ve Sam alacası kumaşlardan esvap giyecekler ve Hama kuşağı saracaklardır!.. (H. 1190 - 1776 tarihli nizamnâmeden naklen R. E. Koçu tarihte İstanbul esnafı tefrika tercüman 1970 11.13'lerden alınmıştır.)

Aynı şekilde Selim III. devrindeki bir nizamnâmede de esnaf ve zanaat erbabının ahlâk yönünden kılık kıyafetleri üzerinde ısrarla durulduğu kaydolunmaktadır. İfade aynen şöyledir: «Bir müddetten beri yine sefahat düşkünlüğü başladı. Giyim - kuşamda herkes haddini tecavüz etti. Bundan böyle esnaftan ve avam —halk—dan olan kimseler, kendileri için tespit edilmiş kumaşlardan gayrı kumaştan esvap yaptıramayacaklardır! Herkes kadim (eski)denberi kendi sınıfının kıyafeti ne ise o kılıkta dolaşacaktır. Bir kimsenin esnaftan mı, avamdan mı olduğu derhal kıyafetinden anlaşılacaktır!... (H. 1217 tarihli Sultan Selim III. devrine aid olan bu nizamnâme ile tespit edilmiş bulunan bu kıyafet mecburiyeti daha sonra 25 Şaban 1255 (1838) tarihli Gülhane fermaniyle kaldırılmıştır. İsl. Ensk. C. XI. S. 769 - 765).

653) Ceza şekilleri: Ya bir müddet mahfile giremez, usta ise dükkânı kapatılır, dükkân kapatma işi dükkânın önünde ve ihvanın huzurunda yapılır, kilit şeyhin işaretiyle «yed emin» denen kişiye teslim edilir, suçlunun da sağ ayağındaki pabuç çıkartılarak esnaf şeyhi tarafından dükkânın damına atılırdı ki, halk dilinde «pabuçu dama atıldı» sözü bundan kalma olsa gerektir. Bu kişi için artık ceza şekillerinin en ağırı idi bu. Çoğu kere böylelerinin hayatı sönmüş sayılırdı.

istifade ederek onlara bol miktarda borç para vermek suretiyle devamlı onları esir hayatı yaşatmak isterlermiş. (654)

Türklerde kökü dini inanç ve tarikat ruhuna dayanan ahlâk anlayışı o derece idi ki, İstanbul Kadılığı sicil defterleri bunun örnekleriyle doludur. Bunlardan bir tanesini bir fikir vermiş olmak için buraya alıyorum:

Bir tarihte kılıççı esnafı Kethüdâsı bir kaç usta ile birlikte Kadının huzuruna gelerek Kılıççı esnafından Hasanoğlu Hüseyin'in Sakız ağacından yaptığı kılıç kabzalarını siyaha boyayarak Abanoz kabzalı kılıç diye sattığını ve müşterilerini aldattığını bildirirler. Yapılan tahkikat sonunda bu şahsın suçu sabit görülmüş ve Kılıççı esnaflığından çıkarılmıştır. (655)

FÜTÜVVET AHLÂKININ BOZULUŞU

Yukarıdanberi anahatları ve bazı örnekleriyle gördüğümüz fütüvvet ahlâkında; özellikle XVIII. yüzyılın sonlarında ve XIX. yüzyılın başlarında (bu müstesna ahlâk anlayışında) önemli ölçüde bozulmalar görülmeğe başlamıştır. Bu tür ahlâkî bozuklukların ilk şekilleri «Yeniçeri taslakçılığı» şeklinde başlamıştır. Şöyle ki:

Tarik ve Loncaya mensup bir esnaf henüz daha çocukluk veya gençliğinde bile işlediği bir suçtan dolayı bir ceza almış veya dayak yemiş ise, bunun manevî lekesi ömür boyu silinmeyecek bir ahlâkî leke olarak kalıyordu. İşte esnaf ve zanaatkârlar zümresi arasındaki bu ahlâk anlayışı; esnaf, çırak ve kalfaların yeniçeri taslakçılığına başlamalarıyla bozulmaya yüz tutmuştur. (656)

---

654) Ünlü İtalyan edebiyatçısı Edmonda de Amicis «İstanbul seyahatnâmesi» adlı eserinde İstanbul esnafından söz ederken şöyle der: «Türklerle pazarlık etmeyin!» Ünlü yazar fütüvvet ahlâkına sadık Müslüman Türk esnafının bir çok meziyetlerini sıraladıktan sonra devamla «Türkler müşteriyi seslenip çağırır, eliyle koluyla işaretler yaparak davet eder, Ermeni biraz daha temkinlidir. Yahudiye gelince malının fiatını kulağa fısıldayarak söyler. Bir Türk'e söylediği fiat için sakın «biraz aşağı olmaz mı?» diye pazarlığa girişmeyin!... bunu kendisine bir hakaret sayar ve;

— Ben hırsız mıyım? ki, önce hakkım olmayan fahiş bir para isteyeceğim ve sonra da pazarlığa girişeceğim» der!... (Edmonda de Amicis İstanbul seyahatnâmesi S. 37 - 92 vd.)

Merhum R. Ekrem Koçu ise Osman Nuri Ergin'den şöyle bir hatıra naklediyor: Osman Nuri diyormuş ki, mühendis Edhem isimli bir arkadaşım yüksek tahsili için İngiltere'ye gitmişti. O İngiltere'nin büyük merkezlerinden «Birmingham» şehrinin ticaret odasında bir duvarda şu levhanın asılı olduğunu görmüş: «Hakiki Türklerle herhangi surette olursa olsun istediğiniz ticareti yapabilirsiniz, fakat şarkın Rumları ile Ermenilerinden katiyyen sakınınız.» (R. E. Koçu tarihte İstanbul esnafı tefrika No: 4 tercüman 1970)

655) İstanbul Kadılığı şer'i sicilleri defterlerinden H. 1138 (1726) tarihli defterden muhtelif bölümlerden kısaltılarak alınmıştır.

656) R. . Koçu Yeniçeriler S. 185 - 190.

Nitekim İslâm dininde haram olarak bilinen sekir verici (sarhoş edici) içkilerin içilmesi fütüvvet teşkilâtı esnaf ve zanaatkârları arasında da şiddetle yasaklanmış iken, esasen bu devirlerde tamamen bozulmuş bulunan yeniçeri zorbalarının esnaf zümresi içine sızmalarıyle esnaf çırak ve kalfaları arasında onları taklid etmeğe heveslenenler de görülmeğe başlamıştı. Önceleri içki içen, beşvakit namazlarda ihmali görülen esnaf çırak ve kalfaları derhal kovulurlar, bekâr iseler kız bulamazlar, kimse onlara kızlarını lâyık görmez iken, bütün bu prensipleri zayıflamağa başlamıştı. (657)

Yeniçeri zorbaları esnaf çırak ve kalfalarını öylesine bozmuşlardı ki, daha dükkânlar ve imalâthaneler kapanır kapanmaz genç, tüysüz, bıyığı yeni terlemeye başlamış bulunan esnaf çırak ve kalfaları meyhaneleri doldurmağa başlamıştı! Esasen Tariki fütüvvetler kapanıp Loncalar açılınca, (658) müslim ve gayri müslim esnaf da bazı bakımlardan kendi dinlerinde serbest hareket etme imkânı bulmuşlardı. Müslüman olmayanlarca içki haram olmadığından bu fırsattan istifade ederek gizli gizli de olsa içki içmeye başlamışlardı! Zamanla esnaf teşkilâtında özel surette öğretilen din eğitimi de Loncalardan sonra zayıflamağa başlamıştı. Kısaca; içki, kumar, zina, vb. gibi tarikat ve fütüvvet ahlâkîyle bağdaşmayan hareketler esnaf arasına girmeğe başlamıştı. (659)

FÜTÜVVET TEŞKİLÂTININ DAĞILIŞI

Fütüvvet teşkilâtında önceleri gizli gizli başlayan ahlâkî çöküntüler, yeniçeri taslakçılığıyle de su yüzüne çıkmağa başlamıştı ki, bu durum esnaf ve zanaatkâr zümre arasında kökünü tarikatlardan almakta bulunan çok kuvvetli şekildeki ahlâk ve disiplin'in önemli şekilde bozulmağa başlamasına yol açmıştır.

Öte yandan küçük sanatlar ve özellikle el tezgâhları'nın yerlerini büyük makina sanatının almasıyle modern endüstri çağının da hızla gelişmesi neticesi, esasen fütüvvet teşkilâtı esnaf ve zanaatkârlarının istikbâlini geniş ölçüde etkilemiş bulunuyordu. (660)

Diğer bir husus da, fütüvvet teşkilâtı esnafının bir yandan mensub olduğu Loncaya, öbür yandan da hükûmete vergi verme mecburiyeti, fütüvvet esnafını çok müşkil bir durumda bırakmıştı. Böylece ağır bir maddî kül-

---

657) R. E. Koçu Aynı eser S. 186, 187, 193.

658) Bk. Tariki fütüvvet teşkilâtı kaldırılıp, yerlerini Loncaların alışı bölümüne.

659) Loncalarda disiplin her ne kadar devam ediyor gibi görünüyor idiyse de, tariki fütüvvetteki tarikat mensubu idarecilerdeki titizlik artık kalmamıştı. Kısaca yeniçeri taslakçılığı ahlâk yönünden Loncaları tamamen soysuzlaştırmıştı. Şimdi artık esnaf teşkilâtıyle yeniçeri kışlaları birbirinden ayırd edilemez hale gelmişlerdi. (R. E. Koçu tarihte İstanbul esnafı tefrika N: 4, 7, 8 tercüman 1970)

660) Gerhard Köhnen Dünya ekonomi tarihi (Çev. Dr. Tunay Akoğlu) S. 58, 71.

fet altında bulunan esnaf, makina sanayiinin seri imalâtı karşısında esasen sesini duyuramaz hale gelmişti. (661)

Bunlardan daha da önemli olanı, birdenbire Avrupa ile temasa geçilmesi neticesi halkta geniş çapta bir batı taklitçiliği başlamış, böylece Avrupa damgalı eşyayı gören halk yerli sanata itibar etmez bir tutum içine düşmüştü. Esasen makina sanayii mamulü eşya maliyet bakımından da el sanatlarından daha ucuza mal oluyordu ki, halk özellikle bu hususu da değerlendiriyordu. (662)

Gerçi batı ile olan ilişkiler ilerledikçe, nakışçılık, tesbihçilik, oymacılık, motifçilik, süslemecilik vb. gibi dini ve mistik sanatlara karşı olan ilgi de devam etmekle beraber, hızla gelişen makina sanayii karşısında çok sabır ve uzun emek isteyen bu sanatlara esasen talip olanlar da azalmıştı. Bütün bu sebepler birleşince köklü bir mazisi bulunan fütüvvet teşkilâtı esnaf ve zanaatkârlarına dair hatıralar da bir kaç tane kolleksiyoncunun mahzeninde veya yine bir kaç tane yaşlı sanat erbabı esnafın hafızasında kalmağa mahkûm olmuştu.

YENİÇERİLERİN İMHASINDAN SONRA ESNAF ÇIRAKLIĞININ YENİDEN EĞİTİLMEŜİ

1826 tarihinde Sultan Mahmud II. tarafından yeniçeriler ortadan kaldırıldıktan sonra, esnaf çıraklarının yeniden eğitilmesi ve geleneksel ahlâk ve disiplin kurallariyle yeniden teşkilâta kazandırılmaları düşünülmüştür.

Bu amaçla önce esnaf çıraklarının sıbyan mekteplerine devam ettirilmeleri kararlaştırılmış, daha sonra da özel sûrette esnaf çırakları için «çırak mektepleri» açılmıştır. (663)

Nitekim 1820 (1864) de Yusuf Ziya Bey, (664) Ahmed Muhtar Bey, (665) ve Tevfik Bey (666) çarşı boylarında dükkân kapıları önlerinde ustalarından önce koşup gelen gayretli çırakların dükkânlar ve çarşılar açılıncaya

661) Çünkü hızla gelişmekte olan makine endüstrisi, geniş ölçüde iş bölümü ve teknik maharete ihtiyaç gösteriyordu. Halbuki Loncalar ananevi çalışma tarzını devam ettirmekte ve geleneksel kurallarla yönetilmekte idiler. Eskiden elde ettikleri hukuka dayanarak varlıklarını sürdürmeğe çalışıyorlardı ki, ekonomik ve mali refahlarının da tehlikeye düşmesi sonucu Lonca mensuplarının aralarının açılmasına da sebep olunca birlik tamamen bozulmağa yüz tutmuştu!.. (Dünya ekonomi tarihi G. Köhnen S. 69, 70, 71 vd.)

662) Çünki el sanatları kıymetini muhafaza etmekle beraber halk tabakasının kullanabileceği bir eşya olmaktan çıkmış, aristokratik sınıfın elinde sadece antika veya süs eşyası olarak kalmıştı.

663) Maarif tarihi Osman Ergin C. I. S. 77-142 vd.

664) Bu zat Maliye nazırı Yusuf Ziya Paşa'dır.

665) Meşhur Gazi Ahmet Muhtar Paşa.

666) Ünlü matematikçi —Vidinli— Tevfik Paşa.

kadar avare vakit geçirdiklerini görmüşler, bunların hem boş vakitlerini değerlendirmek hemde bozulmuş olan esnaf ahlâkını yeniden ıslâh etmek için «Cemiyyet-i tedrisiye-i islâmiye» adıyla bir de cemiyet kurmak suretiyle faaliyete geçmişlerdir. (667)

Adıgeçen cemiyet kısa zamanda faaliyetlerini genişletmiş, hatta açılan mekteplere devam için maddî imkân bulamayan fakir çocuklar için de «Daruşşafaka»yı kurmuştur. (668)

Alınan bütün bunca tedbirlere rağmen artık tarihi gelişim içindeki fonksiyonunu yitiren fütüvvet teşkilâtı, tarihe karışmaktan kendini kurtaramamıştır.

TARİKATLARIN KAPANIŞI ve SONRASI

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilânından sonra 16 - Teşrin-i sâni - 1341 (1925) tarihinde T.C. sınırları içinde bulunan bilumum tarikatların ilgasîyle; şeyhlik, dervişlik, müridlik, dedelik, seyyidlik, çelebilik, babalık, emirlik, nakiplik, Halifelik vb. ünvanlarla falcılık, büyücülük, üfürükçülük, gaybdan haber vermek, keramet göstermek, insanları murada kavuşturma iddiasında bulunmak, mushacılık vb. gibi faaliyetler bunlara bağlı ünvan ve sıfatlara, bunlara ait her türlü hizmetin men edilmesine, türbelerin kapanmasına, tekke ve türbe açanlarla tarikatlara ait kıyafetleri giyenlerin, yahut âyin yapanların, yahut da tekke ve âyin için yer verenlerin üç aydan eksik olmamak üzere cezalandırılmalarına, elli liradan aşağı olmamak üzere de para cezasına çarptırılmalarına, vakıf yahut mülk olarak şeyh'in tasarrufunda bulunan yahut da başka tarzlarda kurulan tekkelerle zaviyelerin, mülkse tasarruf ve temellük hakları (669) belli kalmak şartiyie tamamiyle kapatılmasına;

Cami ve mescid olarak kullanılanların ise yine aynı amaçla kullanılmalarına dair Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Kanun lâyihası (teklif) sunulmuş, lâyıhâ aynen kabul edilerek resmiyet kazanmış ve böylece de ya-

667) Bu cemiyetin mahiyeti, tüzüğü ve tafsilâtı hakkında malûmat için Bk. Tasfir-i efkâr gazetesi 12 Nisan 1820 tarihli nüsha.

668) Bu gün İstanbul'da özel eğitim kurumları statüsüne tabi olarak orta dereceli okullar mahiyetinde tedrisat yapmakta olan «Darüşşafaka lisesi» adlı özel okul bu okuldur. Buradan mezun olanlar kendi okullarının açılmasına sebep olan «çırak mektebi»nde fahri olarak öğretmenlik yapmayı kendilerine amaç edinmişlerdir ki, adı geçen bu çırak mektepleri Cumhuriyet devrinde ilk okul tahsilinin mecburi oluşuna kadar devam etmiştir. (Darüşşafaka salnamesi: Darüşşafaka Türkiye'de ilk halk mektebi —Darüşşafaka nasıl doğdu, ne hizmetler etti, nasıl yaşadı?— Cemiyet-i tedrisiyye-i islâmiyye— tarafından bastırılan 1927 tarihli nüsha S. 3, 25, 44, 78, 103, 111 vd.)

669) Tasarruf ve temellük, taşınabilir veya taşınamaz mallarda kişinin istediği gibi kullanma ve o'na sahip olma yetkisi demektir.

yınlanma tarihi olan 13 - Kânûn-u evvel - 1341 (1925) tarihinde resmî gazete ile neşir ve ilân edilerek yürürlüğe girmiştir. (670)

Böylece türlü entrika ve siyasî oyunlara adları karışmış bulunan ve özellikle İmparatorluğun çöküntü devirlerinde, kuruluşlarındaki gerçek gayeden ve takip ettikleri yüzlerce yıllık gâyelerinden uzaklaşarak her yönüyle devletin başına bir gâile haline gelmiş bulunan. hele yeniçerilerin dejenere olmalarından sonraki dönemlerde ise birtakım işsiz, güçsüz kimselerin ve zorbaların barınmaları, bedavadan yiyip içmeleri için birer barınak ve tembelhane haline gelmiş bulunan tekke ve zaviyeleriyle de tarikatlar bir bakıma kendi akibetlerini kendileri hazırlamış bulunuyorlardı!... (671)

Bu konudaki sözleri bitirirken bir noktayı hatırlamamız gerekmektedir. Şöyleki:

Tasavvuf ve tarikatların tarih boyunca devam edegelen saf, temiz ve berrak hayat anlayışına daha sonraları —dejenere oluş dönemlerinde— karışan kibir, gurur, sahte gösteriş, tahakküm ve bilhassa tarikatların, birtakım sahtekârlar elinde halkı sömürme aracı haline getirilmesi, nüfuz ve ikbâl vasıtası olarak kullanılmak istenişi, yeniçeri zorbalarının tarikatlar içine geniş ölçüde sızma imkânı bulmaları... (672) tarik-i fütüvvetlerdeki ciddi sanat, ahlâk ve esnaf disiplininin yerini Loncalar devrinde daha gevşek ve müsâmahakâr kuralların alışıl... (673) vs.

---

670) Bu Kanunun Sayısı: 243, Kanun No: 677 olup, Kanun 13 - Kânûn-u evvel - 1341 (1925) tarihinde neşir ve ilân edilmiş, Kanunun tam metni ise bilâhare üçüncü tertip düstur Ankara Devlet Matbaası (1944 C. VII. S. 113'deki şeklile)nda basılmıştır.

671) Bu akibeti daha önceden sezen Mevlevî şeyhlerinden Ferruh Çelebi, endişesini şöyle dile getirmişti:

Yârab bize bir tesliyet-i hâtır olur mu?
Yohsa bu futûr ile dem-i âhir olur mu:
Koş tut görelim hele dâmeni elde
Tâğyir-i hüdâda adüvv kaadir olur mu?

(A. Gölpınarlı M. S. Mev. S. 156 - 157).

672) Hatta Sultan Mahmud II. tarafından 1826'da Yeniçeri ocağı kanlı bir şehir muharebesi ile kaldırılmıştı. Bu sırada fütüvvet teşkilâtı mensuplarından vücudunun muhtelif yerlerine yeniçeri nişanı vurdurmuş esnaf çıraklarından yeniçeri taslakçıları da ele geçmişti ki, bunlar da imha edilmişlerdi. Biri şekerci çırağı diğeri de helvacı çırağı olan iki yeniçeri taslakçısı dikkati çekmiş, bunlardan şekerci çırağı olan Mehmet, esnafın kendisini ele verecekleri korkusu ile bir gemiye binerek kaçmak ister. Fakat gemi Sarayburnunda kayaya çarparak batmış, yolcuların çoğu boğulmuş, yeniçeri taslakçısı çırak ise yüzerek çıkmayı başarmıştır. Fakat vücudunu deniz suları soyduğu için baldırındaki nişan görülmüş ve derhal Sultan Mahmud'a haber verilmiş, Padişah da derhal «Cellâd!» emrini vermiş, yeniçeri taslakçısı çırak ecelin elinden canını kurtaramayarak denizden çıktığı yerde hemen idam olunmuştur! (R. E. Koçu tarihte İst. Esnafı tefrika 18. 1970)

673) Bu konudaki tefsilâtlı bilgi için Bk. yukarıda Loncalar ve tarik-i fütüvvetlerin kaldırılışı bölümü.

Bütün bunların daha da ötesinde birtakım tarikat mensupları olarak geçinen samimiyetsiz kimseler birtakım hırs ve maddî arzular peşine düşmüşlerdi ki, tarikatları belki de gerçek amacından uzaklaştıran en önemli âmil bu olmuştu. Artık tarikatların feyz ve ilham kaynağı olan tekkeler birer esrar yuvası ve birer tembelhane haline getirilmişti. Tasavvuf ve tarikatlar da böylece birer atâlet, meskenet ve rezâlet vasıtası haline getirilmişlerdi!... (674)

Tarikatların tarihî gelişim içindeki durumlarını tarafsız bir gözle eleştirdiğimizde şunu söyleyebiliriz ki, bu son durum yine de tarikatların dış (form) yönüdür. Yoksa onlardaki yüksek ideal ve ulvî ruh hiç bir zaman değerini kaybetmemiştir, hatta ebedi hayata namzettir o!..

Kanaatımız o'dur ki, saf gönüller, pâk yürekler ve aydın basiretlerde o muhabbet dâima yaşamaktadır. İşte bu amaçlarına onlar nitekim içten içe devam etmektedirler. İnsandaki sevgi, muhabbet ve üstün bir kuvvete teslimiyet duyguları yaşadığı müddetçe bu böylece devam edecektir de.

CUMHURİYETİN İLANINDAN SONRA GÖRÜLEN AKIMLAR :

Cumhuriyetin ilânından sonra çıkarılan özel bir kanunla Türkiye'deki bilumum tarikatların ve bunlara bağlı teşkilâtın kapatıldığını gördük. (675)

Şu kadar ki, toplum içinde aktif faaliyetleriyle dikkati çeken her olay ve o olayın kahramanı durumunda bulunan kişi, ya da kişiler, sosyoloji için bir anlam ifade ederler. İşte bu tür olaylar bir ideoloji, inanç, aptitüd veya kollektif şuur niteliği taşıyacak olursa sosyolojiyi daha da yakından ilgilendirirler.

Esasen sosyolojik perspektiften bakıldığında bir toplumda büyük devrimler yapmış, toplumun nazarında şu veya bu şekilde bir ideoloji sembolü olmuş bir halk veya vatan kahramanı kişinin durumu ne ise, aynı şekilde düşünce ve inançlarının gerçek mahiyeti ne olursa olsun, toplum içinde varlığını kabul ettirmiş, geniş halk kitlelerini arkasında sürükleyebilen kişinin durumu da —bütün değer yargıları dışında tarafsız bir gözle bakan sosyoloji için— aynıdır.

Daha açık bir deyimle, Cihan tarihinde eşsiz inkılâplariyle yer almış bulunan Fatih Sultan Mehmed'in durumu ne ise Osmanlı tarihinin yüz karası olan Patrona Halil'in durumu da —sosyolojiye materyel olma bakımından— aynıdır. (676)

---

674) Bu durumu bir tasavvuf şairi şöyle dile getiriyor: Tasavvuf bir hal idi, bir kâr oldu— —Fedakârlıktı bir kazanç yolu oldu— Kanaakârlıktı israf yolu oldu— Ahlâktı ahlâksızlık oldu!... (Ö. R. Doğrul İslâmın geliştirdiği tasavvuf S. 126 vd.)

675) Bk. Tarikatların kapanışı bölümü.

676) Sosyoloji için milyonlarca kişiyi ilgilendiren bir büyük siyasî partinin durumu ne ise, parti tabelâsını bir ağacın dalına asan ve 3-5 kişiyi etrafına toplayıp onlara nu-

Bütün araştırmamız boyunca izlediğimiz tarafsız tutumun bir devamı olarak, şimdi günümüz Türkiyesi'nde isimlerinden sık sık söz edilen ve birtakım takibatlara uğrayarak dikkati çeken Ticânilik, Süleymancılık ve Nurculuk gibi akımlarında ne olduğunu, birer tarikat niteliği taşıyıp taşımadıklarını da kısaca eleştirerek sözlerimizi bitirmek kararındayız.

TİCÂNİLİK : Tarikatlar silsilesinde Halvetiyye tarikatının bir kolu halinde Seyyid Ahmed'i Ticânî tarafından kurulmuş ve Ticanîlik adını taşıyan bir kol varsa da, (677) Türkiye'de son çeyrek asırda sözü edilen Ticanîliğin bununla bir ilgisi yoktur. (678)

Burada sözü edilen Ticânîlik, esasen Türk toplumunu ilgilendirmediğinden üzerinde fazla durulmamıştır; Çünkü bu tarikat 1151 (1738) tarihinde Fas'da Tîcan kasabasında doğup, 1230'larda ölen Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Muhtar b. Ahmed'itticânî'ye atfedilen bir tarikat olup, Hidâyetü'l-Arifin ve'l-Müellifin ve'l-Musannıfiyn adlı eserdeki rivayete göre bu tarikat Kadiriyye ile Nakşıbendiyyenin birleştirilmesinden meydana gelmiş ve daha çok Trablusgarp, Senegal, Mısır ve Hicaz taraflarında yayılmıştır.

Türkiye'deki Ticânîlik ise, henüz 1930'larda Kemâl Pilâvoğlu adında bir zatın Medineli Abdü'l-Kadir isimli şir şeyhten aldığı bir hilâfetle faaliyet göstermeye başlamıştır. Daha çok Nakşıbendiliğin taraftarlarınca desteklenen Ticânîlik mensupları, 1949 yılından sonra heykel kırarak ve Arapça ezan okuyarak, dolayısı ile haklarında kanuni işlem yapılarak, herkes tarafından duyulup ve tanınmışlardır.

Mehmed Kemâl Pilâvoğlu'nun eserlerinden bazıları şunlardır:

Eûzü Beslemenin Mânâ ve Esrarı
Kur'ân-ı Kerîm'e Göre Cihad
Kur'ân-ı Kerîm'e Göre İman ve Âmeli Salih
Kur'ân-ı Kerîm'e Göre İnsan
Kur'ân-i Kerîm'e Göre Benî İsrail
Fâtiha Sûresinin Mânâ ve Tefsiri ve Ondan Alınacak Dersi İbretler
Yaratılışa Sebep Olan Nur
Muhammed Aleyhisselâm'ın Ahlâk ve Âdetleri
Muhammed Aleyhisselâm ve Mûsa Aleyhisselâm'ın Mûcizeleri
Muhammed Aleyhisselâm ve İsa Aleyhisselâm'ın Mûcizeleri
Resûlullah'ın İştirak Ettiği Harpler
Resûlullah'ın Asırlara Hitabı

---

tuk çeken kişinin durumu bu anlamda aynıdır. Aralarındaki fark sadece fonksiyon yönündendir!.. (Prof. Dr. Cahit Tanyol 1965-1966 seminer notları (özel defterimiz)ndan).

677) Bk. Halbetiyye tarikatı bölümü.

678) Hilyetü'l-Arifin, esmaü'l-müellifin vel musannifin C. I. S. 183.

BEDİÜZZAMAN SAİD NURSİ
ve
NURCULUK (679)

(1873 - 1960 Hi: 1290 - 1379) Babası Mirza, annesi Nuriye olan bu büyük mütefekkir Bitlis Vilâyetimizin Hazan Kazası Nurs köyünde doğdu. Kendisi hakkında edinilen malumatlara göre bu zat ateşin zekâsı, takvası ve dinine sadakatı sayesinde kısa zamanda etrafta tanınmıştır. Yine kendisi hakkındaki bilgilere göre bir müddet Van'da kaldı. Başta Vali Tahir Paşa olmak üzere bütün halk kendisine hürmet ediyordu. Kısa zamanda üstün kabiliyet ve ilmi ile en meşhur hocalara ders verecek hale gelmişti. İslâmiyete bütün varlığıyla hizmet etmek cehdi içersinde idi. Bir İhsan-ı İlâhî olan harika zekâ ve kabiliyeti sayesinde mütalâa ettiği kitapları kısa zamanda ezberden okuyabiliyordu. Cesaret ve şecaatta harikaydı. Rusların şark vilâyetlerimize tecavüzü sırasında Enver Paşa Kumandasında Milis Teşkilâtı Gönüllü Alay Kumandanı olarak talebeleriyle birlikte harbe iştirak etti. Büyük fedakârlıklar gösterdi. Hiç bir zaman birlik ve İslâmî beraberlikten ayrılmadığı gibi daima Millî vahdetimiz için bütün gücüyle çalışıyordu. Kahramanlıkları dillere destan olmuştu. Şarkta çıkan isyan hareketlerine hiç bir zaman katılmadığı gibi bu şekilde kötü emeller peşinde koşanları isyandan ve fitne çıkarmaktan men ediyordu. Diyarbakır havalisinde hükûmete isyan eden ve din namına ihtilâle teşebbüs eden Şeyh Said (15 Şubat 1925), (680) Bediüzzaman'ın büyük nüfuzundan istifade için mücadeleye iştirake davet ettiğinde cevaben onlara mektubunda şöyle demişti:

«Yaptığınız mücadele, kardeşi kardeşe öldürtmektir, ve neticesizdir. Çünki, Türk milleti bin sene İslâmiyete bayraktarlık etmiş, din uğrunda yüzbinler, milyonlar ile şehid vermiş ve milyonlarla veli yetiştirmiştir. Binaenaleyh kahraman ve fedakâr İslâm müdafilerinin torunlarına yani Türk Milletine kılınç çekilmez ve ben de çekmem.» (Bediüzzaman Said Nursi, Hayatı Mesleki, Tercüme-i Hali 1958. Doğuş Matbaası, Ankara)

Diğer Bazı İlmî ve İçtimaî Faaliyetleri :

1327 (Mi: 1911) tarihinde Şam'da Cami'ül Emevi'deki hutbesinde İslâm âlemindeki hastalıkları teşhis ederek anlatıyor ve birbir tedavi çare-

---

679) Bu yazının hazırlanmasında istifade edilen eserler:
  a — İslâmî, İlmî, Edebî, Felsefî Yeni Lügat. Yazan Abdullah Yeğin, 3. Baskı, İstanbul, Said Nursi Maddesi.
  b — Bilinmeyen Taraflariyle Said Nursî, yazan Necmeddin Şahiner. Bir ve ikinci baskıları.
  c — Risale-i Nur külliyatı.

680) Şeyh Said isyanı olarak bilinen bu hareket hakkında ve adı geçen isyanın ele-

lerini söylüyordu. O hutbede hülâsa olarak İslâmî uyanışı ve çarelerini de anlatmıştır. O hutbeden birkaç satır: «Hasıl-ı kelâm: Biz Kur'an şakirdleri (talebeleri) olan Müslümanlar bürhana (delile) tabi oluyoruz. Akıl ve fikir ve kalbimizle hakaik-ı imaniyeye giriyoruz. Başka dinlerin bazı efradları gibi ruhbanları taklid için bürhan bırakmıyoruz. Onun için akıl ve ilim ve fennin hükmettiği istikbâlde elbete bürhan-ı akliye istinad eden ve bütün hükümlerini akla tesbit ettiren Kur'an hükmedecek.» Bediüzzaman Said Nursi İstanbul'da 25 Ağustos 1918'de kurulan «Dar-ül Hikmet-il İslâmiye'ye Erkan-ı Harbiye-yi Umumiye'nin teklifi neticesinde aza kabul edildi. Bu yüksek ilmi hey'ette bütün İslâm âlemini alâkadar eden meseleler görüşülüyordu. Devrin hastalığını ve milletin maddî mânevî ihiyaçlarını o zamanda bile teşhis eden bu zat, eserlerini neşretmeye başladığı andan itibaren içtimaî meselelere eğilmeyi ihmal etmemiştir. İşarad-ül İ'caz, Münazarat, Muhakemat, Tülûat, Lemeât, Nokta, Rumuz, Hutuvat-ı Sitte, Sünûhat, Şuaat gibi eserlerinde, ecnebilerin İslâm âlemini parçalamak mânen ve maddeten yıpratmak için ortaya attıkları batıl fikirleri çürüten Kur'anî ve İslâmî hakikatleri neşrediyor, hatta ilân ediyordu. Özellikle Münazarat'tan şu cümleler şayan-i dikkattir: «Hayatımızın bekası imanın ve sıdkın ve tesanüdün devamıyladır.»

«Vicdanın ziyası, ulum-u diniyedir, aklın nuru fünun-u medeniyedir. İkisinin imtizacıyla hakikat tecelli eder. O iki cenah ile talebenin himmeti pervaz eder, iftirak ettikleri vakit birincisinde taassub, ikincisinde hile ve şübhe tevellüd eder.» (*)

Padişah Abdülhamid devrinde ve Sultan Reşad zamanında içtimaî sahada büyük hizmetleri görülmüştür. İslâmiyetin maddî, mânevî bütün terakkilere ilerlemelere müsait olduğunu ilmî delillerle izah ve neşrediyordu. (Tarihçi C. Kutay'dan hülâsa)

31 Mart isyan hareketinde yatıştırıcı ve müspet rol oynamış, verdiği bir nutukla isyan eden 8 taburu itaate getirmiştir.

«Hülâseten Otuzbir Mart olayı 1970 S.B.F. yayınları sh: 129 - 253 Doktor Sina Akşih'in eserinden»

Kendisini verdikleri divan-- Harb-i Örfi'de mahkeme reisi Hurşit Paşa'nın «Sen de şeriat istemişsin» sualine karşı şöyle cevap veriyordu:

«Şeriatın bir hakikatına bin ruhum olsa feda etmeye hazırım. Zira şeriat sebeb-i saâdet ve adalet-i mahfz ve fazilettir. Fakat ihtilâlcilerin isteyişi gibi değil.»

Yine Hurşid Paşa'nın «Sen ittihad-ı Muhammediye'ye dahil misin?» sualine karşı «maaliftihar en küçük efradındanım. Fakat benim tarif etti-

---

başı olan Şeyh Said ile Said Nursi'nin hiç bir alâkası bulunmadığına dair yukarıda geniş malûmat verilmiştir. (Bk. Şeyh Said İsyanı Bölümü)

(*) Said-i Nursi, Risale i Nur Külliyatından Münazarat

ğim vechile o ittihaddan olmayan dinsizlerden başka kimdir. Bana gösterin» cevabını vermiştir.

Aynı zamanda şark vilâyetlerinde müspet ilimlerle ve dinî bilgilerle mücehhez Medreset-üz-Zehra namında büyük bir üniversite açılmasına çalışıyordu ve Sultan Reşad kendisine bu iş için 19 bin altın lira vermeyi kabul etmişti. Van gölü kenarında Artemid'de temeli atılan bu müessese umumî harp sebebi ile geri kalmıştır.

Millî hükümetin Ankara'da teşkiline ve İstanbul'daki kuvvetlerin bu hükümete yardımlarına bütün gücüyle çalışıyordu. İngiliz ve Fransız gibi Emperyalistlerin ye's verecek fikirlerine, neşriyatlarına karşı milleti uyandıracak faaliyette bulunarak «Hutuvat-ı Sitte» gibi neşriyatıyla millî birlik ve beraberliğe, İslâmî gayret ve şecaata kuvvet vermeye çalışıyordu.

Said-i Nursi'nin gözüyle Batı Tesiri :

En büyük tehlikenin ilim namı altında Avrupa Emperyalistlerinin ortaya attıkları milleti birbirine düşürecek, imanı zedeleyecek, Kur'an'dan ve imandan, millî birlik ve beraberlikten ayıracak fikirler olduğunu biliyor ve bunların ilmî esaslarla çürütülmesi yolunda çalışıyordu. (*)

Ecnebilerin propagandasının tesiri altında kalanlar bu büyük mücahide çeşitli iftiralarda bulundular. Fakat O hakikatları ilândan, millî birlik ve beraberliği te'mine çalışmaktan asla vazgeçmedi. 130 parçadan fazla olan bütün eserlerinde siyasetten tecerrüd ederek «Siyasetten ve Şeytan'dan Allah'a sığınırım» diyerek İslâma ve imana kuvvet veriyordu. İslâmî iman esaslarını esas mevzu yaparak Avrupa'nın ve Batı'nın diğer bütün dinsiz Feylesofların batıl fikirlerini çürütüp Kur'an hakikatlarını apaçık bir şekilde ispat ediyordu. Kendisi sağlığında müteaddid mahkemelere verildi. Cemiyet kurmak, dini siyasete âlet etmek, şahsî nüfuz teminine çalışmak gibi bütün ithamlardan mükerrer d falar beraet etti; çünkü, İslâmî birlik ve beraberliği bozacak ve ihlası kıracak hiç bir hareketi yoktu.

Son derece mütevazi ve fakirane bir hayat yaşadığı, maddî ve mânevî hiç bir makam iddia etmediği halde yabancıların tesiri altında ve hariçten içimize girmiş cereyanlar sebebiyle muhtelif yerlere nefy edildi. Fakat yine o kendisini münevver telâkki edenlerin, batıl fikirlerini köküyle ortadan kaldıracak ilmî, aklî, müspet delilleri yazmak ve neşretmekten bir an bile geri durmadı. Eserleri köy odalarından başlayarak Üniversite muhitlerine kadar elden-ele, dilden-dile dolaştı. Kur'an-ı Kerim ve onun tefsiri etrafında bir «Hizb'ül Kur'an» meydana geldi. İslâmî imanı bütün vesvese ve şüphelerden ve yabancı fikirlerden temizleyecek, daima imana, ihlasa okundukça kuvvet verecek ve devamlı surette kendi kendini okutturan ve okuttu-

(*) (Tarihçi Cemal Kutay'ın 1966 neşrolan Tarih Sohbetleri Cilt 4.'de bu konuda geniş malûmat mevcuttur.

racak olan bu eserler Avrupa, Amerika ve Âlem-i İslâm'da da tanınmaya ve neşrolunmaya başladı. (*)

Eserlerinden misâl olarak birkaç satır :

«....Ben itiraf ediyorum ki; böyle makbul bir eserin mazharı olmak hiç bir vecihle o makama liyakatım yoktur. Fakat küçük ehemmiyetsiz bir çekirdekten koca dağ gibi bir ağacı halketmek kudret-i İlâhiyenin şe'nindendir ve âdetidir ve azametine delildir. Ben kasemle te'min ederim ki; Risale-i Nuru senadan maksadım Kur'an'ın hakikatlarını ve imanın rükünlerini te'min ve isbat ve neşirdir. Halık-ı Rahimime hadsiz şükür olsun ki; kendimi kendime beğendirmemiş ve nefsimin ayıplarını ve kusurlarını bana göstermiş. Ve o nefs-i Emmareyi başkalarına beğendirmek arzusu kalmamış.

Evet kabir kapısında bekleyen bir adam arkasında fani dünyaya riyakârane bakması acınacak bir hamakattır ve dehşetli bir hasarettir. Cenab-ı Hak beni böyle hasaretlerden muhafaza eylesin, amin.»

«Baki bir hakikat, fani şahsiyetler üzerine bina edilmez. Edilse hakikata zülumdur. Her cihetle kemâlde ve devamda bulunan bu vazife, çürümeye ve çürütülmeye ma'ruz ve müptela şahsiyetlere bağlanmaz. Bağlansa vazifeye ehemmiyetli zarardır.» Görüldüğü gibi fikirlerde büyük bir tesir câzibesi mevcuttur.

«Evet Risale-i Nur medreseden çıkmış, ilim içinde hakikata yol açmıştır.»

Said Nursî, Mektubat Kitabı'nın ikinci mektubunda; dini hiç bir şeye âlet etmemek hususunda şöyle demektedir:

«Ehl-i dalalet, ehl-i ilmi, ilmi vasıta-i cer etmekle ittiham ediyorlar. 'İlmi ve dini kendilerine medar-ı maişet yapıyorlar.' deyip insafsızcasına onlara hücum ediyorlar. Bunları fiilen tekzib lâzımdır....

....İşte şu zamanın insanları hırs ve tama yüzünden küçük bir hediyesini pek pahalı satıyorlar. Benim gibi günahkâr bir biçareyi salih veya veli tasavvur ederek, sonra bir ekmek veriyorlar. Eğer haşa! Ben kendimi salih bilsem; o alamet-i gururdur, salahatin ademine delildir. Eğer kendimi salih bilmezsem o malı kabui etmek caiz değildir. Hem ahirete müteveccih a'male mukabil sadaka ve hediyeyi almak ahiretin baki meyvelerini dünyada fani bir surette yemek demektir.» (*)

«Hatta hadis-i Sahihle ahir zamanda İsevilerin hakikî dindarları Ehl-i Kur'an ile ittifak edip müşterek düşmanları olan zındıkaya karşı dayanacakları gibi; şu zamanda dahi eh-i diyanet ehl-i hakikat değil yalnız dindaşı mes-

---

(*) (S. N. Hayatı, Mesleği, Tercüme-i Hali, 1958 Doğuş Matbaası, Ankara.)

(*) Görüldüğü gibi Said-i Nursi hiç bir zaman ne tarikatçılık, ne de başka şekillerde olduğundan, başka görünme iddialarına tevessül etmemiştir. Nitekim yukarıdaki ifadeler kendisinin samimi kişiliğinin bir ispatıdır.

lektaşı, kardaşı olanlarla samimî ittifak etmek belki, Hıristiyanların hakikî dindar ruhanileriyle dahi medar-ı ihtilâf noktaları muvakkaten, medar-ı münakaşa ve niza etmiyerek, müşterek dinsizlere karşı ittifaka muhtaçtırlar.» (20. Lem'adan)

Kısaca tarih boyunca insanlığın gönlüne muhabbet tahtını kurmasını başarmış ehl-i ilim ve ehl-i aşk, çeşitli vesileler ve zorlamalarla şöhrete ulaşmış bulunanlardan çok daha uzun ömürlü olmuşlardır. İşte sosyal fonksiyon yönünden Said Nursi'de Müslüman Türk toplumunun tefekkür tarihine intikal etmiş bulunanlardan birisidir.

Bediüzzaman Said Nursî'nin eserleri :

Sözler	845	sahife
Şualar	693	»
Tarihçe-i Hayat	692	»
Mektubat	536	»
Lem'alar	426	»
Sikke-i Tastik-i Gaybi	259	»
Mesvnevî-i Nuriye	252	»
İşarat'ül İcaz	238	»
Muhakemat	161	»
Hutbe-i Şamiye	158	»
Münazarat ve Lahikalar (Birkaç kitap)	94	»

SÜLEYMAN HİLMİ TUNAHAN (*)

1888'de Silistre'de doğdu. Babası, Fatih Sultan Mehmet tarafından «Tuna Hanı» tayin edilmiş köklü bir aileye mensup Osman Efendi'dir. Bu sebeple Süleyman Efendi'nin soyadı Tunahan şeklindedir.

Osman Efendi, İstanbul'da tahsil ederken bir rüya görüyor: «Vücudundan bir parça kopup göğe yükselmiş, oradan ışık saçmakta...» Bunu, kendi çocuklarından birinin İslâma hizmet edeceği mânâsında tabir ediyor. Ve, Silistre'ye döndüğünde evleniyor. Çocukları arasında, gördüğü rüyaya namzet, küçük Süleyman... Bunu anlayınca, oğluna hürme etmeye başlıyor, hatta oğlu içeri girdikçe ayağa kalkıp:

— Buyur Süleyman Efendi oğlum

Diyor. Elbette ki Süleyman Efendi bu durum karşısında mahçup oluyor, babasını ayağa kaldırmamak için tedbirli hareket ediyor, meselâ babası bir işle meşgul iken onun yanına giriyor...

Süleyman Efendi Silistre Rüştüyesi'nde ve bir müddet de Satırlı Medresesi'nde okuduktan sonra İstanbul'a gönderiliyor. Babası:

(*) Sur Mecmuası, sayı 5

— Oğlum usul ilmine iyi çalış dininde kuvvetli olursun, mantığa da iyi çalış ki fikrinde kuvvetli olasın.

Bu öğütle İstanbul'da Fatih Camii hocalarından Bafralı Ahmet Hamdi Efendi'den ders alıyor, din ilimlerini ve Arapçasını ilerletiyor, birincilikle de icazet alıyor.

Sonra Süleymaniye Medresesi, onu takiben de Medrese-tül Kuzat'a giriyor. Medrese-tül Kuzat, bugünkü Hukuk Fakültesi'ne denk... Oradan kadı yetişirdi. Bunu duyan Osman Efendi oğluna bir telgraf çekiyor:

— Süleyman, ben seni cehenneme göndermek için İstanbul'a göndermedim.

Bununla «Üç kadıdan ikisinin cehennemde, birinin cennette olacağını bildiren Hadis hatırlatılmış oluyor.

Süleyman Efendi, Medrese-tül Kuzat'ta Fıkhî bilgilerini iyice güçlendirdikten sonra, İslâmî ilimlerdeki tetkik ve tetebbularına devam ediyor.

Sonra İstanbul camilerinde verdiği vaazlarla dikkati çeken Süleyman Efendi, eser yazmamış, Kur'an kurslarına önem vermiş ve talebe yetiştirmiştir.

İlk olarak 1939'da tevkif ediliyor. 3 gün nezarette kalıyor, aylarca süren muhakemeden sonra beraet ediyor.

1957'de Bursa'nın Ulu Camisinde bir şahıs kendisini Mehdi ilân edince ortalık karışıyor ve Süleyman Efendi de tevkif edilerek Kütahya hapishanesine gönderiliyor. Fakat ilk muhakemede tahliye ediliyor.

Süleyman Efendi Nakşi Tarikatına mensuptur.

16 Eylül 1959 yılında 71 yaşında vefat etti.

Süleyman Efendi'ye bağlı olanlara «Süleymancı» derler. Fakat bunlara «Süleyman Efendi'nin Talebeleri» demek daha yerinde olur. Hepsinin ve hepimizin gayesi: İslâmiyeti öğrenmek, anlamak ve yaşamaktır.

SÖZÜ BİTİRİRKEN

Bu araştırmanın asıl amacının «Tarikatların Türk İslâm toplumundaki sosyal fonksiyonları»nı incelemek olduğunu belirtmiştik.

Tarikatlar çeşitli yönleriyle ele alınabilirler. Burada genel mülâhazalar (dinî, siyasî, tarihî, ekonomik vb.) da dikkate alınmakla beraber, tarikatlar «Türk toplumundaki sosyal fonksiyonları» yönünden incelenmişlerdir.

Araştırma sırasında başlıca iki güçlükle karşılaşılmıştır:

1 — Tarikatların bir bütün olarak mı, yoksa ayrı ayrı mı incelenecekleri;

2 — Türk toplumu denince burada kastedilen hangi Türk toplumu olabileceği.

Şu kadar ki, birinci maddedeki güçlüğü ortadan kaldırmak için tarikatlar arasında benzer ve ortaklaşa olan prensipler esas alınmak suretiyle bir sentez yoluna gidilmiş, sâdece isim bakımından bir tarikat olarak duyulanlar değil de, özellikle topumda sosyal varlığını hissettirebilmiş ve bir fonksiyon meydana getirebilmiş, geniş teşkilâtı (tekkeleri, zâviyeleri, hankâhları, çilehaneleri vb.) ve türlü sosyal faaliyetleriyle binlerce mürid ve mensubu bulunan; kısaca «Büyük tarikat» hüviyetine sahip olanlara ağırlık verilmiş, bu arada sosyal fonksiyonları bakımından da sâdece Türk toplumlarını ilgilendiren tarikatlar üzerinde durulmuştur. (699)

İkinci husus'a gelince: Türk toplumu denince bu ifadenin genişliği ilk bakışta şunu hatırlatıyor: Tarihin hangi döneminde ve hangi ülkede yaşamış bulunan hangi Türk toplumu?

Gerçi tarikatların doğuşu itibarıyle, konunun Müslümanlığın doğuşundan daha geri götürülemeyeceği meydandadır; çünkü İslâm'da tarikat denilen ruhî yaşayış şekli, İslâm'ın doğuşundan iki asır sonraları —mezhepler ve tasavvuf'un da form (şekil) almasıyle— ortaya çıkmıştır. (700) Bu durumda en azından Türklerin İslâmiyet'e girmelerinden sonraki Türk toplumları düşünülebilir.

Halbuki burada okuyucunun zihnini daha da berraklığa kavuşturabilmek için meseleye biraz daha açıklık kazandırılmış ve konunun kapsamı içerisine sâdece, Anadolu'da Selçuklulardan sonra Türk birliğini yeniden kurmuş bulunan Osmanlılardan başlayarak, Cumhuriyet'in ilânına kadar geçen dönem alınmak suretiyle konu —kesin olarak— sınırlandırılmıştır.

Önce tarikatların kökleri, doğuşları ve şekil kazanışları bakımından ilgili bulundukları diğer sahalar, özellikle mezhepler ve tasavvufia olan ilişkileri üzerinde durulmuştur.

Daha sonra tarikatlar, tarihî gelişim içindeki durumlarıyle ele alınmışlardır ki, bu bölümde tarikatların doğuşları, kuruluşlarını tamamlamaları ve teşkilâtlarını genişletme yönünden izledikleri politika ve metotlar eleştirilmiş ve görülmüştür ki, tarikatların ortaya çıkışı gelişi güzel değil, bilhaska tarihî tekâmül'ün tabiî bir sonucudur.

Gerçi İslâm dünyasında tasavvuf ve tarikatların doğuşu, Peygamber Hz. Muhammed (S.A.)'in bizzat yaşadığı hayat tarzını örnek almakta, hatta bütün tarikatların, iki ana kaynak aracılığıyle Peygamber'e kadar ulaştığına inanılmakta ise de, (701) bunun dışında tarikatların doğup, gelişip,

---

(1) Sur Mecmuası 15.7.1976 tarihli ve 5'inci sayı.

699) Bk. Giriş Bölümü.

700) Bk. Tarikatların ilgili bulunduğu diğer bilim sahaları (mezhepler ve tasavvuf) bölümü.

701) Geniş bilgi için Bk. ilgili bölüme.

güçlenmesini teşvik eden daha başka (siyasî, sosyal, ekonomik vb.) sebepler de düşünülebilmektedir. (702)

Hatta Anadolu'da tarihin belirli bir döneminde tarikatların hızla çoğalmasının gerçek sebebi'nin, bir dinî inanç meselesi olmaktan çok, siyasî, sosyal ve ekonomik bunalımlara dayanmakta olduğu görülmektedir.

Nitekim tarikatların, —özellikle Selçukluların çöküşünden sonra— Anadolu'nun bağrında bir ağ gibi örülmüş olmalarının gerçek ve sosyal sebeplerinden biri, Anadolu Türk-Müslüman halkının siyasî, sosyal ve ekonomik yönden amansız bir bunalım içine düşmüş bulunmasıdır.

Şöyle ki: XIII. yüzyıllarda Anadolu korkunç bir Moğol istilâsına uğramıştı. Bu amansız saldırı karşısında halk, hatta devlet müthiş bir paniğe kapılmış, Selçuk hükümdarları Moğol Valilerinin birer uşağı haline gelmişlerdi. (703)

Diğer taraftan, zaten fonksiyonunu yitirmiş bulunan devletin pasif ve güçsüzlüğü karşısında, dahilî huzursuzluklardan da bıkmış ve usanmış olan halk, büsbütün sahipsiz ve himayesiz de kalınca, kendini koruyacak bir mucizenin zuhûrunu —şaşkınlık içinde— beklemeye başlamıştı.

İşte Anadolu Türklüğü tarihinin bu döneminde Hacı Bektaş-ı Veli'ler, Sultanü'l-Ulema'lar, Mevlâna'lar, Yunus Emre'ler, Hacı Bayramı Veli'ler, Akşemseddin'ler ve daha birçokları bu ülkedeki ruh ve mâneviyat dünyasının padişahları ve kurucuları olmuşlardır. (704)

Çaresizlik içinde kıvranan Anadolu halkı'nın en sıkıntılı zamanında imdâdına yetişen bu büyük şahsiyetler, toplumun ruhunu ve Anadolu'nun toprağını öylesine üstün bir güçle sarmış ve mayalamışlardı ki, bu mânevî sentezin sonucu olarak tarih sahnesine «Türk Osmanlı devleti» adıyla büyük ve güçlü bir devlet çıkmıştı. (705)

Gerçekten Anadolu'nun bu sahipsiz halkı, kendilerini himaye eden bu mâneviyat kahramanı veliler ve onların kurdukları tarikatlarla öylesine kaynaşmışlardı ki, onlar için herhangi bir tarikata bağlanmadan yaşamanın bir mânâ ve değeri yoktu.

Nitekim bu samimî duygularla tarikatlara sarılmış olan Anadolu halkı, bu kutsal topraklar üzerinde yepyeni bir sentez meydana getirmiş, karakterinde zaten potansiyel olarak mevcûd olan kabiliyet ve maharete, bir de tarikatlardan aldığı mânevî enerjiyi katarak «Osmanlı devleti» adıyla tarihe uzanan somut bir örnek halinde ortaya çıkmıştır. (706)

---

702) Bk. Giriş bölümü.
703) Bk. Giriş bölümü.
704) Bk. Selçuklulardan sonra Anadolu'da tarikatların çoğalışı bölümü.
705) Bk. Prof. Dr. Cahit Tanyol Kuruluş ve Fatih destanı S. 5 - 11
706) Bk. Prof. Dr. Cahit Tanyol Aynı eser S. 9 vd.

İşte bu örgütlenişin temelinde şeriat imamlarının yanında, onlardan daha kuvvetli fonksiyonlara sahip tarikat ulubarı da vardır, hatta o kadar ki, Osmanlı devletinde padişahların ünvanlarıyle tarikat şeyhlerinin ünvanları birbirlerine karışmıştır. Nitekim «Hünkâr, Padişah, Sultan, Tâc vb. gibi» isim ve sıfatlar tarikat şeyhleriyle padişahlar arasında ortaklaşadır. (707)

Osmanlı Devleti'nin kuruluşu ve temel yapısında bu derece rolü bulunan tarikatlar, 600 yıllık imparatorluk tarihi boyunca da bu fonksiyonlanı sürdürmüşlerdir. Nitekim devletin zayıf zamanlarında olduğu gibi, en güçlü zamanlarında da en kudretli padişahların bile, tarikat şeyhlerinin önünde diz çökerek müridler arasında zikrettikleri, abdest alırken şeyhlerin ellerine su döktükleri!... (708) kısaca bu uğurda her türlü fedakârlığa katlandıkları, tarikatların siyasî ve sosyal foknsiyonlarını gösteren hadiselerdir.

Son zamanlarda bir kısım tarikatlar yabancı emperyalist emellerin gerçekleşmesi için vasıta olarak kullanılmak suretiyle de önemli rol oynamışlardır.

Nitekim İngilizlerin, Anadolu'nun muhtelif yerlerinde çıkarılan isyanlardaki kışkırtma, bozgun ve tahrik faaliyetleri, (709) Fransızların «Nuseyrilik» denen sahte dindarlık perdesi altındaki faaliyetleri. (710)

XVIII. yüzyıldan itibaren fütüvvet teşkilâtında, tarik-i fütüvvetlerin kaldırılıp yerlerine Lonca'ların kurulmasıyle, gayrımüslim esnaf ve zanaatkârların tarikat ahlâkını bozmaya başlamaları. (711)

Kısaca tarikatlar, yabancılar tarafından türlü şekillerdeki menfî emellere âlet olarak kullanılmak istenmişlerdir.

Tarikatlar Türk toplumunda müspet oluşlarının yanında —vatan bütünlüğünü tehlikeye düşürücü faaliyetler içerisine itilmek suretiyle— menfî şekillerde de rol oynamışlardır ki, bu yüzden de şöhretli bir maziye sahip olmalarına rağmen, gerek halk, gerekse devlet nazarında kıymet ve itibarlarını zedeleyecek durumları da olmuştur.

Nitekim Osmanlı tarihinde önemli bir yer işgal eden Yeniçeriler meselesinde, adı geçen bu zümrenin dejenere olduktan sonraki devirlerine rastlayan bozguncu faaliyetlere «Bektâşilik» tarikatının da adı karışmış, 1826 tarihinde Sultan Mahmud II. tarafından imha edilen Yeniçerilerle birlikte Bektâşilik de ortadan kaldırılmıştı. (712) Bu yüzden öteki tarikatlara da —Yeniçerilerden nefret eden— halk tarafından kötü gözle bakılmaya başlanmıştı.

---

707) Bk. Prof. Dr. Cahit Tanyol Aynı eser S. 9 - 11
708) Geniş bilgi için Bk. Devlet erkânının tarikatlarla ilgi kurmaları kısmına.
709) Bk. Yabancı emperyalistlerin tarikat'ardan faydalanma teşebbüsleri kısmına.
710) Bk. Nuseyrilik (Biberilik) bölümü.
711) Bk. Fütüvvet ahlâkının bozuluşu kısmına.
712) Bk. Vak'a-i hayriye kısmına.

Ne var ki, türlü medeniyetlerin konup göçtüğü bu çilekeş Anadolu'nun samimî insanları için; su, hava, ekmek gibi tabiî gıdâlar kadar maddî hayatına da girmiş bulunan tarikatlar, mazideki bütün şöhret, meziyet ve niteliklerine rağmen artık tarihî gelişim içindeki fonksiyonlarını yitirmeye başlamışlardı.

Esasen maddî gücünü kaybetmiş bulunan devlet bünyesindeki türlü olaylara adlarının karışmasından başka, birtakım kimselerin elinde şahsî ve siyasî istismar vesilesi oluşlarıyle de günden güne kötüye giden durumları yüzünden, artık kendi akıbetlerini kendileri hazırlamış oluyorlardı.

Türkiye'de devlet düzenin de tamamen değişip, Cumhuriyet'in ilân edilmesiyle çıkarılan özel bir kanunla tarikatlar artık tamamen mazideki hayal dünyalarına terkedilmiş(kapatılmış)lerdir. (713)

Kısaca bütün bu söylenenlerden sonra kanaatimizi bir daha belirtmemiz gerekirse diyebiliriz ki, Osmanlı Devleti'nin temelinde iki unsur vardır. Biri şeriat, diğeri tarikat. Sosyal fonksiyon yönünden tarikatlar daha etkili olmuşlardır. (714)

Nihayet Osmanlı Devleti ile, Anadolu'da tarikatların varlığı, tarih sahnesinde görünüşleri, fonksiyonlarını ve varlıklarını yitirecek yine tarih sahnesinden çekilişleriyle, var olma ve yok olma mücâdeleleri, Anadolu Türklüğü'nde devlet bilincinin örgütlenmesiyle, tarikatların bu ülke'nin bağrında mânevî tahtlarını kurmaları ve nihayet bir gün daha ayakta kalabilme çabaları, tarih boyunca yapmış bulundukları kader birliği'nin tabiî bir sonucu olmuştur ki;

Osmanlı Sultanları kendilerini ve devletlerini kurtacak bir mucize beklerken, aynı ümit ve inançla bir tarikat şeyhi de şöyle söyleniyordu:

Yâ Rab bize bir tesliyet-i hâtır olur mu
Yoksa bu fütûr ile dem-i âhır olur mu? (715)

Günümüzde ise, Türkiye'de resmen faaliyette bulunan bir tarikat mevcûd olmamakla beraber, zaman zaman isimleri duyulan Ticânilik, Süleymancılık, Nurculuk vb. gibi mevziî faaliyetlerin varlığı da bir gerçektir.

Şu kadar ki, bugün bunların en güçlüsü durumunda bulunan Nurculuk olup, bu cereyanın öncüsü bulunan Said-i Nursî dahi, tarikatçılık veya tarikat kurma gibi bir iddiada bulunmamıştır. Fakat gerek Said-i Nursîyi,

---

713) Bk. Tarikatların kapanışı ve sonrası kısmına.

714) Prof. Dr. Cahit Tanyol Kuruluş ve Fetih destanı S. 6, 9, 11, 40-42

715) Bu beyt Mevlevî çelebilerinden «Ferruh Çelebi»nindir. (A. Gölpınarlı Mevlâna'dan sonra Mevlevilik S. 156) Çelebi her ne kadar bu beyti makamından azledilmesi üzerine teessürünü ifade için söylemiş ise de, bütün tarikat mensuplarının da doğacak bir mucize güneşini bekledikleri muhakkaktır.

gerekse diğerlerini geniş çapta siyasî ve kişisel menfaatler açısından istismar vesilesi yapmaya çalışan bir zümre mevcuttur.
Bu da gösteriyor ki, en gayrı müsâid şartlar altında dahi tarikatlar toplumdaki sosyal fonksiyonlarını sürdürmektedirler ve kanaatımızca dün'ün Osmanlı sultanları ve çevrelerinin tarikat liderlerine geniş müsamahalar göstermeleri ve tavizler vermeleriyle, bugünün Süleymancılık, Nurculuk vb. akımları bayrak yaparak siyasî yatırım ve şahsî menfaat peşinde koşan zümrelerinin amaçları aynıdır.

Kısaca, Türkiye'de tarikatlar zahiren kapatılmışlardır ama, siyasî ve sosyal fonksiyonlarından faydalanmaya çalışan zümrelerin varlığı devam etmektedir. Esasen insanoğlundaki sevgi, saygı, haz, elem ve üstün bir kuvvete teslimiyet duyguları tabiî olarak devam ettiği müddetçe, ondaki bu mânevî tatmine ihtiyaç duyma arzusu da devam edecektir. Kısaca bu, insan için hava, su, ekmek kadar tabiî bir ihtiyaçtır. Ne mutlu insanlığın kalbinde bu gibi mânevî tahtlarını kurarak ebediyyen yaşayabilen gönül sultanı velilere. Ruhları şad olsun.

BİBLİYOĞRAFYA

Abdullah el-Ansârî	:	Nasâyıh-u münâcât İst. 1301
Alâaddin Ali Çelebi (Kınalızâde)	:	Ahlâk-ı Alâ-î Kahire (Bulak Mat.) 1248 C. I., III.
Ahmet Eflâkî	:	Menâkıbü'l - Ârifin (Çev. Prof. Dr. Tahsin Yazıcı) Millî Eğt. Yay. C. I., II. 1966 İst.
Ahmet Hilmi (Hâcezâde)	:	Hadigatü'l - Evliya İst. 1318.
Ahmet Hilmi (Hâcezâde)	:	İmam Gazzalî Huccetü'l - İslâm Gazzalî hazretleri ile bazı ecille-i ricâl-i sûfiyye'nin teracüm-i ahvâli İst. 1322.
Ahmet Hilmi (Hâcezâde)	:	Ziyaret-i Evliya Dersaâdet ve civarında hâk-i gufran olan evliya'nın kiram hazaratiyle tarikat-ı aliyye-i halvetiyye ve şuabat-ı meşayihinin tercüme-i ahvâl ve menâkıb-ı ahvâlini havidir. İst. 1325.
Ahmet Cevdet (Paşa)	:	Tarih-i Cevdet (Matbaa-i Osmaniye İst. 1309
Ahmet Cevdet (Paşa)	:	Kısas-ı Enbiya (Peygamberler Tarihi) Bedir Yay.) İst. 1966.
Ahmet Fehim	:	Menâkıb-ı şerif ve tarikatnâme-i pîrân ve meşâyih-ı tarikat-ı aliyye-i halvetiyye İst. 1290.
Ahmet Refik (Atılay)	:	Onaltıncı asırda Rafizilik ve Bektaşilik İst. 1923.
Ahmet Refik (Atılay)	:	Fatih Sultan Mehmed ve ressam Bellini İst. 1325
Ahmet Refik (Atılay)	:	Osmanlı devrinde zorbalar İst. 1932.
Ahmet Refik (Atılay)	:	Anadolu'da Türk aşiretleri İst. 1930.
Ahmet Rıfaî	:	Bülhanü'l - Müeyyed.
Ahmet Rifat	:	Mir'âtü'l - Makasıf fî def'il - Mafâsid İst. 1293.
Ahmet Rifat (Efendi)	:	Lügat-i tarihiyye ve coğrafiyye İst. 1291.
Ali Canip	:	Naimâ tarihi (Devlet Mat.) İst. 1927.
Ali Haydar	:	Dürerü'l - Hukkâm şerh'i Mecellütü'l - Ahkâm (Mekteb-i sanayi-i şâhâne mat.) İst. 1319.
Akdağ Mustafa (Prof.)	:	Türkiye'nin ictimâ'î ve iktisadî tarihi C. I. Ank. 1953.
Akdağ Mustafa (Prof.)	:	Celâli İsyanları A.Ü.D.T.C.F. Yay. Ank. 1963.
Akdağ Mustafa (Prof.)	:	Yeniçeri ocak nizamının bozulması D.T.C.F. Yay. Ank. 1945.
Akşemseddin	:	Makamat-ı Evliya Millî Eğt. Bak. İst. 1966.
Aktepe Münir	:	Patrona Halil İsyanı İ.Ü.Ed.F. yay. İst. 1958.
Ansay Sabri Şakir	:	Hukuk tarihinde İslâm hukuku I. Kısım A.Ü.İl.Fk. Yay. Ank. 1954.
Armaner Nedâ	:	Nurculuk (İl.F. Yay.) Ank. 1965.
Arsal Sadrı Naksûdî	:	Teokratik devlet, lâik devlet, Tanzimat (yüzüncü yıldönümü münâsebetiyle) İst. 1940.
Arseven Celâl Esat	:	Türk sanatı tarihi M. Eğt. Bak. Yay. İst. 1966.

Arvâsîzâde (Abdü'l - Hakim) : Tarikat-ı Aliyye-i Nakşıbendiyye'nin âdâbını mübeyyin(bir mektup sureti)dir. (Fatih Küt. Şeriyye kısmı) İst. 1342.

Atalay Besim : Bektaşilik ve edebiyatı İst. 1940.

Atatürk (Gazi Mustafa Kemal) : Söylev ve demeçleri T.T.K.C. II. Ank. 1959 (2 Baskı).

Aybar Celâl : Osmanlı İmparatorluğu'nun ticari müvazenesi Ank. 1913.

Aynî Mehmet Ali : Hacı Bayram-ı Veli İst. 1343.

Aynî Mehmet Ali : Türk Azizleri (İsmail Hakkı) İst. 1944.

Aynî Mehmet Ali : Tasavvuf tarihi İst. 1341 (Vatan Mat.)

Ayvansarâyî H. Hüseyin bin el - Hac İsmail : Hadigatü'l - Cevâmi İst. 1281.

Aziz Mahmud Hüdâ'î (Şeyh) : Keşfü'l - Kına an vechi-s-Sema İst.

Başbakanlık Devlet Arşivi : Divan kalemi kayıt defterleri No: 129, 132, 136, 150, 155, 157.

Başbakanlık Devlet Arşivi : Mühimme defterleri No: 1 - 79' kadar (Ali Emiri tasnifi 3 - 5).

Baha Said : Bektaşiler (T.Y.Mc. İst. 1927 - 29 nüshalar).

Baha Said : Nuseyriler aynı mecmua 1927, 28 - 29 yılları sayıları.

Barkan Ömer Lütfi (Prof.) : Kolonizatör dervişler V.D.C. II., III. Ank 1942.

Barkan Ömer Lütfi (Prof.) : İktisat tarihi İk. Fk. Yay. İst. 1950.

Barkan Ömer Lütfi (Prof.) : İstilâ devri kolonizatör dervişleri ve zâviyeleri V. D. Sa. 2. İst. 1942.

Barkan Ömer Lütfi (Prof.) : Malikâne divan sistemi T. H. ve İk. T. Mc. İst. Darülfünûn Türkiyat Enst. C. I.

Bandırmalızâde (Ahmet Münip) : Mir'atü't - Turuk İst. 1306.

Bayrı Mahmud Hayrı : Türk Ansiklopedisi.

Bayrı Mehmet Halit : Halk âdet ve inançları İst. 1939 (Burhanettin basımevi).

Behçet Cemal : Şeyh Said İsyanı İst. 1955.

Belâzurî : Fütûhü'l - Büldân C. I. M. Eğt. Bak. Yay. Şark Klasikleri İst. 1955.

Berki Ali Himmet : Vakıflar (Aydınlık Mat.) İst. 1946.

Berki Ali Himmet : Vakıfların tarihi mahiyeti, inkişafı ve tekâmül-i cemiyet ve fertlere sağladığı faydalar V. D. C. IV. İst. 1965.

Bert hold : İslâm Medeniyeti tarihi (Köprülü M. Fuat tarafından yapılan açıklamalarla birlikte) Ank. 1963.

Bilmen Ömer Nasuhî : Hukuk-u İslâmiyye ve ıstılâhüt-ı Fıkhıyye kamusu I. ve III. C. İst. 1967 - 70.

Bilmen Ömer Nasuhî : Kur'an-ı Kerim'in türkçe meâl-i âlisi ve tefsiri 1 - 8 ciltler İst.

Bilmen Ömer Nasuhî : Muvazzah ilm-i Kelâm (Yeni Mat.) İst. 1959.

Bilmen Ömer Nasuhî : Büyük İslâm ilmihâli 1953 İst.

Bîrûnî (Ebû Reyhân) : Tahkık-u Ma-Lil - Hind.

Bursevî (İsmail Hakkı) : Şerh'u Usûli'l - Aşere İst. 1256.

Bursevî (İsmail Hakkı) : Rûhu'l - Mesnevî (I., II. C.) İst. 1287.

Bursa Müzesi : Bursa Kadılığı XVI. Yüzyıl şer'iyye sicilleri.

Bursalı (Muhammed Tahir)	:	Osmanlı müellifleri İst. 1333 - 1342.
Bursalı (Muhammed Tahir)	:	Hacı Bayram Veli Risâlesi İst. ?.
Brockelmann (çev. Neşat Çağatay)	:	İslâm milletleri ve devletleri tarihi A.Ü.İl.F. Yay. Ank. 1964.
Cami (Mevlâna Abd'al - Rahman)	:	Nefehatü'l - Üns (Ter. Lâmi Çelebi Bursevî) İst. 1289 h. (Fatih Küt. Tarih Bölümü No: 1218).
Corci Zeydan	:	Medeniyet-i İslâmiye tarihi Dersaadet (İst.) 1328.
Çağatay Neşat (Prof.)	:	İslâm mezhepleri tarihi (İl. F. Yay.) Ank. 1965.
Çağatay Neşat Çubukçu	:	İbrahim Asaf: İslâm Mezhepleri tarihi Ank. 1964.
Çantay (Hasan Basri)	:	Kur'an-ı Kerim ve Meâl- Hakim C. I., III. İst. 1959
Çetiner Yılmaz	:	İnanç sömürücüleri (Varlık Yay.) İst. 1964.
Dânişmend (İsmail Hâmi)	:	İzahlı Osmanlı tarihi Kronolojisi İst. 1947 - 1950.
Dânişmend (İsmail Hâmi)	:	İstanbul fethinin mânevî kıymeti İst. 1953.
Diyarbakır müzesi	:	Harput ve Mardin kadılıklarının h. 1012 yılına kadar olan şer'iyye sicilleri.
Doğrul Ömer Rıza	:	İslâmiyetin geliştirdiği tasavvuf İst. 1948.
Doğrul Ömer Rıza	:	Yeryüzündeki dinlerin tarihi İst. 1947.
Dürkheim Emile (Çev. Hüseyin Cahit Yalçın)	:	Din hayatının ibtidâi şekilleri İst. 1923 - 24 (Tanin matbaası).
Ebû Zehra	:	Ebû Hanife (Ter. Keskioğlu Osman) Ank. 1962.
Ebû Abd'l - Rahman es - Sülemî	:	Tabakatü' s - Sofiyye Mısır1953.
Ergin Osman (Kitapları)	:	Menakıb-ı şerif ve tarikat-ı piran ve meşayıh-ı tarikat-ı halvetiyye Belediye Küt. No: 3020) İst.
Ergin Osman (Kitapları)	:	Türkiye Maarif tarihi İst. 1939 - 1943.
Ergin Osman (Nûri)	:	Türk şehirlerinde imaret sistemi İst. 1939.
Ersoy Mehmet Âkif	:	Safahat (Mehmet Akif'in eserleri külliyatı) İst.
Esnaf dernekleri federasyonu tüzüğü	:	Esnafın riayete mecbur olduğu evamir-i Belediye hakkında tâlimat İst. 1335.
Encyclopedie de L'ıslâm	:	Edmonda de amicis İtalia 1846 - 1908.
Evliya Çelebi	:	Seyahatnâme C. I., X. (1094 h.) İst. 1682 - 83 ve 1314. Dersaadet İkdam Matbaası baskılarıyle, R. Ekrem Koçu C. I., IV. Tan basımevi İst. 1949 (nüshaları).
F. M. Hasluck	:	Bektaşilik tetkikleri (Ter. Ragıp Hulusi) İst. 1928.
Fenni (İsmail)	:	Lügatçe-i Felsefe İst. 1341.
Fetâvâ-i Ali Efendi	:	4. Baskı 1272 İst.
Fezleke-i tarih-i Osmani	:	(Ali Tevfik) I., III. cildler İst. 1313.
Fütüvvetnâmeler	:	a) Harputlu Nahşî İlyasoğlu Ahmet, Tuhfat-al-Vasaya Ayasofya Küt. No: 2049 108 a., 117 6. İst. b) Abdürrezzak Kâsânî Tuhfet - al - İhvan Ter. Murat Molla Abdu'l - Hamid I.) 1447 (352 b.) İst. c) A. Gölpınarlı İslâm ve Türk illerinde Fütüvvet teşkilâtı İk. F. Mc. C. XI. Sa. 1 - 4 İst. 1949 - 1950.
Gençlik Rehberi	:	Said-i Nursî (Risâle-i Nur külliyatından).
Gerhard Köhnen	:	Dünya ekonomi tarihi (Başlangıcından bu güne) Çev. Tunay Akoğlu İst. 1965.
Godelier Maurıce	:	Asya tipi üretim tarzı (Çev. Atilla Tokatlı) İst. 1966.
Gökberk Macit (Prof)	:	Felsefe tarihi İ. Ü. Ed. Fak. Yay. İst. 1961.

Gökbilgin Tayyip	:	XV. ve XVI. asırlarda Edirne ve Paşa Livası İst. 1952.
Gölpınarlı Abdülbâkı	:	Mevlânâ'dan sonra Mevlevîlik İst. 1953.
Gölpınarlı Abdülbâkı	:	Simavda Kadısı oğlu Şeyh Bedreddin İst. 1966.
Gölpınarlı Abdülbâkı	:	100 soruda Türkiye'de mezhepler ve tarikatlar İst. 1969 ve 100 soruda tasavvuf İst. 1969.
Günaltay Şemseddin (Prof.)	:	Tarih-i Edyan İst. 1338 ve Maziden âtiye Dersaâdet İst. 1339.
Halil Edhem	:	Tarihi Osmani Encümeni mecmuası (ahilikle ilgili iki kitâbe) İst. 1932.
Halil Edhem	:	Düvel-i İslâmiye (Devlet Mat.) İst. 1345.
Hamidullah Muhammed (Prof.)	:	İslâmda devlet idaresi İst. 1963.
Hamidullah Muhammed (Prof.)	:	Modern iktisat ve İslâm İst. 1963.
Hamidullah Muhammed (Prof.)	:	İslâmın hukuk ilmine yardımları (Makalelerden derleyen Dr. Salih Tuğ) İst. 1962.
Hans Frayer (Prof.)	:	Din sosyolojisi (Çev. Turgut Kalpsiz) Ank. 1964.
Haririzâde Kemâleddin	:	Tibyan-ı Vesâile-el-Hakâik, fî beyan-ı selâsili't-Tarâik İst. 1882.
Hasan Küçük	:	İmam-Hatip okulu İsl. Felsefesi ve Din Sosyolojisi ders notları 1969-1970 ders yılı İst.
Hoca İshak (Efendi)	:	Kâşifü'l-esrar ve Dâfiu'l-Eşrar İst. 1290.
Hüseyin Hüsamettin	:	Amasya tarihi C. III. İst. 1927.
İbn Batuta (Şemseddin Ebû Abdullah	:	Seyahatnâme (Ter. Mehmet Şerif) Matbaa-i Âmire İst. 1333.
İbn Haldun	:	El-Mukaddime (Ter. Pirizâde Mehmet Sahîb-i-Mükaddime-i İbn Haldun) C. I., II. İst. 1275.
İbn Kemâl	:	Tevarih-i Âl-i Osman Nşr. Şerafettin Turan Ank.
İnalcık Halil	:	Mehmet II. İsl. Ansk. C. VII. S. 506-535 1954.
İlâhiyat Fakültesi Mecmuası	:	Sa. II., III., IV., IX. İst. Darülfünûnu 1926-28
İmam Kuşeyri	:	Risale-i Kuşeyri (Ter. Prof. Tahsin Yazıcı) Millî Eğt. Basımevi 1964-66 C. I., II. İst.
İsmail Hakkı (Erzurumlu)	:	Marifetnâme İst. 1924.
İslâm Ansiklopedisi	:	I'de XI. cilde kadar ilgili maddeler
İstanbul Müftülüğü	:	XV., XVI. yüzyıllara ait şer'iyye sicilleri (şer'i siciller dâiresi) İst.
İzbudak Velet	:	Atalar sözü T.D.K. İst. 1936.
İz Mahir	:	Tasavvuf İst. 1969.
J. J. Rousseau	:	Toplum sözleşmesi (Çev. Vedat Günyol) İst. 1965.
Kalkan Ahmet Vefik	:	Anadolu Evliyaları Ank. 1965.
Kararnâme	:	«Bilumum tekâya ve zevâya'nın seddine, Devlet me'murlarının şapka giymesine dair «İkdam Mat. İst. 1341.
Karal Enver Ziya	:	Selim III.'in Hatt-ı Hümayunu (Nizam-ı Cedid) T.T.K. Yay. Ank. 1946 ve İngilizlerin Akdeniz hâkimiyeti hakkında vesikalar Maarif Mat. İst. 1941.
Karadeniz Zeria	:	Hacı Bayram-ı Veli İst. 1964.
Kâtip Çelebi	:	Fezleke C. I., III. İst. 1286-1287.
Keskioğlu Osman	:	İslâm dünyası dün ve bugün Ank. 1964. (İl. F. Yay.)

Kitab-ı Mukaddes : Ahd-i Atik ve Ahd-i Cedid İbrâni, Geldânî ve Yunan lisanlarından tercüme İst. 1885 (Boyacıyan Agop Matbaası).

Kınalızâde Ali Efendi : Ahlâk-ı Alâ'î İst. 1012.

Koçu Reşat Ekrem : İstanbul Ansiklopedisi C. I., III., V. İst. 1958.

Koçu Reşat Ekrem : Yeniçeriler İst. 1964.

Koçu Reşat Ekrem : Tarihte İstanbul esnafı (Tercüman'da tefrika edildi) İst. 1970 (12 Ekim - 5 Kasım arası).

Köprülü M. Fuat (Ord. Prof.) : Türk edebiyatında ilk Mutasavvıflar İst. 1919.

Köprülü M. Fuat (Ord. Prof.) : Türk Edebiyatı Tarihi İst. 1928.

Köprülü M. Fuat (Ord. Prof.) : Ortazanan Türk Hukukî müesseseleri İst. 1937.

Köprülü M. Fuat (Ord. Prof.) : Osmanlı Devleti'nin kuruluşu T.T.K.Y. Ank. 1959.

Köprülü M. Fuat (Ord. Prof.) : Bizans müeseselerinin Osmanlı müesseselerine tesiri hakkında bazı mülâhazalar T.H. ve İk. T. Mc. C. I.'de.

Kösemihal Nurettin Şazi (Prof.) : Sosyoloji tarihi Ed. F. Yay. İst. 1956

Kussinen : Diyalektik Materyalizm (Çev. K. Sahir Sel) İst. 1965.

Kuran Ahmet Bedevi : İnkılâp tarihimiz ve Jön Türkler İst. 1945.

Kutluay yaşar (Dr.) : İslâm ve Yahudi mezhepleri İl. F. Yay. Ank. 1965.

Kürkçüoğlu Kemal Edip : Tasavvufa dair İl. F. Mc. C. IV. Ank. 1953.

Lâlizâde Abd'ül - Baki : Tarikat-ı Bayramiyye'i melâmiyye İst. 1156.

Mahmut Kaşgarlı : Divan-ı Lügât-i Türk C. I., II., III. İndeks (Çev. Besim Atalay) T.D.K. Ank. 1939 - 1943.

Marie de Lanné - Bunkoveski : Bursa ve cıvarı (Çev. Ahmet Ata) İst. 1928.

Menâkıpnâme'i Akşemsettin : Üniversite Kitaplığı No: 676 İst.

Mengüşoğlu Takiyettin (Prof.) : Felsefeye giriş Ed. F. Yay. İst. 1968.

Meslek Mecmuası : Mazide esnaf işleri Sa. 2. İst. 1925.

Mete İzzettin : Kâinat ve tarihin felsefesi İst. 1966.

Muhyiddin İbnü'l - Arabî : Fütûhat-ı Mekkiyye Bulak Mat. 1293.

Naimâ : Hadigatür'l - Vüzerâ (Ceride-i Havadis Mat.) İst. 1271.

Naimâ : Naimâ tarihi C. I., III. İst. İst. 1280 (Bel. Küt. No: 0/149).

Necip Asım : Bektaşi İlmihali İst. 1925.

Nûri (Hafız) : Mir'at-ı Ahmed-al-Rufaî İst. 1310.

Nûri Gün - Yalçın Çeliker : Masonluk ve Masonlar İst. 1968 (yağmur Yay.)

Nizamü'l Mülk : Siyasetnâme (Çev. Muhammed Şerif Çavdaroğlu) İst. 1954. İ. Ü Hk. F. Yay.

Norman L. Munn : İnsan intibakının esasları (Psikoloji) Çev. Nahit Tander C. I. İst. 1965.

Olgun Tahirü'l - Mevlevî : Mevlâna Celâleddin Şerh'i Mesnevi C. I - V 1963 İst.

Orkun Hüseyin Namık : Türk Efsâneleri (Çınar Yay.) İst. 1943.

Ozanoğlu İhsan : Kastamonu Kütüğü İst. 1952 (Şirket-i mürettibiye)

Özkök Burhan : Osmanlı devrinde Dersim İsyanları İst. 1937.

Pakalın Mehmet Zeki : Tarihe mal olmuş fıkralar ve nükteler İst. 1273.

Pazarlı Osman : Din Psikolojisi İst. 1968.

Peçevili (İbrahim Efendi) : Peçevi tarihi İst. 1283.

Perviz Hüseyin Hatemi : İslâm açısından Sosyalizm İst. 1966 - 1967.

Perviz Hüseyin Hateml	:	Önceleri ve bugünkü Türk hukukunda vakıf İ. Ü. Hk. F. Yay. İst. 1969.
Platon (Eflâtun)	:	Devlet (Çev. S. Eyüboğlu M. Ali Cimcoz) İst. 1962.
Pol Hori	:	Dârülfünun muallimlerinden Türkiye nasıl paylaşıldı? İst. 1326.
Prens Sabahattin	:	Türkiye nasıl kurtarılabilir? İst. 1965.
Rıfkı Melül Meriç	:	Akşehir türbe ve mezarları (Türkiyat Mc. C. IV. İst.)
Sadık Vicdânî	:	Miratü'l-Turuk İst. 1306 (1888)
Sadık Vicdânî	:	Tomar-ı Turuk-ı Aliyye İst. 1338 - 1340.
Safa Peyami	:	Mistisizm İst. 1961 (Bab-ı Âli Yayımevi)
Said Nursi	:	Risale-i Nur külliyatı.
Salih Sami (İmamzâde)	:	Mevlâna Celâleddin Rûmi ve Şems-i Tebrizi İst. 1332.
Sarı Abdullah Efendi	:	Mesnevi şerhi İst. 1287.
Sunar Cavid (Doç.)	:	Mistisizm'in ana hatları İl. F. Yay. Ank. 1966.
Şavsuvaroğlu Halûk	:	Tarih boyunca İstanbul İst. 1932.
Şemseddin Sami	:	Kamusu'l - Â'lâm İst. 1894 (1311).
Şemseddin Sami	:	Kamus-ı Türki İst. 1316 - 1317 (İkdam Matbaası)
Tanyol Cahit (Prof.)	:	Sosyal Ahlâk. İ.Ü.Ed.F. Yay. İst. 1960.
Tanyol Cahit (Prof.)	:	Kuruluş ve Fetih destanı İst. 1969.
Tanyol Cahit (Prof.)	:	Sosyolojik açıdan din, ahlâk, lâiklik ve politika üzerine diyaloglar İst. 1970.
Tanyol Cahit (Prof.)	:	Sosyoloji seminerleri ders notları 1965 - 1968 İst.
Tabirnâme-i Tarikat	:	Fatih Küt. Şer'iyye kısmı No: 1312/2
Tanya Hikmet (Dr.)	:	Ankara çevresinde adak ve adak yerleri İl. F. Yay. Ank. 1967.
Takvim-i Vakayi	:	Osmanlı Devleti resmî yayın organı 1240 senesi sayıları.
Tekindağ M. C. Şehabettin (Prof.)	:	İsl. Ansk. C. VII. S. 183 - 188 Mahmut Paşa Maddesi.
Tekindağ M. C. Şehabettin	:	Yeni kaynak ve vesikaların ışığı altında Yavuz Sultan Selim'in İran seferi T. Mc. C. XVII. Sa. 22. S. 49 - 78.
T J.'de Boer (Prof)	:	İslâm'da felsefe tarihi (Çev. Yaşar Kutluay) Ank. 1964.
Taplamacıoğlu Mehmet (Prof.)	:	Din sosyolojisine giriş İl. F. Yay. Ank. 1968.
Tarım Cevdet Hakkı	:	Tarihte Kırşehri, Gülşehri, Babâiler, Ahiler, Bektaşiler İst. 1948 (Yeniçağ mat.)
Timurtaş Faruk Kadri (Prof)	:	Mehmet Âkif ve Cemiyetimiz 1962 İst.
Togan Zeki Velidi (Ord. Prof.)	:	Umûmi Türk tarihine giriş İst. 1946.
Topçu Nurettin (Doç.)	:	Tasavvufun merhaleleri ve Mevlâna (T. Olgu'un şerh-i mesnevisine yazdığı önsöz) İst. 1963.
Tuğ Salih (Doç.)	:	İslâm ülkelerinde Anayasa hareketleri İst. 1969.
Tunalı İsmail (Prof.)	:	Sanat Ontolojisi İst. 1965 (Ed. Fak. Yay.)
Turan Osman (Prof.)	:	Milliyet ve insanlık mefkûresinin tarih tedrisatında âhenkleştirilmesi Ankara 1952.
Turhan Mümtaz (Prof.)	:	Kültür değişmeleri İst. 1969 (100 temel eserden).
Türk Yurdu Mecmuası	:	1926 - 27 - 28 seneleri sayıları İst.
Türkiyat Mecmuası	:	C. I., IV., V. Türkiyat Enstitüsü İst.

T.B.M.M. Zabıtaları : T. Büyük Millet Meclisi Zabıtları genel fihristi Ank. (B.M.M. Küt.)

Unat, Reşit Faik : Hicri tarihleri Milâdi tarihe çevirme kılavuzu. T.T.K. Yay. Ank. 1959.

Uzunçarşılı İsmail Hakkı : Osmanlı Devleti'nin ilmiye teşkilâtı Ank. 1965.

Uzunçarşılı İsmail Hakkı : Osmanlı Devleti teşkilâtında kapıkulu ocakları, acemi ocağı ve Yeniçeri ocağı Ank. 1943.

Ülken Hilmi Ziya (Prof.) : İslâm felsefesi kaynakları ve tesirleri İst. 1907,

Ülken Hilmi Ziya (Prof.) : Dinî sosyoloji 1943 İst. Varlık ve oluş Ank. 1968

Ülken Hilmi Ziya (Prof.) : İslâm Felsefesi tarihi İst. 1957.

Vakıflar Dergisi : C. I., III., IV., V. Vakıflar Gnl. Md. Ank.

Yazıcı Tahsin (Prof.) : Ariflerin Menkıbeleri I., II. (tercüme) M. Eğt. Basımevi İst. 1964 - 1966.

Yazıcı Tahsin (Prof.) : Risâle (El - Kuşeyrî) Terc. M. Eğt. Bas. İst. 1966.

Yazıcı Tahsin (Prof.) : İstanbul'da ilk Halveti Şeyhleri İst. Enst. Dergisi C. II. İst. 1956.

Yazıcı Tahsin (Prof.) : İran edebiyatı ders notları (1966 - 1968) İst.

Yazır Muhammed Hamdi : Hak dini Kur'an dili (Yeni mealli Türkçe tefsir) Matbaa-i Ebuzziya İst. 1935.

Yaltkaya Şerafettin (Prof.) : Simavna Kadısı oğlu Şeyh Bedreddin İst. 1924.

Yaman Talat Mümtaz : Kastamonu tarihi İst. 1935.

Yetkin Suûd Kemal (Prof.) : İslâm mimarisi Ank. 1954.

Yeşilzâde Muhammed Sait : Vahdet-i vücûd ve mevcûd İst. 1339.

Ziya Gökalp : Türk medeniyeti tarihi T.C. Maarif Vekâleti neşriyatı (Matbaa-i âmire) İst. 1341.

Ziya Gökalp : Türk töresi «T.B.M. Meclisi Hükûmeti Maarif vekâleti neşriyatından No: 12) İst. 1339.

ÖZEL İSİMLER ve DEYİMLER İNDEKSİ

— A —

Abâ : Dervişlerin giydiği, kaba yünden yapılmış, önü açık ve yakasız hırka. Peygamber de abâ giyer ve kendi ev halkını abâsı altına alırmış. Bunun için o'nun ev halkına Âl-i Abâ denir (Kamus-i Türkî)

Abdal : Bir şeyin yerini tutan, karşılığı anlamına gelen bedel veya bedîl'in çoğulu olup, tasavvufta halk tarafından bilinmeyen fakat dünya nizamını koruyan veliler grubundan (ricâlu'l-Gayb) birinin adıdır. Birbirlerinin yerine geçebildikleri, yahut aynı şekil ve görünüşte birini bedel (karşılık) bırakarak istedikleri yere gidebilmek kudretine sahip oldukları için kendilerine bu ad verilmiştir. XII. asırda bu tabir derviş yerine kullanılmış olup, Türkler arasında daha çok serseri ve dilenci dervişlere bu ad verilmiş olup, İran'da ise bu ad kalender olanlara verilir. (İsl. Ansk. C. IV. S. 3 - 4)

Ad : Kur'an-ı Kerim'de ve peygamberler tarihinde adı sık sık geçen bir kavmin adıdır. Bu kavim hakkındaki bilgi sâdece rivayetlere dayanır. (Âriflerin menkıbeleri S. 557 - 558)

Âdem : İlk insan ve ilk peygamber'in adıdır. Künyesi Ebu'l-Beşer, lakabı ise «Safiyyu'llah»dır. Topraktan yaratılmış olan Âdem Peygamber'e bilâhare Havva adındaki ilk kadında eş olarak yaratıldı ve böylece ikisi insanlığın üremesini sağladılar. (Kısaı'l-Enbiya C. I. S. 1 vd.)

Ahî : Türkçedeki akı (cömert, yiğit, er kişi) dan gelen bu kelime XIII. ve XIV. asırlarda Anadolu'da görülen bir esnaf teşkilâtının reisi için kullanılan bir tâbir haline gelmiştir. (A. Gölpınarlı İslâm ve Türk illerinde fütüvvet teşkilâtı ve kaynakları İk. F. Mc. C. XI. 79 - 83 vd.)

Ahmet Rıfâî : Rifaiyye tarikatı'nın kurucusu ve büyük İslâm mutasavvıfıdır. H. 512 - 578 tarihleri arasında yaşadığı rivâyet olunursa da hayatı hakkında kesin bilgi yoktur. Kurduğu tarikat Türkler arasında çok ilgi görmüştür. (İsl. Ansk. C. I. S. 202 ve Kamusu'l-Â'lâm C. III. S. 2290)

Ahmet Yesevî : Yaseviyye tarikatı'nın kurucusu ve büyük İslâm mutasavvıflarındandır. Türkistan'da Yesi kasabasında doğmuş olup, ismi bu kasabaya izafe edilmiştir. H. 562(1166)de ölen Ahmet Yesevî tasavvuf ve tarikatlar dünyasında büyük bir şöhret yapmış olup, bilhassa Cihangir Timurleng, kurduğu tarikata yakınlık göstermek suretiyle mânevî nüfuzundan faydalanmak istemiş ve muhteşem bir türbe yaptırmıştır. (Prof. M. Fuat Köprülü Türk edebiyatında ilk mutasavvıflar S. 13 - 201)

Aktab : Kutup kelimesinin çoğuludur. Kendisinden mânevî yardım beklendiği için kutb'a GAVS da denir. Sufilere göre tanrının yeryüzünde bir halifesi vardır; bu, dünyanın kalbi mesabesinde olan ve kutupların kutbu mânâsına gelen «Kutbu'l-Aktab»dır. Bazı tarikat şeyhlerine «Gavs-ı A'zam» denir. Kadiriyye tarikatı kurucusu Abdulkadir Geylânî gibi. (Nefehat ter. S. 26 vd.)

Akl-i kül : Bazı İslâm filozoflarına göre insanın Allahı, nefs'i ve yaratana muhtaç olduğunu bilmesine yarayan akıldır. Farabî ve o'nun gibi düşünen filozoflara göre Allah'dan ilk zuhur eden bu akıldır. Daha sonra ise, diğer akıllarla dört unsur (Ateş, su, toprak ve hava) teşekkül etti. (İsl. Ansk. C. IV. S. 462)

Arakıye : Mevlevilerde başa giyilen, dövme yünden yapılmış, beyaz renkli fes olup, şeyh tarafından ekseriyetle kadınlara ve çocuklara hediyye edilirdi. (A. Gölp. Mevlâna'dan sonra Mevlevilik S. 426 - 438)

Arasat : Kıyamette bütün ölülerin dirilip toplandıkları meydan (Mahşer meydanı (Kamus-ı Türki C. II. S. 932)

Ârif : Bilen, tanıyan demektir. Tasavvufta ise Allah'ın birliğini, kendisi ile kaim olduğunu, hiç bir şeye benzemediğini, kısaca Allah'ın bütün noksan sıfatlardan münezzeh (uzak) olduğunu bilen kişiye denir. (Âriflerin menkıbeleri S. 563)

Arş : Tavan, Çadır, Köşk, Pâdişah tahtı vb. mânâlarda kulllanılmakta ise de, tasavvufta Allah'ın isimlerinin karar kıldığı yere, veya insan-ı kâmil'in kalbine denir. (Âriflerin menkıbeleri S. 583)

Âsitâne : Eşik anlamına gelen bu kelime, tarikatlar için kullanıldığında, Mevlevilerde tarikata yeni giren dervişlerin terbiye gördükleri dergâha denir ki, dervişler burada matbah (Mutfak) hizmeti görmek suretiyle terbiye edilirler. (Mevlâna'dan sonra Mevlevilik S. 230 - 234)

Aynü'l-Yakîn : Gözle gördükten sonra bir şeyin niteliğini ve ne olduğunu yakinen bilmek olup, Hakku'l-Yakin ise, insanın kendi nefsinde ispatlanmış bilgi demektir. (Âriflerin menkıbeleri S. 564)

Âzâd : Hür, serbest ve esir olmayan insan anlamına gelen bu kelime, tasavvufta, dünya ve dünya ile ilgili her türlü bağlardan kurtulup, mânevî hürriyetini kazanmış kimse mânâsındadır. (İsl. Ansk. C. II. S. 83 vd.)

Azamet-i Kibriya : Yücelik, ululuk, Allah'ın büyüklüğü mânâsınadır. (Âriflerin menkıbeleri S. 565)

— B —

Basiret : Kalp (gönül) gözüyle görme anlamına olup, tasavvufta ise, Allah'ın nûruyla aydınlanmış olan gönlün mânevî olarak görme kuvvetine denir. Nefis göz kuvvetiyle yalnız eşyanın şekillerini gördüğü halde, basiret sayesinde eşyanın hakikatlerini ve İçini de görür. (Âriflerin menkıbeleri S. 565)

Bâtın : Zâhir ve âşikâr olanın zıddı. Tasavvufta şeriat emirlerine bağlanmayanlara verilen isim olup, bunlara «Batınıyye» denir. Bunlarsa kendilerinin, asıl batını bildiklerini, şeriatçıların ise ancak zahiri kavrayabildiklerinden batınî hakikatlara nüfuz edemediklerini iddia ederler. (Âriflerin Menkıbeleri S. 566)

Bayezid-i Bistamî : H. III., M. IX. asırda yaşamış en ünlü sûfilerdendir. Asıl adı Ebû Yezid Tayfûr bin İsâ b. Surûşân olup, İran'da Kumis eyâletinin Bistam bölgesinde doğmuştur. Hayatı hakkında güvenilir bilgi ve kendisine ait eseri de yoktur. Ancak vecd halinde söylediği ilâhi aşkı terennüm eden sözler zamanımıza kadar gelmiş olup, o'nun derisinden sıyrılan bir yılan gibi kendi şahsiyetinden sıyrılarak ilâhi sıfatlara bürünmüştür ki, bu halini kendisine ait olduğu söylenen sözlerde ifade eder. (İsl. Ansk. C. II. S. 398 - 400)

Beka : Allah'ın mutlak olan varlığı ile edebiyete kadar kalmaya denir. Tasavvufta ise, kul'un övünülecek vasıflarının yaşaması anlamındadır. Bunun karşılığı olan fena ise, (yok olma) kul'un zemmedilen vasıflarının yok olmasıdır. (El - Kuşeyrî Risâle S. 156 - 159)

Berat Namazı : Peygamber'e Kur'an'ın indiği Şaban ayının 15. gecesi kılınan namazdır. (Ömer Nasuhi Bilmen Büyük İslâm ilmihâli S. 268)

Beytullah : Allah'ın evi mânâsına gelen bu kelime ile Kâbe (Müslümanların Hacı oldukları yer) kastedilir. Mânevî değeri'nin büyüklüğünü ifade etmek için «Kâbe-i muazzama» da denir. (İs. Ansk. C. VI. S. 9-15)

Beyt'ül - Ma'mur : Dördüncü kat gökte ve tam Kâbe'nin karşısında zümrütten ve yakuttan yapılmış bir mescid'in adıdır. (Âriflerin menkıbeleri C. II. S. 393)

Bid'at : Benzeri daha önce mevcud olmayan yenilik anlamında olup, Pey-

gamberin ölümünden sonra İslâm dininde icad edilen birtakım ibadet şekilleri olup iyi ve kötü olanlar olmak üzere sınıflandırılmışlardır. (İsl. Ansk. C. II. S. 599 Bid'at-i Hasene, Bid'at-i seyyie)

Burak : Peygamber'in Mirâç gecesinde bindiği rivayet edilen, katırdan küçük, merkepten büyük olan bir nevi binek hayvanıdır. Mirâcı tasvir eden minyatürcüler bu hayvanı kadın başlı, tavus kuşu gibi kuyruklu olarak düşünmüşlerdir. (İsl. Ansk. C. II. S. 804)

Burhan : Açık ve kesin delil anlamına olup, delil ile aralarındaki fark ise, burhan'ın özel, deiil'in genel anlamda olmalarıdır. (Âriflerin menkıbeleri C. II. S. 393)

— C —

Cem : İnsanın kendi varlığını ve halikın varlığını kabul etmekle beraber, bunların mevcudiyetinin Allah ile kaim olduğunu müşahede etmesi cem, sâdece nefs'in ve halk'ın varlığının Tanrı ile kaim oldukları nazar-ı itibare alınmadan müşahede edilmesi ise, Fark'tır. (El-Kuşeyrî Risâle Ter. C. 152 - 154)

Celvet : Kul'un Allah'ın sıfatlarıyle Halvetten (Halvete Bk.) çıkmasına denilir. Bu durumdaki kişi, tasavvufa göre Allah'ın varlığında yok oluşudur. (Şeyh Aziz Mahmud Hüdâ'î Celvetî tarikatı adıyle bir tarikat kurmuştur.) İsl. Ansk. C. III. S. 67)

Cemâl : Güzel olmak, yüz ve huy güzelliğidir. Yaratana mahsus sıfatlardan biridir ki, Allah'ın bu güzelliği ezelî ve ebedî olup, içindeki bu güzelliği temaşa etmek için âlemi yaratmıştır. Tasavvufta ise, gaybden kalbe gelen ilham'a, âşıkın aşk ve isteğine karşı sevgilinin olgunluk göstermesine de cemâl denir. (Âriflerin menkıbeleri Ter. C. I. S. 569)

Cennet-i Â'lâ : Yedi cennetten sonuncusudur. Salih kişilerin amellerine göre gidecekleri öteki cennetlerin isimleri ise şöyledir: Sıra ile; Cennetü'l - Firdevs, Cennetü'l - Aden, Cennetü'n - Naim, Dârü-l-Huld, Centü'l - Me'vâ, Dârül's - selâm, Cennetü'l - Â'lâ'dır. (Âriflerin menkıbeleri C. II. S. 394)

Cüneyd : Cüneyd-i Bağdâdî diye de meşhur olan bu zat, İslâm dünyasının en büyük sûfilerindendir. Hatta zamanında bütün sûfilerin reisi olarak «Seyyidu't - tâife» ünvanı verilmiştir. Bağdat'ta doğmuş ve H. 297 veya 298 tarihinde yine orada vefat etmiştir. (İsi. Ansk. C. III. S. 241 vd.)

— D —

Dânişmend : Bilgili kişi anlamına gelen bu kelime ile daha çok Medrese talebesi ve medreseden yetişen şeriat bilginleri anlaşılır. (Âriflerin Menkıbeleri Ter. C. I. S. 570)

Dâvud : İsrail peygamberlerinden birinin adı olup, bu zat peygamberlikle saltanatı birleştirmiştir. Bugünkü Kudüs şehrini kendisine Başkent yapmış 40 sene hükümdârlık sürmüş olup, Zebur adındaki kutsal kitap o'nun adına Allah tarafından gönderilmiştir. (A. Cev. Paşa Kısas-ı enbiya C. I. S. 29 - 31)

Dergâh : Kapı yeri veya sadece kapı anlamına olup, tarikatlarda kullanıldığında, dervişlerin ve muhiplerin toplu olarak zikrettikleri ve dervişlerle şeyh'in toplu olarak oturdukları yer anlamına kullanılır. (Kamus-ı Türki C. I. S. 606)

Derviş : Tasavvuf ve tarikatlarda; hakikat yolcusuna, varlığından geçen ve kendisini yok eden kişiye verilen bir lâkaptır. Mevlevî ve Bektaşîlerde tarikata giren bir derviş'in muayyen bir çile devresini geçirmesi lâzımdır ki, tarikata ancak bundan sonra girebilir. (Mevlâna'dan sonra Mevlevilik S. 390 - 408)

Divan : Devlet işlerinin idaresi ile alâkalı kurul; kayıt defteri, edebiyatta ise herhangi bir mevzu üzerinde tedvin edilmiş eser anlamındadır. Daha çok bir şair'in manzum yazılarını toplayan kitap mânâsına gelmektedir. (İsl. Ansk. C. III. S. 595)

— E —

Ebû Bekir : Hazreti Peygamber'in ölümünden sonra İslâm devletinin başına geçen ve Sıddık lâkabıyle de tanınan ilk Halife'dir. İslâm'da tarikatlardan bir kısmı Ebû Bekir vasıtasıyle Hz. Muhammed (S.A.)'e bir kısmı da Hz. Ali vasıtasıyle yine Hz. Muhammed (S.A.)'e kadar ulaşır. (İsl. Ansk. C. V/1 S. 148 vd. Halife maddesi)

Elest : «Allah'ın insanları yarattığı «Elestü birabbiküm» Ben sizin rabbiniz değil miyim? diye buyurduğu zaman; yani insanların yaratılmasının başlangıcıdır. (Kamus-ı Türki C. I. S. 156)

Elif : Arap alfabesinin ilk harfi olan bu işaret, sûfilerce Allah'ın mutlak varlığını gösterir. Mevlevilerde «Elif-i nemed» denen bir buçuk metre uzunluğunda bele sarılan bir kemer vardı (Mevlâna'dan sonra Mevlevilik S. 430)

Emr-i Ma'ruf : Kur'an-ın muhtelif yerlerinde geçen bu tâbir, İslâm dininde Namaz, Oruç, Zekât, Hac, Kelime'i şehadet gibi Allah'ın emirleri anlamına gelir. Zıddı ise Nehy-i ani'l-münker» (Allah'ın yasak ettiği şeyler)dir. (Ö. N. Bilmen Büyük İslâm ilmihâli S. 6 - 49)

Ensâri : Yardım anlamında olup, Müslümanların Mekke'den Medine'ye hicretlerinde muhacirlere yardım eden Medineli Müslümanlardır. (İsl. Ansk. C. IV. S. 276)

Eshab : Arkadaş, sahabe kelimesinin çoğulu olup, Hz. Peygamber'in sohbetinde bulunan, onunla arkadaşlık edenlere denir (İsl. Ansk. C. IV. S. 370 vd.)

Eshâb-i Kehf : Mağara arkadaşları «Ephesus'un yedi uyuyanı» denilen gençlere Kur'an-ı Kerim'de —Kehf sûresi— verilen addır. Kur'an'daki sarahate göre, putperest bir şehirde birçok genç tek tanrıya inanırlar. Bunların üç, beş veyahut yedi kişi oldukları rivayet olunur. Yanlarında bir de köpekleriyle beraber bir mağaraya gizlenirler. Burada Allah bunları uyutur. 309 sene aynı yerde uyuyup kalırlar. Günün birinde bir sürü sahibi bu duvarı yıktırır. Duvarı yıkanların içeride uyuyanlardan haberleri yoktur. Puta tapmak istemediklerinden putperest Hükümdâr Baykus'un zulmünden kaçan bu gençler Allah'ın kararlaştırdığı saatte uyanırlar. Hâlâ maruz kaldıkları tehlikenin korkusu içindedirler. İçlerinden birini ekmek almak üzere şehre gönderirler. Ekmekçi, gencin verdiği parayı almak istemez ve onu zamanın hükümdârı'nın yanına gönderir. Böylece her şey anlaşılır!... (İsl. Ansk. C. IV. S. 370 vd.)

Evtad : Veted-in çoğulu olarak, kazıklar, direkler demek olup, tasavvufta halk tarafından bilinmeyen, fakat kudretli nüfuz ve tesirleriyle dünya düzenini koruyan ve «Ricâlü'l-gayb» denilen Allah'ın has kullarından üçüncü mertebede bulunan bir zümreye verilen addır. (Âriflerin menkıbeleri S. 576)

Ezel : Başlangıcı olmamakla beraber, sonsuz da olmayan bir süre. Filozoflar ve sûfiler tarafından kullanılan bu tabire karşılık, aynı anlamı kastederek İslâm Kelâmcıları «Kıdem» tabirini kullanırlar. (İsl. Ansk. C. IV. S. 433)

— F —

Fakıh : İlim ile aynı anlamda, bir şey bilen ve anlayan kimse olarak kullanılırsa da, daha sonraları şeriat ilmi ve bunun dallarından biri olan İslâm hukukunu bilen kimse için kullanılmıştır. (İsl. Ansk. C. IV. S. 449)

Fâsık : Allah'a itaat yolundan çıkan (sapan) kişi, günâhkâr anlamındadır. Fasık'ın her türlü şehadeti kabul olunmaz (İsl. Ansk. C. IV. S. 516)

Fereci : Göğsü açık uzun kollu cübbe. Sûfiler arasında yaygın olan bir rivayete göre, sûfilerden birine bir sıkıntı gelmiş, cübbesinin önünü tamamıyle yırtmış, sıkıntıdan kurtularak ferahlığa kavuşmuştur. Bu hâdiseden sonra da göğsü açık cübbe giymek âdet olmuş. Bir de ferc: Kederden sonra gelen sevinç mânâsınadır. (Âriflerin menkıbeleri S. 579)

Fetret : Gevşeklik, iki peygamber (İsa ile Hz. Muhammed) arasında geçen zaman. İsa'nın ölümüyle, Hz. Muhammed'in peygamber oluşuna kadar geçen zaman süresinde vahiy ve ilâhî hükümler kesilip, gevşeklik baş gösterdiği için arada geçen zamana bu ad verilmiştir. (İsl. Ansk. C. IV. S. 582)

Fıkıh : Anlayış inceliği, bilgi anlamına olup, İslâm hukuku ilmine özel isim olmuştur. (İsl. Ansk. C. IV. S. 60)

Fısk : Allah'a itaatten çıkma, Allah yolundan sapma demektir. (Âriflerin menkıbeleri C. I. S. 580)

Fütüvvet : Yiğit bir delikanlıda (fetâ) bulunan övünmeye değer cömertlik ve kerem mânâsına gelen bu kelime, tasavvufta insanın, dünya ve ahiret hususunda halkı kendi nefsine tercih etmesi mânâsına kullanılır. Tarikatlarda ise, esnaf ve zanaat erbabının teşkilâtlanmış şekli olarak geniş anlamda kullanılır. (A. Gölp. İslâm ve Türk illerinde fütüvvet teşkilâtı ve kaynakları İk. F. Mc. C. XI. S. 6 vd.)

— G —

Gayb : Allah'ın insandan gizlediği her şey. Birlik şuuruna dalıp bir daha çıkamayacak şekilde kaybolma (Âriflerin menkıbeleri C. II. S. 399) demektir.

Gark : İnsanın kendinden tamamen habersiz bir hale gelmesine denir. (Âriflerin menkıbeleri C. II. S. 399)

Gaybet ve Huzur : Gaybet: Kalbin, içine gelen şey sebebiyle hiss uğraştığı için halk'ın hallerinden cereyan edeni bilmesinden kaybolmasıdır. Huzur ise: Hakk ile hazır olma'dır. Yani kul, halktan kaybolunca hakk ile hazır olur. (Risâle El - Kuşeyrî S. 159 - 162 ter.)

Gazzalî : Dünyaca meşhur İslâm âlimi ve mutasavvıf filozoflarından biridir.

Guyende : Saz çalan, şarkı söyleyen, hikâye anlatan kişidir.

— H —

Habib : Sevgili, Habibullah, Allah'ın sevgilisi anlamında olup, İslâm Peygamberi Hz. Muhammed (S.A.) için kullanılan bir sıfattır. (M. Zekâi Konrapa Peygamberimizin hayatı S. 22 vd.)

Hadis : Peygamber'in sözleri, işleri ve hareketleridir. (İsl. Ansk. C. V/1 S. 47 vd.)

Hadîs-i Kutsi : Allah'a nispet edilenlere «Hadîs-i İlâhî = Hadîs-i Kutsî» denilir. Demek oluyor ki; Kutsî Hadîs, Peygamber Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in Rabbinden rivayet ettiği sözdür. (Kırk Kudsî Hadis A. Fikri Yavuz)

Hakîm : Sözünde ve işinde isabeti olan, nefsini her türlü arzudan men eden, bilgisiyle amel eden kişidir. (Âriflerin menkıbeleri S. 582 C. I.)

Hal : Kulun müdâhalesi olmadan Allah tarafından kalbe gelen neşe, hüzün, gönül ferahlığı ve darlığı gibi haller olup, sûfiler arasında o'nun bir şimşek gibi çakıp kaybolduğunu söyleyenler olduğu gibi, devamlı olduğunu kabul edenler de vardır. (El - Kuşeyrî Risâle 140 - 142 ter.)

Halvet : Bir kimse ile yalnız kalmak demektir. Tasavvuf ve tarikatta, Allah'tan başka hiç bir kimse, hatta meleğin dahi bulunmadığı bomboş bir yerde ruh'un gizlice Allah ile konuşması anlamında kullanılır. (El - Kuşeyrî Risâle S. 209 - 210)

Hankâh : Önceleri yemek yenen yer anlamına gelen bu kelime, sonraları bir şeyh'in başkanlığı altında bulunan dervişlerin kaldıkları, zikir ve ibadet ettikleri tekke ve dergâh anlamına kullanılmıştır. Genellikle büyük tekkeler için kullanılır. (Mevlâna'dan sonra Mevlevilik 329 - 363)

Hannâne : Peygamber'in minber yapılmadan önce sırtını dayayıp hutbe okuduğu yer. (direk) (Âriflerin menkıbeleri C. I. S. 583)

Haşir : Toplanma veya toplama demektir. İslâm inancına göre Allah insanları öldükten sonra kıyamet gününde tekrar toplayacak(haşredecek)tır. Bu toplanmanın yapılacağı yere ise, Mahşer (toplanma) yeri denilir. Tasavvufta ise mahşer, ana rahmi'dir. (Âriflerin menkıbeleri C. I. S. 584)den kısaltılarak alınmıştır.

Harîm : Herkese girmesi yasak olan yerdir.

Havf : Korku, dünya âhirette Allah'ın azâp ve işkencesinden korkmak. Tasavvufta, sâlik Allah'ı ne kadar çok bilirse, korkusu da o nispette artar. Sûfilere göre asıl korku, Allah'ı bilip tanımadan önceki korkudur. (El - Kuşeyrî Risâle S. 244 - 254)

Hikmet : İnsan gücü nispetinde, dış eşyanın hakikatini olduğu gibi bilip o'na göre hareket etmekten bahseden bir ilimdir. Tabiî, riyazî ve ilâhî olmak üzere üç kısma ayrılır. (Âriflerin menkıbeleri C. II. S. 401)

Hızır : Müslümanlara göre ölmez bir peygamber olup, o'nunla ilgili efsânelerin Yunan mitolojisinden geldiği ileri sürülmektedir. Hızır inancı İslâm'da geniş yer tutar. Kur'an-ı Kerim'de de geçen bir bahiste Hızır Musa ile arkadaşlık yapmıştır. Kıssa özet olarak şöyledir. Musa hizmetçisine «ben iki denizin birleştiği yere varmayınca dinlenmeyeceğim» der. Söylenen yere geldiklerinde yanlarındaki balıkları unuturlar. Balık burada dirilip denize girer. Oradan ayrıldıktan sonra Musa hizmetçisine, yemeğimizi getir yiyelim der. Hizmetçi de «Gördün mü yaptığımızı? Kayanın yanında oturduğumuz zaman ben balığı unuttum.

O'nu bana şeytan unutturdu. Balık da şaşılacak şey denize gitti» der. Musa, «İşte istediğimiz bu idi» der ve geri dönerler.

İki denizin birleştiği yerde «ilm'i ledünn'ü» bilen birini bulurlar. Bu zat Musa ile beraber yola çıkar. Yolda birçok marifetler yapar, gemileri delip batırır, yıkılan duvarları onarır, işte Müfessirlere göre bu kişi «Hızır»dır. Karada ve denizde yolunu şaşıran Müslümanlara yardım eder. Şu kadar ki, Hızır'ın kime ne zaman yardım edeceği bilinemediği için herkes O'nun yardımını sağlamak için içten gelen inanç dolu bir özleyiş duyar. (İsl. Ansk. C. V/1 S. 457 vd.)

Hikmet : İlmin hakikatini araştırmakla ameli sağlamlaştırmak anlamına gelmekle beraber, Allah'ın sıfatlarından olan eşyanın hikmetini bilip, hayırlı işlerde bulunmak anlamına da kullanılır. (İsl. Ansk. C. V/1 S. 481)

Hücre : Oda, çardak, küçük oda. Tarikatlarda dervişlerin çile çıkardıkları ve riyâzete çekildikleri odadır. (Kamus-ı Türki C. I. S. 541)

— İ —

İblis : Şeytan'ın özel adıdır. Allah'ın Âdem'i yaratmasına muhalefet ettiği, Havva'yı kandırdığı ve Âdem'e secde etmediği için cennetten koğulmuştur. (İsl. Ansk. C. V/2 S. 690 vd.)

İcâbet : Cevap vermek, kabul etmek anlamına olup, kulun Allah'a icabeti emirlerini yapmak, Allah'ın kuluna icabeti ise, istediği şeyi vermektir. (Âriflerin menkıbeleri C. I. S. 589)

İclâs töreni : Tarikat şeyhlerinin posta oturacakları zaman yapılan törendir. Osmanlı padişahları için de cülûs törenleri yapılırdı. Mevlevilerde bu törenler çok parlak olup post duası okunurdu. (Mevlâna'dan sonra Mevlevilik S. 373 vd.)

İhlâs : Kişinin amelinde Allah'dan başka bir şahit aramamasıdır. Sûfilere göre ihlâs ise, şirk ve riyadan kurtulmaktır. (Âriflerin menkıbeleri C. I. S. 589)

İnfisâl : Salik'in müstakilen irşâd sahibi olması, dünya ve ahiretten ilgisini kesmesi ve bütün arzularından vaz geçmesidir. (Âriflerin menkıbeleri S. 407 C. II.)

İmam Azam : Hanefi mezhebinin kurucusu, aynı zamanda büyük İslâm fakîh (hukuk bilgini) idir. Asıl adı Numan, babasının adı ise Sabit olup, H. 80. yılında Kûfe'de doğmuş, 150. yılında Bağdat'ta ölmüştür. (İsl. Ansk. C. IV. S. 21 vd.)

İmam Şafiî : İslâm'da dört mezhepten biri olan Şafiî mezhebi'nin kurucusudur. Asıl adı Muhammed bin İdris olup, H. 150'de Gazze'de doğmuş ve 204 tarihinde Mısır'da (Fustât) denen yerde ölmüştür. (Büyük İslâm ilmihâli S. 52 vd.)

İsrafil : Dört büyük melekten biri'nin adı olup, ayakları yedi kat yerin altında, başı aşrın direklerine erişecek kadar büyük olan bu melek, kıyamet kopacağı vakit bir boru (sûr) üfürecek ve bütün insanlar ölecektir. (Kr. Kerim Zümer sûresi âyet 68.)

İstiğrak : Bir şeyi baştan aşağı kaplamak, tasavvufta ise sûfilerin Allah'tan başka her şeyden ilgilerini kesip vecd ve hâle dalmaları anlamına kullanılır. (Âriflerin menkıbeleri C. I. S. 593)

— K —

Kabz : Daralma, sıkılma anlamına gelip, tarikatlarda sâlik'in havf halinden sonra hâsıl olur. Başlangıçla müridde havf ne ise, ârifte de kabz o'dur. Aralarındaki fark ise; havf gelecek, kabz ise şimdiki zamanla ilgilidir. (El - Kuşeyrî Risâle S. 142 - 145)

Kalender : Dünyadan el çekip hiç bir şeye önem vermeyen kişi.

Kayyûm : Zâtiyle kaim (duran) ve başkasının varlığı o'nunla olan demektir. Tarikatta sâlik, Allah'ın kayyûmiyyetini eşyada gördükten sonra, kendi kuvvet ve kudretinden sıyrılıp, eşyadaki hakikî failin Allah olduğunu bilmeye çalışır. (Âriflerin menkıbeleri C. II. S. 409)

Keramet : Yaratılıştan cömertlik, şereflilik vb. gibi anlamlara gelen bu kelime ile tarikatlarda, bilhassa velilerde gözüken olağanüstü bir hal veya işler kastedilir. (isi. Ansk. C. VI. S. 577 - 578)

Keşif : Bir şeyi örten, gizleyen anlamlarına gelen bu ifade, tarikatta ve tasavvufta, sırlı şeyleri meydana çıkarabilme anlamına kullanılır. (İsl. Ansk. C. VI. S. 600)

Konak : Şeriattan hakikata ulaşmak için mânevî yolculuğa çıkan kimsenin kendi gayretiyle elde ettiği tarikat âdâbından her birine delâlet eden merhalelerdir. Bu anlamda tasavvuf ve tarikat âdâbından her biri, Allah'a yaklaşmak için yolculuğa çıkanların her uğrayacakları yer bir konak olacaktır. Bu merhaleler muhtelif kimseler tarafından çeşitli şekillerde sınıflandırılmış ve sıralanmıştır. (Âriflerin menkıbeleri C. I. S. 597)

Kutup : Aslında değirmen taşının üzerinde döndüğü mil, kutup yıldızı, bir kavmin işlerinin döndüğü yer olan, reis ve kumandan anlamlarına gelmekle beraber, tasavvufta Allah'ın hususî nazarına mazhar olan yer demektir. (Âriflerin menkıbeleri C. I. S. 598)

Küfr : Örtmek, gizlemek mânâlarına olup, dindeki anlamı Allah'ın emirlerini ve şeriatını inkâr etmek anlamına imanın zıddıdır. (İsl. Ansk. C. VI. S. 61)

— L —

Lâhza : Göz ucu ile bakma. Tasavvufta Allah'ın zâtının güneşine parlaklı-

ğından ötürü bakamayıp, göz ucu ile bakmaya denir. (Âriflerin menkıbeleri C. II. S. 410)

Levh-i Mahfuz: İyi korunmuş levha. Gökte bulunduğuna inanılan bu levhalar; bazan vahy-in ilk metni, bazan da kader levhası olarak kabul edilmektedir. (İsl. Ansk. C. VII. S. 49)

— M —

Makam: Sûfiler, ruhî ilerlemeyi bir yolculuğa benzetirler. İşte kişi tevbe, tevekkül, hamd vb. gibi derecelerin hangisinde buluyorsa, o derece kişinin makamıdır. Her makam bir cehid ve gayret sarfı ile elde edilir. (El - Kuşeyrî S. 139 - 140)

Mansûr (al - Hallâc): Asıl adı Abu'l - Mugıs al - Huseyn b. Mansûr al - Bayzavî olup 244 H. de doğmuş ve 309 H. tarihinde tasavvufi fikirlerinden dolayı feci şekilde idâm edilmek suretiyle öldürülmüştür. Hallac-ı Mansur adıyle tanınan bu zatın idam sebebi olarak «Ene'l-Hakk» Ben hakk'ım sözü gösterilmiştir. (İsl. Ansk. C. IV. S. 167 vd.)

Mekân: Oluş yeri anlamına gelip, Tasavvufta Allah'ın halkla birleşmekten uzak olan zatının çevrelemesi, yani hakikî âlemin mekânsızlık (lâmekân) âleminden zuhur ettiği anlaşılmaktadır. (Âriflerin menkıbeleri C. I. S. 602)

Mir'ac: Çıkılacak ve yükselecek yer. Özel anlamı ise, Peygamber Hz. Muhammed (S.A.)'in göğe çıkması, Allah'ın davetine mazhar olmasıdır. Muhtevası Kur'an-ı Kerim'de İsra sûresindedir.

Muhyiddin-i Arabî: İslâm tasavvuf ve felsefe dünyasında şöhret yapmış büyük şahsiyetlerdendir. H. 560'da İspanya'nın Mursiye şehrinde doğmuş, 638 H.'de Şam'da ölmüştür. En meşhur eseri Fütûhat-ül-Mekkiyye ile Fusûsu'l-hikem'dir. (İsl. Ansk. C. VIII. S. 533)

Mücâhede: Allah yolunda din düşmanlarıyle savaş anlamına olup, sûfilerce kişinin kendi nefsindeki istek ve hevese karşı savaşmasıdır. (El - Kuşeyrî Risâle S. 201 - 206 terc.)

— N —

Nakib: Bir tekkede sema ve mukabelede şeyhe yardım ve vekâlet eden en kıdemli derviş veya dede'dir. (Âriflerin menkıbeleri C. I. S. 609)

Nefs: Lügatta varlık, ruh anlamlarına gelir. Tasavvufta ise, kişinin kötü vasıflarını ve fiillerini kastederek heva ve hevesin mayası olan fena unsur anlaşılır. (İsl. Ansk. C. IX. S. 178)

— R —

Rabia: H. II. asırda yaşamış bulunan zâhid, dindâr ve sûfi bir Arap kadınının adıdır. H. 95 - 185 tarihleri arasında yaşamış kerametleri bütün ilim âlemince yaygın olan bir kadındır. (İsl. Ansk. C. IX. S. 588)

Rıza : Hoşnut olmak, beğenmek anlamlarında olup, tasavvufta, kişinin, Allah'ın takdirine itiraz etmemesidir. (Âriflerin menkıbeleri C. I. S. 613)

Riyazat : Alıştırma, temrin. Tasavvufta ise, nefsi küçültüp gönül saflığını sağlamak için az yemek, az uyumak ve nefsin isteklerine karşı koymaktır. (Âriflerin menkıbeleri C. I. S. 613)

— S —

Sâlik : Zahirden batına varmak için bir mürşide uyarak muayyen kaidelere rivayet etmek suretiyle mânevî bir yolculuk yapan kimsedir. (Âriflerin menkıbeleri C. I. S. 614)

Seriyyu's - Sakatî : H. 297 tarihinde ölmüş olan büyük sûfilerden birisidir. Ünlü Sûfi Cüneyd'in de dayısıdır. Birçok kerametleriyle tanınmıştır. (El - Kuşeyrî Risâle S. 34 - 39 ter.)

Sülûk : Bir yola girme, bir sıraya dizilme. Tasavvufta bir tarikata intisap etmek, bir mürşide uymak anlamındadır. Bu yola girenlere ise, sâlik denir. (Âriflerin menkıbeleri C. I. S. 621)

— T —

Tevekkül : Kul, kendisine düşen vazifeleri gereği gibi yaptıktan sonra, gerisini Allah'a bırakmasına tevekkül denir. Tasavvufda ise müridin, mürşidine itimadı ve ona itaatıdır.

— V —

Vecd : Bulma, ruhunda rastlamadığı bir şeyi bulma. Cehd ve gayret sarfetmeden kalbe gelen şeye denir. Bazılarına göre vecd hemen çıkıp kaybolan şimşeğe benzetilir. (Peyami Safa Mistisizm S. 16)

Vird : Muayyen vakitlerde okunması mânevî görev sayılan Allah'ın isimlerine, Kur'an âyetlerine ve duâlara denir. Çoğulu evrâd olup, tarikat mensupları belirli zamanlarda belirli miktarda evrâd çekerler. (Suriyye ıstılâhları İsmail Hakkı Bursevî)

— Z —

Zâhid : Ahiretteki hayatın güzelliklerini kavrayıp, bu fani dünyadan yüz çeviren kişi. Bunlar sûfilerden aşağı bir derecede kabul edilirler. (Âriflerin menkıbeleri C. I. S. 627)

Zâviye : Yolcu dervişleri misafir etmeye mahsus olan küçük tekke.

Zikir : Anma, Sûfilerin inancına göre Hz. Peygamber (S.A.) Mekke'den Medine'ye hicret ettikleri sırada gizlendikleri bir mağarada Hz. Ebu Bekir'in kulağına gizlice bir şey(Tevhid kelimesini)i üç kerre fısıldamış. Hz. Ebu Bekir'e bütün keşifler müyesser olmuş. (Âriflerin menkıbeleri S. 627 - 628)

Zühd : Dünyadan yüz çevirmek, gönlünde dünya malına karşı bir istek bulundurmaktadır. (El - Kuşeyrî Risâle S. 229 - 236)

Dr. HASAN KÜÇÜK

1932 yılında Devrekâni'de doğmuş, ilk tahsilini memleketinde ve hıfzını ikmâl edip bilâhare İstanbul'a gelmiştir. İstanbul'da Yeni Cami Baş İmam - Hatibi Hacı Hafız Nuri Efendi'den Tâlim Tashih-i huruf ve vücûh (aşere), Ermenekli Saffet Hoca'dan da Arapça, Fıkıh, Siyer gibi meslekî dersler okuyarak her ikisinden icâzet almıştır.

Önce dışarıdan ortaokulu, sırasıyla Vefa Akşam Lisesi'ni (bu arada İmam - Hatip Lisesi'nin de meslek dersleri farkını da verip bu okulu da) bitirip İstanbul Üniversitesi'nin Edebiyat Fakültesi'ne girmiştir. Bu Fakültenin Şarkıyat, Felsefe ve Sosyoloji bölümlerini bitirmiş, Psikoloji ve Pedagoji bölümlerinden de sertifikalar yapmış aynı fakültede Doktorasını da vererek «Felsefe DOKTORU» ünvanını almıştır. Önce İst. İmam - Hatip Lisesi'ne Felsefe öğretmenliğine, buradan da İst. Yüksek İslâm Enstitüsü Sistematik Felsefe, Mantık ve Din Psikolojisi Öğretim üyeliğine tayin olunmuş ve halen bu görevdedir.

Diyanet İşleri'nin çeşitli kademelerinde de on beş seneye yakın vazife gördükten sonra kendisini ilmî çalışmaya veren Dr. Hasan KÜÇÜK, bir yandan talebeleriyle ilgilenirken, artakalan zamanlarını da ilmî ve fikrî mesailerle değerlendirir. Hocamızın çıkmış ve çıkacak eserleri şunlardır:

a) Mukayeseli İSLÂM ve BATI FELSEFELERİ'nde Sistematik Problemler,

b) Tarikatların Türk Toplumunda Sosyal Fonksiyonları, (Doktora tezidir.)

c) İslâmda Kitle Eğitiminin Esasları ve Başarı Sırları,

d) Mecelle'nin Hususiyetleri (Üniversite Lisans Tezidir.) Milliyetçinin Gözüyle, Dünyada ve Türkiye'de

e) Halk Demokrasisinin Gerçek Mânası,

f) Bütün Yönleriyle Türk Milliyetçiliğinin İmanlı Önderlerinden Prof. Mümtaz TURHAN,

g) Kılıç Ali Paşa Hayatı ve Eserleri,

h) Cumhuriyet Devrinde Din Eğitimi, Din Adamları ve Müeseseleri (Veli ERTAN'la birlikte)

ı) Halk Eğitimi ve Toplum Kalkınması, Teorileri ve Felsefesi,

j) Sosyal Dersler (MTTB Yayınlarından - Komisyon Halinde)

k) Sistematik Felsefe : M. Eğt. Bakanlığı YAY-KUR (açık yüksek öğretim için - Komisyon)

l) Medeniyetin Gerçek Mânası ve İslâmiyet

Millî Eğitim Bakanlığınca Resmen Kabul Olunmuş Ders Kitapları :

m) Ahlâk Dersleri

1. İlkokul 4. Sınıf
2. İlkokul 5. Sınıf
3. Ortaokul 1. Sınıf
4. Ortaokul 2. Sınıf
5. Ortaokul 3. Sınıf

TÜRDAV, Basım, Yayım Ltd. Şirketi'nin

Neşrettiği Eserler :

ROMANLARIMIZ :

YANIK BUĞDAYLAR : Birinci baskısı altı ayda biten, elden ele dolaşan, halkın derdini dile getirip, derman gösteren, heyecan tufanı bir roman!..
A. GÜNBAY YILDIZ 25 TL.

ÇİÇEKLER SUSAYINCA : İçtimaî romanlar serisinde güçlü isim! Birinci baskısı altı ayda biten bu eserin ikinci baskısı çıktı. Heyecan, ibret ve hayat dolu bir roman...
A. GÜNBAY YILDIZ 20 TL.

BOŞLUK : Belki kendinizi, belki yakınlarınızı bu eserde bulup, hem gülüp, hem ağlayacaksınız.
A. GÜNBAY YILDIZ 20 TL.

ZORBA : Dördüncü Murad devrini dile getiren bu roman, tarihî olduğu kadar, içtimaî yönü de kuvvetlidir. Birinci baskısı tükendi, ikinci baskısı yapıldı.
SELÇUK KULELİ 15 TL.

KARTAL YUVASI : Kafkas Müslümanlarının hayatı akıcı ve heyecanlı bir üslûpla anlatılmaktadır.
SELÇUK KULELİ 15 TL.

MİNYELİ ABDULLAH : Yüzbinlerin okuduğu bu eser için ne söyleyelim? Kararı, okuyucu verdi bile... Düşününüz, ondokuzuncu baskısına hazırlık yapılıyor...
HEKİOĞLU İSMAİL 15 TL.

MAZNUN : Sekizinci baskısı yapılan bu roman için en güzel kararı siz verdiniz, yani beğendiniz!.
HEKİOĞLU İSMAİL 20 TL.

KIRIK HANÇER : Bin yıldır İslâmın sancağını elinde taşıyan Türklerin, Hindistan'daki hayatlarını en güzel şekilde anlatan roman!
YILMAZ BOYUNAĞA : 20 TL.

FEZADA BİR İNSAN : Böylesi görülmüş değil! İlmi ve tekniği roman üslûbu içinde ve heyecanlı şekilde işleyen eser!. Her gencin okuması gerek...
İ. ETHEM VURAL 15 TL.

İSYAN ÇİÇEKLERİ : 1971 üniversite hadiselerine ışık tutan, gençlere ve velilere el kitabı olacak kadar değerli eser!. İkinci baskısı çıktı.
HÜSNÜ AKTAŞ 10 TL.

PİYESİMİZ :

ŞEYTAN'IN DÜZENİ : Tiyatroya gidenler de vatandaşımız!. Onlara faydalı olmak, onlara gerçeği göstermek için bu eseri hazırlattık ve ikinci baskısını yaptık.
HÜSNÜ AKTAŞ 10 TL.

ARAŞTIRMA ESERLERİMİZ :

İSLÂMDA ZEKÂT MÜESESESİ : Zekât sahasında güçlü eser. İyi bir inceleme, derin bir araştırma... İlim kelimesinin mahiyetini anlamak için bu eseri görmek gerek!. İlâveli ikinci baskı, büyük boy 480 sahife. (Tükendi.)
YUNUS VEHBİ YAVUZ 35 TL.

GENÇLİK VE NAMAZ : Gençlerin anlıyacağı şekilde yazılmış ve hazırlanmış. Çok kısa zamanda ikinci baskısı biten bu eserin üçüncü baskısı yapıldı.
YUSUF ÖZCAN 15 TL.

CİHAD VE MÜCAHİD : Mardin İmam Hatip Lisesi müdürlerinden BEKİR BAŞARICI'nın yazdığı bu eser, gerçekten başarılı olmuştur. Birinci baskısı bitmek üzeredir. 15 TL.

AMELİ VE TATBİKİ — İZAHLI İLMİHAL : Selâhiyetli kalem, açık ifade, ve geniş bilgi bu eserde.
VELİ ARTAN 15 TL.

MUKADDES ÇİLE : Fikir çilesini takdis eden eser!. Beyine ziyafet, gönüllere ışık...
HEKİMOĞLU İSMAİL 15 TL.

YOKUŞ : Fikirler, fikirler... Tefekkür çeşmesinden akan fikirler... Okuyunuz, düşününüz, karar veriniz.. Ve, kararlı yaşayınız.
HEKİMOĞLU İSMAİL 15 TL.

KIRK HADİSLE İSLÂM YOLU : İmam Nevevi'nin hazırladığı bu eseri, Urfa Müftüsü HALİL GÜNENÇ tercüme ve şerh etti. Okuduğunuz zaman, kendinizi ilim deryasında bulacaksınız. Fakat İslâm gemisinde ve hak yolunda... 10 TL.

KIRK KUDSİ HADİS : İslâmiyetin kaynaklarından biri olan Hadisler ve bunlardan Kırk Kudsi Hadis... Selâhiyetli kalem Kadıköy Müftüsü A. FİKRİ YAVUZ tarafından hazırlandı. Üçüncü baskı çıktı. 10 TL.

BİZE GÖRE DURUM VE GERÇEK : Bir müftüye göre durum ve gerçek nedir? İşte bu sorunun cevabı, bu eserdedir. Birinci baskısı tükendi. İkinci baskısı hazırlanıyor...
YAHYA ALKIN 10 TL.

YARINKİ DÜNYA : Yepyeni bir dünya doğuyor. Bu dünya Müslümanların olacak. Eğer tereddütünüz varsa buyurun okuyunuz, siz de kanaat getiriniz...
Ord. Prof. Muhammed El- Mubarek
Tercüme eden : Hüsameddin Cemal ... 15 TL.

GENÇLERLE SOHBET : Bütün tecrübelerimizi sizlere aktarabilsek ve sizdeki enerji bu tecrübeyi tatbikat sahasına koyabilse muhakkak ki yepyeni bir dünya doğacaktır.
A. FİKRİ YAVUZ 10 TL.

HAYAT YOLU : Hayata pusu kuran bir hayattan kurtulup, gerçek hayata ulaşmanın izlerini bu eserde bulabilirsiniz.
MEVLÜT ÖZCAN 10 TL.

İSLÂM TARİHİ : Başlangıçtan bugüne kadar en güzel şekilde... (Ciltli)
HAYATİ ÜLKÜ 100 TL.

Bursa Tarihinden Çizgiler ve BURSA EVLİYALARI isimli eser, sadece Bursalıları değil, herkesi ilgilendirir. Çünkü bu eseri okumakla Osmanlı Devletini kuran Müslümanların hayatlarını daha iyi öğrenmiş olacaksınız.
İLHAN YARDIMCI 20 TL.

TARİKATLAR : Osmanlı Devletini tarih sahnesine çıkaran ve onu altı asır ayakta tutan kuvvetlerden biri Tarikatlardır. İyi bir tetkik, güzel bir görüş ve ilmin hükmü bu eserdedir...
Dr. HASAN KÜÇÜK 30 TL.

CUMHURİYET DEVRİNDE DİN EĞİTİMİ, DİN ADAMLARI ve MÜESSESELERİ :
Cumhuriyet devrinde din eğitimini, din müesseeslerini ve din alimlerini kim merak etmez ki? İşte bu eser, bu merakın cevabıdır.
Veli ERTAN
Dr. Hasan KÜÇÜK

FETİH SANCAKLARI : Tarihdeki fetihlerden bazılarını, romantik bir uslûp içinde anlatan bu eser, en yorgun zamanlarınızda bile sizi dinlendirecek ve geleceğe ümitle bakmanızı temin edecektir.
Yılmaz BOYUNAĞA 15 TL.

KÖLELİKTEN KURTULUŞ : BOOKER. T. Waşington'un yazdığı bu eser, çeşitli dillerde yüzbinlerce basıldı ve satıldı.
Türkiye'de yedinci baskısını sizlere takdim ediyoruz. Her yaşın ve herkesin beğeneceği bir eser!.
Çünkü bu eser iyi yaşanmış bir hayatın hikâyesidir. 10 TL.

MECMUAMIZ :

SUR : İlimden, sanattan ve teknikten yana olanların toplandığı mecmua!. 12 sayısı 50 TL. Sayısı 5 TL.